

Tartalom

- Cholnoky Győző :
[Jelentés a végekről](#)387 [3.51 kB - HTML]

Tanulmányok : magyarok a Vajdaságban és Kárpátalján

- Gereben Ferenc :
[A vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitása](#)388-401 [62.99 kB - HTML]
- Gábrity Molnár Irén :
[A vajdasági magyar migráció hatása társadalmi szerkezetükre](#)402-414 [48.16 kB - HTML]
- Papp Richárd :
[Etnikus vallások a Vajdaságban?](#)415-436 [87.41 kB - HTML]
- Csernicskó István :
[A kárpátaljai magyarok önmagukról és az ukránokról](#)437-444 [9.73 kB - HTML]
- Vári Fábián László :
[Pásztorok, keljünk fel... : betlehemezés Kárpátalján](#)445-449 [20.37 kB - HTML]
- Fedinec Csilla :
[Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918-1944 között](#)450-469 [74.81 kB - HTML]

Műhely

- Halász István ,
Majtényi Balázs :
[A magyar és a szomszédos államok "státustörvényei"](#)470-479 [35.37 kB - HTML]

Kritika

- Niederhauser Emil :
[Két magyar nyelvű szlovák könyv a magyar-szlovák irodalmi kapcsolatokról](#)480-482 [9.65 kB - HTML]
- Albert Gábor :
[A büntudat hamuja alatt : emlékkönyv Eszterházy Jánosról](#)483-485 [11.58 kB - HTML]
- Zoltán András :
[A Litván Nagyfejedelemség kulturális és nyelvi helyzete : értékelés Celunova tanulmányáról](#)486-494 [27.05 kB - HTML]

Szemle : nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Vadász Rezső :
[Brubaker, Rogers: Az asszimiláció metamorfózisa: a francia, a német és az amerikai példa](#)495-497 [396.34 kB - HTML]
- Vadász Rezső :
[Dijkstra, Steven - Geuijen, Karin - Ruijter, Arie de: Multikulturalizmus és társadalmi integráció Európában](#)498-500 [396.34 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Magarditsch Hatschikjan, Stefan Troebst \(szerk.\): Délkelet-Európa - kézikönyvben](#)501-502 [396.34 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Henkel, Jürgen: Múlt és jövő között : romániai parlamenti- és elnökválasztások - 2000](#)503-504 [396.34 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Vuković, Ivan - Vizjak, Ana: Az Európai Unió, a CEFTA és a horvát nemzetgazdaság](#)505 [396.34 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Čičin-Šain, Ante: Horvátország : hogyan lesz úrrá az ország a múltból eredő nehézségeken, és hogyan készül fel Európára?](#)506-508 [396.34 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Cirtautas, Arista M.: Lengyelország : a legnagyobb tagjelölt integrációs gondjai](#)509-511 [396.34 kB - HTML]
- Zoltán András :

- Futala Tibor :
[Tesař, Filip: Montenegró : a függetlenség útján?](#)514-515 [396.34 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Ivaldi, Gilles: A szélsőjobb Nyugat-Európában](#)516-517 [396.34 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Joannon, Pierre: Észak-Írország a béke viharában](#)518-519 [396.34 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Leveau, Rémy - Moisi, Dominique: Törések a békén](#)520-521 [396.34 kB - HTM]
- Vadász Rezső :
[Adams, John: A hindu kultúra hatása India gazdasági fejlődésére](#)522-523 [396.34 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Klen, Michel: A vietnami mérföldkövek összevisszasága](#)524-525 [396.34 kB - HTM]
- Vadász Rezső :
[Jelin, Elizabeth: A Dél-Amerikai Közös Piac mint a társadalmi folyamatok új színpada](#)526-528 [396.34 kB - HTM]

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Cholnoky Olga :
[Nagy Róbert: "Nekünk szüntelen szükséges fejlődni..."](#)529 [396.34 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[Demény István: "Mi is az a népköltészet"](#)530-531 [396.34 kB - HTM]

Kisebbségek nyelvhasználata

- Vadász Rezső :
[Farrands, Christopher: A nyelv és a közösségek közötti megértés lehetőségei, avagy létezik-e univerzális nyelv?](#)532-533 [396.34 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Duličenko, Aleksandr Dmitrievič: A szláv mikronyelvek helyzete és fennmaradási esélyei](#)534-536 [396.34 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Neveklovskij, G.: Nyelvi állapotok az egykori szerbhorvát nyelvterületen](#)537-540 [396.34 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Nikčević, Vojisla: A montenegrói nyelv](#)541-542 [396.34 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Šustek, Zbyšek: Irodalmi nyelvvis lesz a morva?](#)543-545 [396.34 kB - HTM]

Kisebbségek kultúrája

- Biczó Krisztina :
[Weiher, Gregory R.: A kisebbséghez tartozó diákok eredményei](#)546 [396.34 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[Ilyés Zoltán: A vallás és a nyelv szerepe az identitás alakulásában](#)547-548 [396.34 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Bieder, Hermann: Felekezet, etnikum és nyelv a XX. századi Fehéroroszországban](#)549-552 [396.34 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Zenmskaâ, E.A.: Az orosz diaszpóra nyelvmegtartó képessége](#)553-555 [396.34 kB - HTM]

Közép- és Kelet-Európai népek és országok kapcsolatai

- Komáromi Sándor :
[Fassel, Horst - Waack, Christoph: \(Dél-, közép\)-kelet-európai régiók](#)556-559 [396.34 kB - HTM]

Kisebbségi politika

- Komáromi Sándor :
[Wilss, Wolfram: Egy világ - egy nyelv? : a globalizáció nyelvi lehetőségei](#)560 [396.34 kB - HTM]
- Vadász Rezső :

[Az államfők szerepe a nemzeti-etnikai konfliktusok megközelítésében és kezelésében : Perspectives on Prevention](#)561-566 [396.34 kB - HTM]

- Vadász Rezső :
[Hainard, François - Verschuur, Christine: A nők lehetőségei és szerepe a társadalmi problémék megoldásában](#)567-568 [396.34 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Girard, Renaud \(rip.\): Rendszerváltás Belgrádban : beszélgetés Vojislav Kostunicával](#)569-570 [396.34 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Zubkova, E. Ű.: A Baltikum szovjetizálása a "helyi nacionalizmusok" letörésével 1949 és 1952 között \(különös tekintettel az ún: "észti ügyre"\)](#)571-572 [396.34 kB - HTM]
- Vadász Rezső :
[Crowley, John: Az etnikai kisebbségek és a politika kapcsolata Nyugat-Európában](#)573-576 [396.34 kB - HTM]

Kisebbségi jog

- Zoltán András :
[Bieder, Hermann: Nyelvpolitika és nyelvi helyzet a Szovjetunió utódállamaiban](#)577-580 [396.34 kB - HTM]
- Vadász Rezső :
[Bertrand, Gilles - Rigoni, Isabelle: Törökország a vádlottak padján](#)581-588 [396.34 kB - HTM]

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

- Futala Tibor :
[Čaplovičová, Kristína: Az abszolutizmus mint jelenség és fogalom](#)589-590 [396.34 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Wolfram, Herwig: Közép-Európa az 5. század végétől a 11. század elejéig](#)591-592 [396.34 kB - HTM]
- Cholnoky Győző :
[Angyal Béla: A felvidéki magyarok politikai állásfoglalása az első Csehszlovák Köztársaságban](#)593-594 [396.34 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Holec, Roman: Vállalkozók és vállalkozások Szlovákia mai területén 1918 előtt](#)595-596 [396.34 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Rábik, Vladimír: Németek betelepülése a középkori Zólyom megyében](#)597-598 [396.34 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Pánek, Jaroslav: A nemzetfogalom változásai a cseh historiográfiában](#)599-600 [396.34 kB - HTM]
- Zoltán András :
[Lempertene, Larisa: A hagyományos zsidó oktatási rendszer Litvániában](#)601-603 [396.34 kB - HTM]

Jelentés a végekről

Sorozatunk befejező tematikus száma a vajdasági és kárpátaljai magyarok életébe, jelenét formáló múltjába, hitéletébe, hagyományaiába ad bepillantást. Lehetséges, hogy nem befejezni, hanem kezdeni kellett volna sorozatunkat e két nemzetrészt bemutatóval, mert hiszen közismert: mind anyagi, mind politikai érdekképviselői lehetőségeiket tekintve ők vannak a legnehezebb helyzetben, a közelmúltban bekövetkezett jugoszláviai rezsimváltást figyelembe véve is. A sorrend tehát semmiképpen sem jelent rangsort. Ezt igazolja *Gereben Ferenc* magyarországi művelődésszociológusnak a vajdasági magyarok körében 2000 májusában végzett felmérése is, amely szerint körükben általában csökkent az identitás emocionális tartalma, ennek helyét a tudatosság foglalta el. *Gábrity Molnár Irén*, az újvidéki egyetem társadalomkutatója a vajdasági migrációs folyamatokat vizsgálva mutatja ki azt az elszomorító ténytet, hogy az utóbbi 10 évben a magyarságuk csupán 51%-a maradt a lakóhelyén, s helyükre elsősorban szerbek és románok költöztek. *Papp Richárd*, az MTA Kisebbségkutató Intézet kutatója izgalmas interjúi segítségével azt az érdekes felismerését osztja meg olvasóival, hogy az etnicitás a vallásosságnak ún. „első szintjén” képez csak választóvonalat a vajdasági katolikus magyarok és az ortodox szerbek között, az ún. „második szinten”, a belső vallásos tartalmak szintjén már nem. (Ezzel természetesen a vallásos élet interetnikus kapcsolatokban [is] megmutatkozó óriási jelentőségére hívja fel a figyelmet.) *Cserniczkó István*, a beregszászi magyar főiskola tanára is egy szociológiai vizsgálatról számol be: e szerint a kárpátaljai magyarok pozitív önképpel rendelkeznek, s noha az ukránokról alkotott képük nem ellenséges, ám saját közösségüket minden tekintetben az ukránok fölé helyezik. *Fedinec Csilla* a két világháború közötti kárpátaljai autonómia-törekvésekről számol be számos eddig nem, vagy kevésbé ismert mozzanatot bemutatva, *Vári Fábián László* kárpátaljai József Attila-díjas költő pedig a helyi betlehemezési hagyományokat idézi fel izgalmas tanulmányában, amelyben levéltári kutatásait és interjúit kamatoztatja az olvasó épülésére.

Budapest, 2001. szeptember 10.
Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Az asszimiláció metamorfózisa: a francia, a német és az amerikai példa

Brubaker, Rogers: The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany and the United States. = Ethnic and Racial Studies, 24. vol. 2001. July 4. no. 531-549.

P.

A tanulmány az „asszimiláció” mint fogalom és mint folyamat sajátos átértelmeződését, egy egyfajta „paradigmaváltást” figyelt meg a 20. század utolsó harmadában. A bevándorlás megítélése és kezelése többé már nem azt a régi és mind politikailag, mind pedig tudományosan lejárattott, mindent magába olvasztó asszimilációt jelenti, hanem egy sokkal kifinomultabb és összetettebb folyamatot.

A nemzetközi migrációval kapcsolatos „olvasztótégely”-politika („melting pot policy”), amely virágkorát az 1960-as években élte, a század utolsó két-három évtizedében megjelenő bevándorlási hullámnak köszönhetően végérvényesen eltűnt a világpolitika színpadáról. A bevándorlók az 1970-es, 1980-as és 1990-es években egy új, liberális, a kulturális különbségeket toleráló (differencialista) asszimilációs politikával találkoztak. Ez az ideológiai változás több területen is megnyilvánult: kisebbségi nyelvek használata, a bennszülött lakosság autonómiájának elismerése (USA, Kanada, Latin-Amerika), a multikulturális oktatás bevezetése, a feminizmus és „a másképp gondolkodók” társadalmi mozgalmainak engedélyezése, szakítás a tradicionális nemzetállam egyenlősítő, homogenizáló politikájával, általában pedig a politikai gondolkodásmód megváltozása, melynek következtében a hangsúly az univerzális érdekek szolgálatáról az egyéni különbségek és érdekek elismerésére helyeződött.

Az 1990-es évek végére azonban úgy látszik, hogy ez a differenciáló, liberális és a különbségeket talán túlzottan is kihangsúlyozó politika túlhaladottá vált, és újra az asszimiláció iránti igény került előtérbe, mert a sokszínűsége koncentráció politikai attitűd szinte minden területen eluralkodott, veszélybe sodorva ezzel a társadalmakat, a teljes feldarabolódás szélére taszítva a közösségeket. Azt mondhatnánk tehát, hogy napjainkban az „asszimiláció visszatérésének” vagyunk a tanúi, ám ez a megállapítás csak félig igaz. Az kétségtelen, hogy nemzetállami szinten is újra megnőtt a hasonló gondolkodású és kultúrájú emberi közösségek iránti igény, ez azonban nem a század első felére jellemző normatív, erőszakos beolvasztó politika visszatérését jelenti (amire számos példát lehet hozni az Egyesült Államokból, Franciaországból vagy Németországból), hanem az asszimiláció egyfajta metamorfózisát, más formában történő visszatérését.

Hogy pontosan meg tudjuk határozni ennek az új típusú asszimilációnak a jellemzőit, először tisztázni kell a fogalom „szótári jelentéseit”. Az első az *intranszitiv* (alanyi), általános és elvont jelentés. Eszerint az asszimiláció „a bevándorlók részleges beolvadását” jelenti a befogadó ország társadalmába. Ez a részleges beolvadás a hasonlóság növekedését, a különbségek csökkenését, s ezáltal a bevándorlók részleges hasonulását jelenti a többséghez. Itt a hangsúly azon a folyamaton van, amelynek során a bevándorlók önszántukból veszik át új hazájuk kultúrájának, szokásainak bizonyos elemeit. A változás, az elmozdulás iránya a lényeg, nem a mértéke. A szótárban tehát az „asszimiláció” első jelentése: „hasonlóvá válás”, „önmagunk hasonlóvá tétele”, „a bevándorlók hasonlókként való kezelése”.

Az „asszimiláció” fogalmának második értelme a *transzitiv* (tárgyas), konkrét és gyakorlati jelentés. Itt a bevándorlók totális beolvasztásáról, illetve a kulturális kisebbségeknek a többségbe való inkorporálásáról van szó. Ez a második jelentés az, ami az egész fogalmat lejáratja, és elfogadhatatlanná tette. A szótári jelentés ebben a második esetben: „a különbségek erőszakos eltüntetése”, „az emberek teljesen egyformává tétele”.

A fogalom tisztázása után lássuk most három ország példáját az asszimiláció visszatérésének illusztrálására.

Franciaország: „Jogunk a mássághoz”

A francia társadalom hagyományosan asszimilációs társadalom (jakobinus-republikánus tradíció), ennek ellenére az 1970-es és 1980-as években liberális, differencialista fordulat következett be a társadalmi diskurzusban az asszimilacionista tradíció elleni reakcióként. Ekkor született meg a „*droit à la différence*” jelmondat, amely inkább frázis, retorikai fordulat maradt, mintsem hogy politikai gyakorlattá vált volna. Népszerűségének csúcsát az 1980-as évek elején, a szocialista kormány idején érte el. Élharcosa a baloldali politikus Alain de Benoist lett. Ezt követően azonban a jobboldal (Le Pen) került hatalomra, akik a mássághoz való jogot a francia identitás más népektől való megkülönböztetésére használták („*notre droit à la différence*”). Az 1980-as évek végére újra a „*droit à la ressemblance*”, illetve a „*droit à la indifférence*” került előtérbe.

Németország: „elkülönített egyenjogúak”

Németország esetében az „asszimiláció” fogalmának intranszitiv jelentésével találkozunk („egyenlő elbánásban való részesítés”). A német társadalompolitika a bevándorlók és leszármazottaik megítélése területén liberális és differencialista volt. Tartományonként különböző mértékben ugyan, de a bevándorlóknak lehetőségük volt anyanyelvű oktatásra, anyanyelvű kultúrájuk gyakorlására. Szociális ellátásukat három nem állami intézmény látta el: a Római Katolikus Egyház, az Evangélikus Egyház és a Szociáldemokrata Párt, akik nemzetiség szerint felosztották egymás között a bevándorlókat, illetve a róluk való gondoskodás feladatait. Ez a rendszer a jótékonyági, szociális ellátás passzív alanyaiként kezeli a bevándorlókat (kötelező feladatot lát az ellátásukban), és elősegíti a származás szerinti elkülönülést. Az állampolgárság elnyerésére (a nemrég bevezetett liberalizációig) rendkívül korlátozott lehetőségük volt a bevándorlóknak, s akkor is csak részleges állampolgárságot kaphattak, amely nem vonatkozott politikai jogokra. Ezzel szemben az országban letelepedett külföldieket megillették ezek a

jogok (például részt vehettek a helyi választásokon). Ezek összességében egy „barátságos apartheidet” jelentettek, intézményesítve az etnikai megkülönböztetést („*unsere ausländische Mitbürger*”). Az 1990-es években aztán nagymértékben egyszerűsödött a honosítási eljárás, a bevándorlók leszármazottainál a „*ius sanguinis*” elvét felváltotta a „*ius soli*”, de az állampolgárság elnyerése továbbra is feltételekhez volt kötve, és csak ideiglenesen adták meg.

Egyesült Államok: „agnosztikus asszimiláció”

Az Egyesült Államok bevándorlási politikáját az 1920–1965 közötti időszakban az anglo-konformista (WASP), asszimilacionista tudományos szemlélet jellemezte. Az ezt követő húsz évben a liberalizmus és a pluralizmus került előtérbe, amely kiemelte és kihangsúlyozta a különböző kultúrák létjogosultságát, szimbiózisuk megvalósíthatóságát. 1985 óta azonban újra az asszimilációs irányzat erősödött, mivel a kutatások az etnikumok kulturális elszigeteltségének fellazulását mutatták (önkéntes, aktív asszimiláció: a szimpatikusnak tartott társadalmi minták követése). Az újfajta tudományos szemlélet már nem az elkerülhetetlenséget és az egyetlen, homogén nemzet kialakulását hangsúlyozza, csak kívánatosnak tart bizonyos mértékű társadalmi-gazdasági asszimilációt.

Az elmondottak összefoglalásául az „asszimiláció” fogalma mögött álló átalakult koncepció jellemzőit a következőképpen lehet pontokba szedni:

1. Elmozdulás a fogalom konkrét jelentésétől az elvont felé (a hasonlóvá válás csak bizonyos területekre korlátozódik).
2. A tranzitív jelentés helyett (amely mint beolvasztandó tárgyakra tekint a bevándorlókra) az intranzitív került előtérbe (a folyamat aktív alanyai a bevándorlók). Ma az asszimiláció társadalmi szinten, nem külső kényszerként, hanem önkéntes mintakövetésként történik, sokszor nem is tudatosan.
3. Az asszimilációs folyamat alanyai nem az egyének maguk, hanem a többgenerációs társadalmak, ahol a generációk között kialakuló különbségekben nyilvánul meg a többség kultúrájának bizonyos mértékű átvétele.
4. Az asszimiláció révén az eredetileg sem homogén alanyok természetesen nem válnak teljesen más homogén alanyokká, hanem heterogén alanyok tulajdonságainak összetétele változik meg részlegesen, sokszínűségük megmaradása mellett.
5. Az asszimiláció hatása a kultúrától a társadalmi-gazdasági területre helyeződött át a marginalizálódás, a szegregáció és a tömeges elszegényedés megakadályozása érdekében.
6. A holisztikus és egydimenziós megközelítést (amely egy adott nemzeti társadalom egészébe való beolvadást jelentett) a komplex és többdimenziós álláspont váltotta fel, amely az átfogó, mennyiségi szemlélet helyett az asszimiláció egyes összetevőire koncentrált. (Milyen területeken, mennyi idő alatt és melyik kultúrához történik az asszimiláció?)
7. A tudományos asszimilacionista megközelítés (globális, tapasztalati várakozások, normatív szabályozás) helyébe az agnosztikus szemlélet lépett, amely a folyamat szubjektív tényezőire helyezi a hangsúlyt (a referenciacsoport iránt érzett szimpátia).

Az asszimiláció egy olyan nélkülözhetetlen koncepció, amely lehetővé teszi az azonos területen élő kultúrák közötti közeledési folyamatok irányának, mértékének, illetve a kultúrák között hosszú távon fennmaradó különbségeknek a vizsgálatát.

Vadász Rezső

Multikulturalizmus és társadalmi integráció Európában

Dijkstra, Steven - Geuijen, Karin - Ruijter, Arie de: Multiculturalism and Social Integration in Europe. = International Political Science Review, 22. vol. 2001. 1. no. 55-84. p.

A tanulmány az „állampolgárság” fogalmának meghatározásával, illetve ennek problémáival és lehetőségeivel foglalkozik a multikulturalizmus és a társadalmi integráció összefüggésében. Kiindulópontként a fogalom hagyományos jelentése szolgál (=homogén kultúrájú emberek közössége), amely mára jelképpé, idejétmülttá vált.

Mai világunkat a kulturális sokszínűség jellemzi, ahol az egyes kultúrák és emberek többé már nem kötődnek adott földrajzi területekhez vagy nemzetállamokhoz. A kultúra és az állampolgárság szétválásának nyílt kommunikációt kellene kialakítania a különböző kultúrájú és pontosan emiatt egyenlőnek és egyenjogúnak tekintendő emberek, csoportok között. Az így létrejövő transznacionális és multikulturális globális társadalomban pedig az emberek két vagy akár több nemzetállamhoz is kötődhetnek. Ez lehet korunk társadalmi problémáinak ideális megoldása, amelytől azonban a nyugat-európai gyakorlat sajnos még nagyon messze van. A szerzők a kívánatos és a valóságos társadalmi átalakulásokat ismertetve próbálják a jövő társadalmainak alapelveit meghatározni.

A „*multikulturalizmus*” egy adott politikai közösség és az ahhoz tartozó társadalmi intézmények elválasztásának igényét jelenti egy adott társadalmi tradíciótól. A fogalmat három különböző összefüggésben is lehet értelmezni:

- *demografikus* - leíró: különböző etnikumok egyszerű szimbiózisa adott társadalomban, illetve nemzetállamban.

- *politikai*: a nemzetiségi sokszínűség kezelése érdekében megszületett politikai kezdeményezések összessége.

- *ideológiai* - *normatív*: olyan politikai program, amelynek célja egyenlő jogok biztosítása a társadalom különböző kultúrájú csoportjai számára. A szerzők ennek megvalósulási lehetőségeit vizsgálják.

A tanulmány címében szereplő másik fogalom a „*társadalmi integráció*”, amely a társadalmi rendszer tagjai között kialakuló hatékony funkcionális kapcsolatot jelent. Az elmélet megvalósítása azonban még várat magára.

A 19. században kialakult és ma is fennálló nemzetállamok egyszerre jelentenek területi és kulturális hovatartozáson alapuló szervezetet, amelynek állampolgárai azonos kulturális identitással rendelkeznek, és egyenlő jogokat élveznek. Különbségek azonban minden társadalomban jelen vannak, s ezek különös hangsúlyt kapnak a globalizáció kapcsán, ami az emberek és kultúrák közötti kapcsolatok fejlődését és ennek következtében a kölcsönös függőség kialakulását jelenti. Ezenkívül a globalizáció világméretű uniformizálást, homogenizálást is jelent, s ez a veszély felerősítette a különböző kulturális közösségek belső kohézióját, ragaszkodásukat múltjukhoz, hagyományaikhoz, vallásukhoz – egyszóval kulturális identitásukhoz, mindahhoz, ami megkülönbözteti őket a többi kultúrától. Tehát a globalizáció során kialakuló és az egész emberiséget magába olvasztani akaró „*M*” fogalmával szemben, annak mintegy ellentétéként, minden kultúrkör kialakította a saját „*mi*” fogalmát. Ez pedig a „*mi* ? *ők*” ellentét fokozódásához vezetett.

Korunkat tehát a gazdasági, politikai határok eltűnése mellett a kulturális határok erősödése jellemzi. Ezzel párhuzamosan alakulnak át a nemzeti kultúrák transznacionális kultúrákká, amely nagymértékben a technológia robbanásszerű fejlődésének köszönhető. Ezek az új lehetőségek a bevándorlók, menekültek számára jelentősen megkönnyítik az otthonmaradt családtagokkal való kapcsolattartást. Így a bevándorlók összekötő kapcsot, közvetítő láncszemet jelentenek az őket befogadó állam és szülőhazájuk kultúrája között, ezen túl pedig összekötik saját közösségüket a befogadó állam lakosságával, sőt összetartják a különböző államokba kivándorolt és letelepedett csoportjaikat is. A bevándorlók fenti újfajta identitását nevezik „*távoli nacionalizmusnak*” („*long distance nationalism*”).

A transznacionális társadalmak olyan, különböző nemzetiségű csoportokból állnak, amelyek átlépnek az őket elválasztó politikai határokon, szakítva ezzel az „*egy nemzet – egy kultúra*” szemlélettel, és a hangsúlyt az érzelmi, kulturális összetartozásra helyezik. Mindezek eredménye a hagyományos homogén nemzetállami kultúrák hanyatlása, illetve átalakulása sokszínű, multikulturális társadalmakká. Az államok területi, kulturális és identitásbeli egységének felbomlása kétirányú hatalom-transzfert eredményez: az addig kizárólag nemzetiállami hatáskörbe tartozó hatalmi jogosítványok egy része a szupranacionális integrációk szintjére (lásd Európai Unió), másik része pedig a helyi, illetve etnikai önkormányzatok szintjére kerül. Ezt a folyamatot nevezik a „nemzetállamok depolitizálódásának”.

A globalizációs folyamatok értékelésének, megítélésének ma három kialakult irányzata létezik:

1. *Konvergencia-szemlélet (növekvő uniformizáció)*: itt a kulturális különbségek teljes eltűnéséről van szó, egyfajta „*globális asszimilációról*” (pejorative: „*McDonaldizáció*”). Ez az egyre növekvő függőség és összekötöttség eredménye. A folyamatok ezáltal hatékonyabbak, kiszámíthatóbbak, könnyebben megjósolhatóak és ellenőrizhetőbbek lesznek.

2. *Divergencia-szemlélet*: ez a vélemény a kulturális különbségek hosszú távú fennmaradását hangsúlyozza ki. Ezen különbségek megléte vezethet negatív és pozitív jövőhöz is. A pesszimisták szerint a versengés, az ellentétek, a rasszizmus és a vallási fundamentalizmus fog uralkodni, és mindennaposak lesznek a polgárháborúk. Az optimistábbak ezzel szemben úgy vélik, hogy a különböző kultúrák koegzisztenciája színesíti, gazdagítja a világot. Ehhez azonban azok tudomásulvétele és jogi védelme szükséges.

3. *Glokalizáció-elmélet*: amely a globalizáció és a lokalizáció (regionalizáció) ellentétes, mégis egymással párhuzamos folyamatainak dialektikus egységeként képzelel el a jövőt. Ennek az az oka, hogy a globális folyamatok megtörnek, illetve módosulnak a helyi közösségek ellenállása miatt. A megoldást itt a különböző kultúrájú közösségeket elválasztó formális politikai határok informálissá tétele jelentheti.

A nemzeti állampolgárságnak mint egy adott állam társadalmához való tartozás egyik legfontosabb intézményének problematikája abban áll, hogy a jövőben az adott nemzetállami kultúrát és jogrendszert összekötő szerepe el fog tűnni, mivel mostani formájában megakadályozza más kultúrák befogadását. Ezenkívül láthatatlan határt húz egyrészt az államok között, másrészt pedig az adott államon belül is, elválasztva ezzel egymástól a bevándorlókat és az állam „rendes” állampolgárait. Ezáltal pedig a kultúrák és az emberek közötti jogi egyenlőtlenség egyik legfontosabb kiváltója. A megoldást az ún. „*posztacionális állampolgárság*” jelentheti, amely mindenkinek egyenlő jogokat biztosít, és amelyeket mindenki megkapna, aki az adott országban letelepedve meghatározott ideig ott él. Ez a megoldás lehetővé teszi az állampolgári jogok és a kulturális identitás elválasztását, ami nagyban elősegíti a kultúrák közötti különbségek általános elfogadását. Itt a hangsúly ugyanis nem az adott állam, hanem az egyes emberek és az általuk képviselt kultúrák érdekein és fennmaradásán van.

A mai államok természetesen ettől még nem fognak megszűnni egyik napról a másikra. Annak ellenére sem, hogy politikai, gazdasági hatalmuk és mozgásterük saját maguk felett is jelentősen lecsökkent az utóbbi évtizedben. A politikai határok fennmaradnak, és emellett azt is fontos kiemelni, hogy az államok mint szervezetek a nemzetközi jog érvényesülésének helyi intézményeit is jelentik. Ezzel kapcsolatban az „*univerzális emberi jogok*” és a „*nemzeti szuverenitás*” gyakori antagonizmusát kell megemlíteni, amit azonban a „*posztacionális állampolgárság*” intézménye megoldana. Ennek megvalósulására azonban a nemzeti szuverenitás erős bástyái miatt sajnos még várunk kell.

Mindezek mellett a globalizáció magával hoz egy olyan veszélyt, amelyet a nemzetállamok nem tudnak teljesen kivédeni. Ez pedig a bevándorlók, illetve menekültek áradata, amivel az Európai Unió államai is szembetalálták magukat. Számos egyezmény jött létre, amelyek többek között ezt a kérdést is rendezni próbálták, mégis folyamatosan nő a bevándorlók száma az Unióban. Ezáltal az emberek új jogi kategóriájára jött létre, akiket sem uniós állampolgároknak, sem pedig illegális bevándorlóknak nem tekintenek. Az Európai Unió hiába próbál valódi közösséget kovácsolni a szervezetet alkotó országokból (egyezmények, közös szimbólumok, oktatási programok stb.), továbbra is inkább egyetlen nemzetállamhoz hasonlít a bezárkózásra, a külső határok védelmére és a belső integráció (négy „szabadságfok”: az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlása) elmélyítésére koncentrált politikájával. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az Európai Unió egy „szupranacionális nemzetállamot” hozott létre a belső liberalizáció és a külső szigorítások együttes folyamatainak köszönhetően. Mindez aláhúzza azt a véleményt, miszerint a szervezet csak a gazdaság terén működik igazi „közösségként”, politikai és társadalmi kérdésekben továbbra is a protekcionizmus, a nemzetállami-típusú elzárkózás, a külső határok gazdasági érdekek védelmére való hivatkozással történő lezárása és a feladatok, terhek másokra való áthárítása („burden shifting”) jellemzi.

Elmondhatjuk tehát, hogy az Európai Unió nem hajlandó tudomást venni a kultúra és a földrajzi terület elszakadásáról (más néven a „deterritorializációról”), a transznacionális folyamatokról, az emberek kulturális identitásának átalakulásáról (ami egyaránt vonatkozik az államok saját állampolgáira és a bevándorlókra), és nem tesz lépéseket a menekültek társadalomba való integrálása érdekében (kulturális befogadás, megfelelő szintű oktatás és munkalehetőség biztosítása).

A tanulmány végkövetkeztetése az, hogy a „nemzeti állampolgárság” intézménye alkalmatlan a multikulturális társadalmak problémáinak megoldására. Egyrészt mert a hagyományos, földrajzi területhez kötött kultúra-fogalomra épül, másrészt pedig mert egy közös nemzeti érzést hangsúlyoz ki, lehetetlenné téve ezáltal a különböző kultúrák jogi és társadalmi integrációját. Mai multikulturális világunkban egy állam sem állíthat egyetlen követendő nemzeti viselkedés-mintát az emberek elé, a negatív megengedés nacionalista gyakorlata (= minden tilos, amit nem szabad) többé már nem tud érvényesülni. A jövőt a „*posztacionális állampolgárság*” jelenti, amely a különböző kultúrák közötti globális, nyílt kommunikációra épül, tolerálja a különbségeket, és egymás értékrendjében az azonosat, a kapcsolódási pontokat keresi. Ehhez a földrajzi terület, a jog és a kultúra szétválásának elfogadására van szükség, hiszen a politikai határokon átnyúló kulturális közeledés és kommunikáció csak ezáltal valósulhat meg. A cél az, hogy minden ember aktívan részt tudjon venni a multikulturális társadalmak életében, ehhez pedig politikai akarat szükséges, amely nem csak az adott országokon belül biztosítja a különböző kultúrájú csoportok egyenjogúságát, hanem átlépve a politikai határokon elősegíti a transznacionális együttműködés fejlődését, ezáltal mindenhol megszüntetve a „*mi*” és az „*ők*” több évszázados szembenállását.

Vadász Rezső

Délkelet-Európa – kézikönyvben

Európa háború utáni merev, politikai értelmű kelet-nyugati felosztása a történelmi változásokkal érvényét veszítette, Magyarország „visszakerült” Közép-Európába, illetőleg, némi megszorítással, „Kelet-Közép-Európába”, amennyiben a németek még fönntartják a „közép” jogát. Jelen kézikönyv most azonban, a jugoszláv utódállamok, továbbá Albánia, Bulgária, Görögország, Románia és Moldova társaságában, belefoglalja e hont „Délkelet-Európába”. Eszerint a mintegy 860 ezer km² kiterjedésű, 79 millió lakosú (ezzel Német- és Franciaország együttes paramétereinek megfelelő) övezet a szlovák-magyar határvonalától a görög szigetvilágig húzódik. „Magyarul” ez jösszerűen annyit jelent: a Balkán plusz Magyarország. Nem tagadni akarjuk ezzel a szóban forgó régió-elhatárolás jogosultságát, hiszen élő és nem új keletű a fogalom (vö. kapcsolódó szemlénk: „Dél-közép-kelet-európai régiók” adatait, melyek itt nem szerepelnek), csak bizonytalan körvonalait jelezzük. Ugyanezt megtehetnők egyébként Moldova irányából is, és a szerkesztők maguk is gondban voltak ezzel, ahogyan a bevezető részekben előadják. De tény, ami tény: legalább munkahipotézis gyanánt a fogalom él, kétségkívül a „Balkánál” valamivel tágasabb, lazább jelöléssel kívánja a múlt és jelenbeli arculatában (mint egy külön kis kontinens) rendkívül tagolt európai Délkelet régióit egybefoglalni, s a tudnivalók és a kérdések áttekintésére most első alkalommal vállalkozik kézikönyv igényű kiadvány.

„Délkelet-Európa” minden időben, ma is igen mozgalmas övezet, vegyük csak a szocialisztikus párturalmi rendszerek összeomlást követő jugoszláv felbomlást és kegyetlen háborúit – mégiscsak az övezet centrumában. Éppen az utolsó évtized fő napi sajtójelentéseit adó balkáni konfliktus adott aktualitást a kézikönyv megjelentetésének, amely magán viseli a mindenkori kezdő, úttörő vállalás hiányosságait: a tárgymeghatározás ad hoc-jellegét, a koncepció egyenetlenségét, a napi aktualitás hangsúly-bicsaklásait, s kínálja egyszersmind annak erőnyeit: az információk jelentős hányadának rögzítését és az egyéni nézőpontok érvényesítését, amiből tovább lehet lépni, s óhatatlanul tovább kell lépni. (Várjuk például a téma angol feldolgozási változatát, amely nyilván más részhangsúlyokat vetne, részben más információkat összegezne.) Jó érzékkel kerülük el a viszonylag fiatal szerkesztők (jó negyvenesek) a különálló országfejezetek szerinti építkezést. Az esemény- és politikatörténeti, etnológiai és demográfiai, gazdaság- és kultúrtörténeti fejezetek és részfejezetek mindegyike az egyes régiókat egybeletárgyva bontja ki tárgyát (más-más szerző kezén; egybefogva a többé-kevésbé ismert német szakértőket, összesen mintegy húsz szerző munkája a kötet), az országok vonatkozásában egyedien a statisztikai táblák informálnak (mintegy 20 tabella a kötet függelékében). A kötet jelen-orientáltságát a feldolgozás terjedelmeloszlása is jelzi: relatíve kevesebb jut a történeti és kultúrtörténeti résznek, és több az etnológiai, politikai, gazdasági vonatkozásoknak, de az utóbbi fejezetek tárgyi tekintetben is a jelenre, az átalakulásra és az azt gátló krízisekre összpontosítanak. Az együttlátás résztémánkénti értékelése, az egyes fejezetek summájának egybevetése mutathatná ki (s ezt csak a részletes, értő szakismertetés tárhatná fel), mit is teljesít a kötet, mik a hiányosságai és ellentmondásai, a sok szerző egyéni szemléletéből és színvonal-igényéből fakadóan is. Itt pusztán arra szorítkoznánk, hogy megnézzük: Magyarország képe, ha már felvette az áttekintésbe, a jelen-statisztikai adatokon túl hogyan fest ebben a kézikönyvben.

Nos, a magyar vonatkozású részletek, a kisebbségpolitikai alfejezettől eltekintve (G. Seewann és S. Troebst munkája) teljességgel elsikkadnak a tárgyalásokban, mintha csak tényleg tévedtek volna a szerkesztők Magyarország „délkeleti” besorolásával. Nem válnak láthatóvá sem a magyar honalapítás, sem a középkori magyar állam, sem pedig a későbbi, Habsburg-Magyarország, a török kori Erdély vagy Horthy-Magyarország élete, etnológiai, politikai, művelődési folyamatai; éppúgy hiányzik a magyar összetevő a nyelvi, mint az irodalmi részfejezetben (Klaus Steinke, Reinhard Lauer; egyedül az Andric-Krleža-fejezet részben említik Déry Tibor nevét). Egyébként Románia és Moldova is eléggé mostoha elbánásban részesül. Ez nyilvánvaló alaphibája a kötetnek, amire nem magyarázat az, hogy adott szerzőknek, akik itt szerepelnek, nincs kellő (vagy semmilyen) kitekintésük a délszláv régiókon túlra. A recenzens ezzel a rossz szájjal teszi le kezéből a kézikönyvet, arra gondolva, hogy alkalmanként azért felüti a név- és tárgymutatót vagy a 35 lapnyi terjedelmű bibliográfiát, ha *délszláv* vonatkozásban van információigénye.

Komáromi Sándor

Múlt és jövő között: romániai parlamenti- és elnökválasztások – 2000

Henkel, Jürgen: Zwischen Not und Nostalgie - Präsidentschafts- und Parlamentswahlen 2000 in Rumänien. = Südosteuropa Mitteilungen, 41. Jg. 2001. 1. H. 20-49. p.

A szerző a helyszínen is jártas, a romániai német sajtóval együttműködő politikai elemző. A mostani kormányváltás újabb 180 fokos fordulatának gyors, előzetes áttekintését az előző, 1996-tal indult folyamatok részletes értékelésével kezdi. Lábjegyzeteiben – kiterjedt forráshivatkozásai mellett – a fontosabb szereplők rövid életrajzával kontúrozza a mozgalmas helyzetrajtot.

1996-ban a romániai választók erős többsége a „befejezetlen forradalom”, az utódpart-jellegű politikai főerő diktálta, kétértelmű és elhúzódó változások, a félbemaradt reformok, anarchikus állapotok hiányérzetével ment el voksolni. Az „ellen”-szavazás révén teret nyert konzervatív-liberális *Demokratikus Konvenció*, centrumában a *Nemzeti Kereszténydemokrata (Paraszt)-párttal*, az Iliescu elnök és *Társadalmi Demokrácia-Pártja* lezárult korszaka után a tényleges rendszerváltás végrehajtására kapott felhatalmazást. Elnök: Constantinescu, miniszterelnök: Ciorbea. A szövetséges *RMDSZ* két kormánytagot könyvelhetett el. A privatizálás, a külföldi tőke-beáramoltatás, a tényleges európai közeledés végképp halaszthatatlan programjának elindításakor a kormány, a helyzet foglyaként megkísértve a lehetetlent, a sokkterápia útját választotta. Az erőltetett menet, amibe belekezdett, az első komolyabb intézkedéseket követően a százezerrel szanált munkahelyek, az egyszerűen felszabadított árak, a most is megállíthatatlan infláció, a lei újabb, megállíthatatlan elértéktelenedése

földcsuszamlás módjára sodorta el a tömegeket. Mindeközben a Nyugat nem hangolódott rá az erősödő román közeledési szándék és igyekezet fogadására. A NATO-val a tárgyalások egy helyben topogtak, noha Románia a rendszerváltó államok közül a „béke-partnerség” első aláírója volt 1994-ben, egy éven belül pedig megtörtént a fegyveres erők átalakítása is. (Tulajdonképp az USA kötötte meg magát, illetve velük a németek is, talán nem vettek tőlük elég fegyvert a románok, – vélik egyes megfigyelők.) Figyelmet érdemelt volna már a kezdeti időszakban legalább a most már őszintébben felvállalt enyhülési politika a Magyarország és a romániai magyar kisebbség irányában az, amire az Iliescu-időszak vége felé megkötött román–magyar alapszerződés adott jó alapot (ennyi volt a jó, amit az új koalíció onnan örökölt).

A korai belpolitikai eredmények sorába tartozott az átvilágítási törvény keresztülvitele. Viszont újra elakadt a gazdasági átalakítás, nem volt visszاسzorítható az Iliescuéknek is a legsebezhetőbb pontját adó korrupció. A feltorló ellentmondások nagyon hamar lazítani kezdték a kormánykoalíció kohézióját, a Petre Roman-féle *demokraták*, valamint a *nemzeti liberálisok* kifejezetten zsaroltak. Ciorbeának mennie kellett (távozván önálló pártot alakítva kapcsolódott újra a Konvencióba). A helyébe lépő Vasile kormányának egyes, önmagukban sikeres (privatizálási, egyéb) lépései már keveset tudtak javítani a képen, s főként a közérzetben és közhangulaton. A lei mérhetetlen elértéktelenedésén több pénzügyminiszter rajtavesztett. A helyzet államcsóddal fenyegetett, újra elszabadult az anarchia. 1999 elejére esett M. Cozma, a zsil-völgyi bányászvezér újabb tömeg-akciója, hajszás választotta el Romániát a rendkívüli állapot bevezetésétől. A kormányzó konvenció tekintélye mindezeket követően a töredékére esett vissza. Nem szolgált a javára ilyen szempontból az év derekán zajló és egyetértésével kísért szerbiai NATO-bombázás sem, mely egy ortodox vallású régiót sújtott. A római egyházfejedelem romániai útját is árnyékba vonták ezek a körülmények, ami diadal lehetett volna, katolikus premier minden ortodoxoknál, éppen Romániában! (Anélkül, hogy megtisztelte volna a milliányi magyar római katolikusokat – a szerk.) Még egy kormánycsere (Isarescu) következett, majd a 2000. júniusi helyhatósági választásokon elszenvedett vereség az újra felülkerült Iliescu-párttól s nem különben valamennyi előrejelzés már előrevetítette az év végi visszarendező parlamenti választási eredmények sötét árnyékát. (A helyhatósági választások eseményeiről és eredményeiről a *Kisebbségkutatás* 2001. 1. száma tájékoztatót.)

A helyhatósági után a parlamenti választásoktól elválasztó hónapokban a Konvenció gyakorlatilag magától szétesett. Ezen annyiban nem lehet csodálkozni, hogy 1996-os felállása is önmagában elég bizonytalan, egyes partnerek (mint P. Roman) részvétele alkalmi, kifejezetten önérdékű volt. Alapvetően azonban a romániai pártosodás alaktalan jellege nyilvánul meg mindebben: a különböző erőcsoportok nem szemléleti, elvi alapon szerveződnek párttá, hanem haszonérdek alapján, s az ilyen csoportok, pártok és szövetségeik egyik napról a másikra hullanak szét és aprózódnak el („zsebmellény-pártok”), s helyezkednek a legkiszámíthatatlanabb módon. A karakternélküliséggel ilyen értelemben nem vádolható („Paraszt”-) *Kereszténydemokraták* mint igazi történelmi párt végzete volt, hogy csak azt a zavaros koalíciót tudta felsorakoztatni, amivel 1996-ban győzhetett, de utána már csak felőrlődött benne, s képtelen volt programja megvalósítására. A vereség csak azért nem válik merőben a szégyenére, mert az 1966 előtt mulasztott teendők tényleg óriási terhe nehezdedett rá. Az erkölcsi vereség talán nem akkora, hogy nem birkózhatnának meg vele. De a vereség drámai: a mindkét házba 37% körüli eredménnyel elsőprő többséggel első helyre került Iliescu-párttal, a Tudor-fél populisták 19,5, sőt az RMDSZ majdnem 7%-ával szemben, egyszerűen mandátumhoz sem jutott (5,04%, pártszövetség esetén a küszöb azonban: 10%). Hasonlóak természetesen az elnökválasztási eredmények, ha személy szerint a kereszténydemokrata jelölt Isarescu esetében közelít is a tíz százalékhoz. Ez utóbbi körülmény arra enged következtetni, hogy a párt markáns személyiségei nem egy az egyben a pártéval, illetve koalíciójával arányosan osztoznak a társadalom elutasításán. Ezért bizonyára tévedés volt Constantinescu elzárkózása az újrjelöléstől, talán a személye megmenthette volna a pártot a kibukástól. A párt vezetősége a vereség után mindenesetre testületileg visszalépett. Néhány más, komolyabb pártnak is meg kell még vonnia természetesen a mérleget, számot vetve a szereppel, amit játszott-eljátszott. A magyar RMDSZ nem tartozik ezek közé.

Iliescuék tehát „visszajöttek”. Nem azért, mert tőlük most már biztosan többet várhat a társadalom. Legfeljebb most maguk is jobbra használhatják az esélyt, ha tudják, mint 1996 előtt. A mostani ugyanúgy „ellen”-szavazás volt, mint az előző, amelyekkel akkor, kellő sikerek híján, ők vesztek. A mostani eredmények sajátos fénytörése különben: az az „üröm” az „örömben”, hogy a *Társadalmi Demokrácia Pártja* és Iliescu újra „megmentőként” kerülhetett az élre, hiszen legalább az amúgy erőteljesen nyomuló, populista-nacionalista *Nagy-Románia-Pártot* maga mögé utalta, s még koalíciós viszonyra sem kényszerül vele. (A populisták fékezése terén a választások körül határozott és pozitív szerepet vállalt a román ortodox egyház.) Új korszak indul, bizonyos mértékig a győztes párt és a győztes elnök is tiszta lappal indulhat most. Kérdés: lesz-e hasznos és érdemi mondanivalójuk, amit a lapra felírhatnak?

Komáromi Sándor

Az Európai Unió, a CEFTA és a horvát nemzetgazdaság

Vukovic, Ivan - Vizjak, Ana: Europska unija, CEFTA i hrvatskoe gospodarstvo. = Politicka misao, 38. vol. 2001. 1. no. 112-123. p.

A létező szocializmus összeomlásával önállóvá vált, földrajzilag a nyugati piacokhoz kapcsolódó közép-, kelet- és délkelet-európai államok az átalakulások korántsem könnyű korszakát élik. Érdekeltek abban, hogy minél szorosabb gazdasági és politikai együttműködés alakuljon ki közöttük és az Európai Unió (EU) gazdasági integrációjához tartozó országok között.

Horvátország és az EU tagországai között kialakítandó együttműködés jövője szempontjából relevánsnak kell tekinteni azokat az iniciatívákat, amelyek a kapcsolatok szorosabbra fűzése érdekében az EU részéről a közép- és kelet-európai országok, mindenekelött a CEFTA résztvevői körében javítják a kibontakozási esélyeket. (A CEFTA-

országok jelenleg: Csehország, Magyarország, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Szlovénia.)

Több mint kívánatos, hogy Délkelet-Európa valamennyi országa együttműködést fejlesszen ki a szomszédsággal, nevezetesen a CEFTA-országokkal is. Ez a kérdésfelvetés különösen fontos Horvátország számára, mivel a szomszédos közép-európai országokkal sikerült igen jó viszonyba kerülnie, s bevallott célja, hogy az EU-felvétel előkészítéseként belépjen a CEFTA-csoportosulásba. (A referált dolgozatban a horvát-CEFTA-kapcsolatok pozitívumait a szerzőpáros számos adattal dokumentálja.)

Az EU-nak a térségben kifejtett tevékenységét mindenesetre értékelni kell, egyaránt kiemelni benne a pozitív és negatív vonásokat, hogy mindez tanulsággal szolgáljon a jövőbeni együttműködés esetén. A kelet- és közép-európai országokkal kötött megállapodások bizonyítják, hogy az EU komolyan törekszik a keleti kiterjesztésre. Az egyes megállapodásokban ui. olyan formái perfektuálódnak a regionális együttműködésnek, amelyeket az EU mostanáig nem alkalmazott. Ezek a pozitív iniciatívák azokban a megállapodásokban tűnnek fel a legnyomatékosabban, amelyek az EU-követelményeknek való megfelelést jól teljesítő országokkal köttetnek meg. A közöltek alapján megállapítható, hogy az EU szerződés-kötési gyakorlatában egyszerre veszi tekintetbe a jelölt ország regionális helyzetét, valamint gazdasági és politikai alkalmasságát.

Az EU belátható időben Horvátország társult tagságával számol. A távlati viszonyokat tekintve is már most kívánatos a majdani együttműködés útjairól-módjairól való gondolkodás, és ami még fontosabb, mindazon előnyök és hátrányok számbavételére irányuló törekvés, amelyek a horvát gazdaságot az együttműködés révén érni fogják. Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy egy sor más országban e kérdések megválaszolása végett komoly elemző, prognosztizáló munkálatok folynak.

Sajnos, a horvát gazdaság irányító elitje számára rendelkezésre álló tapasztalati anyag - elemzések és tervek - eddig nem „álltak össze” érdemi koncepcióvá, s a közvélemény sincs módszeresen tájékoztatva a csatlakozási feltételek részleteiről. Nem hivatalosan mindössze az a döntés közismert, hogy az országra a társult tagság státusa vár. Az ország gazdasági tárcája mindenesetre tervbe vette egy olyan terv kimunkálását, amely elvégzi az európai integrációkhoz való horvát csatlakozási menetrendet is. E kollektív munkába bekapcsolódnak az összes jelentős gazdasági szervezetek, illetve az integrációs szakemberek.

Az eddigi tapasztalatok szerint az átalakuló országok többségében a szabadkereskedelmi zóna létrejötte eleinte jelentősen visszavetette a más partnerekkel kialakult kereskedelmi kapcsolatokat, és nagy felfordulást okozott gazdasági szerkezetükben. Csak ezután következett be az említett országok mindegyikében a különböző intenzitású stabilizáció, illetve a gazdasági élénkülés és a további pozitív fejlődés kezdete.

Jó volna, ha az átalakult országok tapasztalatai Horvátország gazdasága számára megjelölnék azt az utat, amelyen a további fejlődés érdekében haladnia kellene.

A dolgozat a gazdasági elemzéseit két statisztikai adategyüttesre alapozza. Az egyik a hat CEFTA-ország bruttó nemzeti össztermékének alakulását mutatja be (millió dollárban) 1990 és 1996 között. A másik pedig Horvátország és a hat CEFTA-ország áruforgalmának - kivitelének és behozatalának - alakulását 1994 és 1997 között.

Futala Tibor

Horvátország: Hogyan lesz úrrá az ország a múltból eredő nehézségeken, és hogyan készül fel Európára?

Cicin-Šain, Ante: Croatia: How to overcome the burden of the past and be prepared for Europe? . = Südosteuropa, 49. Jg. 2000. 9-10. H. 503-509. p.

Horvátország ma önálló állam: Az önállósodást követő eufória múlóban van, a felmerülő problémák kijózanítóan hatottak. A legtöbb politikai erő úrrá akar lenni a „nemzeti érdek” jelszava mögé bújó nacionalizmuson, és keresi az utat, amelyik elviszi Horvátországot Európába. Az integráció felé vezető úton már 2000-ben is megtettek néhány lépést. Például:

- A január 3-i parlamenti és elnökválasztás után megalakult az új országgyűlés és kormány,

- Az alkotmánybíróság érvénytelenítette a Büntető törvénykönyv 204. paragrafusának 2. és 3. pontját, amely kimondta, hogy hivatalból vádat kell emelni azon újságírók ellen, akik magas rangú állami hivatalnok becsületét vagy méltóságát megsértették.

- 2000. május 11-én elfogadták a kisebbségi nyelvek hivatalos használatáról szóló törvényt.

- Megváltoztatták a visszatérő menekültekkel kapcsolatos diszkriminatív jogi rendelkezéseket. Erre mindenképpen szükség volt, hiszen a menekültek számára megnyílt a hazafelé vezető út, visszailleszkedésükhöz anyagi segítséget is kaptak. A befogadó külföldi országok nagy nyomást fejtettek ki annak érdekében, hogy valóban hazamenjenek a háború elől elmenekült horvátok.

- A horvát külügyminiszter és a boszniai szerb köztársaság miniszterelnöke együttműködési nyilatkozatot írt alá.

- A hadsereg és a rendőrség erőit drasztikusan leépítették, költségeiket lecsökkentették.

- Eltűnt a háborús veteránokat tömörítő szervezetek politikai súlya.

Döntő fontosságú még, hogy a kormányzat nyilvánosan deklarálta a Délkelet-Európai Stabilitási Paktum támogatását, annak elfogadottsága az adatok szerint a lakosság körében is nőtt.

A nemzetközi közösség kedvezően reagált a Horvátországban végbement változásokra. Például:

- Május 24-én Horvátország csatlakozhatott a Partnerség a békéért elnevezésű nemzetközi együttműködéshez.
- Elhárult minden akadály Horvátország WTO-tagsága előtt, a szerződést nemsokára megkötik.

A nagyhatalmak és a nemzetközi szervezetek több helyen is leírták, hogy számukra Horvátország stabilizációja azért is fontos, mert kedvező hatással lesz a balkáni térség békéjére. Jelenleg főleg Bosznia-Hercegovina konszolidációjához nyújt hathatós segítséget Horvátország, de hosszú távon Szerbia stabilizációjában is nagy szerepe lehet.

Tudjman elnök és kormánya még elutasította Horvátország regionális stabilizáló szerepét, az új kormány azonban magáévá tette a nemzetközi közösség elgondolását, ehhez pedig minden segítséget megkap. A szélsőséges politikai pártok kivételével a társadalom is az új horvát kormány mögött áll, hiszen véget akarnak vetni a térség háborúinak.

A horvát kormány programjában az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozás prioritást élvez, ennek szellemében történik meg első lépésként az intézményrendszer átalakítása. Az Európai Unió tagjelöltjévé válásához a koppenhágai kritériumokat kell teljesíteniük. Politikai, gazdasági és jogi reformokat kell végrehajtaniuk, ez persze nem megy egyik napról a másikra. Először is fel kell mérni, hol tart az ország, ezt közzétéve tájékoztatni kell a lakosságot az előttük álló feladatokról. 1999 szeptemberében ennek kapcsán két dokumentum jelent meg. Az egyik az *Európai integráció akcióterve* címet viseli és a kormány kiadványa. Több mint ötezer oldalon keresztül taglalja a felmérés eredményeit. A másik dokumentum az *Agenda 2000* című, amelyet független szakértők készítettek az ország EU-csatlakozásáról. Mindkét művet angolul és horvátul is kiadták, hogy az ország lakosságán kívül mások is megismerhessék. A könyvekben rövid és középtávú programokat is megfogalmaznak. A dokumentumok alapján nézzük meg, hol tart most Horvátország:

1. Politikai kritériumok: Az átalakuláshoz szükséges alapvető döntéseket meghozták, a társadalom ezeket elfogadta. A politikai kritériumok nagyobb részét már teljesítették.

2. Gazdasági kritériumok: A legfontosabb gazdasági feltételek egy részét már az előző kormány alatt teljesítette az ország, mindamellett azonban elmondható, hogy a jelen gazdasági helyzet nagyon nehéz. Az átalakulás nem fejeződött be, és az előző kormányzat a gazdaságirányítás területén nem hozta ki magából a maximumot. A rossz vezetésnek, a politikai erőviszonyoknak, a háborúknak, a piacvesztésnek és az elszigetelődésnek köszönhetően ma a gazdaságban sok feszültség található, amely igencsak kihat a társadalomra is. A munkanélküliség igen magas, és még mindig nő, az export pedig stagnál. A vállalkozói szférában és a társadalombiztosítási rendszerben nagyon komoly problémák vannak.

3. Jogi és intézményi kritériumok: A teljes *acquis communautaire* átvétele vár Horvátországra, ez pedig kemény feladat, minimum öt-tíz évre szóló program. Új intézményrendszert kell létrehozni, ehhez új törvényeket alkotni és új hivatalnoki kart kiépíteni. Hosszú és keserves tanulási folyamat vár a tisztviselőkre.

Az új horvát kormányzatnak tehát számos sürgős és súlyos gazdasági és társadalmi problémával kell szembenéznie. A problémák különböző okokra vezethetők vissza: a korábbi szocialista állam öröksége, a háború hatása, a legfőbb piacok elvesztése (Jugoszlávia, korábbi szocialista országok), a meggondolatlanul végrehajtott privatizáció, a politikai protekcionizmus és a korábbi rezsim megalomániás kiadásai mind-mind gondokat okoznak.

Tíz évvel Jugoszlávia összeomlása után Horvátországban végre elkezdődik a valódi átalakulási folyamat. Ez szükségszerűen magában foglalja azt, hogy a társadalomnak az eddiginél keményebb gazdasági megszorításokkal kell szembenéznie. A gazdaság mai állapotának felméréséhez három mutatót kell figyelembe venni: a GDP-t, a fizetési mérleg egyensúlyát - különös tekintettel az exportra -, illetve a munkanélküliséget. A jelenlegi gazdasági mutatók szerint Horvátország növekvő GDP-t produkál majd az idej és az elkövetkezendő években. Az export valószínűleg szerény mértékben nőni fog, mindamellett nem kerülhetők meg a fizetési mérleggel kapcsolatban felmerülő problémák. Jelenleg a legégetőbb gond a munkanélküliség. Már évek óta nagyon magas, ma 22% körül van, több mint 50 ezer regisztrált munkanélkülit tartanak számon. Viták folynak arról, hogy mit tehet az ország és a nemzetközi közösség annak érdekében, hogy Horvátország ne érje el azt a szintet, ahol már elviselhetetlen a munkanélküliség. A nyugdíjasok száma nő, ez viszont a társadalombiztosítási és a nyugdíjrendszer reformját teszi nélkülözhetetlenné. A nyugdíjreform bevezetését már háromszor halasztották el, a kormány mai elképzelései szerint 2002. január 1-jén megtörténik az átalakulás. A jelenlegi gazdasági körülmények között nem túl könnyű egy ilyen horderejű döntést meghozni és végrehajtani.

A piac fejlődéséhez is szükség van új törvényekre, törvénymódosításokra. Meg kell hozni például a csődeljárásról szóló törvényt. Sajnos azonban a gazdaság állapota, a növekvő szociális feszültségek a szélsőségeseknek kedveznek. Ők nagy hangon tiltakoznak az új törvények ellen, nem igazán akarják a háború miatt elmenekült szerbek visszatérését sem, mondván, újabb etnikai feszültséget szítanak. A konzervatív nacionalista erők a valóságban nem támogatják az elkerülhetetlen gazdasági reformokat. Szavakban kiállnak ugyan az európai integráció mellett, de erélyesen tiltakoznak minden olyan lépés ellen, amelyben szerintük az ország „aláveti magát” a globalizációs folyamatnak. A társadalom ezen rétegének nagyon nehéz lesz alkalmazkodnia a modern világhoz.

A reformok azonban nem állhatnak meg, sőt minél gyorsabban döntést kell hozni róluk, azt pedig végrehajtani, hiszen így kisebb a veszélye annak, hogy valami külső vagy belső ok miatt megszakad a reformfolyamat.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy Horvátország jó úton halad ahhoz, hogy erőfeszítései eredményeként és

nemzetközi segítséggel legyőzze a múltból fakadó problémákat. Pár éven belül – ha sikerül végrehajtani a reformokat, és az ország gyökeresen megújul – Horvátország készen áll majd az európai uniós csatlakozásra.

Biczó Krisztina

Lengyelország (A legnagyobb tagjelölt ország integrációs gondjai)

Cirtautas, Arista M.: Poland. = East European Constitutional Review, 9. vol. 2000. 4. no. 70-76. p.

A várakozással ellentétben az Európai Unió és Lengyelország közötti csatlakozási tárgyalások nem csak az olyan technikai részletekről szólnak mint az *acquis* átvétele, intézményi megfelelés, versenyképesség és pénzügyi politika. A tárgyalások és a nyilvános viták sokkal inkább szólnak a félelmekről és az érzelmekről. Például hiába nyilvánvaló, hogy Lengyelország felvétele az Európai Unióba az első komoly lépés lenne a deklarált uniós cél, Európa egységének megvalósulása felé, a lengyel politikusok mégis olyan helyzetekbe kerülnek, ahol országuk európaiságát kell hangoztatniuk, kihangsúlyozva hozzájárulásukat az európai civilizáció fejlődéséhez. Jerzy Buzek miniszterelnök szavai is erről tanúskodnak: „Már húsz évvel ezelőtt, amikor létrejött Lengyelországban a Szolidaritás-mozgalom, világossá vált, hogy a cél Európa egysége, ezen belül pedig az, hogy az ország visszanyerje korábbi helyét.” A Szolidaritás név, bár a belpolitikában elvesztette jelentőségét, Európa számára még mindig szimbolikus jelentéssel bír, és bármikor bevethető, ha az ország vezetői a Lengyelország felé irányuló jóindulat csökkenését érzik.

Lengyelországnak Németországgal van a legtöbb problémája. Németország elkötelezett ugyan az EU-bővítés mellett, viszont az országban erős a kelet-európai bevándorlóktól való félelem. A lakosság életkörülményei romlásától tart, a bűnözés megnövekedésétől és a munkanélküliség arányszámának emelkedésétől. Ezenkívül felvetődött az a kérdés is, vajon Lengyelország hajlandó-e kárpótlást fizetni azoknak a németeknek, akiket a második világháború után lengyel kézbe került területekről űztek el. Erre válaszlépésként a lengyel kormányzat indítványozta, hogy a németek fizessenek kártérítést azoknak, akiket a náci rezsim alatt kényszermunkára elhurcoltak. Mindez árnyékot vet a bővítésre, és valószínűleg Lengyelország addig nem nyer felvételt az Európai Unióba, amíg a problémákat nem oldották meg.

Ezek után nem meglepő, hogy a német lakosság inkább ellenzi, mint támogatja az EU kibővítését. A közvélemény-kutatási adatok szerint a lakosság 20%-a érzi fontosnak a bővítést, kétharmaduk viszont ellenzi azt. Még az Európai Bizottság német tagja, Michael Schreyer is azt mondta egy interjúban, hogy nehéz lesz a német közvéleménnyel elfogadtatni Lengyelország EU-tagságát.

Maga Brüsszel is fél Lengyelországtól. A tisztviselők a lengyelországi szláv kultúrát túl fegyelmetlennek, rendbontónak és spontánnak tartják, túlzottan amerikaiasnak, amelynek megszelídítésébe sok energiát kell fektetni. Sokan úgy gondolják, hogy felvétele esetén az Amerikai Egyesült Államoknak nagyobb befolyása lesz az Európai Unióra. Szerintük az USA Lengyelországot mint egy trójai falovat használja érdekei nagyobb mértékű európai érvényesítésére. (A trójai faló metaforát 2000 nyarán használták először egy lengyel hetilapban. Amikor a korábbi külügyminisztert, Bronislaw Geremeket megkérdezték erről a hasonlatról, nem igazán mentegetőzött miatta, sőt azt is hozzátette, hogy Ukrajna számára Lengyelország ugyancsak lehet trójai faló.)

Ha a másik oldalt nézzük, világossá válik, hogy a lengyelek is félnek az EU-tól, és ugyanolyan trójai falónak tartják, amelynek belsejéből előbújva a németek és más idegenek megveszik a lengyel örökséget, a lengyel földet.

Ez a kölcsönös bizalmatlanság már rányomta a bélyegét a csatlakozási tárgyalásokra is, különösen azután, hogy nyilvánosan elhangzott a következő: „A csatlakozás második köréhez tartozó országok fél év alatt több eredményt értek el, mint Lengyelország két év alatt.” Hiába ad az EU éves országjelentésében pozitív képet Lengyelországról (a csatlakozás politikai kritériumait már teljesítette, a gazdasági kritériumokat pedig majdnem), az első körben csatlakozók között Máltát, Szlovéniát, Magyarországot és Észtországot emlegetik.

A korábbi EU-bővítéssel ellentétben, itt a tárgyalásokon a bel- és igazságügyi együttműködés átvétele a legfontosabb szempont. Ezen belül is a schengeni szerződés elfogadása, amely lehetővé teszi, hogy a tagországok között ne legyen határellenőrzés. Lengyelországban meg kell teremteni azokat a jogi és technikai feltételeket, amelyek ezt biztosítják. Meg kell győznie az Európai Uniót, hogy Lengyelország megbízható ország, vagyis képes a tőle elvárt határellenőrzésre, és olyan gazdasági és társadalmi feltételeket teremtett az országhatárokon belül, amelyek nem kényszerítik a lengyel emberek sokaságát külföldi munkavállalásra.

Az EU-tagság szempontjából döntő fontosságú Lengyelország keleti határainak biztonsága. Ehhez rengeteg pénzt ad az Unió (csak ebben az évben 50 millió dollárt), ezenkívül technikai segítséget is biztosít a komolyabb ellenőrzéshez. Sőt, tervbe vették, hogy német katonákat fognak vezényelni az új EU-határ védelmére. Ez persze nehéz dolog lenne, hiszen egyértelműen megsértenénk Lengyelország szuverenitását, viszont rámutat arra a tényre, hogy az EU mindennél többre értékeli határainak biztonságát. Lengyelország természetesen nem támogatja, hogy ukrainai és fehérorosz határait külföldi katonák védjék, ezért elkezdte e határvonalak megerősítését az Európai Unió kívánalmai szerint. Az ott szolgálatot teljesítő határőrök modern fegyverzetet kaptak, kiképzésükben német segítséget is igénybe vettek. Megszigorították a határellenőrzést, megszüntették a határ menti régióban általános „bazar-gazdaságot”. Ez persze munkahelyek megszűnésével és a kereskedelmi forgalom visszaesésével járt együtt.

Hosszú távon, az EU-tagság után azonban gyümölcse lesz ennek a szigorításnak. Az EU strukturális alapjaitól és más támogatási forrásokból ellentételezni fogják a gazdaságból kieső összeget.

A munkaerő szabad áramlásával kapcsolatban az EU-ban gondot okoz az a tény, hogy a lengyel közvéleménykutatási adatok szerint a megkérdezettek 35%-a szeretne az Európai Unió tagországában munkát keresni a csatlakozás után. Ha ez bekövetkezik, azaz közel kétmillió lengyel munkavállaló keres állást a jelenlegi tagországokban, az az európai munkaerőpiacon katasztrofális helyzet állna elő. A legkomolyabb feszültség Németországban és Ausztriában alakulna ki. Németország még akkor is fél a keleti munkavállalóktól, ha gazdaságának az elkövetkezendő évtizedben évente legalább 200 ezer új munkavállalóra van szüksége. Ezért az Európai Unión belül olyan megoldást próbálnak keresni, hogy átmeneti időre – amíg az új tagok gazdasági helyzete el nem éri a régiéket – az új belépők állampolgárait nem illeti meg a szabad munkavállalás joga.

Lengyelországban speciális problémát okoz, hogy a lakosság jelentős hányada él a mezőgazdaságból. Ez több okból is problémát jelent. Egyrészt az EU-tagság szabad tulajdonviszonyokat teremt, vagyis külföldiek és nagyobb gazdasági erővel rendelkező lengyelek felvásárolhatják a kistermelők földjeit, ezzel pedig növekedni fog a munkanélküliség. Másrészt pedig az elmaradott mezőgazdasági technológiával nem termelhető az EU számára piacképes mezőgazdasági termék. Szükség van tehát az EU anyagi és szakmai segítségére, hogy a lengyel mezőgazdaság piacképes termékekkel tudjon megjelenni az Európai Unióban. Az EU sem szeretne saját határain belül súlyos gazdasági problémákkal foglalkozni, tehát inkább tagjelöltként, mint tagként nyújt valódi segítséget Lengyelországnak gondjai megoldásához.

Lengyelországon belül már politikai probléma, hogy az emberek csökkenő mértékben támogatják az EU-csatlakozást. Míg korábban a lakosság legnagyobb része – 1996-ban 80%-a – pártolta az EU-tagságot, ma a közvéleménykutatási adatok szerint csak 59%-uk szavazna igennel egy ilyen népszavazáson. Ha ez a tendencia folytatódik, könnyen előfordul, hogy az EU-csatlakozásról döntő népszavazáson a lakosság elutasítja a csatlakozást.

A lengyel lakosság EU-tól való félelmét lovagolja meg jó néhány szélsőséges politikai irányzat. Andrzej Lepper mozgalma, a Samo Obrona például célul tűzte ki, hogy megvédi Lengyelország politikai és gazdasági szuverenitását. Bár magát a mozgalmat nem sokan támogatják, érezhetően félnek az emberek gazdasági függetlenségük elvesztésétől. A katolikus nacionalista mozgalmak, legfőképpen a Rádió Marián, egy katolikus rádióállomáson keresztül nyilvánítják ki félelmeiket, és utasítják el a „nyugati eszméket”, beleértve ebbe az Európai Uniót. Követőik az idősebb mezőgazdaságból élő emberek közül kerülnek ki, de megszólalásaikra fogékony a társadalom többsége. Ez persze nem jelenti azt, hogy a társadalom ne venné tudomásul, hogy Lengyelország számára nincs más „civilizatorikus” út, mint az európai integráció, ezért a katolikus egyház is kiáll az EU-csatlakozás mellett. Szeretnék azonban azt elérni, hogy a tárgyalásokon jobban vegyék figyelembe érdekeiket. Szeretnék elkerülni, hogy Lengyelország az EU számára lökhárítóként funkcionáljon, vagyis olyan másodosztályú tagállamként, amely megvédi az Európai Unió külső határát, és azon kívül sem okoz túl sok problémát. Reméljük, hogy ez sikerül.

Biczó Krisztina

A fehéroroszok képe a mai lengyelek tudatában

Kazaneuska-Barcyn'ska, Iaanna [Korzeniewska-Berczynska, Joanna]: Vobraz sennâšnâga belarusa u pol'skaj masavaj svâdomascë. = Kantakty è dyâlogë, 2001. 2-3 (62-63) no. 3-8. p.

A lengyel kutató kérdőíves vizsgálata annak megállapítására irányult, hogy milyen kép él az átlagos lengyelben az egyik szomszéd népről, a fehéroroszokról. A szomszéd országok lakóiról kialakult sztereotípiák vizsgálatába illeszkedő felmérés során három lengyel egyetem (Olsztyn, Torun, Varsó) 70 negyed- és ötödéves hallgatójával töltették ki a 36 kérdést tartalmazó kérdőívet. A kérdéseket ellentétes értelmű párokba szervezték, például: tolerancia – a tolerancia hiánya; szorgalom – lustaság. A kérdések a következő területekre vonatkoztak: I – az emberekhez való viszony, II – jellem és intellektuális színvonal, III – életfelfogás, IV – a világhoz és a saját országhoz való viszony, V – a fehérorosz ember legjellemzőbb tulajdonságai (a válaszadó szerint), valamint a „fehéroroszság” fogalmának értelmezése.

A felmérés eredményei az egyes témakörök szerint az alábbiakban foglalhatók össze:

1. a fehéroroszoknak az emberekhez való viszonyát értékelve a válaszadók az alábbi pozitív vonásokat sorolják fel (csökkenő sorrendben): tolerancia (33%), jóindulat (30%), őszinteség, nyíltság (25%), türelem (23%). A negatív tulajdonságok rangsora: bizalmatlanság (25%), az együttélési kultúra hiánya (23%), a tolerancia hiánya (23%).

2. a szomszédok jellemét és szellemi képességeit illetően első helyre teszik a válaszadók a büszkeséget (35%), valamint a barátságosságot és a közlékenységet (35%), ezek után következik a jóindulat, a bátorság és a határozottság (30%), továbbá az érzékenység (25%). A pszichikailag állhatatlan – kitartó a bajban és szenvedésben ellentétpár második tagja kapott többséget (60%). Kevesebben választották az olyan vonásokat, mint a konzervativizmus (30%), a képzettség hiánya (25%), a pesszimizmus és az alázat (20–20%).

3. Az életfelfogás terén a válaszadók legtöbbször megjelölték az alábbiakat: takarékoság (30%), közösségi életre törekvés (25%), szorgalom (20%), vállalkozó kedv (18%), de sokkal gyakrabban: gyakorlatiatlanság (31%). Igen gyakran választják azt, hogy a fehérorosz nem jómódú (80%), és csak kevesen vélik úgy, hogy a fehérorosz gazdagságra törekszik (12%). A megkérdezettek csaknem 30 százaléka véli úgy, hogy a fehérorosz idealista, aki nem is törekszik arra, hogy vagyont gyűjtsön. A válaszadók csaknem 40 százaléka gondolja azt, hogy a fehéroroszok túlságba viszik az alkoholfogyasztást, igaz, hogy saját honfitársaikat is gyakran nevezik vendégszerető iszákosoknak.

4. A világhoz és a saját országhoz való viszony tekintetében előkelő helyet kapott a vallásosság (45%) és a

hazafiasság (42%), sőt a nacionalizmus (40%) és a nemzeti öntudat elég magas foka (38%). Emellett a válaszadók úgy vélik, hogy a fehéroroszk nehezen fogadják be az újításokat (46%), politikailag és társadalmilag passzívak (32%). A nemzeti öntudat egyrészt, a politikai és társadalmi passzivitás másrészt egymást kizáró vonások (nehezen képzelhető el ugyanis, hogy valaki passzívan öntudatos), de nem ez az egyetlen ellentmondás a válaszokban.

5. Arra a kérdésre, hogy milyen vonások dominálnak a fehérorosz nemzeti jellemében, a megkérdezett egyetemisták az alábbi válaszokat adták: a nemzeti öntudat hiánya (60%), alázatosság, békülékenység (50%), türelem, állhatatosság a szegénységben és a szenvedésben (50%), valamint a konzervativizmus és a vallásosság (40%). Nem ritkák az olyan értékelések sem, mint a tolerancia alacsony foka, az anyanyelv, sőt a kultúra és a hagyományok iránti közömbösség. A kultúra és a hagyományok iránti közömbösség megint csak kizárja a hazafiasságot, a nacionalizmusról már nem is szólva.

A nemzeti jellem értékelésében mutatkozó fogalomzavar arról tanúskodik, hogy a fiatal és iskolázott lengyelek tájékozatlanok ebben a kérdésben. Ennek okáról megfogalmazható az a hipotézis, hogy az úgynevezett internacionalista nevelés következtében a társadalmi tudatban a szovjet ember, nem pedig a fehérorosz, az ukrán, a litván stb. képe rögzült. Ezenfelül a fiatal lengyelek rendkívül szerény ismeretekkel rendelkeznek a fehéroroszkokról, a lengyelekével közös történelmükről. Emellett az is közrejátszik ebben, hogy kevés a közvetlen és informális érintkezés a lengyelek és a fehéroroszkok között. Jól megfogalmazta ezt az egyik megkérdezett, aki csaknem üresen adta vissza a kérdőívet: „Őszintén szólva semmiféle elképzelésem nincs a fehéroroszkokról. Az orosz ember sztereotípiáját még csak fel tudnám vázolni, de a fehéroroszt aligha. Nem szeretnék melléfogni.”

A kapott válaszok alapján könnyen észrevehető, hogy az egyetemisták értékelései olyan mozaikra emlékeztetnek, amelyben a pozitív és a negatív vonások furcsa, többnyire rendszertelen képet alkotnak. Ha ezeket a válaszokat egybevetjük a lengyel és a fehérorosz kutatók megállapításaival, akkor azt látjuk, hogy ezek csak részben esnek egybe. Lengyelországban elég elterjedt nézet, hogy a fehéroroszkból hiányzik a nemzeti öntudat. Ennek megvan a maga történeti magyarázata (késői önálló államiség, késői nemzeti újjászületés). Nem jár messze a fehérorosz önsztereotípiától az a vélekedés sem, hogy a fehéroroszkok konzervatívok és otthonülők.

Messze jár azonban a valóságtól az az elképzelés, hogy a fehéroroszkok nagyon vallásosak, nagyon hazafiasak lennének, és nagyra becsülnék anyanyelvüket. Egy fehérorosz kutató szerint „az anyanyelv vagy az Isten nem foglalnak el fontos helyet az úgynevezett egyszerű emberek tudatában. Az értelmiség számára ellenben fontos a fehérorosz nyelv, de nem fontos az Isten. A nemzeti egyházi hagyományok megsemmisültek”. A szerző szerint az ismertetett felmérés tudatosíthatja a lengyel társadalomban, hogy mennyire hiányosak az átlagos lengyel ismeretei a vele közvetlenül szomszédos népről.

Zoltán András

Montenegró: a függetlenség útján?

Tesar, Filip: Cerná Hora: na ceste k nezavislosti? = Mezinárodní vztahy, 36. roc. 2001. 1. no. 42-57. p.

A föderatív és szocialista Nagy-Jugoszlávia két köztársaságból álló maradékán 1992. április 27-én jött létre a Kis-Jugoszlávia, azaz a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság. Ezt megelőzően, 1992. március 1-jén Montenegró lakossága szabályszerű referendumon nyilvánította ki: kitart Szerbia és a szövetségi berendezkedés mellett. Szerbia számára ez a döntés azért volt kedvező, mivel így az új formáció és a régi között nem történt szakadás, amiből következik: a Kis-Jugoszlávia minden nemzetközi vonatkozásban joggal öröklie meg Nagy-Jugoszlávia státusát. (Más kérdés, hogy nemzetközileg ezt az értelmezést csak hallgatólagosan veszik tudomásul, mintegy a tartós megoldás kialakulásáig.)

Szerbia és Montenegró viszonya, kapcsolatrendszer az azonban soha nem stabilizálódott egészen, a bosznia-hercegovinai háború befejezése óta meg egyenesen válságos lett. Milošević regnálása alatt mindinkább fokozódott a félelem a demográfiai, gazdasági, politikai és katonai értelemben egyaránt nagy fölényben lévő partnertől. Addig-addig, amíg a kis hegyi ország sok tekintetben sikerrel bontakozott ki az erősebb fél „öleléséből”, úgyhogy napjainkban a Kis-Jugoszlávia korántsem föderációként, hanem – mondhatni: illegitim módon konföderációként létezik.

Szerbia és Montenegró nézetkülönbségei egyrészt a külpolitikai orientáció és a nemzetiségi politika, másrészt pedig a gazdaság terén nyilvánultak-nyilvánulnak meg. A külpolitikai orientációval kapcsolatos fordulat 1992 közepe táján vette kezdetét. Akkor, amikor a főként montenegrói tartalékosokból álló jugoszláv hadsereg súlyos vereséget szenvedett el Dél-Dalmáciában a horvátoktól, s ezáltal szétfoszlottak azok a remények, amelyek ezt a területet Montenegróhoz csatolják, s Montenegró fővárosává Podgorica helyett Dubrovnikot teszik. (Mellékesen: a vereség után Montenegró csak azért „úsztá” meg a horvátok területére történő benyomulását, mert két horvát nacionalista formáció, a Horvát Védelmi Tanács (HVO) és a Horvát Véderők (HOS) hegemoniális viszályba keveredtek egymással.) E megterhelő emlék következményeként Montenegró nagyfokú óvatosságot tanúsított minden későbbi fegyveres konfliktussal szemben.

Aztán: teljes mértékben más volt a két fél 1993-1994. évi Szandzsák-politikája is. Míg Belgrád a Szandzsák szerbiai részéről legalább 30 ezer mozlimot űzött el otthonaikból, addig Podgorica a maga részén hozzákezdett a mozlim kisebbség politikába történő integrálásához, ami 1995-ben sikerült is neki.

Míg Szerbia – ideológiai alapon – haragban maradt valamennyi szomszédjával, addig Montenegró 1993 után mind szívélyesebb (gazdaságilag is szívélyes) viszonyba került Bosznia-Hercegovinával és Horvátországgal, a háromféle albán entitásról (saját albán kisebbségéről, az albán államról és a koszovói albánokról) nem is beszélve. Az utóbbi fejlemény különösen „szúrta a szerbek szemét”: minél tovább sodródott a koszovói háborús események felé, annál

inkább. (Egyébként a NATO Montenegró koszovói, csak humanitárius támogatást engedő semlegességét „meg is hálálta”, ui. területét megkímélte a bombázásoktól.)

Milošević a NATO közbelépését felhasználta arra, hogy likvidálja a tömegtájékoztatás számára kellemetlen fórumait, miközben a hozzá hű adókon elkötelezett és hősi hang és zene dívott. Ezzel szemben a montenegrói rádió gerincét a Szabad Európa hírszolgálatára képezte.

Egészében elmondható: Montenegró már régóta arra törekedett, hogy Németországon és az USA-n túlmenően külpolitikai orientációjában a „földközi tengeriséget” preferálja. Szerbia ezzel szemben a hagyományos „ellenség-barát” dichotómiáját folytatta e téren a közelmúltig.

Ami a gazdaságot illeti: Montenegró jobban megszenvedte Nagy-Jugoszlávia felbomlását, mint Szerbia, ui. csakhamar bebizonyosodott, hogy e kis ország képtelen a gazdasági önállóság megvalósítására. Amíg Szerbiával együtt az európai közösség és az USA gazdaságilag is büntette, bizony nehéz éveket élt át a lakosság. A kormányzat mindenesetre nem maradt tétlen: 1991 és 1995 között a költségvetés bevételeinek legnagyobb tétele cigarettával és hajtóanyaggyártással folytatott feketekereskedelemről származott. A háború befejeztével hozzáálltak az idegenforgalom életre keltéséhez, s 1996-ban a privatizálás is kezdetét vette. Az országban megjelent a külföldi tőke és a (gyakran vissza nem térítendő) külföldi támogatás. Ez akkor is mind jelentősebbé nőtt, ha Milošević az általa továbbosztandó oroszországi támogatásokból visszatartotta a Montenegrót illető részt.

Az ország – német márka formájában – 2000 elején saját fizetőeszközt vezetett be, 2000 őszén a dinár kitiltásával pedig pénzügyileg is elvált Szerbiától. A szerb reakció, azaz a kereskedelmi blokáddal való sújtás sem rendítette meg a montenegrói gazdaságot, mivel a horvát, boszniai-hercegovinai, makedóniai, mi több: a koszovói piac pótolta a szerbiait.

Jelenleg már a montenegrói hatóságok ellenőrzik teljes mértékben a termékek mozgását az országban és a határokon át. 1999 eleje óta – úgy mond: a turizmus fellendítése érdekében, valójában azonban az önállóság egyfajta előlegeként – az ország határai mindenki számára vízumkötelezettség nélkül állnak nyitva.

Azzal, hogy Montenegró megtagadta a befizetéseket a szövetségi költségvetésbe, egyszersmind tudomásul vette: neki sincs mit várnia tőle. Az ország saját bevételein kívül nyugati dotációkból „él”. A legfontosabb szövetségi kapocs a két ország között a jugoszláv hadsereg montenegrói jelenléte, melyet helyileg szerb hadseregek tartanak.

Montenegró kiválási fejleményei nagyon hasonlítanak Horvátország és Szlovénia kiválásának fejleményeihez, noha időben lassúbb lefolyású, ugyanakkor bizonyos vonatkozásokban merészebb (pl. a fizetőeszköz megváltoztatása, amit Horvátország és Szlovénia a kiválás sokkal későbbi fázisában hajtott csak végre).

Amíg Milošević meg nem bukott, a nyugati államok inkább Montenegró kiválását látták volna szívesen. Mihelyst azonban Belgrádban megtörtént a hatalmváltás, számukra a demokratikus Szerbia vált fontosabbá s ennek következményeként a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság fennmaradása. Úgy néz ki, hogy a montenegrói vezetés (Milo Djukanoviccsal az élen) hiába berzenkedik a hatalomra jutott szerb ellenzékkel való „szövetségmegerősítési” tárgyalásoktól, immel-ámmal mégis hangoztatja: kész abszolválni őket, minthogy a montenegróiak hajlandók tárgyalni, cserébe bizvást elvárhatják a Nyugattól, hogy garantálja az ország gyakorlati önállóságát a szövetségtől. Szerbia belpolitikai viszonyai miatt a helyzet jelenleg meglehetősen képlékeny.

A referált tanulmány a következő ajánlással zárul: „Montenegró és Szerbia közötti tárgyalások előkészítésében közvetítőként kívánatos volna bevonni a NATO-tagságra várományos Szlovéniát, amely iránt a szerb, a montenegrói és a koszovói albán fél egyaránt bizalommal van. A megoldás keresésének azonban nem szabadna túlságosan kitolódnia az időben. Ellenkezőleg, úgy néz ki a dolog, hogy első ízben most nyílik lehetőség arra, hogy a politikai fejlemények a kívánatos irányba forduljanak, illetve itt az ideje annak, hogy az elmúlt tíz évben összegyűlt tapasztalatok irányítsák őket. Mindegy, hogy az eredmény a föderáció, a konföderáció átalakítása lesz-e, netán két önálló állam létrejötte, a fontos az az effektus, amely előidéződik általa: azaz a megoldás mindkét felet megnyugtatja-e és a pozitív hozadék nemcsak pillanatnyilag hat, hanem hosszú távon is.”

Futala Tibor

A szélsőjobb Nyugat-Európában

Ivaldi, Gilles [Szerk., előszó] : L'extreme-droite en Europe occidentale. [Dossier.] = Problemes politiques et sociaux, 2000. 849. sz. 3-78. p.

Az 1980-as években, Nyugat-Európában felbukkant szélsőjobb oldali pártok legitim módon, a hagyományos, nagy pártok mellett, a választási paletta sajátos színfoltját testesítik meg. Mára a kérdés a szélsőjobb intézményesülése körül kristályosodik ki. A néhány elszánt fasiszta vagy nemzeti szocialista csoportocskát leszámítva, a nyugat-európai szélsőjobb oldali pártok értékelése ma még vitatott. A leggyakrabban használt 58 jellemző közül néhány tipikus minősítés: nacionalista, rasszista, idegengyűlölő, antidemokratikus. A 90-es években ezekhez elválaszthatatlanul kapcsolódtak a nemzeti populista, jobboldali populista, radikális, újpopulista stb. jelzők is (C. Mudde). A Paul Taggart által 'neopopulista' kifejezéssel illetett szélsőjobb pártoknak nyilvánvalóan semmi vagy csekély közük van a két világháború közötti társadalmi-gazdasági-politikai viszonyok közepette működő nagy, fasiszta vonulatokhoz. A posztindusztriális korszak szélsőjobb pártjainak többsége egyszerűen a hagyományos közösségeket szétromboló, szélsőséges „demokratikus” jelenségeket ellenzi, s a gyenge állammal szemben egy autoritér staus quót követel (P. Ignazi).

Ma egyébként mindenki a szóláshoz való jogot, a méltóságot követeli, valamint a Tocqueville-i értelemben vett társadalmi egyenlőség megvalósításának feltételeit. A posztindusztriális társadalom a család szerepét és felépítését sokban másképp képzei el (P. Merkl).

A szélsőjobb fogalmának meghatározásakor tehát figyelembe kell venni – minden ellentmondásossága dacára – ideológiájának változékonyságát s ennek a jelen kihívásaihoz lehetséges alkalmazását. A szélsőjobb ideológiájába általában a társadalmi berendezkedés, a meglévő politikai vezetés populista elutasítása, legitimitásának kétségbe vonása tartozik bele. Ezzel együtt jár a politikai irány jobbra fordulása, az erős állam autoritér védelmezése, a közbiztonság megerősítése, a korlátozó bevándorláspolitikáé érvényesítése, a kulturális identitás védelmezése. Természetesen ezek az ideológiai tényezők nem egyenlő erővel, nem egyforma módon, nem egyazon időben jelentkeznek. A 80-as években a deregulációs, neoliberális politika és a piacgazdaság hatására visszavonult szélsőjobb formációk most ismét megerősíteni látszanak pozícióikat. Érdemes megemlíteni a rendszerellenes vonást, amellyel minden meglévő felépítmény ellen mozgósítanak a választási küzdelemben, a demokratikusan működő, tradicionális pártokat kicsinyítve, gyöngítve.

A szélsőjobb azokban a zárt társadalmakban virágzik, ahol a domináló pártok nem képesek megfelelni a posztindusztriális korban a modern, nyugati társadalmak kihívásainak. A politikai erők egyensúlyának megbomlása és a széles pártskála ugyancsak gyengítik a válaszadást. A viszonylag szilárd koalícióval rendelkező országokban, mint Belgium, Olaszország, Ausztria, vagy a skandináv államok valószínűleg éppen az állandóság járult hozzá a nézőpontok keveredéséhez, csökkentve a cselekvési teret és a választók lehetőségeit. Franciaországban, a csaknem egy évtizeden át ismétlődő bal-jobb alternatíva az alapok felhígulásához, az ellentétek elsőkélyesedéséhez vezetett.

A megnövekedett forrásokkal együtt az illegális pénzforgalom is elterjedt, és a mostani politikai élet morális válságát eredményezte. Lassanként távolság állt be a népesség és az önmagát reprezentáló államgépezet között, az állampolgárok valós törekvéseit figyelmen kívül hagyva.

A szélsőjobb nem nyíltan fasiszta megnyilvánulásainak biztos jele a pártellenes érzelmek kihasználása, illetve a fennálló rendszer legitimitása elleni folytonos aknamunka. Ez leginkább a vezetők bűnösségének és felelőtlenségének bizonyításával történik.

A hagyományos pártok elleni csatározásban a szélsőballal rokonszenvezőket is megismerhetni, ők rendszerint bizalmatlanságot keltenek a status quo ellen, és bizonyos – ehhez gyengén kötődő – rétegeket, pl. az ifjúságot, az idős ellenzékieket igyekeznek megnyerni választó gyanánt.

A pártellenesség hangsúlyozását nem szabad többé összetéveszteni az igen rövid életű ellenzéki szavazat megnyilvánulásával. A szélsőjobb hívei a hagyományos pártoktól elfeledett, „leírt” választóknak tudják saját magukat (S. Immerfall). A szélsőjobb pártok épp ezért tudnak a politikai küzdőterre bekerülni, és ehhez – úgy látszik jogosan – hűséges szavazótábor segíti őket.

Az 1980-as évek közepétől gazdasági recesszióba került országokban a társadalom is meghasonlásnak indult. A szélsőjobb pártok új identitást igyekeznek ígérni az állampolgároknak. A multikultúrával szembeállítják a nemzetit, ami egyaránt népszerű eszmény jobb és bal oldalon egyaránt. Mainapság egyfajta újkonzervatív ellenforradalmat hajt végre a szélsőjobb, mely a rendet, autoritást, erkölcsi szigorot kedveli (P. Ignazi).

A szélsőjobb azért is népszerű, mert új, nemzeti összefogást szorgalmaz, amire a hagyományos pártok már nem képesek. Főként ott derült ez ki, ahol a gazdasági-társadalmi gépezetet jól lehetett ellenőrizni (pl. Belgium, Ausztria, Olaszország stb.).

A foglalkoztatás, egészségügy, társadalombiztosítás témakörei voltak a legutóbbi nyugat-európai választási kampányok napirendjén, s éppen ezeket akarja radikálisan megváltoztatni a szélsőjobb a nemzeti összefogás szükségességét hangsúlyozva. Az államonként eltérő, sajátos körülmények mellett is nyilvánvaló, hogy a második világháborút követő „individualista kapitalizmus” elbizonytalanította elsősorban az anyagi javakat közvetlenül előállító rétegeket. A mostani, globalizálódott viszonyok között érzékennyé tette őket a bevándorlók, menedékesek, általában a hátrányos helyzetűek iránt, akik a munkalehetőségeket kvázi elveszik előlük (H.-G. Betz).

A 'nemzetit' hangsúlyozó politikai vonal mögött sokszor keményebb, idegengyűlölő, szegregációs törekvés húzódik meg. A sokszorosan megosztott társadalmakban a szélsőjobb társadalmi programja mindig a gazdagság újfajta elosztását is ígéri (A. Wimmer).

Tagadhatatlan, hogy a szélsőjobb mindenütt képes volt élni az alkotmányos szavazás intézményével. Bár a proporcionális választási rendszer sok helyen lehetetlenné teszi, hogy az oldalvizekről beljebb kerüljön egy-egy szélsőjobb formáció (Olaszország, Ausztria, Belgium stb.). A médián keresztül zajló európai, helyi, stb. választások alkalmával ez az irányzat, populista vitastílusával nagy felzúdulást képes kiváltani a hírközlő szervek által egyébként jobban kedvelt technokraták rovására. Néhol viszont kimondottan a gyanútlan koalíciós partnereknek köszönhető a szélsőjobb alkotmányos színre lépése. Általában is elmondható, hogy a hagyományos pártok hozzáállása, a választási szövetségek nagyban meghatározzák súlyukat, befolyásukat.

(A tematikus összeállítás végén egy hosszabb összefoglalás található az egyes nyugat-európai szélsőjobb pártok történetéről, programjukról országokénti bontásban.)

Kakasy Judit

Észak-Írország a béke viharában

Minthogy az IRA nem fogott hozzá fegyvereinek semlegesítéséhez, D. Trimble miniszterelnök megtiltotta a Sinn Fein minisztereinek, hogy részt vegyenek az Észak-Dél minisztertanács ülésén. A békefolyamat újabb válsághoz érkezett ezzel. Bár ez nem is olyan különleges esemény a több mint háromszáz éve zajló konfrontációban.

Ha Észak-Írországról, az itteni konfliktusokról esik szó, általában elfelejtik, hogy a megtett út jelentős. Ma a lakosság többsége érdekelt a Nagy-Britanniával való unióban. Viszont egy újabb ellenzék az egyesült Írország mellett voksol. Mostantól az óhajok méltányolásánál a „becsült paritást” veszik figyelembe és az unionista, valamint az intézményesült hagyományok együttélését. A hatalomnak ezt a megosztását egyfelől a két Írország közötti együttműködést, másfelől a szigetek két része közötti kapcsolatokat támogató intézmények segítik elő.

Az utóbbi harminc év eseményeihez képest egyáltalán nem következetesen létrejött egy Észak-Dél Miniszteri Tanács, amelyik többször tartott plenáris ülést és közvetett vagy közvetlen módon Írország két nagy pártját próbálja meg egymáshoz közelíteni. Egy Ír-Brit Tanács áll a sziget két részét közelíteni szándékozók szolgálatában.

Az intézmények működésével egy időben egy sor rendelkezés normalizálta a kapcsolatokat. A katonai jellegű alakulatokhoz tartozó elitélteket szabadon engedték.

A Nagypénteki Egyezséget, valamint a két Írország közötti határokat illetően népszavazást tartottak, melyen az észak-ír szavazók 71,10%-a, illetve az Ír Köztársaságból 94,40% választópolgár jelent meg. 1918 óta először fordult elő, hogy ilyen nagy számban egyetértettek valamiben.

A békefolyamat kiteljesedéséhez több tényező hozzájárult: London és Dublin eltökélt tárgyalási szándéka, az Egyesült Államok és az Európai Közösségek hatásos, ám nem feltűnő bábáskodása, a belfasti gazdasági körök állandóságra törekvése stb. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a brit és az ír miniszterelnök az egyezség előkészítésében. Az egyesült államokbeli ír közösség jelentős nyomást gyakorolt Bill Clintonra, de közvetlen tanácsadói is az észak-ír béke kikényszerítésére beszélték rá. Így azután számos kedvezményt kapott Észak-Írország, melyek közül az egyik legjelentősebb az 1986-ban létrehozott International Fund for Irelanden keresztül juttatott anyagi támogatás. Az amerikai elnök pedig személyesen háromszor járt Belfastban, illetve Derryben a megállapodást egyengetni.

Az Európai Közösség ugyancsak jelentős anyagi segélyben részesítette Észak-Írországot: tavaly 425 millió eurót adtak egy külön erre a célra létesített, hétéves speciális program elindítására, valamint további 890,5 millió eurót egy ugyancsak célzottan létrehozott beruházási alapon keresztül. Gerry Adamsnek sikerült nagy nehezen meggyőznie a militáns köztársaságiakat a terrorista akciók hiábavalóságáról, valamint a béketeremtés szükségességéről is.

A Sinn Fein sem panaszkodhat, az észak-ír Nemzetgyűlésben 18 képviselői szék és két miniszteri bársonyszék jutott neki. Igaz, az európai választásokon veszített a Béke Nobel-díjas John Hume SDLP pártjával szemben.

Az unionista intellektuel, J. W. Foster kifejtette, hogy újra kell fogalmazni magukat ahhoz, hogy sikeresek legyenek. Az olyan sztereotípiáktól meg kell szabadulni, mint hogy az unió a protestantizmus győzelmével ér fel, sokkal inkább a józan ésszel és realizmussal való azonosságát kell kihangsúlyozni. Fölmerült annak réme is, hogy az unionisták szakítanak az Orániai Renddel. Ami Észak-Írországot illeti, visszavonta Alkotmányából az irredenta záradékokat.

A békefolyamat az üzleti körökben és a szakszervezeti vezetőkben is nagy reményeket keltett – ha valakik, ők tudják, hogy Észak-Írország gazdasági boldogulása az erőszak megszűntének, a politikai stabilitásnak a függvénye. Az Észak-Dél közötti kereskedelem 1993 és 1999 között 81%-kal emelkedett. De több millió font lett semmivé az orániaiak által lerombolt, bezárt üzemek, üzletek miatt.

A békefolyamat alapjai nem eléggé biztonságosak. Számos nehézségre máris fény derült: a fegyverek semlegesítésének kérdése; a rendőrség reformja; a büntető célzatú erőszakos cselekmények; a zászlók és jelvények ellentmondásossága. Azonban még aggasztóbbak a szervezeti rendellenességek: az ellenzéki mini köztársasági csoportok működése, amelyek kézi hadviselésre készülnek a béke ellen; magának az unionizmusnak a mély válsága; a zavaros loyalista eszmék felbukkanása; az erőszakos és reménytelen orániaiak lázadása. Az Ír Köztársasági Hadsereg nem akar lemondani fegyvereiről, és öt éve a legkülönbözőbb ürüggyel húzódik arzenáljának pontos felbecsülése. Nemzetközi független leszerelési bizottság vizsgálata vált szükségessé, majd pedig annak kilátásba helyezése, hogy a szükséges intézkedések elmulasztása esetében a Sinn Fein miniszterei nem láthatják el tisztüket.

Az észak-ír rendőrségnek nehézséget okoz az Egyezséget követő kötelezettségek teljesítése. Minthogy 93%-ban protestánsok alkották a paktumot, méltányosabb arányban kell benne képviseltetnie magát a katolikusoknak is. Ennél is nehezebb azonban elfogadni a névváltoztatást, illetve a zászlók és jelvények cseréjét a rendőrség soraiban. Zászló-ügyben egyébként általános az elégedetlenség. A brit kormány végül rendeletet hozott, hogy évente mely 17 napon át kell a „Union Jack”-et kitűzni a minisztériumokra és más kijelölt épületekre.

A megegyezéssel ellenséges erők 1986-ban megalakították a „Reális IRA”, illetve az „Új IRA” terrorcsoportokat, melyek azóta több véres cselekményt is végrehajtottak. De az 1970-es évek végéig egységes unionista párt folytonos fellazítása, összezavarása is napirenden lévő módszer az Egyezséget ellenzők részéről.

A tanulmány végén összefoglaló táblázatot találunk az észak-ír protestáns és katolikus katonai jellegű formációkról.

Kakasy Judit

Törések a békén (Közelkép az izraeli-palesztin viszonyról)

Leveau, Rémy - Moisi, Dominique: Les violences de la paix. = Politique étrangère, 2001. 1. sz. 5-12. p.

(Rémy Leveau, politikai tudományokat tanít Párizsban, az Ifri tudományos tanácsadója. Dominique Moisi az Ifri igazgatóhelyettese, a „Politique étrangère” főszerkesztője.)

A 2000 októberében megtört béke óta az izraeli-palesztin béketárgyalások kudarcai egymást érik. Clinton elnök Camp Davidben kifejtett minden erőfeszítése hiábavalónak látszik; az utcai erőszak és a közvélemény mégis erősebb az izraeli és a palesztin elit bátor megegyezésénél, kölcsönös megértésénél. S míg tavaly ősszel a békés rendezés oly közelinek látszott, ma a legtöbb, amit remélni lehet az, hogy az erőszak nem harapózik el túl gyorsan.

Akárhogy is, a közel-keleti régióban zajló események a Camp Davidben, 1979-ben kötött megállapodások logikája mentén haladnak. Egyiptom, az Egyesült Államok és Izrael hatalmi hármasához a palesztinok 1993-ban, Jordánia 1994-ben csatlakoztak. A térség többi államának – úgy tűnik – nem érdeke a helyzet stabilizálása (ld. török-szíriai ellentét). Az erőszak, illetve a tárgyalások hívei 2000 júliusában találkoztak Camp Davidben, ahol Arafat a korábbi években kinyilvánított tárgyalási kedvével ellentétesen nem mutatott hajlamot a megegyezésre. Jeruzsálem vagy a menekültek sorsáról sem az egyiptomiak, sem a szauidiak nem akartak felelősséggel dönteni ezúttal sem. Bizonyára a felek elkéséredése és ügyetlensége váltotta ki a közvéleményből a bizalmatlanságot, melynek következtében már szó sincs egy palesztin állam azonnali kikiáltásáról.

Arafat talán megelégszik egy palesztin állam elismerésének perspektívájával. Ténylegesen az elszakított palesztin területek 80%-ának izraeli felügyeletéről, néhánynak Gázába való kiűréséről volt szó. Cserében néhány, főként izraeli arabok által lakott területet rendelnének a palesztin hatóság alá. A határok rendezésével Jordánia közvetlen kijáratot kapna a Holt-tengerhez. Clinton amerikai elnök továbbra is Jeruzsálem óvárosának megosztásáért kardoskodott. A még Rabin idejében körvonalazott jeruzsálemi kettős fennhatóság kérdése, illetve az izraeliek által felügyelt telepések ügye azonban észrevétlenül lekerült a napirendről. A menekültekről hozott megállapodások, az ENSZ-békefenntartók korlátlan ideig való jelenlétének elismerése voltaképpen az 1948-ban elűzött palesztinok Izraelbe történő visszatérését teszi lehetővé.

Clinton és Barak azonban rosszul ítélte meg az 500 palesztin család tíz év alatti egyesítésének jelentőségét. A külső tényezők, az amerikai-szíriai tárgyalások kudarcra, Dél-Libanonnak Izrael általi kiűrésére Arafatot megzavarták a lehetséges alku megkötésében; Egyiptom, Szaudi-Arábia és a többi arab állam érdekének szem előtt tartása miatt nem tudott további engedményeket tenni Jeruzsálem óvárosát illetően sem. A Clinton-adminisztráció nem számított erre a sokrétű arab összefogásra, és haragjának adott hangot. Arafat óvatosságból beleegyezett egy palesztin állam kikiáltásának tényébe.

Az amerikai elnökválasztás, Ariel Sharonnak a jeruzsálemi mecsetnél tett látogatása Casablancától Kairóig utcára vitte a felháborodott arab világot. A húsz évesnél régebbi arab koalíciót vette figyelembe a novemberi törvényhatósági választások kampányában Egyiptom is; gyakorlatilag a politikai iszlám győzött így.

Arafat szerepe nem teljesen világos az események alakulásában, de utódlásának kérdése inkább az amerikai és az izraeli tárgyalófeleket izgatja, semmint az arabokat. Az új amerikai vezetés – G. W. Bush – cselekvő támogatásának hiányában az arab világ elbizonytalanodik, és félelmében pl. Szaudi-Arábia a legveszélyesebbhez, a „kőolajfegyverhez” is nyúlhat, ahogy azt tette 1973-ban. Vagyis Raymond Aron négy évtizeddel ezelőtti mondása újra aktuális, miszerint „A béke lehetetlen, a háború valószínűtlen.”

A gazdagság-szegénység skála két végpontján elhelyezkedő izraeliek, illetve palesztinok feltehetően ugyanabban a – noha ellenkező előjelű – kisebbségi érzésben szenvedhetnek. Ennek ellenére Izraelnek mint gazdag országnak és nukleáris szuperhatalomnak, ugyanakkor kis létszámú országnak a stratégiai súlya most sem több, mint volt ötven évvel ezelőtt.

A békéhez legalább két olyan történelmi személyiség találkozása szükséges, mint amilyen, mondjuk, Mandela és De Clerck volt Dél-Afrika esetében, s amilyen egyfelől Rabin volt, de másfelől Arafat sohasem lesz.

Háború viszont nem várható, mert gyakorlatilag egyik arab állam sem fogna ilyen kockázatos vállalkozásba. Marad tehát a hétköznapi erőszak, ami még súlyosbodhat idővel. Ezt igazolja az új izraeli intifada, ami az izraeliek és palesztinok, valamint az izraeli arabok nézőpontját is tükrözi. A békeellenes izraeliek most Sharont támogatják, a békepártiak csalódottak, és nem nagyon értik, mi történt. Kivéve azt, hogy Barak nem számolta föl a kolóniák öngyilkos rendszerét.

A jelenlegi, Bill Clinton utáni helyzet kilátástalanságát fokozza az a tény, hogy az új, palesztin generáció csupán az erőszakkal ismerkedhet meg, az orosz zsidó bevándorlók úgyszintén alig találkoztak még a demokrácia széles körű gyakorlatával. A szélsőséges amerikai izraeli immigránsok pedig éppen az általuk túlzottnak vélt demokrácia elől menekültek a Közel-Keletre. Ilyen formán a béke reménye fokozatosan szertefoszlik.

Kakasy Judit

A hindu kultúra hatása India gazdasági fejlődésére

Adams, John: Culture and Economic Development in South Asia. = The Annals of The American Academy of Political and Social Science, 573. vol. 2001. 1. no. 152-175. p.

A század elején *Max Weber* kizárólag mások által készített leírásokra és beszámolókra támaszkodva több művében is azt állította, hogy a dél-ázsiai államok kultúrája (azon belül is elsősorban a két uralkodó vallás, vagyis a hinduizmus és a buddhizmus) kifejezetten gátolja a gazdaság fejlődését. John Adams a tanulmányában ezt az egyértelműen negatív képet finomítja azzal, hogy empirikus szociológiai vizsgálataira alapozva bebizonyítja: India kultúrájának számos pozitív hatása is van az ország gazdasági fejlődésére.

Dél-Ázsia népei alapvetően szegények, kultúrájuk pedig alapjaiban különbözik az európai népek kultúrájától. Közvetlen ok-okozati összefüggést feltételezni e két tényező között (vagyis az utóbbiból levezetni az előbbi) talán túlságosan is evidensnek tűnik. Pedig *Max Weber* ezt tette. Két művében is („*A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*” [1905] és az „*India vallása*” [1921] címűekben) a protestantizmust jelölte meg mint a kapitalizmust elindító és annak kibontakozását biztosító szellemi irányzatot, illetve ennek mintegy komplementereként mutatta be India vallási kultúráját, mint ami az évezredek óta gyakorolt ésszerűtlen rítusok révén megakadályozza az ország gazdasági fejlődését. Ezt a szélsőségesen sematikus, leegyszerűsítő és kategorizáló szemléletet cáfolja meg a tanulmány azzal, hogy egyfajta „középuton” helyezi el India valószínűleg a nyugati és az Európából nézve

hagyományosan „hindunak” tartott kultúra között.

Max Webernek a huszadik század folyamán számos követője akadt. William Kapp például 1963-ben írt könyvet az indiai kultúra és gazdaság kapcsolatáról, amelyben pesszimizistán írja le a gyarmati sorból 1947-ben felszabadult ország gazdasági kilátásait. Gunnar Myrdal „Az ázsiai dráma” címmel jelentette meg háromkötetes munkáját. Ő is a gazdasági fejlődés legfőbb gátjának tartja a hindu vallási és társadalmi értékrendszert, amelyből szinte teljesen hiányoznak az Európában bevett normák, mint például a hatékonyság, a szorgalom, rendszeret, a pontosság, a becsületesség vagy a hosszú távú tervezés. Mancur Olson (1982) szerint a kasztok között dúló gazdasági verseny vonja el az erőforrásokat az ország fejlődésétől, s ennek eredménye az évszázadok óta tartó stagnálás.

Weber a hindu gondolkodásmód két pillérét emelte ki. Az első a racionalitás hiánya és antimaterialista szellemisége volt. A másik pedig ennek a szemléletnek a társadalmi megnyilvánulása, vagyis a kasztrendszer. Ez utóbbival kapcsolatban a kasztok felépítését kritizálta, amely öt szigorúan elkülönített csoportra („varnákra”) osztja a kasztok tagjait (papok, katonák, kereskedők, dolgozók és kívülállók), lehetetlenné téve ezáltal a társadalmi mobilitást és a gazdasági fejlődést. Az empirikus kutatások azonban feltárták a kasztrendszer és a gazdaság valóságos, mélyebb összefüggéseit. Ezek szerint bár a kasztok továbbra is meghatározó szerepet játszanak a munkaerőpiac formálásában (a falvakban és a városokban egyaránt), ennek ellenére jelenlétük sok vonatkozásban pozitívan hat a gazdaság teljesítményére. A „varnák” mellett ugyanis léteznek ún. „jatik” is, amik a kaszton belül szerveződő családközösségeket jelentenek. Ezek azonos foglalkozású családokból állnak (például fodrászok, földművesek, fazekasok, aranyművesek), így tulajdonképpen a társadalmi munkamegosztást szervezik meg. Az így létrejövő „jajmani-rendszer” (vagyis a „jatik” közötti együttműködési és kapcsolattartási hálózat) biztosítja a különböző foglalkozású családok közötti árucserét, valamint a társadalmi csoportok közötti átjárást (például a földeket nem minden esetben a tulajdonosok művelik meg, hanem bér munkában kiadják más „varnák” tagjainak). Mindezek ellenére természetesen a kasztrendszer döntő módon nyomja rá bélyegét India társadalmi berendezkedésére. A mobilitás is korlátozottan, csak az egész „jatikra” vonatkozhat, nem pedig egyes egyénekre vagy különálló családokra. A „jatik” rangjának emelkedése három tényezőtől függ:

1. A *politikai tényezőtől*, vagyis a „jatik” nagyságától, összetartozásuk erejétől és vezetőjük személyétől;
2. A *gazdasági tényezőtől*, vagyis a családok által birtokolt földterületek nagyságától. Az élőállatok és más vagyontárgyak itt nemcsak hogy nem számítanak, hanem kifejezetten hátrányt jelentenek.
3. Az *általuk végzett munka „tisztaságától”*. Vannak ugyanis olyan munkák, amelyeket az indiaiak tisztátalannak tartanak, és ezért lenéznek, és megvetnek. Ilyen például a mosónők munkája a koszos ruhadarabok miatt, vagy a tímárok tevékenysége az elpusztult állatok bőre miatt.

A gazdasági helyzet és a társadalmi rang közötti kapcsolat kölcsönös: egyrészt ugyanis csak a gazdag „jatik” emelkedhetnek a szociális ranglétrán, másrészt viszont a magasabb rangú családoknak nagyobb és több lehetőségük van a meggazdagodásra, gyermekeik iskoláztatására, és ezek által még magasabb társadalmi pozíció elérésére.

Az elmondottakból kitűnik, hogy akárcsak a „fejlett” államok társadalmában, Indiában is a piac által nyújtott lehetőségek kihasználása biztosítja az anyagi jólétet és a társadalmi rangot. A hindu vallás tehát semmiféle hátrányos szerepet nem játszik az embereknek az anyagi javakhoz fűződő viszonyában vagy munkamoráljában. A kasztrendszer nem a munkaerő mennyiségére, hanem a minőségére van döntő befolyással, mivel bizonyos foglalkozásokat diszkriminál és korlátozza a tanulási lehetőségeket. A kultúra tehát a munkaerő-piaci egyenlőtlen verseny révén gátolja a gazdaság fejlődését.

A hindu kultúra sajátossága a szent tehének tisztelete, amit az emberek ésszerűtlen gondolkodásmódjának, illetve az ország gazdasági elmaradottságának szimbólumaként is szoktak emlegetni, noha az indiaiak semmivel sem táplálnak magukban több érzelmet a szentnek tartott állataik iránt, mint az angolok a bulldogjaik vagy a lovaik iránt, vagy az amerikaiak a gépkocsijaik vagy a pisztolyaik iránt. Mivel a hindu vallás tiltja a marhahús fogyasztását, ezért főleg a szarvasmarhák tejét és bőrét hasznosítják, igavonásra pedig (szintén a tisztelet miatt) ökröket és bölényeket használnak. Ezeknek azonban a gazdaság fejlődésére semmilyen hatásuk nincsen.

Ami a vidéki parasztságot illeti, az 1960-as években lezajlott „Zöld forradalom” nagymértékben növelte a mezőgazdaság hatékonyságát a jó minőségű vetőmagok használata, az öntözés modernizálása és a műtrágyák bevezetése révén, ennek ellenére az emberek gondolkodásmódja továbbra is „félíg racionális” maradt, mivel jövedelmüket felélik, és nem fektetik be a termelés modernizálásába és növelésébe.

India gazdasági növekedése az 1960-as évek 3%-áról mára 1,3%-ra csökkent. Ennek oka a Nehru által meghirdetett állami tervgazdálkodás és modernizáció lelassulásában rejlik, mivel a központi költségvetés helyett most a magántőkének kellene lendületbe hozni a gazdaságot, biztosítani a fejlődést. Ennek azonban kulturális akadályai vannak Indiában. Ezt a gátat a közösségi morál egyeduralma jelenti, amely a nyugat-európai szemlélettel és értékrenddel szemben alacsony rangúnak és megvetendőnek tartja az egyéni vállalkozást. Ennek ellenére például a gyarmati időkben a brit befektetők, vállalkozók és bankárok könnyedén be tudtak illeszkedni „a korona ékkövének” gazdaságába. Ez a tény megint csak a „vagy-vagy” (vagy teljesen nyugat-európai, vagy teljesen hindu kultúra) szembenállást finomítja.

Az indiai vállalatok szinte kivétel nélkül a kaszton, a rokonságon vagy a családon belüli kapcsolatokra alapozva jönnek létre. A különböző cégek Indiában tehát mind mint „családi vállalkozások” működnek, amelyekben a családi és az üzleti élet egygyé válik. „Külső” munkatársak alkalmazása, valamint a pénzügyi adatok nyilvánosságra hozatala a tőzsdén való bejegyzés érdekében mind a családok hagyományos egysége ellen hatottak, végérvényesen megbontva azt. A családi vállalkozások ereje tehát az emberi kockázatok minimálisra csökkentésében, a bizalomban, az alacsony információs költségekben és a külső ügynökök mellőzésében rejlik.

Befejezésül elmondható, hogy a szerző a hindu társadalom néhány jellegzetességének bemutatásával megpróbált valóság-hű és árnyalt képet adni elsősorban India (és ezen keresztül az egész dél-ázsiai szubkontinens) társadalmi-gazdasági kultúrájáról, amely tehát nem zárja ki teljesen a nyugati típusú egyéni és csoportos gazdasági akciókat és eredményeket. Szerepe sokkal inkább a társadalom hierarchizálásában, az igények formálásában van. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy olyan sajnálatos elemei is léteznek, mint például a nők és bizonyos társadalmi csoportok diszkriminációja. Mindezek egy olyan sokszínű szociológiai képet rajzolnak az indiai társadalomról, amely ugyan nagyban különbözik *Max Weber* protestáns világától, azonban az ugyancsak általa megrajzolt „antikapitalista és ésszerűtlen” hindu kultúrával sem azonosítható, hanem valahol „félúton” helyezkedik el a kettő között.

Vadász Rezső

A vietnami mérföldkövek összevisszasága

Klen, Michel: Les reperes brouillés du Viet-nam. = Défense nationale, 57. vol. 2001. no. 2. 88-103. p.

Háborúk tragikus megrázkódtatásai, majd az azokat követő szerencsétlen politika pusztításai után Vietnam végre kikerült abból a mély veremből, ahová az egész nép süllyedt. Az indokínai félsziget ellentmondásos országa talpra állását az emberi teljesítőképességre alapozta. Ezt az energiát a buddhizmusban és más ázsiai értékekben gyökerező intenzív szellemi kapacitásának köszönheti.

A vietnami kultúra három pillére: a buddhizmus, a konfucianizmus és a taoizmus. Az ország történelmét a kínai kultúra és az indiai civilizáció erőteljesen befolyásolta. A 80 milliós lakosság szinte egésze buddhista, mintegy 60%-a gyakorolja vallását. A lakosság 90%-át kitevő viet népcsoport a Kínában, Koreában elfogadott, ún. Mahayana-buddhizmust követi, míg a lao és khmer kisebbségek a Thai-földön, Kambodzsában, Myanmarban (volt Birmániában) ismeretes Théravada irányzatot vallja magáénak. Míg az első változat a kollektív szemléletet-cselekvést képviseli, a második merőben individualista marad. Inkább világszemléletet, életfilozófiát jelentenek a világvallások, melyek egymásba is hatolnak olykor. A konfucianizmus alapjaiban meghatározza Vietnam életét; a kormány szerepét az állam és a társadalmi egyensúly fenntartásában például. A vietnami embert rendkívül erős szálak kötik a családfőhöz, sőt az elhunyt családfenntartókhoz is. A család érdeke, a tradíciók őrzése a legszorosabb kötelék, ami a mindennapi életet át- meg átjárja. Következésképp a falvak egymásra utaltságának gyakorlata is rendkívül erős. Végül a társadalom gondolkodását a yin és a yang mindenben jelenlévő kettősségét hirdető taoizmus is meghatározza. Az ázsiai ember meg van róla győződve, hogy ez a hiperrelativista eszköz a világ valóban racionális megközelítésének módja.

Vietnamban a természetfölötti világra figyel folytonosan a társadalom egésze. A jó energiák kiáramlásának függvénye a jó vetés és termés. A földet valójában ennek szelleme birtokolja. Az ősök szellemével médiumok tartják a kapcsolatot. Az egyén háromelemű nevének szinte mágikus ereje van. Az első elem a támogató család vagy klán neve, így a lakosság csaknem fele viseli az ország egyesítését szorgalmazó Nguyen dinasztia nevét. (A második elem a kapcsolat szorosságát fejezi ki, míg a harmadik, a keresztnév madarak, virágok, drágakövek stb. nevével azonos.)

Vietnamban a XVI. században jelentek meg az első portugál kereskedők, illetve dominikánus szerzetesek. Őket a ferencesek, majd a jezsuiták követték. 1651-ben megszületett a jelek latin átírása. Ma 6 millió katolikus él az országban.

A vietnami társadalom mind a mai napig transzcendens alapokon nyugszik. A kommunizmus megjelenése a militáns nemzeti mozgalom képében teljesen összezavarta a képet. A szellemi és politikai sokk hasadást okozott a társadalomban. A kommunizmus lényegileg Ho Shi Minh munkásságával nyert teret. A nyugati, a moszkvai, majd a kínai marxista-maoista eszméken nevelkedett vezető 1941-ben megalapította a Viet-minht, a japánok elleni felszabadító mozgalom jelszava jegyében. Kommunista állampárt működtette mintegy fél évszázadon át az országot az „imperialista, gyarmatosító agresszor” ellen küzdve. A buddhista egyházat sorozatos támadások érték, melyek következtében tevékenységét korlátozott mértékben gyakorolta. Vietnam – Kínával egyetemben – azon ritka államok közé tartozik, melyeknek (1954 óta) nincs kapcsolatuk a Vatikánnal. A kommunista párt durva módszerei a társadalom széles rétegeiből – értelmiségiekből, parasztokból egyaránt – váltott ki a többpárti berendezkedésre törekvő ellenállást. A vidéken is uralkodó kommunista párt – főleg korrupciója miatt – kevésbé népszerű. 1997 óta tucatnyi tartományban ösztönös mozgalom indult ellene; mindössze kettőben ismerte el a kormány a visszaéléseket.

A legrosszabb helyzetbe az etnikai kisebbségek kerültek. A lakosság 10%-ánál is kevesebbet kitevő thai, khmer, meo, yao, chan népcsoportokat a szegény, hegyi területekre száműzték, ahol rendkívül rossz körülmények között vegetálnak.

A XX. század megrázkódtatásai is másképp érintették volna Vietnamban, ha mondjuk a II. világháborút követően Ho Shi Minh, első franciaországi tárgyalásai során nem lengeti a vörös zászlót. Az Egyesült Államok is voltaképpen antikommunista harcot vívni érkezett a térségbe. Ugyancsak a kommunizmus a felelős a 70-es, 80-as évek fordulóján elmenekült, több mint egymillió halász sorsáért. Jóllehet az Egyesült Államok veszített a több mint harminc éve lezajlott háborúban, most csatát nyert a gazdaságban. A hanoi kormány nyitott a liberális piacgazdaság irányában, noha a kommunistáknak továbbra is erős pozícióik vannak a politikában. A politikai kudarcok ellenére igen erős maradt a vietnamiak szellemi kapacitása, főleg orvosai, matematikusaik híresek, elismertek agrárszakemberek. 1992-1997 között (az ázsiai válság kezdetén) a nemzeti össztermék sosem volt alacsonyabb az ázsiai produkció 8%-ánál. Rizstermelésben és kivitelben világviszonylatban a harmadik helyet foglalja el Vietnam. 55-ről 35%-ra csökkent a szegénységi küszöb alatt élő népesség aránya. 1955-ben az ország

belépett az Aseanba.

Az ország külkapcsolatainak változását jelzi, hogy 1997-ben elfoglalta állomáshelyét Hanoiban az első amerikai nagykövet. Ugyancsak 1997-ben rendezték meg a frankofón csúcst a vietnami fővárosban. A francia nyelvet – az angol után – második helyen tanítják. 1998-tól kezdődően azonban a kifulladás jelei mutatkoznak Vietnamban. Nehezen haladnak a beruházások. Egy francia alapítású kórház létesítése érdekében a cikk megírásáig tizennyolcszor kellett Hanoiba utaznia az érdekelteknek, hogy a szükséges engedélyeket megkapják. A hivatalokban még mindig a befolyásos, idős korú kommunisták uralkodnak, akik bürokratikus úton igyekeznek megnehezíteni a gazdaság liberalizálódását.

A gazdasági nyitás mégis meghozta a társadalmi változásokat. Létrejött egy kis létszámú, gazdaságilag igen befolyásos réteg, amely nyugati normák szerint él és cselekszik. A többség azonban vegetál, mert képtelen lépést tartani a dinamikus változásokkal. Meg kell említeni azt az Észak-Amerikában élő 1,5 millió, illetve Franciaországba menekült 200 ezres vietnami politikai menekültet is, aki évi mintegy 20 milliárd francia frankkal segíti az otthon maradt családtagokat. Ők lassan átadják a stafétabotot egy gazdagabb, tanultabb generációnak, amelyiknek szíve azonban már nem az anyaországhoz húz.

Ellentét feszül Észak és Dél között is. Az 1975-ös kényszerű egyesítés után most derül ki, hogy a régi Saigon háromszorta, sőt négyszerre erősebb gazdaságilag a volt kommunista fővárosnál. A beruházások, a működő tőke bizonyítják, hogy Ho Shi Minh-város passzív rezisztenciát folytatott a kommunizmus éveiben is, ami most a két régió jelentős különbségében mutatkozik meg. A tegnapiak a túlélésért küzdöttek, a mai generáció a valódi jogállamért kell, hogy dolgozzék. Egyszóval: Vietnamnak nagyobb demokráciára van szüksége.

Kakasy Judit

A Dél-Amerikai Közös Piac mint a társadalmi folyamatok új színpada

Jelin, Elizabeth: Cultural Movements and Social Actors in the New Regional Scenarios: The Case of Mercosu. = International Political Science Review, 22. vol. 2001. 1. no. 85-98. p.

A tanulmány a gazdasági integrációk társadalmi átalakulásokra gyakorolt hatását vizsgálja a Dél-Amerikai Közös Piac (*Mercado común del Sur - MERCOSUR*) példáján. A szerzők arra a kérdésre keresik a választ, hogy milyen folyamatokat indít el egy a legfelsőbb állami szinten megkötött gazdasági együttműködési egyezmény.

A *MERCOSUR* 1991-ben jött létre négy állam, Argentína, Brazília, Paraguay és Uruguay részvételével. A szervezethez 1994-ben Chile, egy évvel később pedig Bolívia csatlakozott szabadkereskedelmi egyezményvel. A *MERCOSUR* kormányközi alapokon nyugszik, célja a külső vámok fokozatos harmonizációja és a belső kereskedelem liberalizációja. Ezen makrogazdasági célokkal létrejött szervezetnek azonban számos kihatása volt „alsóbb” szintekre is: az emberek mindennapi életére és kultúrájára, a határok mentén élő közösségek kapcsolatára és a társadalmi átalakulásokra.

A problémák már a tárgyalások során jelentkeztek. Hamar kialakult ugyanis az ún. „demokratikus deficit”, mivel a társadalmi élet szereplői szinte teljesen kimaradtak a tárgyalásokból, így az ő érdekeiket és szempontjaikat figyelmen kívül hagyva, szigorúan csak a költség-haszon-elemzésekre építve hozták létre a szervezetet az országok legfelsőbb politikai és gazdasági vezetői. A *MERCOSUR* esetében tehát egy nagyrészt kormányzati, felülről irányított integrációról van szó, amely a múlt súlyos etnikai, politikai és társadalmi konfliktusainak ellenére nem szentel kellő figyelmet a társadalmi folyamatoknak, amelyek napjainkban sem problémamentesek. A közös, illetve egymáshoz közel álló nyelvi kultúrák és az ennek következtében kialakult „testvéri érzés” ellenére a dél-amerikai térségben sem ismeretlenek a kultúrák közötti konfliktusok. Elég csak utalni az Argentína és Brazília közötti nézeteltérésekre, amelyek kölcsönös kulturális elzárkózáshoz vezettek, vagy a történelem során a térségben kialakult versengésre, kölcsönös félelmekre, xenofóbiára, egymás kulturális meg nem értésére, amik a mai napig is komoly problémát jelentenek. Mindezek ráadásul az új gazdasági együttműködés és közeledés keretei között talán még nagyobb hangsúlyt kapnak, még jobban előtérbe kerülnek. A régi problémák mellett az integráció újakat is létrehozott a térségben: mind földrajzilag, mind pedig társadalmilag új perifériák születtek, az egyenlőtlenség új formákban jelent meg és új szupranacionális szub-régiók alakultak ki. E problémák közül a szerző kettőt emel ki: a határok menti együttműködést és a társadalmi mozgalmakat.

1. A dél-amerikai országok földrajzi határvidékei saját történelmi hagyományokkal és külön kultúrával rendelkeznek. Politikai határrá válásuk okozta az ellenségeskedés, a bizalmatlanság és a „mi ? űk” ellentét kialakulását. Ezek után azt mondhatnánk, hogy a *MERCOSUR* által teremtett integráció („*patria grande*”) helyreállíthatja a kommunikációt az egymással szomszédos államok között. Azonban akárcsak a világon mindenütt, itt is jelen van a homogenizációtól való félelem, s az ennek következtében kialakuló egyre erősebb ragaszkodás a saját kulturális különálláshoz. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a határvidékek egyaránt lehetnek a közeledés színterei, de a konfliktusoké is. Ugyanakkor itt alakulnak ki legkönnyebben az újfajta transznacionális kapcsolatok és identitások. Ez pedig nem jelenti a saját kulturális identitás elvesztését. A határok menti transznacionális kapcsolatok kialakulásának azonban előfeltétele, hogy a politikai megkülönböztetés ne jelentsen szubjektív társadalmi differenciálást, illetve olyan szembeállításokat, mint például alacsonyabb vagy magasabb rendű, barát vagy ellenség, szegény vagy gazdag. Mindezek ellenére a határok eltűnésére még várnunk kell. A különböző határ menti kultúrák találkozása a közös földrajzi környezet és az emiatt nagymértékben hasonló életforma ellenére is ma még gyakran vezet konfliktusokhoz.

2. A társadalmi mozgalmak nem ismeretlenek Dél-Amerikában sem. A nők diszkriminációja elleni küzdelem terén talán a legaktívabbak. A *MERCOSUR* által létrehozott új környezetben a különböző nemzeti társadalmi mozgalmak (emberjogi, környezetvédelmi, feminista, művészek és egyetemisták közösségei) kiterjesztették tevékenységüket az integráció területére, bekapcsolódva az ott zajló komplex társadalmi folyamatokba. Ezáltal nemzeti és regionális törekvéseiket, céljait és tevékenységeiket össze tudták kapcsolni. Ezek közül az egyik legismertebb és legerőteljesebb a „*Foro de mujeres del Mercosu*” nevű női elitmozgalom, amely saját helyi szervezeteket is létrehozott valamennyi tagállamban, évenkénti nagyszabású találkozókat szervez és hatékonyan lobbizik a hivatalos regionális szervezetként való elismerésért. A mozgalom célja, hogy kiegészítse a regionális és transznacionális folyamatokat a nők nélkülözhetetlen munkájával, amely révén a *MERCOSUR* „emberibb arcot kapna”, mivel szerintük „a férfiak csak a gazdasági kérdésekhez értenek”.

A tárgyalások a *MERCOSUR*-ról eközben folyamatosan zajlanak, sajnos ugyanúgy, ahogy eddig: a kormányköziség és a politikai, illetve gazdasági kérdések dominálnak továbbra is. Emiatt fennáll az a veszély, hogy a társadalmi élet szereplői végleg kiszorulnak a felsőszintű párbeszédéből, ez pedig a „demokratikus deficit” további növekedését fogja eredményezni. Ennek a problémának a megoldása jelenti a szervezet előtt álló egyik legfontosabb feladatot. A szociológiai kutatások is tovább folynak, olyan új területekre kiterjedve, mint például a régió belüli migráció, vagy az állampolgárság fogalmának és jogi vonzatainak átalakulása.

Vadász Rezső

„Nekünk szüntelen szükséges fejlődni ...”

Nagy Róbert: A liberális eszmék jelentkezése az erdélyi magyar sajtóban. = Korunk. 3. f. 2001. 4. sz. 94-100. p.

A liberális eszmék magyar nyelven először, jóval a reformkor előtt, a *Bétsi Magyar Kurír* hasábjain jelentek meg a 18. század végén. A magyar újságolvasó közönség a Szatsvay Sándor által szerkesztett lap hasábjain olvashatott elsősorban a cenzúra megszüntetéséről, a miniszteri felelősség elvéről, az adók nemzeti jóváhagyásáról. Itt jelenik meg 1789 augusztusában az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, a francia forradalom alapdokumentuma. Az általános emberi jogok igénye, az egyenlőség megvalósítása, a hivatalok érdem és tehetség szerinti elfoglalása, a magántulajdon biztosítása, a szólásszabadság bevezetésének szükségessége mind a Bétsi Magyar Kurír hasábjain jelennek meg először a magyar nyelvű sajtóban.

Szatsvay Sándor szabadelvűség iránti fokozódó rokonszenve csakhamar az udvar bizalmának elvesztésével jár. Az elhallgattatást egész oldalakat üresen hagyó cenzúrázások előzték meg, míg végül 1793 elején cenzúravétségek miatt az uralkodó elmozdítja helyéről Szatsvayt. Az új szerkesztő Decsy Sámuel lett, aki az udvar elvárásainak megfelelően higgadtnak mutatkozott, és egészen 1812-ig szerkesztette a lapot. Az alapító szerkesztő távoztával megszűnik a lap kedvelt, enyhén szókimondó hangvétele, és a liberális elvek megfogalmazásával csak az 1826-ban indított Erdélyi Híradó hasábjain találkozhat újra az olvasóközönség. Az *Erdélyi Híradót* a kolozsvári Bogdánffi Gábor indítja. Ugyanebben az évben a szintén kolozsvári református kollégiumi tanár, Méhes Sámuel *Heti Tudósítások* címmel jelentet meg politikai lapot, és Kis-Szánthói Pethe Ferenc (korábban a Bétsi Magyar Kurír másik szerkesztője) *Hazai Híradó* címmel bocsát ki újságot. Két év múlva, 1828-ban a *Hazai Híradó Erdélyi Híradóra* változtatja a nevét. 1830-ban megjelenik melléklapja, a *Nemzeti Társalkodó*. Ettől kezdve Pethe Ferenc és Méhes Sámuel együtt szerkesztik a lapot, mely a Habsburg Birodalom-beli lapokhoz hasonlóan főleg külföldi híreket, beszámolókat közöl.

Az 1842-es év hoz változást, amikor egy ideig Kemény Zsigmond és Kovács Lajos (szatmári birtokos, később gyulafehérvári követ az erdélyi országgyűlésen) próbálja a liberalizmus eszméit népszerűsíteni a lapban. Írásaik érdeme még, hogy általuk a magyarországi reformpárt elveivel ismerkedhetnek meg az erdélyi olvasók. Mellettük Teleki Domokos, Kriza János, Szentiváni Mihály, Brassai Sámuel és nem utolsósorban Wesselényi Miklós támogatja a kiadványt. Kemény és Teleki az angol mintát követő Széchenyi elvbarátai voltak, ezért kaptak helyet a lapban az angol társadalmi, gazdasági, szociális és politikai rendszert bemutató írások. Teleki rendkívül fontosnak tartja az angol parlamentarizmus ismertetését mint követendő példát.

Az erdélyi közvéleményt foglalkoztató aktuális témák is helyet kapnak a lapban, úgymint az unió, a magyar nyelv, az adó- és közteherviselés, az újoncmegajánlási jog, az Erdélyi Múzeum, a Nemzeti Színház, az Országház, a hivatali és birtokképeség, az örökváltság kérdései. Ezen túlmenően nagy jelentőséget tulajdonítottak az igazságszolgáltatás, a társadalmi állapotok és a gazdasági élet bizonyos jelenségeinek. Az ezeket tárgyaló írásokban világosan kimutathatók a liberális eszmeiség jegyei. „...a liberalizmus megkerülhetetlen, ha egy társadalom anyagi jólétbe akar kerülni:...szilárd meggyőződésünk, hogy míg a teremtő erőnek szabad kifejlés nem engedtetik, anyagi és szellemi jólétben sínylők, polgári javainkban gyengék és így nemzeti létünkre nézve is veszélyben leszünk.” A kortársakra és a korabeli közéletre nagy hatással voltak ezek az írások. Az Erdélyi Híradó körül egy liberális eszmeiségű csoport alakul ki, amely összefonódott az országgyűléseken és a vármegyékben tevékenykedő szabadelvű politikai irányzattal.

1847-ben megnyílik az erdélyi országgyűlés. A lap megtelik az országgyűlési tudósításokkal. Egyre kevesebb az önálló gondolatokat megfogalmazó írás. Az unió kimondása után *Kolozsvári Híradó*vá változik az Erdélyi Híradó. Ócsvay Ferenc lett az új tulajdonos és szerkesztő, de 1848 novemberében, amikor osztrák csapatok szállták meg Kolozsvárt, kénytelen volt tevékenységét beszüntetni. A lap megszűnése óriási veszteség volt.

Az Erdélyi Híradó évfolyamaiban mindvégig nyomon követhető az a cél, hogy szükséges a modernizáció egy olyan nemzet számára, amely hosszú távon fenn akar maradni. Bár a célt nem fogalmazták meg eléggé világosan, a tenni akarás mindig ott sejlik az újért való lelkesedés mögött. A korabeli Erdély egyetlen liberális beállítottságú magyar lapjáról elmondható, hogy hasábjain olyan szellemiségű újságírók írásaival találkozott a kor olvasója, akik megpróbálták a szabadelvű gondolatokat közvetíteni, megpróbálták feloldani a múltban élő, konzervatív erdélyi társadalomnak az újításokkal szembeni fenntartásait és felkészíteni arra a jövőre, amely nem is olyan sokára beköszöntött.

Cholnoky Olga

„Mi is az a népköltészet?”

Demény István: A moldvai csángó népdalok és a népköltészet történetével kapcsolatos dilemmák. = Erdélyi Múzeum, 62. köt. 2000. 3-4. sz. 246-247. p.

A moldvai csángó népdalok között kevés a kettős képszerkesztésű és a szimbolikus. A kettős képszerkesztés - mint poétikai eljárás - hiányát részben a több évszázados román hatás magyarázza, de a jelenség összefügg a népköltészet történetének egészével.

A csángóknál nagyon sok az olyan dal, amelyik világosan a 17. századi kéziratos költészettel tart rokonságot. Ez nyilvánvalóan megőrzött régiség náluk, ám ezeket a dalokat az Alföldön, sőt Erdély nagy részén is már elfelejtették a népköltészeti gyűjtések megindulásának idejére.

Eddig a néprajztudomány úgy tartotta, hogy a népdalszimbolika a középkorban, a kettős képszerkesztés pedig jórészt honfoglalás előtti korban keletkezett. A kéziratos énekköltészetet és a népköltészetet különállónak vélték. Most azonban (1997) a csángó anyagot nézve felmerülhet az a hipotézis, hogy a 17–18. században a népköltészet nagyjából olyan volt, mint a kéziratos énekköltészet, illetve a kéziratos énekköltészet olvadt bele a népköltészetbe. A csángók őrzik ezt a régi réteget, és az Erdélyben vagy akár a Zobor vidékén az utóbbi 150 évben gyűjtött anyag ennél újabb. (Küllős Imola hallgatólagosan így tárgyalja a magyar népdalok történetét. Voigt Vilmos is azt sejteti, hogy kettős képszerkesztésű dalaink nem túl régi, talán 18. századi osztrák és szlovén hatásnak tulajdoníthatók.)

Ezt a feltevést azonban a szűk időbeli keresztmetszet megkérdőjelezheti. A 17. századtól a komolyabb népköltészeti gyűjtések megindulásáig kb. 150 év telt el. (Kevesebb, ha Erdélyi János gyűjteményéig számítjuk [Népdalok és népmondák, 1846–1848] és több, ha Kriza Jánoséig [Vadrózsák, 1863].) Ekkorra már kevés volt a kéziratos költészetre visszamenő szöveg még Erdélyben is, viszont megvoltak a szigorú szerkezetű egy- és kétstrófás dalok (sőt ez már fellazulóban volt), megvolt a kettős képszerkesztés és a népdalszimbolika is. Meglehetősen sok fejlemény ez egy mindössze másfélszáz éves periódusra. Hacsak azt nem feltételezzük, hogy a népköltészet sokkal gyorsabban változott, mint ahogyan ezt eddig gondolta a néprajztudomány. Különösen, ha a viselettörténeti tanulmányok legújabb eredményeit vesszük figyelembe.

Van egy meggondolás azonban, amely arra int, hogy a változás esetleg még sokkal rövidebb idő alatt következett be. A 17. századi kéziratos költészet a század vége felé még produktív volt, másolni pedig még később is másolták egyes darabjait. A korszak vége konvencionálisan tehát 1700-ra tehető. Ám a bukovinai székelyek 1764-ben hagyták el Székelyföldet, a dalaik viszont nagyjából hasonló poétikai jellegzetességeket mutatnak, mint a magyar népdalok általában. Eszerint viszont az említett hatalmas változásnak legfeljebb 6-7 évtized alatt kellett végbemennie. Fölhozható ez ellen, hogy a bukovinai székelyek kapcsolatai sohasem szakadtak meg a magyarság többi részével. Ez viszont a moldvai csángókra is igaz. El is jutott hozzájuk az új stílusú alföldi népdalok egy része is. A régies pentaton dallamoknak szintén régebbieknek kell lenniük a 18. századnál. (Bár a pentaton dallamok honfoglalás előtti keletkezését sokszor megpróbálták kétségbe vonni, de a 18. századnál talán mégiscsak régebbiek.)

Ezzel a felmerült hipotézis meg is volna cáfolva, viszont nincs még arra magyarázat, hogy miért éppen a moldvai csángók őrzik, őrizték még az ötvenes években is a 17. századi kéziratos költészet emlékeit. A magyarság többi része pedig sokkal régebbi hagyományokat őriz, mint a csángók, de a 17. századi kéziratos szerelmi lírát valahogy „átugorva”.

Mindezzel összefüggésben újra kellene gondolni, mi is az a népköltészet, s ezen belül az alkalomhoz kötött népdal. Valóban több száz éves emlékeket őriz a népköltészet, vagy pedig fél évszázadon belül a felismerhetetlenségig megváltozik, amint azt a régészek tartják a régészeti kultúrákról?

Chonoky Olga

A nyelv és a közösségek közötti megértés lehetőségei, avagy létezik-e univerzális nyelv?

Farrands, Christopher: Language and the Possibility of Inter-community Understanding. = Global Society, 14. vol. 2000. 1. no. 79-99. p.

A tanulmány a nyelv és a társadalmi folyamatok, változások kölcsönhatását, illetve a nyelv valóságalkotó szerepét vizsgálja a különböző nyelvű csoportok közötti kommunikáció aspektusából. A szerző kiindulópontja az a wittgensteini alapfeltevés, miszerint a „nyelv határozza meg a társadalmat”. Az alapvető kérdés, amire választ keresi, létezik-e valamilyen univerzális nyelv, amely tudományos értelemben is „nyelv”, és amely lehetővé teszi a embercsoportok közötti gondolatcserét (és ezáltal a kölcsönös megértést), illetve egy ezen a nyelven alapuló globális etika, amely valahol félúton helyezkedik el a kozmopolita (Kant) és a közösségi (Hegel) etika között.

Wittgenstein szerint a mondatok felépítése és a valóság szerkezete között összefüggés van (*Tractatus Logico Philosophicus* - 1964). Későbbi műveiben (*Philosophical Remarks* (1975), *Philosophical Investigations* (1975)) a „Gondolkodom, tehát vagyok” tételt fejti ki. Wittgenstein szerint gondolataink formába öntéséhez, kifejezéséhez használjuk a nyelvet, de a mondatok jelentését a kontextus és a kifejezőmód döntően befolyásolja. Ez azt is jelenti, hogy a szavaknak nincsen önálló, objektív jelentésük, csak eseti jelentésük, amely a konkrét használat során alakul ki. Ennek megfelelően minden társadalom megalkotja a saját nyelvét, nyelvhasználatát, amely kifejezi világképét, tapasztalatait. A nyelv tehát egy társadalmi megállapodás terméke, az adott közösség szokásaiban, életében gyökerezik, ennél fogva a nyelv megértése sem lehetséges az azt megalkotó embercsoport világképének ismerete nélkül. Amikor valamilyen nyelven beszélünk, az azt megalkotó közösségre utalva ragadjuk meg a lehetőséget gondolataink kifejezésére. Meggyőződése, hogy amit egy adott nyelven nem lehet kifejezni, azt nem is kell, mivel az az illető csoport világképében nem létezik. Ellenkező esetben már létezne megfelelő nyelvi eszköz a megfogalmazására.

Winch szerint, ha ez a wittgensteini állítás igaz lenne, akkor nem létezne metanyelv, és lehetetlen lenne a gondolatok lefordítása egyik nyelvről a másikra. Így nem értenénk meg más emberek nyelvét, nem tudnánk megosztani velük a gondolatainkat. Ezenkívül Winch Wittgenstein tételéből két további következtetést is levon. Az első az, hogy az emberi cselekvések megértéséhez és értelmezéséhez szükséges a nyelv és az adott társadalmi közeg ismerete is. Ez a megállapítás az alapja annak a nézetnek, amely különbséget tesz a csoportok közötti kapcsolatok külső szemlélőként való megmagyarázása és valódi megértése között, ami pedig csak a kultúra és nyelv pontos ismeretének birtokában lehetséges. Winch második következtetése, hogy mivel a különböző nyelvű csoportok közötti kapcsolatokat nem lehet tanulmányozni nyelvük és kultúrájuk pontos ismerete nélkül, így egy nemzetközi, univerzális etika szabályait sem lehet meghatározni.

Wittgenstein ezzel szemben lehetségesnek tartja a nyelvek (és ezáltal a kultúrák) közötti átjárást (tehát lehetséges az egyik nyelven megfogalmazott mondatok valamiféle lefordítása egy másik nyelvre), mivel a különböző életformák között sincsenek áthághatatlan különbségek, és nem korlátozódnak egy-egy csoportra, hanem kölcsönösen hatnak egymásra, és befolyásolják egymást. Ennek következtében a különböző nyelvek is folyamatosan gazdagodnak és változnak más társadalmak fogalmainak saját nyelvre történő átültetésével és a más csoportok tagjainál látott cselekvések saját szavakkal történő megfogalmazásával is. Mindezek ellenére tökéletes fordítás szerinte nem létezik. Legfeljebb annyit mondhatunk, hogy az egymáshoz közel álló életformájú népek nyelvei között pontosabb fordítás lehetséges, mint az olyan népek nyelveinek esetében, amelyek életformái között óriási különbségek vannak. Ez azt is jelenti, hogy más életformákat és gondolkodási módokat sem érthetünk meg soha tökéletesen, csak részben, de erre a részleges megértésre is szükségünk van a más nyelvű csoportokkal való kommunikációhoz. Itt jelenik meg az a felelősség, ami a szakemberekre hárul, amikor a nemzetközi kapcsolatok elemzésénél idegen nyelvű szövegeket fordítanak.

A nyelv, a társadalmi valóság és az anyagi folyamatok kölcsönösen befolyásolják egymást, bár a változásokat csak a nyelv segítségével tudjuk leírni, megfogalmazni. De maguk a nyelvek is változnak, közelednek egymáshoz, a különbségek azonban a globalizáció ellenére sem fognak soha eltűnni. A változásokat észlelni és leírni nem valamiféle külső metanyelv segítségével lehet (hiszen Winch szerint ilyen nem is létezik), hanem mi magunk vesszük észre a változásokat a nyelv használatán keresztül. Ez azt is jelenti, hogy nincs szükség tudományosan meghatározni a nyelv változásait ahhoz, hogy felismerjük azokat és használjuk (például fordításnál, ami ugyan soha nem lehet tökéletes, de nem is ez a lényeg, hanem az, hogy a két nyelv közötti átjárás [vagyis a fordítás] egyáltalán lehetséges).

Ha létezik nemzetközi nyelv, az nem kötődhet egyetlen kultúrához, és lehetővé kell tennie a különböző kultúrák összehasonlítását és morális megítélését. Ilyen céllal alkották meg az esperantó és a makaton nyelveket. A cél az volt, hogy a különböző emberi csoportokat elválasztó határok a közös nyelv használata által megszünhessenek, ezáltal a kommunikáció lehetségessé és egyszerűvé váljon. Ez a két „nyelv” azonban nem tekinthető tudományos értelemben vett nyelvnek – a latinnal ellentétben, amely szintén univerzális nyelv szerepét töltötte be sokáig –, mivel nem valamilyen életformán alapulnak, hanem egy racionális elképzelésen.

Egy másik példa lehet a légiirányítók és repülőgép-pilóták által munkájuk során használt sajátos szaknyelv. Egyszerű szintaxis jellemző erre a nyelvre, hogy a nem angol anyanyelvűek is könnyen megtanulhassák és használhassák. Ez a szaknyelv tulajdonképpen az angolnak egy speciális változata, és nyugodtan tekinthetjük nemzetközi nyelvnek, még akkor is, ha tudjuk, hogy mesterségesen jött létre.

Harmadik példaként a nemzetközi jogi nyelvet lehet megemlíteni, amely az 1860-as évek óta tartó nemzetközi jogi kodifikációs folyamat alapján született meg, és olyan terminus technikusokat tartalmaz, amelyeknek a használata minden nemzetközi jogi dokumentumban kötelező, és amelyeket éppen emiatt értenek meg a világon mindenütt, és értelmeznek ugyanúgy. Ez a diplomáciai szaknyelv is gyakorlati célokat szolgál, és az eddigi példák közül talán ez áll a legközelebb egy tudományos értelemben univerzális nyelv modelljéhez, bár ha túl szigorúak vagyunk, akkor inkább csak az angol, illetve a francia nyelv „technikai használatának” kell tekintenünk, nem pedig önálló, természetes nyelvnek.

Következtetések. A vizsgálatból kiderül, hogy az egyes társadalmak különböző életformái miatt mindenki számára ugyanazt a jelentést hordozó univerzális nyelv nem létezik. Legfeljebb közös pontokat találhatunk a különböző nyelvek között (közös fogalmak, értékek, hagyományok). A különböző nyelvű csoportok közötti kommunikációhoz nem egy fejlett metanyelvre van szükség, hanem gyakorlásra és az ebből származó tapasztalatra. Az ilyen módon létrejövő párbeszéd teszi lehetővé a nyelvek szavai, mondatai mögött rejlő jelentések kölcsönös megismerését. Ezáltal a nyelvi közösségek életformái, nyelvei és nyelvhasználati szokásai fokozatosan közelednek majd egymáshoz.

Vadász Rezső

A szláv mikronyelvek helyzete és fennmaradási esélyei

Dulicenko, Aleksandr Dmitrievic: Ázyki malyh čniceskih grupp: status, razvitie, problemy vyzvaniâ. = Ázyki malye i bol'sie...In memoriam acad. Nikita I. Tolstoi. Red. A. D. Dulicenko (= Slavica Tartuensia IV). Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus/Tartu University Press, 1998. 26-36. p.

Aleksandr Dulicenko tartui szlavista a kis létszámú etnikai csoportok irodalmi nyelveinek, az ún. szláv mikronyelveknek az elismert kutatója. Jelen munkájában az összes nyilvántartott ilyen mikronyelvet vizsgálja funkcionális szempontból.

A mikronyelvek az anyanemzethez képest elfoglalt helyük szempontjából lehetnek szigetnyelvek vagy periferikus nyelvek. Szigetnyelvek akkor keletkeznek, amikor valamely etnosz egy része valamilyen (például gazdasági vagy katonai) okból egy eltérő nyelvű másik etnosz (más etnoszok) lakóterületére költözik.

Eredeti etnikai és nyelvi közösségükből kiszakadva ezek a nyelvszigetek állandóan érzik az irodalmi nyelv hiányát különösen a kultúra, az oktatás és a tudomány terén. Egyrészt el kell sajátítaniuk a környező etnosz nyelvét, másrészt számukra fontos az ősök nyelvének megőrzése is, mégpedig nem csupán annak szóbeli formájában. E kérdés többféle módon oldható meg. Ha szigetnyelv nyelvi jellemzői közel állnak az anyanemzet irodalmi nyelvének nyelvjárási alapjához, akkor a legkézenfekvőbb megoldás az összemzeti irodalmi nyelv bevezetése a nyelvszigeten is. Ez viszonylag nagy távolság esetén is lehetséges. A vajdasági szlovákok például már a XVIII. század óta nyelvszigetet alkotnak. Nyelvjárásuk eredetét tekintve középszlovák, s középszlovák nyelvjárású alapú a szlovák irodalmi nyelv is. Ezért a vajdasági szlovákoknál fel sem merült egy „vajdasági szlovák” irodalmi nyelv megalkotásának a szükségessége, mert a szlovák irodalmi nyelv bevezetése nem járt semmiféle megrázkódtatással. Nyilván más lett volna a helyzet, ha a vajdasági szlovákok például keletiszlovák nyelvjárású beszélnének.

A szigethelyzet azonban más megoldást is kínál. Ha a nyelvsziget más nyelvjárású eredetű, mint az anyanemzet irodalmi nyelvének nyelvjárású alapja, a közöttük lévő nagy különbség nem teszi lehetővé, hogy a nyelvsziget képviselői sajátjuknak érezzék és fogadják el az anyanemzet

irodalmi nyelvét. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a huzamos időn át más nyelvű közegben fejlődő szigetnyelv egyre inkább eltávolodik az őt kibocsátó etnosz nyelvétől, egyre több olyan vonást fejleszt ki, amelyek eltérnek a kibocsátó etnosz irodalmi nyelvétől. Mindehhez még egy objektív tényező is járul, mégpedig az, hogy nincs közvetlen kapcsolat az anyanemzet és annak nyelve, valamint a nyelvsziget és annak dialektusa között. Ilyen okokból merülhet fel az a megoldás, hogy a nyelvsziget saját irodalmi nyelvet hozzon létre, még ha az funkcionálisan nem is olyan erős. Az anyanyelvi írásbeliségben és irodalmi nyelvben nemcsak saját művelődésük eszközt, hanem az anyanyelv, az ősök nyelve megőrzésének fontos tényezőjét is látják. Helyi irodalmi nyelv – ún. mikronyelv – azonban csak akkor jön létre, ha a szigetnyelv beszélőinek többsége felkarolja az erre irányuló kezdeményezéseket, valamint ha azt a társadalmi és a politikai viszonyok nem akadályozzák. Szigethelyzetben tehát alapvetően két lehetőség nyílik: 1. a szigetnyelvjárás a köznapi és családi élet nyelve marad, az irodalmi nyelv funkcióját az anyanemzet vagy a környező nemzet irodalmi nyelve látja el; 2. a szigetnyelvjárás bázisán helyi irodalmi nyelv (mikronyelv) jön létre, amely afféle szatellitként társul az anyanemzet, illetve a környező nemzet irodalmi nyelvéhez.

A szigethelyzetben lévő szláv etnikai csoportok közül az alábbiak rendelkeznek saját írásbeliséggel:

1. a *jugoszláviai ruszin* a mai Jugoszláviában (Szerbiában és Horvátországban; az első telepések az 1740-es években jelennek meg a Bácskában, majd tovább terjeszkednek a Szerémség és Szlavónia irányában), számuk kb. 25 ezer fő, írásbeliségük a XIX. század óta, kodifikált irodalmi nyelvük a XX. század eleje óta van;
2. a burgenlandi horvát a mai Ausztria területén (a XVI. század óta), számuk kb. 45 ezer fő, írásbeliségük és irodalmi nyelvük a XVI. század óta van;
3. a *molisei szláv*, amely a XVI. század óta létezik a közép-olaszországi Molise tartományban, számuk nem éri el a 4 ezer főt, írásbeliségük és irodalmi nyelvük a XIX. század óta létezik;
4. a *bánati bolgár*, amely a Románia és Jugoszlávia között felosztott történelmi Bánát mintegy 15 ezer katolikus bolgár lakosának a nyelve; latin betűs írásbeliségük és irodalmi nyelvük a XIX. század óta van;
5. a *resiai* vagy *resiai szlovén* Olaszország északkeleti csücskében nem teljesen szigetnyelvjárás, mert egy szakaszon érintkezik a szlovén nyelvterülettel, de ott az államhatár választja el mégis attól. Számuk két- vagy háromezer fő, írásbeliségük és irodalmi nyelvi próbálkozásaik a XVIII. századra nyúlnak vissza.

Ezek mindegyike genetikailag valamely anyaetnoszhoz tartozik: a jugoszláviai ruszin átmeneti keleti-nyugati szláv eredetű (más felfogások szerint kárpátukrán, illetve kelet-szláv eredetű), a burgenlandi horvát *ca*-horvát eredetű, a molisei szláv a *sto*-horvát *i*-zű változatán alapul, a bánati bolgár a bolgár északi és északnyugati változatából ered, a resiai szlovén a szlovén tengermelléki változatához tartozik. Ha a vitatott eredetű jugoszláviai ruszintól eltekintünk, azt látjuk, hogy a többi mikronyelv más nyelvjáráson alapul, mint anyanemzetük irodalmi nyelve: a horvát irodalmi nyelv a *sto*-dialektus (*i*)*je*-zű változatán alapul, a bolgár irodalmi nyelv alapja az északkeleti dialektus, a szlovén irodalmi nyelv az alsó-krajnai és részben a felső-krajnai nyelvjárások bázisán jött létre. Az irodalmi mikronyelvek sajátos arculatának kialakításához annak más nyelvi környezete is hozzájárul az állandó interferencia jóvoltából, hiszen a kétnyelvűség következtében a környező etnikum nyelve lényeges hatást gyakorol a mikronyelvre, mégpedig nemcsak szókincsére, hanem alaktanára, mondattanára, sőt bizonyos mértékig még a kiejtésére is. A felsorolt öt szigetnyelv esetében ez a környezeti hatás egyedül a molisei szláv esetében homogén (olasz), míg a jugoszláviai ruszin esetében a szerbhorvát mellett periferikus magyar, a burgenlandi horvát esetében szintén periferikus magyar, a bánati bolgár esetében a szerbhorvát és a román mellett ismét periferikus magyar, a resiai esetében az olasz és a friuli mellett periferikus szlovén hatás is megnyilvánul.

A periferikus helyzetű mikronyelvek esetében az a lényeges különbség, hogy ezek mégiscsak az anyaetnosz elterjedési területén belül maradnak, ezért a nemzeti irodalmi nyelv felől érkező impulzusok folyamatosan érzékelhetők. Az irodalmi nyelv és a periferikus nyelvjárás közti nagy eltérés áthidalása az iskolai oktatás során több-kevesebb sikerrel megoldható, de ezzel a helyi nyelvi különállás nem szűnik meg. Hiszen a nemzeti irodalmi nyelv nem egyenletesen „fedi le” az adott etnolingvális térséget: van, ahol kedvezően fogadják, de itt-ott, különösen a perifériákon, idegenszerűen hat. Ez a körülmény a helyi dialektuson alapuló írásbeliség és irodalmi nyelv létrehozására ösztönözhet. Az ilyen, periferikus helyzetű mikronyelvek közé tartoznak a következők:

1. a *Murán túli szlovén* Szlovéniának a magyar határ menti járásaiban; írásbelisége a XVI. századra nyúlik vissza;
2. a *ca-horvát* Horvátországban, írásbeliséggel a XII-XIII. század óta rendelkeznek;
3. a *kaj-horvát* Horvátországban; a XVI. század óta van írásbelisége;
4. a *kelet-szlávok* Szlovákiában; írásbelisége a XVIII. század óta van;
5. a *lach* Sziléziában (Csehország, Lengyelország); XX. századi írásbeliségének hagyománya megszakadt;
6. a nyugat-poleszjei Fehéroroszországban és Ukrajnában; írásbelisége a XIX. század óta van;
7. a *kárpáti ruszin* Kárpát-Ukrajnában, Kelet-Szlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon, valamint az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában; ezt a nyelvet egyrészt periferikusnak tekinthetjük, másrészt – Magyarországon, az USA-ban és Kanadában – szigetnyelvnek;
8. a *kasub*, amelynek eredete vitatott, tekinthető periferikusnak a lengyelhez képest, de tekinthető önálló nyelvnek is; írásbelisége a XV. század óta létezik.

E nyelvek egy része közvetlen impulzusokat kap a környező rokon nyelvjárásoktól és a nemzeti irodalmi nyelvtől (a Murán túli szlovén, a *ca*- és a *kaj*-horvát, a kelet-szlávok), mások legalább két nyelvi közegből merítenek (a nyugat-poleszjeit a határ menti ukrán és a fehérorosz nyelvjárások táplálják, a lach a cseh és a lengyel közötti átmeneti nyelvjárásra épül, a kárpáti ruszinra az ukránon kívül hat a szlovák, a lengyel, a magyar és Amerikában az angol).

A szigethelyzetben lévő mikronyelvek a nagy irodalmi nyelvek funkcionális fejlődésének az útját ismétlik: kezdetben a szépirodalomban (először a költészetben, majd a prózában) jutnak szerephez, majd fokozatosan tért hódítanak a publicisztikában (újságok, folyóiratok, rádió, televízió), majd az oktatásban, az egyházi életben, esetleg a közigazgatásban és a tudományban. Minél szélesebb e nyelvek funkcionális spektruma, annál több az esélyük a fennmaradásra. E tekintetben a szigetnyelvek közül a legerősebb pozíciói a jugoszláviai ruszinak van, amelyet az élet szinte minden területén használnak, míg a molisei szláv, a resiai szlovén és a bánati bolgár főleg csak a költészetben és az egyházi életben jut szerephez; a burgenlandi horvát e két véglet között helyezkedik el (a szépirodalom mellett a publicisztikában és az oktatásban is használják). A periferikus helyzetű mikronyelvek a Murán túli szlovén, a kelet-szlávok, a *ca*- és a *kaj*-horvát, valamint a lach ún. „költői nyelvek”, mert használatuk a szépirodalomra, esetleg még a műkedvelő színházra és a magánlevelezésre korlátozódik (a Murán túli szlovén még az egyházi életben is játszik némi szerepet). Ezek a megfelelő nemzeti irodalmi nyelvek mellett az adott népcsoportok szellemi kifejező eszközei. Mivel csak egyéni szépirodalmi alkotások hordozói, kodifikálásukra lényegében nincs is szükség (történetük korábbi szakaszaiban ez másként is lehetett: a *ca*- és a *kaj*-horvát a horvát nemzeti irodalmi nyelv létrejötte előtt szélesebb funkcionális körben volt használatban). Eektől a nyugat-poleszjei abban tér el, hogy ez a mikronyelv a publicisztikába is betört, így perspektivikusan esély van a normák egységesítésére. Funkcionálisan a legerősebbek ebben a csoportban a kasub és a kárpáti ruszin, amelyeknek a publicisztikában, az oktatásban és az egyházi életben való egyre szélesebb körű alkalmazása az egységesülés és a normák stabilizálódása irányában hat.

Ha a másságra és a nyelvi kifejezés szabadságára való jogból indulunk ki, akkor e kis létszámú etnikai csoportok nyelveinek fennmaradásáról

és fejlődéséről nem csak maguknak e népcsoportoknak kell gondoskodniuk, hanem a hozzájuk genetikailag és földrajzilag közel álló etnoszoknak is. Ennek érdekében a szerző a mikronyelvek „szatellitmodellje” mellett tör lándzsát: a mikronyelv a szomszédos rokon vagy idegen etnoszok, szigetnyelv esetén pedig még a távoli anyanyelvvel együtt szolgálhatják ki e kis etnikai csoportok nyelvi igényeit.

Zoltán András

Nyelvi állapotok az egykori szerbhorvát nyelvterületen

Neveklowskij, G. [Neweklowsky, Gerhard]: *Ázykovoje sostojanie na territorii rasprostraneniâ byvšego serbskohorvatskogo âzyka. = Slavânovedenie, 2001. 1. no. 39-50. p.*

Gerhard Neveklowsky professzor, a neves klagenfurti szlavista Moszkvában publikált tanulmánya afféle nyelvi „tájkép csata után”: a jelenkori délszláv háborúk nyelvi következményeit vizsgálja. Megállapítja, hogy a délszláv nyelvek egyetlen nyelvjárási kontinuumot képeznek az osztrák-szlovén határon fekvő Karavankáktól a Fekete-tenger bolgár partvidékéig, ezért ma sincs éles határ az egyes délszláv nyelvek között. A nyelvhatárokat korábban is a politikai viszonyok határozták meg, így ezek a jövőben is változhatnak, a délszláv államok számával párhuzamosan a délszláv nyelvek száma is növekedhet. A tanulmánynak főleg az irodalmi nyelvek külső történetével foglalkozó részeit ismertetjük, a szaknyelvészeti részletek iránt érdeklődő olvasók figyelmébe az eredeti tanulmány példaanyagát, illetve az annak irodalomjegyzékében felsorolt szakmunkákat ajánljuk.

A szerbhorvát nyelvterületen az első irodalmi nyelv az ószláv (óegyházi szláv) volt, amely fokozatosan alkalmazkodott a népnyelvhez, s így jöttek létre az egyházi szláv különféle redakciói. A horvátoknál és a bosnyákoknál a középkorban igen korán szerephez jutott az egyházi szláv mellett a népnyelv is, míg a szerbeknél a népnyelv hatása ekkor még sokkal kisebbnek bizonyult. Kétféle írást használtak: a glagolita és a cirill írást. A nyelvterület nagyobb részén a cirill írás kerekedett felül, a glagolita írás visszaszorult a Quarnero szigeteire, ahol a XX. századig fennmaradt. A horvátok a XIV. századtól kezdve a latin betűs írást kezdték használni. A szerbeknél a XVIII. századig megszakítás nélkül az egyházi szláv írásbeliség dominált, a horvátoknál azonban egyszerre több regionális nyelv is létezett a ca-, a kaj- és a što-nyelvjárás alapján. Politikai szempontból a délszláv területen Ausztria, Magyarország, a Velencei Köztársaság és a Török Birodalom osztozott.

Az 1690. évi „nagy vándorlás” (velika seoba) után a szerb kulturális élet számára csak Dél-Magyarországon voltak meg a feltételek. A cirill betűs könyvnyomtatás elégtelensége miatt a szerbek I. Péter orosz cárhoz fordultak segítségért. 1726-ban meg is érkeztek Dél-Magyarországra az orosz tanítók a maguk könyveivel, és attól kezdve a szerbek az orosz szerkesztésű egyházi szláv nyelvet kezdték használni, amelyet „ruskoslovenski”-nek neveztek. Némi hangtani módosítással ezt a nyelvet használja a szerb egyház mindmáig liturgikus célokra. A szerbek irodalmi nyelveként a „ruskoslovenski” csak a XVIII. század 60-as éveitől volt használatban, ekkor ugyanis az orosz, az egyházi szláv és a szerb népnyelvi elemek keverékéből álló „slavenosrpski” váltotta fel. E nyelv ellen elsőként a szerb felvilágosodás nagy alakja, Dositej Obradovic lépett fel, aki szerb népnyelven írta meg önéletrajzát (zivot i prikjučenija, 1783), de a szókészlet és a szóképzés terén nem boldogult a nagyszámú orosz nyelvi elem nélkül. A fejlődés további irányát Vuk Karadzic szabta meg, aki az 1813. évi sikertelen törökellenes felkelés után Bécsbe menekült, ahol a szlovén Jernej Kopitarnak, a császári könyvtár szláv cenzorának hatására a szerb népnyelvet próbálta irodalmi rangra emelni. Esméi ellenállásba ütköztek, a nevéhez fűződő reformot Szerbiában csak 1866-ban bekövetkezett halála után vezették be.

A kaj-nyelvjárás központjában, Zágrábban fejlődött a kaj-horvát irodalmi nyelv, amelynek alapjait Ivan Pergošic és Antun Vramac rakták le a XVI. században. Az 1830-as években azonban Zágrábban létrejött az „illír mozgalom”, amely egységes délszláv nyelvet akart létrehozni, és erre való tekintettel a što-dialektust részesítette előnyben. Így aztán az 1870-es évekig két irodalmi nyelv volt használatban.

Noha már 1850-ben aláírták a szerbek és horvátok közös nyelvéről szóló ún. bécsi szerződést, a što-dialektuson alapuló irodalmi nyelv a horvátoknál csak a XIX. század végén győzedelmeskedett, amikor a megfelelő kézikönyvek kiadásával Ivan Broz a helyesírást (1892), Tomo Maretic a nyelvtant (1899), Franjo Ivekovic és Ivan Broz pedig a szókincset (1901) normalizálták.

Miután az Osztrák-Magyar Monarchia 1878-ban megszállta Boszniát és Hercegovinát, nyelvi kérdésekben is dönteni kellett. Minden nehézség nélkül elfogadták Vuk Karadzic reformját, de vitát váltott ki a nyelv elnevezése. A kormányzat először a horvát nyelv elnevezést alkalmazta, de mivel ezt a lakosságnak csak kisebb része támogatta, később a bosnyák nyelv terminust vezették be. Ezt az elnevezést támogatta a nagy tekintélyű szlavista, Vatroslav Jagic is. A kormányzat azonban 1907-ben ismét változtatott: ezúttal a szerbhorvát nyelv elnevezést vezették be.

Az első világháború végén megalakult a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (Kraljevina SHS). Sándor király diktatúrájától (1929) kezdve egységesítő törekvések indultak meg a szerbhorvát nyelvben, mégpedig a szerb változat előtérbe kerülésével (pl. a hadseregben). A Nobel-díjas Ivo Andric az (i)je-zó kiejtésről áttért az e-zőre, ami a jugoszláv eszme diadalának tekinthető.

A horvátoknak az egységes irodalmi nyelv iránti lelkesedése csak addig tartott, amíg el nem nyerték függetlenségüket. A Független Horvát Állam (NDH) idején etimologikus helyesírást vezettek be, a horvát nyelv tisztaságáról és a cirill írás tilalmáról törvények és rendeletek rendelkeztek.

A második világháború befejezése az összes jugoszláv nép és nemzeti kisebbség „testvériségének és egységének” jelszavát hozta magával. 1954-ben a szerb és a horvát nyelvészek egyezményt írtak alá Újvidéken, amelynek értelmében a szerbek, a horvátok és a montenegróiak nyelve egységes (a boszniai mohamedánokról akkor még szó sem esett). A hivatalos szóhasználatban a nyelv mindkét elnevezését – szerb és horvát – együtt kellett használni

(szerbhorvát, horvátszerb, szerb vagy horvát). A nyelvtani terminológiában kompromisszumra törekedtek, pl. a horvát zarez 'vessző', tacka 'pont' lett a hivatalos az (oroszról kölcsönzött) szerb zapeta, tocka helyett. 1960-ban jelentek meg a megfelelő helyesírási szabályzatok: Újvidéken a szerb e-ző változatban, Pravopis srpskohrvatskog jezika címmel, Zágrábban pedig a horvát (i)je-ző változatban, Pravopis hrvatskosrpskog jezika címmel.

A szerbhorvát nyelv felbomlása és az új nemzeti nyelvek megalapozása fokozatosan ment végbe. A valóságban már korábban is létező nyelvváltozatok alakultak át új standard nyelvekké Horvátország, illetve Bosznia és Hercegovina függetlenségének kikiáltása után. A folyamat kezdetei korábbra nyúlnak vissza. 1967-ben a horvát kulturális élet képviselői aláírták nevezetes nyilatkozatukat a horvát irodalmi nyelv helyzetéről (Deklaracija o pozivu i položaju hrvatskog knjizevnog jezika). A horvátok nehezményezték, hogy a közélet bizonyos szféráiban (a hadseregben, a vasúti és a légi közlekedésben) a szerb változatot részesítették előnyben. A szerb írók egy csoportja ellennyilatkozattal válaszolt Predlog za razmišljanje ('Ok a töprengésre') címmel, amelyben politikai bírálattal illették a szerintük elszakadásra törekvő horvátokat. A tervezett közös hatkötetes értelmező szótárnak csak a szerb változata készült el (Recnik srpskohrvatskog knjizevnog jezika, Újvidék, 1967–1976). 1974-ben módosították a jugoszláv alkotmányt, az egyes tagköztársaságoknak és a két autonóm tartománynak (Koszovónak és a Vajdaságnak) széles körű autonómiát biztosítottak. Ekkor vezették be Horvátországban a horvát irodalmi nyelv (hrvatski knjizevni jezik) terminust, amit az ottani szerb kisebbség nem akart tudomásul venni.

Jugoszlávia felbomlása után minden köztársaságban saját nyelvtörvény lépett életbe. Szerbia 1990. évi alkotmányában még szerbhorvát nyelv szerepel azzal, hogy a hivatalos dokumentumok cirill írással készülnek, a latin írás használatát külön törvény szabályozza. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság 1992. évi alkotmánya szerint a hivatalos nyelv a szerb, mégpedig mind e-ző, mind (i)je-ző változatban, a hivatalos írásmód pedig a cirill írás. Ugyanebben az évben lépett életbe Montenegró új alkotmánya, amely szerint ott a hivatalos nyelv a szerb (i)je-ző változata. Az új horvát alkotmány 1990 végén lépett hatályba. Eszerint Horvátország a horvátok és az ott élő többi nép és nemzeti kisebbség nemzeti állama. A hivatalos írásmód latin betűs. A nyelvek és az ábécék korábbi egyenjogúsága ezzel megszűnt. Bosznia-Hercegovina 1993. évi alkotmánya szerint ebben az országban a szerbhorvát vagy horvátszerb nyelv (i)je-ző változatát használják azzal, hogy mindkét ábécé egyenrangú. Hamarosan azonban úgy módosították a szöveget, hogy „Boszniában és Hercegovinában a bosnyák, a szerb és a horvát nyelvet használják”. Mivel azonban Bosznia valójában két állam, feltehető, hogy a boszniai Szerb Köztársaságban más a helyzet. És valóban, a Republika srpska 1992. évi alkotmánya értelmében ott a szerb nyelv használatos e-ző és (i)je-ző változatban.

A szerb és horvát irodalmi nyelv az elmúlt több mint száz éves konvergens fejlődés következtében intenzív kölcsönhatásban voltak egymással a szókincs és a frazeológia terén. Ennek során a horvát több nyelvi elemet vett át a szerbből, mint viszont. A legtöbb nép esetében a nemzeti öntudatot a nyelv határozza meg. A szerbhorvát nyelvterületen azonban különböző népek élnek, amelyek egy és ugyanazon a nyelven beszélnek, ha a nyelven nyelvjárások rendszerét értjük. Az elmúlt időszakban a meglévő eltérések tudatos elmélyítése történt abból a megfontolásból, hogy a különféle népek nyelvükben is különbözzenek egymástól.

A szerb és a horvát irodalmi nyelv között a szókincsbeli eltérések dominálnak. A legszembetűnőbb az elkülönülés a neologizmusok terén. A szerb standardba könnyedén beépülnek a nemzetközi elterjedtségű idegen szakkifejezések és divatszavak, a horvát ezeket belső képzésű szavakkal helyettesíti.

A boszniai nyelv (bosanski jezik) terminust eredetileg az egynek és oszthatatlannak tekintett Bosznia és Hercegovina összes lakosának a nyelvére értették azok nemzeti hovatartozásától függetlenül (jezik Bosanaca 'a boszniai nyelv'). Amikor azonban a boszniai szerbek nyelvi szempontból a szerbiai szerbekhez, a boszniai horvátok pedig a horvátországi horvátokhoz csatlakoztak, a boszniai nyelv a boszniai muzulmánok nyelve lett (jezik Bošnjaka). Maguk a boszniai muzulmánok nem használják a bošnjacki jezik 'bosnyák nyelv' terminust. A Gramatika bosanskog jezika című gimnáziumi nyelvtan (1994) szerint „a boszniai nyelv a Boszniában és Hercegovinában, valamint azon kívül élő bosnyákok nyelvének népies elnevezése. Természetesen e nyelv mindazoké is, akik azt sajátjuknak tekintik”. A boszniai standard igyekszik eltávolodni mind a szerb, mind a horvát irodalmi nyelvtől. Ennek során az alábbi tendenciák figyelhetők meg: a korábban használt szerbizmusok jelentős részét horvát szavak váltják fel, pl. a 'történelem' povijest és nem istorija (ez annak a következménye, hogy muzulmánok a horvátokkal koalícióban harcoltak a szerbek ellen), ugyanakkor a nemzetközi szavak egy része továbbra is szerbes formájában él (Evropa és nem Europa); megpróbálnak helyi nyelvjárási elemeket beemlenni a standardba; az iszlám reneszánszával együtt felelevenítik az összefoglaló néven turcizmusoknak nevezett török, arab, perzsa eredetű szókincset, és a nyelvjárási variánsok közül az eredetihez közelebb állót részesítik előnyben (pl. kahva 'kávé' és nem kafa vagy kava).

Nem világos még a nyelvi helyzet Montenegróban. Az 1992 óta érvényes alkotmány értelmében a montenegróiak nyelve a szerb, mégpedig annak (i)je-ző változata. 1995-ben azonban a montenegróiak egy része a helyi Pen Club vezetésével nyilatkozatot fogadott el a montenegrói nyelv helyzetéről, mivel csak a montenegróiak nyelvét nevezik más nép nevével. A montenegrói nyelv e felfogás szerint sem teljesen különálló nyelv, hanem a szerbhorvát nyelvjárások rendszerének része. A montenegrói standardba elsősorban helyi nyelvjárási vonásokat kívánnak felvenni. A montenegrói Pen Club álláspontja szerint a montenegrói nyelvet irodalmi nyelvi rangra kell emelni. [Vö. ezzel kapcsolatban Vojislav Nikcevic ugyanebben a számban ismertetett cikkét is.] Ezzel szemben áll egyes szerbiai tudósoknak az a véleménye, hogy az összes szerbnek egységes irodalmi nyelvre van szüksége, ezért Montenegróban is a szerb nyelv e-ző változatát kell bevezetni. Hogy melyik irányzat fog győzni, az nyilván a politikai helyzet alakulásától függ.

Zoltán András

A montenegrói nyelv

Nikcevic, Vojislav: Crnogorski jezik. = Ázki malye i bol'sie...In memoriam acad. Nikita I. Tolstoi. Red. A. D. Dulicenko (= Slavica Tartuensia IV). Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus/Tartu University Press, 1998. 116-127. p.

Vojislav Nikcevic a montenegrói nyelv legismertebb kodifikátora és népszerűsítője, 1990-től kezdve számos tanulmányt és több könyvet publikált e tárgyban, köztük egy kétkötetes nyelvtörténetet és egy helyesírási szabályzatot. Az itt szemlézett tanulmány röviden összefoglalja a szerzőnek a montenegrói nyelv fogalmára, történetére, grammatikai és lexikális sajátosságaira vonatkozó nézeteit, továbbá ismerteti a nyelv jogi státusáról folyó vitákat. A tanulmány - stílusosan - montenegrói irodalmi nyelven, annak latin betűs írású változatán íródott.

A montenegróiak montenegrói nyelven beszélnek, ez létük önkifejezési módja. A montenegrói nem rendszertanilag vagy genetikailag önálló nyelv, különállása szociolingvisztikai, etnolingvisztikai, kulturológiai, stilisztikai, emocionális és pragmatikai jellegű. A montenegrói nyelv (crnogorski jezik) terminus az a név, amellyel a montenegróiak illetik a különbözőképpen polarizált, heterogén što nyelvjárási rendszerből rájuk eső részt. Úgy különálló nyelv, ahogy különálló a szerb, a horvát és a bosnyák. A terminus tartalma lényegében az újšto-dialektus (i)je-ző ejtésű változatát fedi, amelyet annak idején Vuk Karadzic a szerb irodalmi nyelv alapjává tett. A montenegróiak maguk teremtették e nyelvet saját genezisük és fejlődésük során, ezért csak nekik van joguk elnevezni azt.

A montenegrói nyelv a szóbeli és az írásbeli (nyomtatott) kommunikáció és az önképzés eszköze, s mint ilyennek, van beszélt és irodalmi (standard) változata. Beszélt nyelvi változata azokat az idiolektusokat (helyi nyelvjárásokat, dialektusokat, interdialektust) foglalja magába, amelyeket a montenegróiak Montenegró különböző vidékein és az ország határain túl beszédükben használnak. Standard formája pedig nem más, mint az az irodalmi nyelv, amelyet a nyilvános életben használnak mint szellemi és anyagi kultúrájuk legfontosabb eszközét. A montenegrói elnevezés minden népnek és nemzetnek abból a jogából ered, hogy saját népe és nemzete nevével nevezhesse azt a nyelvet, amelyet ő maga hozott létre, amelyen ír és beszél, amelyet használ, és amely őt szolgálja.

Az irodalmi nyelvi fejlődés Montenegróban a középkori egyházi szláv dominancia után a helyi nyelvjárásokra épült, a XVIII. században gazdag irodalom alakult ki. A XIX. század harmincas éveitől kezdve, de erőteljesebben inkább a hatvanas évektől a Vuk Karadzic-féle nyelvi és helyesírási reform következtében átmeneti irodalmi nyelv alakult ki, amely a hagyományos montenegrói és az új „szerb nyelv” (srpski jezik) keveréke volt. Ez a szerb nyelv mesterséges, nemzetek feletti konstrukció, és Jernej Kopitarnak azon a téves felfogásán alapul, hogy az összes što-zó délszláv (a szerbek, a montenegróiak, a horvátok, a bosnyákok, a macedónok és a bolgárok jó része) „mindig és mindenütt szerb” csak azért, mert a što nyelvjárási rendszert használják. A versengésből a XX. század elején a Karadzic-féle „szerb” nyelv került ki győztesen. Ennek mesterséges modelljét a két világháború között A. Belic újította meg immár „szerbhorvát” irodalmi nyelvként. Jelenleg a montenegrói nyelv - az összes što-zó délszlávot szerbnek vagy szerbhorvátnak tekintő, tudománytalan Karadzic-Belic-féle homogenizáló etnikai és nyelvészeti felfogás hosszan tartó hatására - archaizálódik, eljellegtelenedik, elnemzetietlenedik és asszimilálódik. A fenti elveken alapulnak e nyelv hibásan kodifikált irodalmi nyelvi normái, amelyek már csaknem teljesen tönkretették a montenegrói nyelvet.

A montenegrói nyelv főbb normái tekintetében visszatér a Vuk Karadzic-féle reform előtti és az átmeneti időszak normáihoz, mert ez biztosítja eredetiségét, őshonos jellegét és autonómiáját. Helyesírási szempontból a fonetikus elvet követi, a szókincs és az egyéb nyelvi elemek tekintetében a montenegrói interdialektusban közkeletű elemeket az irodalmi nyelv semleges stílusértékű alkotórészeinek tekinti. A hangtanban a szerb irodalmi nyelvhez képest hárommal több fonéma van, ezeket a helyesírási jelölés (a latin betűs változatban: s, z, ? [= dz]), s így a montenegrói írott szöveg vizuálisan is könnyen megkülönböztethető a horvától vagy a szerbtől. A montenegrói nyelv alaktani, mondattani és lexikális jellegzetességeit is ismerteti a tanulmány, ezek részletezésétől itt most eltekintünk.

A montenegrói nyelvet a Vuk Karadzic reformja előtti időben egyszerűen csak szlávnak (slovjenski) nevezték. Ebben az időszakban csak nagyon ritkán alkalmazták a szerb nyelv (srpski jezik) fogalmát a montenegrói nyelvre. Ez azért fordult mégis elő, mert a montenegróiak 1557-1766 között a peci szerb pátriárka egyházi igazgatása alá tartoztak, s ezért az etnikailag az ő esetükben nem helytálló srbi 'szerbek' elnevezést a közös, „szerb vallás” okán néha rájuk is kiterjesztették. Noha a XIX-XX. század folyamán a téves Karadzic-Belic-féle etnikai és nyelvi koncepció hatására hivatalosan gyakran a szerb nyelv vagy a szerbhorvát nyelv elnevezést használták, a nyelvet nem hivatalosan a montenegróiak maguk, de kívülállók is gyakran a montenegrói nyelv (crnogorski jezik) vagy „a mi nyelvünk” (naški) kifejezéssel jelölték.

A nyelv jogi helyzete a tanulmány írásakor nem volt rendezve. Az 1992. évi jugoszláv szövetségi és az ugyanabban az évben kelt montenegrói alkotmány a szerb nyelvet (Montenegróban annak (i)je-ző ejtésű változatát) nyilvánítja államnyelvvé.

Montenegróban a montenegróiak nyelvéről két markánsan eltérő álláspont létezik. A hivatalos álláspont szerint a szerbek, a montenegróiak, a horvátok és a muzulmán délszlávok népnyelve egy nyelv, amely különbözőképpen realizálódik a különböző nyelvjárásokban. Tehát egy rendszer van és több úzus. E szerint a nézet szerint az erre a nyelvre ráépült irodalmi nyelv is egy nyelv, de ez is különféle variánsokban realizálódik. E variánsok egyike a montenegrói is. Ennek a csak kicsit modernizált Karadzic-Belic-féle koncepciónak már búcsút mondott a horvát és a bosnyák nyelv, és semmi sem szól amellett, hogy a montenegrói továbbra is kitartson mellette.

Zoltán András

Irodalmi nyelv is lesz a morva?

Csehországban és Morvaországban a nyelvi helyzetet ma egy szembeeszköz paradoxon jellemzi. A hivatalos felfogás szerint a lakosság többsége ugyan a régóta megállapodott irodalmi formával rendelkező egységes cseh nyelv különféle dialektusain és nyelvi rétegein beszél, de az utóbbi években még a cseh népesség legműveltebb rétegei is nyilvános beszédekben és írásos megnyilvánulásaikban spontán módon a Csehország területén elterjedt, nagymértékben egységesült nem irodalmi interdialektust használják. Morvaországban ezzel szemben magánbeszélgetésekben a számos ma is élő nyelvjárás egyikét használják – esetenként azt irodalmi nyelvi alakokkal vegyítve –, nyilvános szereplések során azonban a beszélők többé-kevésbé betartják az irodalmi nyelvi normát. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a csehek de facto elvetik a cseh irodalmi nyelvet mint saját nemzeti nyelvüket, és tudatosan ahhoz az (egyelőre) nem irodalmi, alantasabb nyelvi réteghez pártolnak, amelyet „közcesehek” (obecná čeština) neveznek. Ez azonban „külön bejáratú”, kizárólagosan cseh (= 'csehországi') cseh nyelv. Az utóbbi évtizedekben ez a csak csehországi cseh nyelv – a hírközlési eszközök tudósításain és néhány nagyon hivatalos rendezvényen kívül – gyakorlatilag az egyetlen, nem hivatalosan kodifikált irodalmi nyelv lett, amely teljes természetességgel nem csak szóban árad a prágai rádióból, televízióból, filmről és színpadról, hanem az utóbbi években írásban is egyre inkább terjed.

Nyugtalanítja, sőt sokszor sérti ez a helyzet azokat a személyeket, akik elsajátították az irodalmi nyelvet, valamint azokat a morvákat, akik megőrizték nyelvérzéküket. A nyelvi kultúra süllyedése meglepi azokat a beszélőket, akik hosszú ideig külföldön tartózkodtak, és távollétük következtében a cseh irodalmi nyelv szempontjából paradox módon magasabb nyelvi kultúrával rendelkeznek, mint az otthoni cseh vagy elcsehesedett lakosság többsége. (Az „elcsehesedett” jelzőt a szerző az olyan morva származásúakra vonatkoztatja, mint például Milan Kundera író). A helyzet már odáig fajult, hogy a nyelvvelő irodalom nyíltan bevallja, hogy az irodalmi nyelven már jószerint csak a Csehországba érkező morvák beszélnek, azok is csak azért, hogy ezzel leplezzék saját (morva) nyelvjárásaik alacsonyabb társadalmi presztízsét (!). A Morvaország és Csehország között fennálló, bár hivatalosan tagadott nyelvi szakadék abban is megnyilvánul, hogy a morva származású színészeket a cseh filmekben szinkronizálják, mert a cseh közönség fülében rosszul cseng az ő (cseh irodalmi!) kiejtésük. Az irodalmi nyelvtől való elfordulást és a „közcesehek” agresszív terjedését Csehországban magától értetődőnek tartják, Morvaországban ez a nyelvátváltozat azonban többnyire idegenül hat, és terjedése nyugtalanítást kelt.

A morvák negatív reakciói különbözőek. Egyesek közönyösen szemlélik ezt a folyamatot, mások azt javasolják, hogy a csehek kodifikálják maguknak a „közcesehek”, Morvaországban pedig használják következetesen a cseh irodalmi nyelvet. A brit és az amerikai angol ismert eltéréseire hivatkozva a sajtóban hangot kapott a morvaországi cseh nyelv követelése is. A nemzeti szempontból legöntudatosabb morvák az utóbbi években nyíltan kezdenek beszélni a morva nyelvről, illetve a morva irodalmi nyelv kodifikálásáról. Egyelőre nem túl számos az ilyen hang, mert látszólag megvalósíthatatlan, objektíve nagyon igényes feladatról van szó, és nyilvánvaló, hogy nehezen terjed a morva irodalmi nyelv kodifikálásának a gondolata a jelenlegi légkörben, amikor mindent erőteljesen elnyomnak, ami morva. Sok ma még szkeptikus morva elfogadná a morva irodalmi nyelv kodifikálását, ha az megvalósulna. Nyilvánvaló, hogy a morva irodalmi nyelv kodifikálása a Morvaországban használt irodalmi nyelvet közelebb hozná természetes hazai nyelvi szubsztrátumához. Egyúttal lehetőség nyílna a helyesírás lényeges egyszerűsítésére. Az irodalmi morva nyelv kodifikálása valószínűleg magában Csehországban is a „közcesehek” irodalmi nyelvként való kodifikálásának irányában gyorsítaná fel a fejlődést.

Magát a cseh irodalmi nyelvet mint Csehország, Morvaország és Morva-Szilézia lakóinak közös nyelvét viszonylag nem régen kodifikálták. Annak, hogy most mégis új irodalmi nyelv bevezetését fontolgatják, a szerző szerint több oka van:

1) Történelmileg a csehek és a morvák csaknem ezer éve élnek egymás szomszédságában, a két ország egymáshoz való viszonya a teljes függetlenségtől és a nagyobb egységen belüli függetlenségtől az önkéntes szövetségen át a mostani tipikusan gyarmati viszonyig vezetett, amikor is a csehek rendszeresen beavatkoznak a morva belügyekbe. Ennek ellenére a cseh és a morva végig két különböző nép maradt. Különállásukat a múltban a Cseh-Morva-dombság áthatolhatatlan rengetege tartotta fenn. A középkortól 1945-1946-ig a cseh és a morva etnikum között a kiterjedt német szigeteket alkottak választóvonalat. Szerepet játszott a vámhatár is, amely egészen 1755-ig elválasztotta egymástól a két országot. A földrajzi adottságok Morvaország egész történelme során a gazdasági kapcsolatok súlypontját Alsó-Ausztria és Magyarország, illetve Szlovákia felé irányították, s így a politikai elszakítottág ellenére fenntartották az érintkezést az egykori Nagy-Morvaország magvának államalkotó lakossága (vagyis a morvák és a szlovákok) között.

2) A morva dialektusoknak sok olyan vonása van, amelyben egyezik csaknem minden többi szláv nyelvvel, csak éppen a tulajdonképpeni csehtől tér el. Ezt az iskolai oktatásban gondosan leplezik, mert a morva alakokat csak az ócseh formákkal vetik egybe, és úgy tüntetik fel, mintha ezek a vonások a morva nyelvjárások primitívségét bizonyítanák.

3) A szerző szerint a nyelvi szubsztrátum és a fejlődési tendenciák eltérő voltát bizonyítják a két országban a nyelvjárások megoszlása is. Csehországban a fejlődés egy alapjában egységes interdialektus kialakulásához vezetett, amely három egymástól nem élesen különböző nyelvjárás-területre oszlik, amelyben ritka szigetként őrződött meg egy-egy eredeti nyelvjárás. Morvaországban a nyelvjárások sokkal tagoltabbak, változatosságuk a szlovákiaihoz hasonló.

4) Morvaországban viszonylag rövid idő óta nevezik csak a nyelvüket cseh nyelvnek. Régen Morvaországban a helyi lakosság nyelvét „Morvaországban honos nyelvnek” nevezték, a XIX. században hívták szlávnyak is, de sosem

csehnek. Figyelemre méltó, hogy a szlovák nemzeti újjászületés képviselői (Šafárik, Štúr) észrevették a szlovák és a morva nyelvjárások közötti nagy hasonlóságot és a kihalófélben lévő cseh nyelvjárásoktól való közös eltérésüket. Ők ketten léptek fel először a szlovákok és a morvák nemzeti és nyelvi egysége mellett is.

5) A modern cseh irodalmi nyelv jelentős mértékben mesterséges alkotás. A XIX. században éles konfliktusokhoz vezetett az ortodox csehek és egyes toleránsabb személyiségek között az a kérdés, hogy bizonyos moravizmusok beemelhetők-e az irodalmi normába. A múlt század végén már felismerték, hogy a cseh irodalmi nyelv iskolai oktatása érzéketlen a morva nyelvjárások és azok beszélői iránt.

A szerző a tanulmányban, illetve annak függelékében konkrét javaslatot tesz a morva irodalmi nyelv helyesírási és alaktani rendszerére (a részletek ismertetésétől itt eltekintünk), majd azzal fejezi be cikkét, hogy a morva irodalmi nyelv kodifikálását valószínűleg a morva lakosság egy része is tartózkodással fogadja majd, a cseheknél pedig bizonyosan erős ellenállásba fog ütközni, és megpróbálják majd nevetségessé tenni. A szerző szerint olyan kísérlet ez, amely a nemzeti kérdés iránt érzékeny morvák igényeit szolgálja, de távolról sem anakronisztikus, a mai nyugat-európai fejlődési tendenciáknak pedig egyáltalán nem mond ellent, hiszen ott is újjáélednek az olyan hosszú ideig el nem ismert, elnyomott nyelvek, mint a katalán és a gallego Spanyolországban, a breton Franciaországban, a kelta nyelvek a brit szigeteken. A morvák ezer év után térnek vissza a saját irodalmi nyelvükhöz, mert - mint a szerző írja - ez az a nép, amely 863-ban programszerűen állt a szláv írásbeliség bölcsőjénél.

Zoltán András

A kisebbséghez tartozó diákok eredményei

Weiher, Gregory R.: Minority student achievements. = The Journal of Politics, 62. vol. 2000. 3. no. 886-895. p.

A kisebbséghez tartozó diákok eredményességét vizsgáló korábbi kutatások főleg azt vizsgálták, hogy a közigazgatásban visszatükröződik-e a népesség etnikai és faji összetétele. Amennyiben magas arányban vettek részt a kisebbséghez tartozók a hivatalnoki szervezetben, úgy levonták a következtetést: a kisebbségi diákok jól teljesítettek. Voltak olyan vizsgálatok is, amelyek az iskolák társadalmi helyzetét vetették össze a diákok eredményességével. Itt olyan adatok kerültek napvilágra, miszerint a kisebbségi diákok számára inkább káros, mint hasznos a „fehér” iskolákban való tanulás, mert a többség lenézi a kisebbség kultúráját. Ezt támasztja alá az a vizsgálat is, hogy azokban a negyedekben, ahol főleg kisebbségek laknak, és ők vannak többségben, a diákok jobb teljesítményt nyújtanak, mint azokban, ahol kevesen vannak.

A dolgozatban felvázolt kutatás ezekre a fenti megállapításokra építve több további kérdésre keresi a választ. Például: Hol teljesítenek jobban a kisebbségi diákok? Azokban az iskolákban, ahová főleg fehér diákok járnak, vagy ott, ahová főleg más kisebbségiek? Ezenkívül megpróbálták azt is vizsgálni, hogy mekkora hatása van a tanárok etnikai hovatartozásának. Vajon a kisebbségi diákok eredményesebben teljesítenek-e, ha főleg kisebbségi tanáraik vannak? Ha igen, ez milyen okokra vezethető vissza? Vajon a kisebbséghez tartozó tanár korrektebb és becsületesebb módon bánik a kisebbségi diákokkal? Esetleg - mivel jobban ismeri diákjai körülményeit - más módszerekkel tanít?

Texas Államban az 1996/1997-es tanév során végezte el az Academic Excellence Indicator System (AEIS) a vizsgálatot. Kerületi, illetve iskolai szinten történt meg az adatok felvétele. Nagyon ügyeltek arra, hogy a későbbiekben megismételhető legyen a vizsgálat azonos körülmények között, illetve arra, hogy kizárják az elfogultságot.

A diákoknak a Texas Assessment of Academic Skills vizsgáját kellett letenniük. Külön elemezték az afro-amerikai és a spanyol ajkú diákok eredményességét. Először is összevetették az eredményeket a fehér bőrű diákok teljesítményével, majd a két kisebbséghez tartozók teljesítményét is egymással. Ezenkívül megnézték azt is, van-e összefüggés a kisebbségi tanárok száma és diákok teljesítménye között. Szociális körülményeiket is megvizsgálták.

Az adatokból kiderül, hogy mind az afro-amerikai, mind pedig a spanyol ajkú diákok lényegesen rosszabbul teljesítettek, ha nem etnikai csoportjukhoz tartozó tanár tanította őket. Akiket a diákokkal azonos kisebbséghez tartozó tanár tanított, azok érezhetően jobb eredményt értek el. A kerületi szinten elvégzett vizsgálatnál rákérdeztek a tanári fizetésekre is. Az afro-amerikaiaknál az átlagos fizetésű tanár esetében szignifikánsan jobb eredményt értek el a diákok, míg a spanyol ajkúaknál nem volt mérhető különbség.

A szegény körülmények között élő spanyol ajkúak rosszabb teljesítményt nyújtottak, ebben az esetben viszont az afro-amerikaiaknál nem tapasztaltak mérhető különbséget.

A statisztikai elemzés alapján három megállapítás tehető:

1. A kisebbségi diákok jobb teljesítményt érnek el olyan iskolában, ahol ők vannak többségben.
2. A kisebbségi diákok jobb teljesítményt érnek el olyan iskolában, ahol több a kisebbséghez tartozó tanár.
3. A kisebbségi diákok jobb teljesítményt érnek el olyan iskolákban, amelyek oktatási programjukban figyelembe vették a diákok különleges szükségleteit.

Törekedni kell tehát arra, hogy a kisebbségi diákoknak fejlődésükhöz olyan körülményeket teremtsenek, amelyek

között a maximumot tudják nyújtani. Ehhez szükséges az iskolarendszer és a pedagógusok képzésének újragondolása politikai téren is, hiszen csak a kisebbségek nagyobb mértékű támogatásával lehet elérni, hogy eljuthassanak felsőbb iskolákba, aztán onnan vissza az iskolákba, ezúttal a katedrara, a diákok új nemzedékét oktatni. A többségi politikusok mellett szerepe van ebben a kisebbségieknek is.

Biczó Krisztina

A vallás és a nyelv szerepe az identitás alakulásában

Ilyés Zoltán: A specializált háziipari tevékenység és a vallás szerepe egy allochton szórványközösség fennmaradásában. = Erdélyi Múzeum. 62. köt. 2000. 3-4. sz. 128-138. p.

A Lápos-völgyi magyarság kulturális történeti rétegeztségét tekintve sokszínű közösség. Domokos és Magyarláros református népességét középkori eredetű, autochton magyarság adja. A 18. század utolsó harmadától kincstári és bányakamarai telepítések következtében a Felvidékről szakmunkások érkeztek Oláhláros-Rójhida, Oláhlárosbánya, Horgospataka és Tőkés-Gereblye telepekre. A döntően nem magyar és széles területi, etnikai összetételű római katolikus vallású bányász, fémmegmunkáló, szénégető és famegmunkáló népesség a 19. században fokozatosan magyar anyanyelvűvé vált (allochton közösségek).

A környező lápos-völgyi, cibles-alji román településekhez hasonlóan Domokos számára is hagyományosan a növénytermesztés-állattenyésztés-erdőgazdálkodás hármassága biztosított megélhetést, amelybe az utolsó 30-40 évben az erdőgazdaság helyébe az ipari és szolgáltató tevékenység lépett. A 19. század közepétől a helyi piacközpont Magyarlároson kívül a bányász- és vasipari jellegű Erzsébetbánya és Oláhláros felvevőpiaca is ösztönözte a falusi lakosságot, hogy az önellátáson túlmenően piacra vigyék terményeiket. Az endogám közösség - egy helyi faipari kisüzem és Magyarláros üzemei ellenére - döntően mezőgazdaságból él, földjeinek egy része azonban adminisztratív, demográfiai és mentalitásbeli okok miatt fokozatosan a környező román közösségek tulajdonába megy át.

Magyarláros magyar lakosságának életformája hasonlított a domokosiakéhoz, csak mobilisabb volt a hagyományos agráréletforma feladásában. Ez a település adminisztratív központ (járási székhely, szolgabíróság) jellegével magyarítható, valamint az értelmiségi és iparos életmódminták hatásával.

Oláhlároson a helyi vasércbányászatra (Horgospataka, ma Kohóvölgy) vasgyártás települt, ahová római katolikus vallású felvidéki, szepességi, sziléziai, morvaországi szakmunkásréteget telepítettek. Akkulturációjukban, magyarrá válásukban nagy szerepe lehetett a közös munkanyelv szükségességének, a magyar szertartásnyelvű római katolikus egyházközösségnek, a helyi magyar tannyelvű iskolának és a bánya, valamint a vasgyár magyar vezető elitje kulturális önszerveződésének.

Erzsébetbányán és Kohóvölgyben, valamint a nem bányász-iparos multú Rákosfalván a bányászidentitás hangsúlyozottabban érvényesül, mint a nemzeti önmeghatározás. Az 1992-es népszámlálás szerint 1883 román, 1202 magyar és 12 német él itt. Ortodox (korábban görög katolikus) románok és katolikus magyarok máig közösen használják a templomokat, látogatják egymás liturgikus eseményeit.

A 19. század közepén a Szócs patak völgyében Tőkés község mellett megalakult a Gereblye nevű római katolikus vallású szénégető telep. A személynevek és családtörténeti hagyományok tanúsága szerint az etnikai összetétel eléggé vegyes (magyar, szlovák-morva, német, román), bár jórészt a Felvidékről telepítették át őket. Anélkül, hogy mélyebb kötődés alakult volna ki a magyar nemzethez, a katolikus vallás és pasztorizáció, a vasgyár magyar vezetősége, a magyar adminisztratív nyelv és a közös munkanyelv szükségessége miatt a magyar vált a vegyes etnikai összetételű lakosság közös nyelvűvé. Feltételezhetően a letelepült szakiparos népesség egy részének otthonról hozott hungarustudata is hozzájárult a nyelvi egységesüléshez. A hétköznapi és ünnepeken sem mutatkozott karakteres nemzeti identifikáció, de részben tovább éltek a szlovák és német eredetű családtörténeti identitáselemei. A tanulmány végén közölt népszámlálási adatsorokból látható, hogy Tőkésen az 1890-es népszámlálásig megmaradt a német anyanyelvűség a gereblyeiek kis csoportjában. A századforduló évtizedeiben jelentős arányú volt még Gereblyén a rutén anyanyelv. Ennek feltehetően két oka van. Az egyik, hogy a szénégető munkások egy része a szlovák-rutén területről érkezett, a másik pedig, hogy a rójhidai vasolvasztó bezárása után jelentős munkakapcsolat alakult ki a kohóvölgyiekkel és az erzsébetbányaiakkal, akiknek zöme rutén (ruszin) volt. Az egyes etnikai közösségek eltűnése, teljes beolvadása mind a mai napig nem történt meg.

A diaszporikus létforma fenntartásában a mesterségnek, a szénégetésnek volt elsőrendű szerepe. A gereblyei szénégetők a távolabbi munkahelyekre a családjukat is magukkal vitték és 20-30 fős csoportokban egymáshoz közeli erdei kalibákban éltek. Itt a kommunikáció magyar nyelven folyt, de az élelemszerzés, a munkaszervezés, a kapcsolattartás az erdészeti szervekkel románul zajlottak. Kivételesen itt a Parajd-Szováta környéki és a Zsil-völgyi terület részben magyar nyelvű környezete. Gereblyén az 1960-70-es években még magyar tannyelvű iskola is segítette a magyar nyelv továbbörökítését.

Az 1960-as évekre a szénégetés egyrészt veszt jelentőségéből, másrészt a környékbeli románok, illetve székelyek eltanulják a mesterséget. A gereblyei férfiak egy része egyéb erdei munkát, fakitermelést, útépítést vállal. Így a szénégető mesterségből adódó egyfajta elválasztó tényező elkopik, feloldódik. Az 1950-es évek végétől megszűnik a telep Tőkés falutól elválasztó beépítetlen zóna, továbbá a vegyes házasságok szintén a román nyelvű kommunikáció erősödését segítették.

Megállapítható tehát, hogy a máig fennmaradt gereblyei magyar anyanyelvűséget kettős értelemben is a szórványhelyzet formálta. Egyrészt a meghatározó román tömb közepén élő közösség létszáma a hivatalos

népszámlálások szerint sohasem érte el a 300 főt. Másrészt a századfordulótól mindennaposra váló munkamigrációk során a közösség alkalmilag szerveződött töredékei otthonuktól több száz kilométeres távolságban, többnyire román nyelvi közegben dolgoztak. A mesterség megkövetelte együttműködés és a római katolikus vallás elegendő disztantív tényezőként hatott. Amikor az 1960-as években a közösség betagozódott az országosan jellemző gazdasági trendbe, a gereblyei közösség számára rendszertelenné váltak azok a „kulturális találkozási helyzetek”, melyekben szituációtól és egyéntől függően fogalmazódtak és jelentek meg sajátjuk tartott kulturális és etnikai elemek.

A szerző további helyszíni terepkutatások során az etnicitás konstruálódásának közép- és mikroszintjeit kívánja vizsgálni a kulturális antropológia résztvevő, megfigyeléses módszerével.

Cholnoky Olga

Felekezet, etnikum és nyelv a XX. századi Fehéroroszországban

Bieder, Hermann: Konfession, Ethnizität und Sprache in Weißrußland im 20. Jahrhundert. = Zeitschrift für Slawistik, 45. Band. 2000. 200-214. p.

A kelet-európai politikai fordulat a nemzeti nyelvi mozgalmak és a vallási hagyományok újjászületését is lehetővé tette. A vallás és az etnikum, valamint a nemzeti nyelv összefüggése különösen azokban az országokban váltott ki beható tudományos és médiavitát, ahol a többségi etnikum nemzetté válása még nem fejeződött be, mint például Ukrajnában vagy Fehéroroszországban. Az 1990-es évek elején az újjáéledt fehérorosz nemzeti mozgalom, majd a függetlenné vált Fehérorosz Köztársaság számára egyenesen állampolitikai kulcskérdéssé vált, hogy melyik felekezettől számíthat támogatásra az új állam konszolidálásában, függetlenségének megőrzésében, valamint az ország névadó nemzete nyelvének és kultúrájának megőrzésében. Vallás és állam, nemzet és nyelv viszonyában itt elsősorban azt kellett tisztázni, hogy milyen állam-, nemzet- és művelődési eszményt képvisel az orosz ortodox egyház, illetve a katolikus egyház Fehéroroszország újabb kori történetében. A tanulmány e vitákat összegzi, vizsgálja az összes releváns keresztyén felekezet viszonyát a bibliafordítás, a liturgia és a prédikáció, a vallásoktatás, a vallási irodalom és a modern médiák nyelvéhez, továbbá kitér a papság társadalom- és állampolitikai nézeteire is.

A XIX. és a XX. század fordulóján a lakosság nagy többsége az *Orosz Ortodox Egyház* híve volt, miután 1839-ben a görög katolikus egyházat – amely a fehéroroszok nemzeti egyházának számított addig – hatalmi szóval felszámolták, és a hívek mintegy kétharmada kényszerből orosz ortodox lett. A cári időkben a moszkvai patriarkátus nem biztosított semmiféle autonómiát a fehérorosz vidékeknek. A XIX. század végén a fehéroroszok lakta területen zömmel orosz papok szolgáltak. Így például 1897-ben, amikor a fehérorosz vidékeken az oroszok aránya az összlakosság csupán 3,6%-ára rúgott, az ortodox papság 54%-a volt orosz nemzetiségű. Az orosz ortodoxia arra törekedett, hogy a fehérorosz lakosságot az orosz néphez asszimilálja, minden ortodox vallású fehéroroszt orosznak tekintett. Fehéroroszországot illetően az orosz ortodoxia mint orosz birodalmi államegyház a korabeli állami ideológiát képviselte, amely tagadta a fehérorosz etnikum és a fehérorosz nyelv önállóságát, s ezeket az „összorosz” nép, illetve az „összorosz” nyelv regionális változatának tekintette. Szerbiával és Bulgáriával ellentétben, ahol a nemzeti újjászületési mozgalom az ortodox egyházból indult ki, itt az orosz ortodoxia a fehérorosz nemzeti mozgalom elfojtására törekedett. Ez a magyarázata annak, hogy a XIX. és a XX. század fordulóján kibontakozó fehérorosz nemzeti újjászületési mozgalom szinte egyetlen képviselője sem az ortodoxok közül került ki.

Az 1920-as évek elején azonban Szovjet-Fehéroroszországban ortodox körökben is nemzeti kulturális törekvések jelentkeztek, amelyek következtében az Orosz Ortodox Egyházból átmenetileg kivált az *Autokefál Fehérorosz Ortodox Egyház* (a gyülekezetek mintegy felével). A szovjet rezsim ateista politikája következtében azonban ekkor az ortodox egyház az egész Szovjetunióban egzisztenciális válságba került, s emiatt a lakosságra gyakorolt befolyását elveszítette. Fel kellett volna vennie ugyanis a harcot a totalitárius szovjet állammal, miközben az először megfosztotta gazdasági erejétől (1917–1922), majd szétzilálta társadalmpolitikai befolyását (1922–1929), s végül a papságot fizikailag is megsemmisítette (1929–1941). A Szovjetunióban – s így Fehéroroszországban is – az orosz ortodox egyház a II. világháborútól kezdve az 1980-as évek közepéig csak szerény egzisztenciát tudott magának biztosítani, azt is csak olyan áron, hogy együttműködött a szovjet hatóságokkal, ezért aztán manapság erkölcsileg kompromittáltak tartják.

A II. világháború utáni nyugat-európai és tengeren túli fehérorosz emigráció többsége ugyan szintén ortodoxnak vallotta magát, de különféle irányzatokra oszlott. A fehéroroszok egy része az emigráns orosz ortodox egyházhoz csatlakozott, más részük a moszkvai patriarkátus fennhatósága alatt maradt, megint más részük a konstantinápolyi pátriárka fensőbbségét ismerte el. Ezek közül az első két irányzat mindenképpen az emigráns fehéroroszok eloroszosítása irányában hat, fehérorosz nyelvű egyházi irodalmat alig adnak ki.

1987-ben újjáalakult az ortodox egyházszervezet Fehéroroszországban. A moszkvai patriarkátus 1989-ben létrehozta a fehéroroszországi exarchátust, amely *Fehérorosz Ortodox Egyháznak* nevezi magát. A tíz egyházmegyére tagolódó exarchátus megalakulása azonban nem vezetett önálló nemzeti ortodox egyház létrejöttéhez, hanem csupán szerény autonómiát biztosít a fehéroroszországi ortodoxoknak az Orosz Ortodox Egyházon belül. A legtöbb ortodox gyülekezet Nyugat-Fehéroroszországban van, mivel Kelet-Fehéroroszországban a vallási élet az 1930-as évektől az 1980-as évekig tartó időszakban csaknem teljesen elenyészett.

Az ortodox egyház Fehéroroszországban, amely a moszkvai patriarkátus része, lényegében a cári időkben ismert asszimilációs politikát folytatja. Jellemző, hogy az ország jelenlegi politikai vezetése minden nyilvános alkalommal az ortodox egyházat favorizálja, mivel az szintén a keleti szláv népek politikai újraegyesítése érdekében

munkálkodik. Az orosz ortodox egyház működése történelmi, társadalompolitikai és nyelvi szempontból egyaránt negatívan hat a fehérorosz nép nemzeté válására és a fehérorosz állam konszolidálódására. Az orosz ortodox egyház előszeretettel hangsúlyozza az oroszok, az ukránok és a fehéroroszek közös vallási és kulturális örökségét, ugyanakkor az ukránok és a fehéroroszek sajátos történelmi fejlődését tévútnak állítja be. Állandóan sulykolja az egyház egységét Fehéroroszországban, Oroszországban és Ukrajnában, „az egységes szovjet nép” helyett „az egységes ortodox nép”, majd végső soron „az egységes orosz nép” jelszavát hirdetve. Az ortodoxia az orosz nyelv és kultúra további terjesztését szorgalmazza Fehéroroszországban, tagadja a fehérorosz nyelv és kultúra önállóságát. Az ortodox templomokban az istentiszteletek a egyházi szláv és orosz nyelven folynak, a fehérorosz nyelv legfeljebb nagy ünnepeken jut néha szerephez.

Az ortodox papság akkor lenne hajlandó a fehérorosz nyelvet istentiszteleti nyelvként használni, ha azt az egész fehérorosz nép használná, ha annak teljesen kifejlődne a vallási stílusa, és ha lenne egy olyan pontos fehérorosz Biblia-fordítás, amelyből az istentisztelet alatt az újszövetségi textusokat az egyházi szláv szöveggel párhuzamosan felolvashatnák. A zsirovicsi ortodox papi szemináriumban az oktatás nyelve az orosz, a fehérorosz nyelvet, akár egy idegen nyelvet, csak tantárgyként tanítják. Az ortodox püspökök televízió és rádió keresztül mindig orosz nyelven szólnak híveikhez. A vallási irodalom csaknem teljesen orosz nyelvű. A katolikusok fehérorosz nyelvű kiadói tevékenységére válaszul azonban 1989 óta megjelenik néhány egyházmegyei újság fehérorosz nyelven is. 1989-ben megindultak a hivatalos ortodox Biblia-fordítás munkálatai. Eddig elkészült Máté evangéliumának fordítása, amely azonban túl szolgaián tapad az egyházi szláv és az orosz szöveghez, ezért fehérorosz nyelvhelyességi szempontból bírálható. Közben születtek szabadabb, nem hivatalos fehérorosz evangéliumfordítások is, amelyeket viszont a hivatalos ortodox egyház nem fogad el.

A Fehérorosz Népköztársaság (1918), majd a Fehérorosz Szovjetköztársaság (1919) megalakulása után a fehérorosz egyházmegyek megpróbálták leszakadni az orosz ortodoxiáról, és Melhiszedek minszki metropolita vezetésével 1924-ben létrehozták az Autokefál Fehérorosz Ortodox Egyházat, amely a fehérorosz nemzeti törekvéseket támogatta; a Szovjet-Fehéroroszországban működő ortodox egyházközségek mintegy fele csatlakozott hozzá. A fehérorosz nemzeti ortodox egyház önállóságát a szovjet hatóságok 1934-ben felszámolták, a gyülekezeteket ismét a moszkvai patriarkátus alá rendelték. (Melhiszedek metropolitát egy kirakatperben már 1925-ben elítélték, és száműzték.) A Lengyelország fennhatósága alá került Nyugat-Fehéroroszország számára a Pilsudski-kormány 1924-ben a konstantinápolyi pátriárkánál kieszközölte az autokefáliát. A fehérorosz hívók a vilnai, a grodnói és a pinski egyházmegyéhez tartoztak, amelyekben a prédikáció, a hitoktatás, az egyházi irodalom nyelve az orosz volt. A fehérorosz társadalmi szervezetek 1930-ban megpróbálták kieszközölni a fehérorosz nyelvre való átállást, ez azonban az ortodox főpapság ellenállásán megbukott. Fehéroroszország német megszállása alatt gyorsan létrejött ismét az önálló fehérorosz ortodox egyház, amely a Vörös Hadsereg bevonulásával 1944-ben ismét kényszerűen beolvadt az orosz ortodox egyházba. Vezetői Németország nyugati részébe menekültek, az egyház függetlenségéről 1946. évi müncheni zsinatukon lemondtak, és beolvadtak az emigráns orosz ortodox egyházba. 1948-ban Konstanzban a nemzeti ügy mellett elkötelezett fehérorosz hívók és lelkészek újra létrehozták az autokefál fehérorosz ortodox egyházat, amely a nyugat-európai, az amerikai és az ausztráliai diaszpórában tevékenykedett. 1984-ben ez az egyház két irányzatra szakadt, az egyik Mikalaj torontói, a másik Izjaszlav New York-i metropolita vezetése alatt áll. Az Autokefál Fehérorosz Ortodox Egyházban a liturgia nyelve – a többi szláv ortodox egyházhoz hasonlóan – az egyházi szláv, de az istentisztelet liturgián kívüli részének (például a prédikációnak) a nyelve fehérorosz. Mikalaj metropolita 1998-ban fehérorosz evangéliumfordítást adott ki, jelenleg a teljes Biblia fordításán dolgozik. Az Autokefál Fehérorosz Ortodox Egyház intenzív fehérorosz nyelvű publikációs tevékenységet folytat, a szorosan vett vallásos irodalom mellett tudományos és kulturális periodikák kiadását is támogatja.

Az 1897. évi népszámlálás szerint az Orosz Birodalomban több mint egy millió *római katolikus* fehérorosz élt, ezek közül hétszázezren a vilnai és a grodnói kormányzóságban. A római katolikus egyház lengyel befolyás alatt állt, és a fehéroroszeket a lengyelséghez kívánta asszimilálni. A lengyel katolicizmus ugyan ellenezte egy külön fehérorosz nemzet és nyelv kialakulását, mégis le kell szögezni, hogy a nemzetalkotó folyamatok a lengyel kultúrához szorosan kötődő fehérorosz katolikusok között sokkal aktívabb támogatásban részesültek, mint az ortodoxok között. A XIX. és a XX. század fordulóján a nemzeti mozgalom majd minden jelentős képviselője olyan katolikus családokból származott, amelyek korábban – amíg lehetett – görög katolikusok voltak. A XX. század elején Szentpétervár lett a nemzeti újjászületési mozgalom központja, mert az ottani katolikus teológiai akadémián és papi szemináriumban képezték az utánpótlást a fehérorosz többségű kormányzóságok számára. Itt tanult például Janka Kupala költő, C. Hartny író, B. Taraskevics nyelvész, több politikus és egyházi író. Fehérorosz származású katolikus papok a XX. század elején latin betűs fehérorosz nyelvű katekizmusokat, énekeskönyveket és egyéb egyházi irodalmat adtak ki. 1918-ban újjaalakult a minszki katolikus egyházmegye, amely fehérorosz tannyelvű papi szemináriumot létesített. A Fehérorosz Szovjetköztársaság megalakulása után a szeminárium a lengyel fennhatóság alá került Nowogródekbe, illetve később Pinskbe helyezték át. A Lengyelországához csatolt Nyugat-Fehéroroszországban a katolikus egyház a lengyel asszimilációs politika hatékony eszköze lett. Ugyanakkor a fehérorosz első papság körében számos híve volt a fehérorosz nyelvnek és egyházi irodalomnak, amit a hivatalos egyházi vezetés üldözött. A II. világháború után sok fehérorosz katolikus kényszerült emigrációba, ahol vatikáni támogatással számos fehérorosz nyelvű egyházi kiadványt, imakönyveket, periodikákat jelentettek meg, és kialakult egy fehérorosz katolikus szellemi elit is. Fehéroroszországban a katolikus egyház az 1980-as évek vége óta újította meg szervezetét. A katolikusok száma kb. 1,3 millió (az összlakosság 11,8 százaléka). A katolikus papok 80 százaléka nem fehéroroszországi származású, hanem Lengyelországból érkezett, lengyel a fehérorosz katolikus egyház feje, K. Swiatek minszk-mogiljovi érsek is, aki nyilvánosan csak lengyelül szól híveikhez. A lengyel katolikus papok lengyel nyelvű (de cirill betűs!) imakönyveket és katekizmusokat hoznak magukkal, lelkészi és hittanári munkájuk során csak a lengyel nyelvet használják, a fehérorosz nyelvet, sőt magát a fehérorosz népet és annak történelmét, kultúráját gyakran kinevetik. 1992-ben 29 katolikus papot kiutasítottak Fehéroroszországból, mert a katolikus templomokban lengyel zászlókat tűztek ki, és nyílt propagandát folytattak a „keleti végek” Lengyelországhoz való

visszacsatolása mellett. Az érsekség és a fehéroroszországi lengyel kisebbség ellenállása mellett is aktívan fellépnek a fehérorosz katolikusok a fehérorosz egyházi nyelv bevezetése érdekében. 1993-ban megalakult egy komoly szaktekintélyekből álló csoport a Biblia eredetiből való lefordítására. Az 1990-es években sok régi fehérorosz nyelvű vallásos művet adtak ki újra, 1993-tól fehérorosz nyelvű katolikus folyóirat is jelenik meg.

Az 1596. évi breszti egyházi unió által létrejött *görög katolikus egyház* idővel az egyszerű nép nemzeti egyháza lett, amelyhez a XVIII. század végén az összlakosság 75–80 százaléka tartozott. Az unitus egyház csak egyházjogi és dogmatikai szempontból volt Rómának alárendelve, a keleti rítust és az egyházi szláv liturgikus nyelvet azonban megőrizte. A prédikáció, a hitoktatás, az ima nyelve azonban a görög katolikusoknál a fehérorosz volt, s így a XVII–XVIII. század folyamán ez az egyház védte meg a fehéroroszokat az ellengyelesedéstől. A lengyel-litván államközösség felszámolása (1795) után 1839-ben a fehérorosz területeken, majd 1874–1875-ben Orosz-Lengyelország területén is erőszakkal felszámolták az uniót. Az orosz ortodox egyház ezáltal nagyobb lehetőséget kapott a fehérorosz lakosság eloroszosítására, mivel a görög katolikus egyház ezután már nem tolthette be nemzet- és nyelvmegtartó szerepét. A XIX. század végén a fehérorosz nemzeti mozgalom aktivistái szorgalmazták a fehérorosz görög katolikus egyház feltámasztását, amely egy rövid időre – galíciai ukrán segítséggel – sikerült is. 1926-ban azonban a görög katolikus egyházat az egész Szovjetunióban felszámolták, vezetőjét letartóztatták, és kivégezték. A nemzeti mozgalom hatására 1990-ben a görög katolikus egyház is felújította tevékenységét Fehéroroszországban, de nem lett tömegmozgalom belőle, mert nemcsak az orosz ortodox egyház, hanem a lengyel befolyás alatt álló római katolikus egyház is akadályozta térhódítását. A görög katolikus egyház hangsúlyozottan fehérorosz hazafias beállítódású, a liturgiában az egyházi szláv mellett a fehérorosz nyelvet is használja, a lelki gondozás nyelve a fehérorosz, az egyház jelentős fehérorosz nyelvű publikációs tevékenységet fejt ki.

1991 óta hallat magáról az újjáalakult *kis kálvinista* gyülekezet, amely a Litván Nagyfejedelemség jelentős kálvinista hagyományához nyúl vissza (1562-ben a kálvinisták adták ki az első fehérorosz nyomtatott könyvet). A fehéroroszországi *újprotestáns* egyházak (baptisták, adventisták, pünkösdisták) a XIX. század második felétől vannak jelen elsősorban Breszt vidékén. Az istentiszteleti és gyülekezeti nyelvük csaknem kizárólag az orosz, a mai fehérorosz nemzeti és nyelvi törekvésekkel szemben közömbösek, noha korábban az emigrációban megtartották nyelvüket, és gazdagították a fehérorosz nyelvű irodalmat is.

Az áttekintés végén a szerző megállapítja, hogy a legújabb korban egy vallási felekezet sem játszott meghatározó szerepet a fehérorosz nemzeti öntudat és a nemzeti nyelv kialakulásában, a két legbefolyásosabb fehéroroszországi felekezet – az orosz ortodoxia és kisebb mértékben a római katolikus egyház is – inkább nehezítették a nemzetté válás folyamatát. Jelenleg is az a helyzet, hogy a fehérorosz nemzeti ügy és nemzeti nyelv iránt elkötelezett felekezetek periferikus szerepet játszanak, míg az önálló fehérorosz nemzet és nyelv konszolidálódását akadályozó felekezetek a vallásos lakosság körében továbbra is dominálnak.

Zoltán András

Az orosz diaszpóra nyelvmegtartó képessége

Zemskaja, E. A.: Umiraet li âzyk russkogo zarubez'â? = Voprosy âzykoznaniâ, 2001. 1. no. 14-30. p.

Az irodalom az orosz emigráció négy hullámát különbözteti meg: az első hullámba az 1917 után távozottak, a másodikba a II. világháború következtében külföldre kerültek tartoznak, a harmadik hullámra az 1970-es években került sor, amikor megengedték a zsidóknak, hogy elhagyják a Szovjetuniót, ugyanakkor kizsuppolták a disszidenseket, a negyedik hullám pedig az 1980-as évek végén kezdődött. A szerző – neves orosz nyelvész – mintegy kétszáz emigráns nyelvét vizsgálta, akik közül 58 az első hullámba tartozott. A szerző hangsúlyozza, hogy csak olyan emigránsok és leszármazottaik nyelvét vizsgálja, akik korábban Oroszországban, illetve a Szovjetunió oroszok lakta vidékein éltek, és eredetileg orosz anyanyelvűek voltak, tehát eleve nem foglalkozik a soknemzetiségű birodalomból kivándorolt eredetileg nem orosz anyanyelvű népeiséggel. (A cikknek az általános tendenciákra vonatkozó megfigyeléseit ismertetjük a nyelvi példaanyag és a szociolingvisztikai szakapparátus mellőzésével.)

Az első hullám eredeti kivándorlói közül az 1990-es évek végére már alig néhányan maradtak életben, viszont élnek az emigrációban utódaik. Az ebbe a hullámba tartozó emigránsoknak és utódaiknak legnagyobb része magas műveltségű ember, akiket számos közös nyelvi és pszichológiai vonás köt egymással össze. Szüleik olyan orosz arisztokraták vagy magasan kvalifikált más rétegbeli oroszok voltak, akik odaadó hívei voltak Oroszországnak, és meg kívánták őrizni a maguk oroszosságát. Soknyelvűség jellemzi őket, könnyedén váltanak át az egyik nyelvről a másikra, ugyanakkor kerülnek a makaronisztikus diskurzust. Az első hullám képviselőinek utópai gyermekkorukban általában oroszul beszéltek a család összes tagjával, és általában ma is kitűnően beszélnek oroszul. Nyelvtudásuk természetes, otthonról hozott, szókincsük gazdag, az irodalmi orosz nyelvre jellemző vonásokat mutat. Látogatják az orosz ortodox templomot, ahol az istentisztelet nyelve az egyházi szláv. Többségük olvas, de korántsem mindenki ír közülük oroszul. Egyesek közülük eltérnek az orosz nyelv lexikai, grammatikai vagy fonetikai szabályaitól. Többségük számára az orosz egy a több nyelv közül, amelyet tudnak és használnak. A többnyelvűség az első hullám egyik legjellegzetesebb tulajdonsága. Származásuk és neveltetésük folytán már gyermekkoruktól kezdve több nyelvet sajátítottak el, sokuknak az Oroszországból való menekülés után számos különböző országban kellett több-kevesebb időt eltölteniük. A régi emigrációnak van még egy közös vonása: ezek az emberek úgy gondolták, hogy életüket mentve csak rövid időre hagyják el Oroszországot, magukat menekülteknek és nem emigránsoknak tekintették. Őrizték „oroszágukat”, amelynek az orosz nyelv elengedhetetlen része volt. Függetlenül attól, hogy hány nyelvet ismertek, azokat milyen szituációkban használták, anyanyelvüknek mindig az orosz tekintették. Az idősebb nemzedék nagyobb része sosem járt Oroszországban, de mindig vágyott oda. Egy az első hullám második nemzedékébe tartozó hölgy, aki 1920-ban Finnországban született, és már ötven éve az USA-ban él, így ír erről: „... kamaszkorunkban arról álmodtunk, hogy visszatérünk majd Oroszországba. Igen: visszatérünk, noha sohasem

jártunk ott". Az első hullám képviselői ritka állhatatossággal őrzik az orosz nyelvet a negyedik generációig bezárólag. Természetesen nem minden egyes családban van ez így, de ez az általános a világ legkülönbözőbb tájain (Olaszországban, Németországban, az USA-ban, Finnországban, Franciaországban) élő első hullámos emigráns családokban.

A második hullám a legkevésbé egységes. Igen különböző okokból kerültek külföldre – megszállt területen laktak, katonaként fogságba estek, megsebesültek, kényszermunkára küldték őket Németországba. Innen a háború végétével sokan tovább mentek az Egyesült Államokba, Ausztráliába vagy más országokba. A második hullám képviselői közül sokan még a Szovjetunióban végezték iskoláikat, a felsőfokú képzettségűek közül sokan jól megőrizték az orosz nyelvet. Sok ilyen, az orosz nyelvet jól őrző második hullámbeli emigránssal lehet találkozni, például a Los Angeles-i orosz ortodox templom rendszeres látogatói között. Ugyanakkor e hullám képviselői közül számosan vannak olyanok is, akik elvesztik anyanyelvüket.

A harmadik hullámban sok a másként gondolkodó, a magasan képzett zsidó származású személy, a különböző területeken alkotó értelmiségi, akiknek el kellett hagyniuk a Szovjetuniót. Többségük őrzi az orosz nyelvet, és gyermekeinek is átadja. Szeretik az orosz kultúrát, jól ismerik az orosz irodalmat, érdekli őket az orosz irodalom, szakmai munkájuk is gyakran kapcsolatos az orosz nyelvvel. Kevés köztük az ortodox vallású, ezért az orosz egyház nyelvmegtartó szerepe náluk nem érvényesül. Sokan már kitelepülésük idején tudtak angolul, vagy tanulták már a célország nyelvét. Akik nem tudtak nyelveket, azoknak igen sok energiáját felemészti a befogadó ország nyelvének elsajátítása, s ezek között sokan vannak, akiknél az orosz nyelv háttérbe kerül, ha szakmai munkájában nincs rá szüksége.

A negyedik hullámot gyakran gazdasági emigrációnak nevezik. Ezeknek az embereknek a többsége úgy hagyta el Oroszországot, hogy sohasem akar oda többé visszatérni. Sokan vannak olyanok, akiknek nincs felsőfokú végzettségük, és megérkezésükkor nem beszéltek a befogadó ország nyelvét. Céljuk az, hogy minél előbb sikert érjenek el a befogadó országban, munkájuk, otthonuk, családjuk legyen. E cél elérésének fontos eszköze az új közeg nyelvének elsajátítása, ezért minél előbb ezen a nyelven akarnak beszélni, az orosz pedig elhanyagolják. Sokan vannak ilyenek a világ minden táján, de talán Németországban vannak a legtöbben az úgynevezett „oroszországi németek” között. A Volga-vidékről, Kazahsztánból, Szibériából Németországba települő német származású emberek családtagjai között sok az orosz. Ezeknek gyakran mindent előről kell kezdeniük, nyelvük könnyen az idegen nyelv hatása alá kerül, és egyfajta keveréknyelvvé válik. A szerző tapasztalatai alapján ez a fajta makaronisztikus nyelvkeveredés azoknak az emigránsoknak az orosz beszédét jellemzi, akik a befogadó ország nyelvét gyengén ismerik. Ez az orosz nyelv megőrzése ellen hat. Ugyanakkor ez a negyedik hullám olyan népes, hogy egyes országokban – különösen az Egyesült Államokban és Németországban – külön telepeket alkotnak, ahol sokan úgy élnek, hogy elfogadható szinten meg sem tanulják a befogadó ország nyelvét, mert jobbra csak egymással érintkeznek.

A szerző véleménye szerint az orosz diaszpórában az orosz nyelv állapota nem mondható rossznak. A nyelvkeveredés elsősorban ott jellemző, ahol az orosz irodalmi nyelv ismeretével már a kivándorlás előtt is gondok voltak – a kevésbé iskolázott rétegeknél. Az első hullámhoz tartozó sok családban az emigrációban élő harmadik, sőt negyedik generáció is megtartja az orosz nyelvet. Az egyes hullámokon belül nincs jelentős eltérés e szempontból a különböző országokban élő oroszok között. A nyelvmegtartás tekintetében a legnagyobb különbség az első és a negyedik hullám között tapasztalható, ez utóbbiban ugyanis az orosz nyelv pozíciója már az első generációban megroppanhat.

Zoltán András

(Dél-, közép)-kelet-európai régiók

Regionen im östlichen Europa: Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven; Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster / Geographisches Institut der Universität Tübingen. Horst Fassel und Christoph Waack (Hrsg.). - Tübingen: Geographisches Institut, 2000. 310 p. (Tübinger Geographische Studien: 128).

A tübingeni székhelyű Dunai-sváb Történeti-Honismereti Intézet Festschriftje az intézet-igazgató Horst Förster tiszteletére az egyetem Földrajzi Intézetének egészen 1958-ig visszatekintő sorozatában jelent meg. Förster a gazdasági és kultúrföldrajz elismert szaktekintélye (a Duna-Tisza-Maros eurorégió-konceptió egyik kidolgozója), a Földrajzi Intézet kelet-európai földrajzi tanszékének vezetője, 1992 óta vezeti egyszersmind a Dunai-sváb Intézetet is. A tiszteletére összeállított német nyelvű tanulmánykötetben a két intézmény munkatársai, valamint bel- és külföldi partnerintézmények képviselői szerepelnek. (Magyar részről az MTA Földrajzi Intézetéből Dövényi Zoltán és Kocsis Károly, illetve Fata Márta mint helybeli munkatárs.)

A szorosabb értelemben földrajzi szakspecifikus tanulmányok általában gazdaságtörténeti és jelen gazdasági-integrációs, demográfiai, migrációs kérdéseket ölelnek fel – térségi (makroregionális, kistérségi, határtérségi) vonatkozásokban. Dövényi Z. a rendszerváltás utáni hazai, széttartó demográfiai és szociális folyamatokról ad képet regionális nézőpontból, gazdasági átalakulásunkat pedig bázeli kutató (Andrea Kampschulte) tekinti át hasonló megközelítésben. Mindkét esetben a centrum (Budapest)-periféria, a nyugati-keleti (észak-keleti) országrészek, a város-vidék között egyre növekvő differencia domborodik ki.

Rokon tematikákban találunk egy-egy elemzést lengyel és román vonatkozásban is. A mezőgazdasági termelőértéket képviselő „vidék” össz-kelet-európai súlyeloszlását, helyenkénti fejlődési lehetőségeit taglalja Peter Jordan (Bécs) – Magyarországról, demográfiai elemeken és a gyenge-közepes GDP-részhozamon túl nincs érdemi adata.

A centrum-periféria viszonylatról Oroszországból is képet kapunk (Jörg Stadelbauer, Freiburg), egyszersmind szembesülünk a helyzetképpel, amiben Kelet-Európa egésze általában, ha önmagában differenciált arculattal is, de egységesen periféria-helyzetben, a közeli EU-várományosok esetében esetleg félperiféria-helyzetben van (Bronislaw Kortus, Krakkó). Az utóbbi elemzés országcsoportokkal operál, ún.: nyugati országcsoport (Lengyel-, Cseh- és Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország), Balkán-régió, Oroszország és más szovjet utódállamok (különvéve a Balti-régiót, amely a térségen belül „nyugati” jellegű), és nem tekinti könnyebbnek ezek egymás közötti integrációját, mint egész Kelet-Európa útját a Nyugathoz. De nem lehet másból kiindulni, mint abból, hogy a határok valahol találkoznak, és határrégiók formálódnak közöttük. Ilyen például a Duna-Tisza-Maros-régió (valaha magyarországi belföld). E történeti térség háború végi, közvetlen háború utáni, nagymérvű etnikai változásait mutatja be Kocsis Károly, a máig tartó további folyamatokról pedig Josef Wolf (Tübingen) ad számot. A két tanulmány az évszázadokon át multietnikus életet élő régió felbomlásának kezdő-, illetve zárószakaszát mutatja be, amely mára mind a magyar, mind a román oldalon erőteljesen homogenizálta az eredeti színeképet, de a Vajdaságban is nagy léptekkel halad efelé.

Christoph Waack (ugyancsak Tübingen) magának a határrégió-kutatásnak mint kérdéskörnek a helyzetét (interdiszciplinaritás, szempontok tipológiája: etnikai-, kulturális- és gazdasági-politikai, politikai-diplomáciai stb.) tűzi napirendre, ennek megfelelően szemlézi a legújabb kutatásokat, s jut el a határok napi, békés interakciós szintű átjárhatóságának a kategóriájáig, aminek teljes körű meghatározásával a kutatás adós marad. A moszkvai Lomonoszov Egyetem szerzőpárosa (Nikolaj Sluka, Tatjana Tkatschenko) határozott kézzel nyúl az össz-kelet-európai migráció makroregionális kérdéséhez. (A kényszer-, az etnikai vagy gazdasági migráció, az agyelszívás, a piacozás jelenségei, útirányai.) Logikus konklúziója, hogy annak korlátozása, szabályozása érdekében (bárha a nagy migrációs hullás már tulajdonképpen lefutott) megfelelően tervezett államközi lépésekre van szükség.

A nagyrégiók mellett számos kistérség bemutatása is sorra kerül a tanulmányokban valamilyen szempontból, így a határon túli *németek* által egykor tömeges településsel lakott régiók is, elsősorban a „dunai-sváb” régiók a Lajtától az Al-Dunáig. Kocsis, valamint Wolf éppen e sváb régiók 1945 körüli és későbbi exodusát is tárgyalja. Német, azaz jelen esetben határon túli német szempontból a kötet fő tanulmányaként minősíthető Krista Zach (Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, München) hézagpótló és folytatásra buzdító elemzésvázlata a német *Délkelet-Európa-kutatás* (magyar kapcsolatokban bővelkedő) kezdeteiről és távlatairól – aminek a tübingeni intézet is egyik mai letéteményese. A téma felvetése, rendkívül kezdetleges feldolgozottsága okán, önmagában is indokolt, ám külön aktualitást nyer a két világháború közötti kezdeteket illető gyanakvások továbbélésével, a német „történész-vita” (egykorú náci-elkötelezettség, visszamenőleges allúzió) ismétlődő kiéleződésével – hozzávéve a hidegháború idejére eső folytatás felelőtlen, felületes összemosását az elszármazottak egy részének irredentizmusával. A legyőzött Németországban egy ideig tabu volt a téma, még nyugati térfelén is, az NDK történetírása pedig egész ideje alatt nem óhajtott foglalkozni vele. A nagynémet és nemzetiszocialista törekvések egyik célpontját, csapásirányát adó Duna-térségre, illetve Balkánra irányuló megismerés állítólagos tiszta ideológia-függéséről és sovén politikai eszköziségéről van itt szó, s a letűnt, elfelejtett délkeleti német hagyományokról mit sem sejtő külföld vagy a családirag nem érintett, fiatalabb német nemzedékek rutin-szociológiája és -politológiája akár mai célzatosságot is kész feltételezni a délkeleti németekre s egyáltalán a Délkeletre vonatkozó kutatásokkal kapcsolatban. Nem utolsósorban ezektől a kimondott-ki nem mondott vádaktól vagy a pusztá bizalmatlanságtól kívánja megvédeni Zach e kutatási terület múlt- és jelenbeli becsületét. S ez messze áll a ténylegesen nagynémet vagy náci érdekű s szellemű áltudományosság felmentésétől. Ennek érdekében egyfelől emlékeztet arra, hogy Délkelet-Európa mint fogalom 1848-ban születik meg, méghozzá F. Palacký cseh hazafinak a Frankfurter Parlamenthez írt híres levelében, s 19. századi eredetű a vele konvergáló-divergáló „Balkán” is; hogy a térséget – inkább mint „Balkánt” – az ottani első háborúk óta élénk figyelemmel kíséri az egész európai közvélemény; hogy az első világháború éveitől kezdve Európában jönnek létre a térségnek szentelt, első politikai-dokumentációs centrumok, kutatóhelyek, mint ahogy a továbbiakban is német és egyéb európai színhelyekkel körülbelül egy időben indul meg az egyetemi, akadémiai szintű kutatás. A téma tehát nem egyoldalú német lelemény. Másfelől a szerző nekiindul, hogy valós tényeiben vessen pillantást a német szempontból legfontosabb korai szakmúhely, a müncheni *Délkelet-német Intézet* (Südostdeutsches Institut) történetére és a Bánátról elszármazott, Budapesten és Berlinben Szekfű Gyulánál, Bleyer Jakabnál, illetőleg Farkas Gyulánál tanult alapító *Fritz Valjavec* (1909–1960) pályájára. Végleges formában 1930-tól számítjuk az intézet tevékenységének kezdetét. Tudományos produktumát könyvsorozata (*Südosteuropäische Arbeiten*) mellett mindenekelőtt folyóirata, a *Südostdeutsche Forschungen* (1940-től kezdve: *Südostforschungen*) hordozza – máig.

Valjavec eredeti munkáiból legismertebb a „Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa” (A német-délkelet-európai kulturális kapcsolatok története) monumentális, 1953–1970 között öt kötetben közreadott monográfia. Az intézet tevékenységének megszervezésében már nemzetközi: francia, angol, román (N. Iorga) eredményekre és tapasztalatokra támaszkodhatott, s hasznosította azt is, amin eredetileg nevelkedett: a Balkánon határain belül érdekelt Habsburg-Monarchia fennállásáig Bécsben, Budapesten, de akár Csernovichban is (F. R. Kaindl) elnevezés nélkül is „dél-keleti” irányultságú korai, főként etnológiai kutatásokat. (Sok értékes vázlat belekerült már az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* című standard-munkába. Utal a szerző olyan magyar szakemberek balkanisztikai munkásságára is, mint Thallóczy Lajos.) Valjavecnek eszébe sem jutott más, mint hogy kezdettől fogva a sokirányú, interdiszciplináris kutatás szakmai függetlenségét, témaarányosságát biztosítsa a régió földrajzi teljességére, multietnicitására, történeti korszakolására nézve egyaránt. Így tárgyköréhez tartozott a bizantinisztika éppúgy, mint, mondjuk, az erdélyi szász dialektológia. Az együttműködő vagy együttműködésre felkért partnerek aggodalmaskodását levelek százaiban igyekezett eloszlatni. A tanulmány szerző a többi között Szekfű Gyulával folytatott, az intézeti folyóirat 1991-es évfolyamában részben közzétett levelezése alapján tökéletesen tisztázza a múhely éles szembenállását a „német” kulturális-etnikai kategória egy ideje tényleg dívó és terjedő kultúrsovinizta vagy faji-ideológiai feltöltődésével, más tanúságtételek alapján pedig lehető teljes tartózkodását minden, az intézet fenntartása érdekében még annyira tanácsos vezetői szervilizmustól is. A *Südostdeutsche Forschungen* induló számában Szekfű Gyula is publikált („Ungarn und seine

Minderheiten im Mittelalter"), a szerkesztő pedig elgondolkodott éppen egyes magyar aggályok jelentkezése során arról, hogy az ekkoriban kicsúcsosodó magyar fajföltés képviselői miért is kérdőjelezhetnék meg a német faji ideológiát. Valjavec a politikai aggályok elosztatására maga döntött úgy 1940-ben, hogy kiveszi a „német” szót az intézet és a folyóirat nevéből. Zach egyébként terjedelmes tanulmánya mégis csak vázlat, mert láthatóan lezáratlan. A sokágú és önhibáján kívül negatív politikatörténeti konnotációkkal megterhelt téma feldolgozása a kezdeteknél tart.

A Förster-Festschrift további kutatástörténeti tanulmánya – Fata Márta tollából – közvetlenül magyar vonatkozású: *Mályusz Elemér* alakja kapcsán a magyar *helytörténeti kutatás* megalapozásáról ad számot. Felvett a kötet néhány kultúr- és irodalomtörténeti tanulmányt is, így *Elias Canetti* (1905–1994), a délkeleti makrorégiót a bulgáriai Rusztól a német nyelvi centrumokig bejárta, nyelvei közül a németet sorssá formáló zsidó Nobel-díjas író útjáról (Elena Viorel), vagy az *erdélyi és bánáti német színházi élet* (eredetileg össz-magyarországi német keretekbe rendeződő, Béccsel is folyamatosan kapcsolatban álló, később Romániához került) múltjáról, jelenéről. Ez utóbbi a kötet-társzerkesztő, intézeti ügyvezető Horst Fassel nagyléptékű, szintén hézagpótló kutatásainak részeredménye; e szűkebb területi metszetében jelzi valamennyi alkotói és környezeti tényezőre – a színházépületektől a közönségig kiterjedő enciklopedikus igényét. A kötet egésze a fentiekben bemutatott és további témáinak feldolgozási elemeivel az újabb Kelet- és Délkelet-Európa-szakirodalom legjobb eredményei közé tartozik. Itt hívjuk fel a figyelmet a tübingeni sorozat két másik, rokon témakörű kötetére is: *Ostmittel- und Osteuropa. Beiträge zur Landeskunde. (Festschrift für Adolf Karger, I.) 1989.* és *A. Kampschulte: Grenzen und Systeme – Von geschlossenen zu offenen Grenzen? Eine exemplarische Analyse der grenzüberschreitenden Verflechtungen im österreichisch-ungarischen Grenzraum. 1999.*

Komáromi Sándor

Egy világ – egy nyelv? A globalizáció nyelvi lehetőségei

Wolfram Wilss: Eine Welt – eine Sprache? Sprachliche Perspektiven der Globalisierung. = Politische Studien, 51. Jg. 2000. 374. H. 126-135. p.

A legutóbbi évek vagy az utóbbi évtized egyik állandó, már-már agyonkoptatott jelszava: a globalizáció. Némely, a tárgynak szentelt rendezvény, így például a 2000. évi Hannoveri Nemzetközi Vásár keretében több mint száz politikus és vezető szakember részvételével szervezett „Global dialogue” során a fogalom valóságos apoteózisát éli, a hétköznapokban viszont egyre inkább fantom-fogalommá válik: szinte már nem is tudjuk, mit kell érteni rajta? Közben feltetszik számunkra az is, hogy a dolog, amit tulajdonképpen jelöl, egyáltalán nem olyan új, mint a fedőfogalom: név nélkül bár, de hatott és működött már a Római Birodalomban, a korai keresztény Európában, majd a nagy gyarmatosítások keretei között, s globalizációról volt szó – sajátos összefüggésben, a szocialista/kommunista internacionálé eszméjében is. És ugyanúgy működött a nyelvi egységesítés tendenciája ezekben az előzményekben, mint a ma globalizációs trendjében.

A mai globalizáció súlypontjában az európai (gyökerében nyugat-európai) egységesítési törekvések állnak, ám gazdaságilag (ami az alapfolyamatot is hajtja tulajdonképpen) a világ egészére kihatnak, ha és amennyire célt érnek. S a jelen tanulmány szerzőjét itt mindenképpen ki kell egészítenünk egy észrevétellel: az európai dimenzióban eredetileg egy másik fogalmi variáns szerepelt és szerepel ma is: „integráció”; a „globalizáció” (a szerző mindvégig csak ezt használja) ennek világméretű meghaladása. A nyelvi kérdés maga azonban tényleg az Európán túli keretekben dől el.

Az Európai Unióval s már előzményével: az Európai Gazdasági Közösséggel ténnyé vált, ma még változatlanul csak nyugati, ám keleti bővítésén hathatós eszközökkel munkálkodó integráció alapelképzelését a nyelvről az 1958-as nyelvi „Charta” rögzítette. Eszerint a Közösség, avagy Unió mint nemzetek feletti, de a nemzeteket demokratikus egységbe foglaló szervezet elvileg többnyelvűségi alapokon áll, ami azt jelenti: a velük képviselt nemzeti nyelvek mindegyike egységesen „hivatalos nyelv” a kapcsolatokban, a képviselésekben. Miként valósul ez meg? Megvalósult kezdetben a jogi iratanyag (törvények, rendeletek, irányelvek stb.) többnyelvű létezményében, ahol is bármelyik nyelvi változat „eredetinek” tekintendő. Technikai, pénzügyi akadály nem volt ennek hat szomszédos nyugat-európai állam esetében (EGK-szinten: Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, NSZK, Olaszország; három-négy nyelvvél), ma már azonban 15 államról van szó, a fordítások nem készülnek el, s ugyan most már melyik nyelven készül a szövegek alapváltozata? S mi lesz még később, a további szélesítés során. Mi lesz a kisebbségi nyelvekkel? Jogilag ki hitelesíti az egyes nyelvi változatokat? Vagyis egy sor gyakorlati buktató s egy egész sor alkérdés merül fel a párhuzamos nyelvi jogosultsággal kapcsolatban. Már ebből látszik: az integrációban részt vevő állampolitikai egységek deklarált egyenjogúsága/rangúsága a nyelvi dimenzióban nem funkcionál kifogástalanul.

A párhuzamos-nyelvűségről az EU közfelfogása ma az, hogy az angol és a francia mint „munkanyelv” – szokásjogát megtartva –, elvben fenntartja az összes nemzeti nyelv hivatalos nyelvi jogát, fordítói irodáját ezért hozták létre, és bővítik tovább. Egyszersmind hallgatólagosan tudomásul veszi az angol abszolút térhódítását az élet minden területén. Az árral egyszerűen nem lehet szembeszegülni: az *angol* az új, jobb „eszperanto”, mondhatni, lingua franca, mert legalább természetes nyelv, és elterjedtsége ma valóban már globálisnak mondható. Az 1991-es amszterdami nyelvi világkonferencián elismerést nyert az angol nyelv „hipercentrális” nemzetközi szerepe. Az európai iskolai nyelvtanítás szintjén 1997-ben 86 százalékos szélességben szerepelt az angol mint idegen nyelv, miközben a francia 32, a német pedig csak 18 százalékot tett ki. Ebben a szélességben az angol immár nem is „idegennyelvi” kategória, hanem az európai és *Európán túli* érintkezés alapnyelve. Így az egyesülő Európa nyelvi távlatait tekintve, úgy tűnik, alapkövetelmény lesz anyanyelv és az angol tanítása, elsajátítása, és az „idegennyelvi” ismeret többletkövetelménye a további nyelvekre helyeződik.

Komáromi Sándor

Az államfők szerepe a nemzeti-etnikai konfliktusok megelőzésében és kezelésében

Essays on Leadership. = Perspectives on Prevention, Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict, Carnegie Corporation of New York, December 1998, 1-70. p.

A New York-i székhelyű *Carnegie Corporation* 1994 májusában létrehozta a *Halálos áldozatokat követelő konfliktusok megelőzését szolgáló Carnegie Bizottságot (Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict)*. A Bizottság a nemzeti-etnikai konfliktusok kialakulásának okait vizsgálja, és egyúttal keresi egy olyan világrend alapelveit, ahol ezek a konfliktusok elkerülhetők, illetve ahol ezek az alapelvek érvényesülni tudnak. A következőkben röviden ismertetett tanulmányok öt, az elmúlt évtizedekben meghatározó szerepet játszott politikus *szubjektív* gondolatait tartalmazzák a politikai vezetők feladatairól és felelőségéről.

Boutros Boutros-Ghali: Hatalom és konfliktus

Most, amikor a világtörténelem talán legvéresebb évszázada a végéhez közeledik, az új, 21. század küszöbén egyik legfontosabb feladatunk a múlt konfliktusait elemezni, okaikat feltárni és egy olyan világrendszer kiépíteni, ahol a hasonló konfliktusok nem történhetnek többé meg. Ebben fontos szerep jut azoknak az intézményeknek, eredményeknek, amelyeket az emberiség a 20. században elért: a különböző nemzetközi szervezeteknek, egyezményeknek stb. Külön ki kell emelni a politikai vezetők felelőségét, akik a kritikus helyzetekben hozott döntéseikkel sokszor az egész világ sorsát meghatározzák. Ezeknek a döntéseknek a hátterében mindig világos, átlátható elképzelésnek kell állnia, amely egyrészt a múltra támaszkodik, másrészt pedig úttörő gondolatok megvalósítását is szolgálja. Ehhez pedig nélkülözhetetlen az emberek meggyőzése hatékony és felelősségteljes kommunikáció révén. Mindezekon túlmenően, az elképzelések megvalósításához ki kell alakítani az ún. közösségi szemléletet, hiszen a globalizáció minden földrajzi határt jelképpé tett, így a konfliktusok sem szigetelhetők el, és nem is oldhatók meg nemzetközi összefogás nélkül. Azonban néhány válsághelyzetben ez is kevés. Ilyenkor a vezetőknek politikai megérzéseikre támaszkodva kell cselekedniük, hiszen rajtuk múlik, hogy mi milyen világban élünk, illetve hogy gyermekeink milyen világot örökölnék tőlünk.

George Bush: Az Egyesült Államok vezető szerepe

A hidegháború végével, illetve a Szovjetunió szétesésével az Egyesült Államok maradt az egyedüli szuperhatalom. Ebben az új szituációban újra kell definiálnunk – saját nemzetünk számára is – a világban elfoglalt helyzetünket, feladatainkat és felelőségünket, hiszen döntéseink az egész világra kihatnak. Ez azt is jelenti, hogy országunk súlyának megfelelő részt kell vállalnunk a súlyos konfliktusok megelőzése terén is. A hidegháború lezárása az Egyesült Államok és a nyugati világ győzelmét jelentette. Az embereknek nem kell többé közvetlen katonai fenyegetéstől tartaniuk, az amerikai értékek és érdekek szabadon érvényesülhetnek az egész világon, ugyanakkor a globalizáció miatt a világon bárhol kialakuló konfliktusok most már közvetlenül érinthetik az Egyesült Államokat is. Azonban ez sem ilyen egyértelmű, mivel az amerikai külpolitika sajátos, ambivalens helyzetben van. Amíg egyrészt az egész világ most is elvárja (és a hidegháború alatt is elvárta) az Egyesült Államok részvételét a konfliktusok megoldásában, ugyanakkor szuperhatalmi vezető szerepét gazdasági és politikai téren az államok nehezen ismerik el. Ebben a szituációban természetesen több ok miatt sem lehet megoldás a visszatérés az izolacionizmushoz. Először is azért nem, mert az államok közötti kölcsönös függőség mára világméretűvé vált, másrészt azért, mert a külpolitika és a belpolitika közötti határ egyre inkább elmosódik, harmadrészt pedig azért, mert a fennálló világrend rendkívül törekeny, ezért az Egyesült Államoktól érdekei védelme folyamatos készenlétet és figyelmet kíván. Ha ezek ellenére az Egyesült Államok mégis az izolacionizmust választaná, akkor ugyanazt a politikát követné, amit az első világháború után Wilson elnöksége alatt, és aminek egyenes következménye lett a második világháború. Amilyen egyértelműen el lehet tehát utasítani az izolacionizmust, annyira nem egyértelmű a másik választási lehetőség, a multilateralizmus. Ugyanis bármennyire az Egyesült Államok a világ első számú gazdasági és katonai hatalma, politikai téren ez a dominanciája messze nem tud a kellő mértékben érvényesülni. Így tehát a fő kérdés az Egyesült Államok számára az, hogy akarja-e, és ha akarja, akkor hogyan tudja érvényesíteni vezető pozícióját a világban. Mindebben kulcsszerepe van a mindenkori elnöknek, akinek szüksége van az amerikai emberek és a Kongresszus támogatására ahhoz, hogy az Egyesült Államok a vezető szerepét érvényesíteni tudja a külpolitikában. Természetesen az Egyesült Államok érdekei is azt kívánják, hogy mindenkor kész legyen szövetségre lépni a hasonló értékeket magukénak valló országokkal, amelyekkel megoszthatja feladatait és felelőségét. A legjobb példa erre az 1990-es Öböl-háború, ahol az Egyesült Államok vezetésével, az ENSZ Biztonsági Tanácsának közreműködésével és a Szovjetunió hatékony támogatásával sikerült megállítanunk Szaddam katonáit. Ehhez nélkülözhetetlen volt az a kölcsönös bizalom, amely agresszor elleni közös fellépés során megmutatkozott, illetve az a konzisztens politikai akarat, ami a haderő alkalmazása mögött állt. A jövőben is hasonló nemzetközi összefogásra lesz szükség ahhoz, hogy az Egyesült Államok politikai, gazdasági, katonai és morális vezető szerepével a súlyos fegyveres konfliktusok megelőzhetőek legyenek.

Jimmy Carter: Békét teremteni

Amikor 1980-ban újraválasztási kampányom sikertelennek bizonyult, elhatároztam, hogy elnökségem alatt felhalmozott tapasztalatomat és Atlantában létrehozott könyvtáramat egy nemzetközi béketeremtő szervezet létrehozása érdekében hasznosítom. Így hoztuk létre feleségemmel, Rosalynn-nal a Carter-Közponot („Carter Center”) eredetileg csak azzal a céllal, hogy a közel-keleti válság békés megoldását elősegítse. Az ezt követő évek során azután a Központ tevékenységét más területekre is kiterjesztettük, mint például az emberi jogok vagy a környezet védelmére. Mára már mintegy 60 társszervezet működését hangoljuk össze az évenként megrendezésre kerülő találkozókra.

A Központ munkája nagymértékben hozzájárul az Egyesült Államok béke iránt feltétlenül elkötelezett külpolitikájához, noha el kell ismernem, hogy a béketeremtés sokszor csak véres háborúk árán lehetséges

(szomorú példaként kell megemlítenem Libanont, Grenadát, Panamát vagy az Öböl-háborút). Sokszor azonban az ilyen súlyos konfliktusok is elkerülhetők lennének, ha a világ államai és mi, amerikaiak is megtanulnánk elfogadni mások álláspontját, érdekeit, és ha nem csak barát/ellenség fogalmakban tudnánk gondolkodni. Ehhez nélkülözhetetlen a toleráns és a mások iránt nyitott kommunikáció a kultúrákat és értékrendeket megkülönböztető (és nem egymással szembeállító) különbségekről, amelyek megértése pedig csak akkor lehetséges, ha megfelelő empátiával bele tudjuk képzelni magunkat a másik ember helyzetébe, gondolatvilágába, hiszen csak így tudjuk a problémák, konfliktusok megoldásához szükséges közös pontokat megtalálni és ezáltal a békét megőrizni, illetve helyreállítani. Ez a szemlélet tette számomra lehetővé, hogy az 1980-as évek végén sikeresen közvetítsek Etiópiában Mengistu Haile Mariam államfő és a nemzetközi szervezetek között. Az etiópiai diktátor ugyanis nem volt hajlandó a Vöröskereszt és az ENSZ segélyszállítmányait idegen katonák kíséretében az országba beengedni, hogy a több tízezer szomáliai és szudáni menekültet ellássák. Személyesen utaztam Etiópiába, és sikerült megegyeznem Mengistuvallal, hogy a segélyszállítmányokat az etióp hadsereg szállíthatja a menekülttáborokba (amivel kezdetben a nemzetközi szervezetek nem értettek egyet), cserébe viszont nemzetközi megfigyelők ellenőrizhették a segélyek szétosztását. Ezt követően a Carter Központ részt vett az etióp-eritreai tárgyalásokon, az etiópiai zsidók („Falasha”) Izraelbe történő hazatérésének elősegítésében. A sikereket ezekben az esetekben is a diktátorral szemben megnyilvánuló kommunikációkészségünk biztosította, hiszen egy esetleges embargó vagy nyílt elutasítás csak tovább mélyítette volna a válságot, elvágva ezzel az utat a békés rendezés előtt. Ennek alátámasztása érdekében még két példát szeretnék megemlíteni.

Az első Haiti. 1994 szeptemberében Raoul Cedras tábornok vezetésével a hadsereg puccsal megbuktatta Jean-Bertrand Aristide hivatalosan megválasztott elnököt, aki az Egyesült Államokba menekült. Az Egyesült Államok őt tekintette Haiti törvényes vezetőjének, és akár fegyveres beavatkozással is kész volt őt hivatalába visszahelyezni. Személyesen kerestem fel Cedras tábornokot és családját, hogy meggyőzzem arról, hogy ha elutasítja a békés megoldást, az vérontáshoz fog vezetni. Amikor megtudta, hogy az amerikai csapatok megindultak Haiti felé, röviden egyeztetett Emile Jonassaint-nel, az ideiglenesen kinevezett elnökkel, aki ezek után aláírta a béke-megállapodást. Clinton elnök leállította a katonai akciót, én másnap visszatértem Washingtonba, Cedras tábornok a családjával Panamába költözött, Aristide elnök pedig 1995 októberében visszatérhetett a hivatalába.

A másik példa Észak-Korea. Ugyancsak 1994-ben történt, hogy tudomást szerzett a világ arról, hogy észak-koreai üzemekben nagy tisztaságú urániumot állítanak elő, amit atomfegyverek gyártásához is fel lehet használni. A Nemzetközi Atomenergia-ügynökség szakembereit kiutasították az országból, emiatt az ENSZ Biztonsági Tanácsa az Egyesült Államok kezdeményezésére szankciók bevezetésére készült, amire válaszul Észak-Korea egy esetleges háborútól sem riadt volna vissza. Clinton elnök felkért a közvetítésre. Feleségemmel Szöulból Phenjanba mentünk, majd onnan vissza Szöulba annak érdekében, hogy Dél-Koreát biztosítsuk béketeremtő szándékunkról. Tárgyalásaink teljes sikerrel jártak, olyannyira, hogy Kim Il Sung észak-koreai elnök megkért, hogy a nevében meghívjam Kim Young Sam dél-koreai elnököt egy közös csúcstalálkozóra. Erre azonban sajnos már nem kerülhetett sor, mivel egy hónappal később Kim Il Sung sajnálatos módon elhunyt, utóda pedig kevésbé volt elkötelezve a válság békés megoldása és a koreai-amerikai viszony rendezése iránt.

Mi a Carter-Központ sikerének titka? Talán az lehet, hogy a Központ egy kormányoktól független szervezetként működik, és így elfogadható közvetítő mindenki számára, amelynek egyetlen célja a béke, az emberi jogok és a nemzetközi jog védelme. Legfontosabb alapelveinket a következőkben lehet összefoglalni:

- arra kell törekedni, hogy a fegyveres erő alkalmazására csak mint végső megoldásra tekintsenek a konfliktusban érintett felek;

- meg kell őrizni a Központ független közvetítő szerepét, be nem avatkozva a felek egyéb folyamatban lévő tárgyalásaiba;

- az adott konfliktus minden részletét, mindkét fél álláspontját részletesen meg kell ismerni, és ha arra szükség van, más közvetítőket is be kell vonni a tárgyalásokba;

- ragaszkodni kell az emberi jogok és a nemzetközi jog szabályainak tiszteletben tartásához;

- mindkét fél számára előnyös megoldást kell találni, hogy mindenki győztesnek érezze magát.

Befejezésül szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a Carter-Központ fontos tevékenységei közé tartozik a választások tisztaságának ellenőrzése megfigyelők helyszínre küldése révén, amennyiben a választásokon részt vevő pártok erre a Központot felkérlik. Ezt azért tartottam fontosnak megemlíteni, mert csak a szabad választások által létrejövő demokráciákban lehet a békét hosszú távon fenntartani.

Michail Gorbacsov: Erőszakmentes vezetés

Politikai hitvallásom mindig az erőszakmentesség volt és maradt, céljaimat mindig tárgyalásos úton próbáltam elérni, és szilárdan hittem a hatalom és a katonai erő szétválaszthatóságában, noha a történelem nagy alakjai mind arról maradtak emlékeztetések, hogy a hadsereget valamilyen ideológia vagy politikai cél szolgálatába állították (Rettegett Iván, Nagy Péter, Dzsingisz kán, Napóleon, Nagy Frigyes, Abraham Lincoln stb.). Sajnálattal kell látnom, hogy a kortárs politikai vezetők nagy része is nagyon könnyen nyúl a fegyverekhez olyan helyzetekben is, amelyekben arra igazából nincsen szükség, és a vérontás elkerülhető lenne. A modern kor másik szomorú tapasztalata, hogy a konfliktusokban bevetett katonai arzenál szinte soha nem áll arányban a fennálló fenyegetés nagyságával, s emiatt lettek mindennaposak a több ezer halálos áldozatot követelő vérontások. Nekünk, politikai vezetőknek talán a legfontosabb feladatunknak tekintem az ilyen konfliktusok megelőzését, törekény világrendünk megőrzését az erőszak alkalmazásának minimálisra csökkentésével.

A politikai vezetés lényege a meggyőzés, és nem az utasítás. A döntések mögött intellektuális hatalomnak, világos és mások számára is elfogadható érvelésnek kell állnia, nem pedig a politikai erőnek és a katonai hatalomnak. Fontos különbséget tennünk operatív és stratégiai vezetés között. Az előbbi a mindennapos döntések meghozatalát jelenti, az utóbbi a hosszú távú célok kijelölését. A stratégiai vezetők az ún. átmeneti időszakokban van szükség (pl. Lenin, Roosevelt, Gandhi), amikor meg kell határozni azt a követendő fejlődési utat, amely mentes a konfliktusoktól. Az operatív vezetők pedig ezt az utat valósítják meg szilárd meggyőződéssel, radikális és néha fájdalmas döntések meghozatalával.

A politikai vezetők legnehezebb feladata a béketeremtés, a nemzetközi konfliktushelyzetek békés megoldása. A 20. század bizonyult a világtörténelem talán legvéresebb évszázadának, amelyben még ráadásul olyan, addig ismeretlen jelenségekkel kellett megismerkednünk, mint az AIDS, a környezeti katasztrófa, a túlnépesedés vagy a kábítószerhasználat robbanásszerű növekedése. Mindezek ellenére a katonai fenyegetés maradt továbbra is a legnagyobb veszélyforrás. Gondolok itt Franciaország algériai inváziójára, az Egyesült Államok vietnami háborújára vagy a Szovjetunió afganisztáni beavatkozására. Az afganisztáni háború kudarca, anyagi és emberi veszteségei tették elkerülhetlenné a peresztrojkat, noha azokról a lakosság semmit sem tudott, és olyan háborúellenes tiltakozások sem voltak, mint az Egyesült Államokban a vietnami háború idején. Mindezek miatt érzem kiemelkedően fontosnak a politikai vezetők elkötelezettségét az erőszakmentes és az emberek előtt semmit el nem titkoló vezetés iránt. Az emberekkel folytatott nyílt kommunikáció az alapja a konfliktusok megoldásának. Ugyanezek az alapelvek érvényesek az államok közötti párbeszédre is. A Szovjetunió sem tudott volna méltóságteljesen kivonulni Afganisztánból a szomszédos államokkal (Pakisztán, Irán) és az Egyesült Államokkal folytatott őszinte tárgyalások nélkül.

A politika a lehetséges dolgok művészete. Az erőszakmentes politika ezt kiegészíti a szükséges dolgok művészetével. A politikus legnagyobb bölcsessége abban rejlik, hogy fel tudja mérni, mikor kell és mekkora fegyveres erőt kell alkalmazni (az emberi jogok és a nemzetközi jog védelme érdekében), és mikor vezetne a katonai beavatkozás értelmetlen vérontáshoz. Tudnia kell azt is, hogyan előzze meg olyan konfliktusok kialakulását, amelyeket előreláthatóan csak fegyverekkel lehet majd megoldani. Példaként említem meg a Varsói Szerződés megszűnését és a szovjet csapatok kivonulását a közép- és kelet-európai országokból, hiszen csak így lehetett megelőzni az 1950-es és 1960-as évek forradalmainak esetleges megismétlődését.

Az erőszakmentes politikai vezetés igénye különösen érvényes az országon belüli konfliktusokra. A honfitársak által okozott sebek sokkal mélyebbek, és sokkal lassabban gyógyulnak be, mint az idegen katonák által ejtett sérelmek. A nehézségeket tovább bonyolítja a nemzetállami integritás és a népek, etnikumok önrendelkezési joga között feszülő éles ellentét, illetve az ilyen típusú konfliktusok nemzetközi vonatkozásai és kihatásai. Az erőszak itt is csak tovább mélyíti az ellentéteket, és újabbakat szül. Ez történt Csecsenföldön 1994-ben. Jelcin elnök és az orosz vezetés nem volt hajlandó egyenrangú tárgyalópartnerként elfogadni a „csecsen banditákat és terroristákat”, és egyedüli megoldásként a fegyveres beavatkozást tudta csak elképzelni. De számos más példát is lehet említeni a mindmáig megoldatlan etnikai konfliktusok bemutatására (Észak-Írország, Baszkföld stb.). Ma még bizonytalan, hogy ezeket a problémákat sikerül-e nemzeti keretek között megoldani, vagy nemzetközi összefogásra lesz szükség, vagy esetleg a globalizáció mindent elsöprő lendülete és minden politikai határt jelképpé tevő folyamata fogja a jövőt meghatározni.

Mai tapasztalataink azt bizonyítják, hogy sok esetben nem képesek a szembenálló felek vitás kérdéseiket békés úton rendezni (pl. Boszniában). Ilyenkor szükség van a nemzetközi szervezetek és a szuperhatalmak beavatkozására. A fő kérdés itt is az, mikor elég a közvetítés a tárgyalóasztalnál, és mikor kell fegyveresen is közbelépni. Újra és újra végig kell gondolni és mérlegelni kell a katonai beavatkozás minden lehetséges következményét (gondolok itt az ártatlan polgári áldozatokra), és mindig biztosítani kell a másik fél számára egy „utolsó esélyt”, hogy visszavonulhasson, és így elkerülhető legyen a háború.

Ami a 21. századot illeti, továbbra is szükség lesz olyan nagy hatalmú és erős vezetőkre, akik a közös célok megvalósítása érdekében egy személyben mozgósítják és irányítják az országokat. Azonban tanulnunk kell a 20. század szomorú tapasztalataiból és a hangsúlyt a konfliktusok megelőzésére kell helyeznünk. Egyre jobban integrálódó világunkban a nemzeti érdekek megvalósítását csak a globális problémák megoldásának alárendelve, annak részeként tartom elképzelhetőnek. A jövő politikai vezetőinek meg kell teremteniük az egyensúlyt a saját érdekek védelme, a tárgyalásokon megkötött megállapodások és kompromisszumok között. Csak azok a vezetők lehetnek hitelesek az emberek számára, akik politikai és erkölcsi felelősségük tudatában, őszintén és nyíltan hozzák meg döntéseiket, és bátran vállalják azok következményeit.

Desmond Tutu: A karizmatikus vezetőkről

Nelson Mandela, a Dalai Láma, Teréz Anya: három kiemelkedő, karizmatikus szellemi vezéregyéniség. A következőkben röviden megpróbálom összefoglalni azokat az emberi tulajdonságokat, amelyek e három embert mindannyiunk számára követendő példaképpé teszik.

Világunk a győztesek világa. A veszteseket, a gyengéket csak kevesen karolják fel. Kevesek közé tartoznak ők hárman, akik a mindannyiunkban meglévő jóság és önzetlenség kivételes módon való gyakorlásával vívják ki csodatunkat.

Hitelük van. Tökéletes összhang van személyiségük, szavaik és tetteik között.

Altruisták. Nem a saját boldogságukat keresik, hanem másokét. Önként vállalják a szenvedést, soha nem árulják el meggyőződésüket, nem alkudnak meg a politikával. Szolidárisak népükkel szemben, bátran küzdenek a szabadságért és az emberek boldogulásáért, reményt adva ezzel az elesetteknek.

Olyan példaképek, amilyenek mi is szeretnénk lenni, és egyszerűségükkel el is tudják hitetni velünk, hogy mindannyian képesek vagyunk azokra a csodálatos tettekre, amiket ők végrehajtottak. Erőt adnak. Olyan karizmatikus vezetők, akiket nem vakít el a világ csillogása. Felismerték az emberek szükségét a szeretetre, a gondoskodásra és a támogatásra.

Tudják, mikor kell a „harcból” visszavonulni, mikor kell kompromisszumot kötni a végső győzelem érdekében.

Ők hárman kiemelkednek a világ vezetői közül. A többi politikust hamar elfelejtik, és nevük csak halvány bejegyzés lesz a világtörténelem nagykönyvében. Ők hárman viszont örök példát és vigaszt adnak minden szenvedőnek és nélkülözőnek.

Vadász Rezső

A nők lehetőségei és szerepe a társadalmi problémák megoldásában

Hainard, François and Verschuur, Christine: Filling the Urban Policy Breach: Womens's Empowerment, Grass-roots Organizations and Urban Governance.= International Political Science Review, 22. vol. 2001. 1. no. 33-53. p.

A szerző a nők civilszervezeteinek hatékony, hiánypótló tevékenységét mutatja be, elemezve érvényesülésük problémáit, bemutatva a nemi szerepek átrendeződését a családokban, a társadalmi mozgalmakban és a városok irányításában. A tanulmány egy ötéves és hét országra kiterjedő (Argentína, Brazília, Bulgária, Burkina Faso, Dominikai Köztársaság, Románia, Szenegál) átfogó tudományos projekt-eredményeit foglalja össze, ami *Város, környezet és nemi szerepek* címmel 1997-ben született meg. Munkáját egy Svájcban működő szakértői csoport koordinálta. A kutatómunka kiindulópontja két fontos megfigyelés volt:

1. A nők és a férfiak különbözőképpen viselkednek a városi környezetben. eltérő problémákra eltérő módokon reagálnak.
2. A környezetük javítása és saját társadalmi pozícióik erősítése (nagyobb részvétel a döntéshozatali folyamatokban) érdekében megszületett női mozgalmak gyakran hozzájárulnak a problémák eddiginél hatékonyabb megoldásához.

A projekt az UNESCO TÁK programja (*Társadalmi Átalakulások Kezelése – MOST: Management of Social Transformations*) keretében valósult meg, létrehozva az Internet segítségével egy kutatói hálózatot, amelyen keresztül a részt vevő országok tudósai folyamatos kapcsolatban állhattak egymással. A projekt keretében három nemzetközi szemináriumot is rendeztek.

A kutatások eredményeit a következőképpen lehet röviden összefoglalni:

1. A városokban továbbra sem valósult meg a nemek egyenlősége. A nők hátrányos megkülönböztetése (kiszorításuk a hatalomból) nem környezeti, hanem társadalmi tényezők eredménye. Ennek következtében a nők a férfiaknál kiszolgáltatottabbak és védtelenebbek a marginalizálódással szemben.
2. A nők biológiai adottságaiknál fogva is sokkal érzékenyebbek a társadalmi problémák iránt, sokkal jobban félnek az elszegényedéstől, saját otthonaik elvesztésétől.
3. A háztartások közel harmadát viszont a nők irányítják, bizonyítva ezzel növekvő gazdasági szerepvállalásukat.
4. Amíg a férfiakra szinte csak a megélhetés biztosításának feladata hárul, addig a városi társadalmak a nőktől három területen is aktív részvételt várnak el: a háztartási munkák elvégzését, a családok jövedelmeihez való egyre növekvő hozzájárulást és az állam által nem finanszírozott közösségi tevékenységek ellátását (például helyi környezetvédelem). A nők ezen „láthatatlan alkalmazkodása” a városi társadalmak elvárásaihoz azonban jelentősen rontja saját és gyermekeik egészségi állapotát. A változáshoz, a problémák hosszú távú megoldásához makroökonómiai szemléletváltásra van szükség (Észak és Dél viszonyának újragondolása, a civilkezdeményezések támogatása és fontosságuk elismerése).
5. Mind a természeti, mind a társadalmi környezet megítélésében a férfias gondolkodásmód uralkodik (kiszorítva a nőket a döntéshozatalból), amely kiemeli az ember természet feletti uralmát, a hatékonyságot és a gazdasági célok megvalósítását állítja a középpontba. Az egyre súlyosbodó környezeti hatások és egy környezeti katasztrófa veszélye azonban kétségbe vonja a férfiközpontú gondolkodás helyességét, hangot adva olyan véleményeknek, miszerint egy fenntartható környezet érdekében új értékrendre, új szemléletmódra van szükség. Ehhez pedig elkerülhetetlen a nemek közötti munkamegosztás gyökeres átalakítása.
6. A városi környezet fogalma az épített, látható külvilágon kívül magába foglalja az emberek életének minőségét is (alapvető jogok és szükségletek biztosítása). Ez utóbbi területen nyílik a női civilszervezetek számára a legnagyobb mozgástér, például a szegénység és a létbizonytalanság elleni küzdelemben, vagy a társadalmi és a gazdasági szféra egymáshoz való közelítésében. E hiánypótló tevékenységek elvégzéséhez azonban gyakorta szükség van a tradíciókkal való szakításra és aktív részvételre a helyi politikai életben, amelynek köszönhetően a problémák megoldásához nélkülözhetetlen partnerségi viszony alakulhat ki a városok vezetői (azaz többnyire a férfiak) és a lakosság között.
7. E társadalmi céljaik megvalósítása érdekében a nőknek más és más stratégia kidolgozására és követésére van szükségük a világ különböző pontjain:

Fekete-Afrikában: a férfiuralommal szembeni nyílt fellépés helyett a nők megpróbálják „hasznossá”, sőt nélkülözhetetlenné tenni magukat a társadalmi problémák hatékony megoldása révén. A szenegáli Santhiaba nevű településen, ahol háromezres muszlim lakosságot találunk, a háztartások többségét és ezen kívül számos üzleti vállalkozást is nők vezetnek. Szerepük a formális döntéshozatalban csekély, amin viszont a döntések előkészítésében vállalt egyre nagyobb mértékű részvétellel, szerepvállalással próbálnak változtatni. Aktívak a környezetvédelem területén is (például saját hulladék-begyűjtő rendszert hoztak létre). A nők hatékonyabbnak bizonyulnak az informális tevékenységek megszervezése során is. A hangsúly a nők összehangolt, szervezett tevékenységén van (önszervező akciók). Ezeknek az elmúlt évtizedben lezajlott változásoknak köszönhetően ma már a nők véleményét kikérik és meghallgatják a helyi döntések meghozatala előtt.

Latin-Amerikában: nyíltan fellépnek a helyi hatóságoknál és lobbyznak az elszigetelt közösségek problémáinak megoldása érdekében, azonban nem mennek ennél tovább: egy-egy aktuális feladat megoldásából nem kovácsolnak további politikai tőkét. Argentínában, a Sam Cayetano-i háziasszonyok például mintegy negyvenezren csatlakoztak a megyei polgármester feleségének „Segélycsomagok szállítása a nélkülöző családoknak” elnevezésű mozgalmához. Ezáltal társadalmi elismerést vívtak ki maguknak, és addigi zárt környezetükből kilépve megismerték tágabb világuk problémáit. Amikor azonban elérték a maguk elé kitűzött céljaikat (például áram bevezetése a faluba), visszatértek otthonaikba addigi hagyományos életükhöz. Nem folytatták helyzetük javítása érdekében megkezdett útjukat, hanem befolyásukat elaprózták, és megelégedtek kisebb helyi problémák megoldásával. Mindezek eredményeként a latin-amerikai társadalmak továbbra is férfiközpontúak maradtak, ahol a nőkre a helyi szervezetek támogatásának hiányában csak bizonyos szociális problémák megoldása hárul.

Kelet-Európában: a piacgazdaságba való átmenet vesztesei a nők, akik elveszítették korábbi, a férfiakkal [formálisan – a szerk. megjegyzése] egyenlő pozíciójukat, és szenvednek a társadalom által rájuk rótt feladatok súlyától. Helyzetük javítása érdekében új társadalmi hálózatokat próbálnak kiépíteni a vidéki mozgalmak bevonásával. Bulgáriában meghatározó szerepet játszanak a vidéki családi magángazdaságok. Ebben a helyzetben (a magas munkanélküliség miatt) a családfenntartás nagy részben a nőkre hárul, míg helyzetük folyamatosan romlik a férfiakéhoz képest. A gazdaság kritikus helyzete miatt csökken az állami szerepvállalás a szociális szektorban, s ez újabb feladatokat ró a nőkre. Ezek következtében pedig jelentős részüknél megfigyelhető a depresszió, a frusztráció és a házasságok szétesése.

8. A nők társadalmi pozícióinak megerősítése a társadalmi erőviszonyok átrendezését, illetve a gazdasági, társadalmi és politikai hatalom igazságos elosztásának megvalósítási folyamatát jelenti a családoktól elkezdve egészen a társadalom szintjéig. A nőknek ehhez kitartásra és összefogásra van szükségük. Nem elegendő azonban a saját mozgalmak ereje, hanem kérniük kell a nemzetközi szervezeteken kívül, a helyi és az állami szintű kormányzati erők támogatását is.

A kutatások végkövetkeztetése, hogy a nők aktív részvétele nélkül számos társadalmi-gazdasági probléma megoldása elképzelhetetlen mai, még mindig a férfidominanciára épülő világunkban. Éppen emiatt, illetve a hatékonyság növelése érdekében a döntéshozóknak szabad utat kellene engedniük a nők mozgalmi, kezdeményezési előtt.

Vadász Rezső

Rendszerváltás Belgrádban – Beszélgetés Vojislav Kostunicával

Girard, Renaud [Rip.]: Changement d’ère a Belgrade. Eretien avec Vojislav Kostunica. = Politique internationale, 2001. 90. no. 251-263. p.

A Le Monde ismert riporterének első kérdése a jugoszláv elnök mérsékelt nacionalista felfogását érintette. Kostunica fölkészülten úgy válaszolt, hogy a népek vezetői mindig nacionalisták, ám a kis népeket nevezik csak pejoratív értelemben annak.

A posztkommunista államokéhoz hasonlóan Szerbiáról is elmondható, hogy az utolsó diktátornak, Miloševićnek politikai hatalma s talán befolyása sincs, gazdasági azonban annál nagyobb. Az új rendszer tehát nem tud majd egyik napról a másikra kiépülni. Éppen a volt Jugoszláviában adódott lehetőség a központi államvezetés mellett az egyéni gazdasági kezdeményezések megvalósítására.

Hatalomra jutása után közvetlenül Kostunica nem akart megszabadulni a hadsereg és a titkosszolgálat korábbi vezetőitől. Magyarázata szerint ezt azért nem tette, mert egyrészt a szövetségi rendőrséget még Milošević szétosztotta, másrészt a hadsereg voltaképpen a tüntetők oldalára állt, és nem teljesítette Milošević parancsait. Abban a bizonytalan politikai helyzetben, amelyben Koszovóba albán gerillák szivárognak be, és küszöbön áll a szerb és Montenegró kapcsolatának elmérgesedése, a jelenlegi szerb elnök nem akart változtatni a kormányhoz hű hadsereg szervezetén.

A koalíciónak, amely Szerbiában december 23-án győzött, másik legszámbottevőbb tagja a Zoran Djudjic miniszterelnök vezette Demokratikus Párt. Vajon tényleg elszánt riválisai-e egymásnak Kostunicával? Montenegró kérdésében Kostunica valóban sokkal óvatosabb. Általában is jobban tiszteli a már meglévő formációkat, és nem híve az azonnali, minden áron való változtatásoknak. Ő még emlékszik arra, amikor a montenegrói elnök Milošević Jugoszláviáját ellenezte (1998. május), s most, hogy Milošević nem regnál többé, még mindig Jugoszlávia ellen munkál... Kostunica a meglévő, legális, föderatív alapokon kezdené meg a tárgyalást, feltéve, hogy az a szövetségi köztársaságok szétválásához is vezethet. Úgy véli azonban, hogy egy egyesülő Európában nem értelmezhető egy 600 ezer lakosú új állam, különben is több montenegrói él Szerbiában, mint Montenegróban. Az új szerb elnök gesztusként még Montenegróba is ellátogatott, hogy Djukanovic-csal tárgyaljon.

A jelenlegi Szerbiában – Kostunica szerint – mindenkinek éppen elég munka jut. Őt elsősorban egy új szerb alkotmány létrehozása érdekli, amely rögzítené a Montenegróhoz való viszonyt is.

A riport készítésekor Milošević még háborítatlanul élt otthonában, a volt Tito-rezidenciában. Mindazonáltal a saját, valamint pártjának halálos ítéletét jelentené, ha ténylegesen vissza akarna térni a politika élvonalába – nyilatkozta az új szerb elnök. Kostunica ellenezte a hágai Nemzetközi Büntető Bíróság általi ítélezést; inkább a dél-afrikai, chilei gyakorlatot követte volna, hogy tudniillik a saját hazájában ítéljék el a bűnöst. Ugyanezért pl. Ratko Mladic tábornok bűneit is valamiféle független történésekből álló bizottságnak kellett volna mérlegelnie, ugyanis a szerb elnök úgy véli, a hágai bíróságot túlságosan is befolyásolja a média.

Elismerte, hogy több fontos, szerb politikai személyiség eltűnésére nem tud magyarázatot adni a rendőrség.

Kostunica régóta készülődik Ibrahim Rugovával személyesen találkozni, ám eddig csak az albán sajtó (Koha Ditore) révén alakul közöttük kedvezően a kapcsolat. A NATO-val továbbra sem javul azonban Szerbia együttműködése. Állítólag amerikaiak pénzelik az albán terroristákat.

A koszovói rendezést úgy képzei Kostunica, hogy mind a szerb, mind az albán menekültek visszatérnek; majd Koszovó soknemzetiségű társadalmat épít, amelyben a szélsőségesek nem erőszakoskodhatnak büntetlenül a mérsékeltek fölött. Arra a kérdésre, hogy vajon Koszovó önálló államként funkcionálhatna-e, a szerb elnök úgy válaszolt, hogy ez esetben a térség összes nemzetközi határa is megváltozna, elsősorban is Boszniaé. A szerb elnök egyébként a daytoni elveknek megfelelően elfogadja egy és ugyanazon alakulatnak Bosznia-Hercegovinát. A NATO-val nem törekszik kapcsolatépítésre, annál inkább országának európai integrációját szorgalmazza. Szent Száva megállapítását ma is időszerűnek érzi, miszerint Szerbia magába foglalja a Nyugat minden keleties és Kelet összes nyugatias vonását. Ebből származik eredetisége...

Az Egyesült Államokkal ugyanolyan diplomáciai kapcsolat kialakítására törekszik azonban, mint Németországgal vagy Franciaországgal. Általában véve azonban az európai jó szomszédság megteremtése nála az elsődleges cél.

A riport készítésekor Szerbiát már nyolcadik éve sújtotta a Világbank és más nemzetközi szervezetek bojkottja. Elsőként egyes európai államok nyújtottak ismét anyagi segítséget neki. Kiemelt szerepet játszik e téren Franciaország, melynek a második világháború előtt igen jelentős kulturális szerepe volt a térségben. Szerbia ma is ezt a francia kultúrát részesítené előnyben az angolszásszal szemben.

Kostunica nem álmodozó, de eltökélten reméli, hogy országának van jövője a jogállamok közösségében.

Kakasy Judit

Rendszerváltás Belgrádban – Beszélgetés Vojislav Kostunicával

Girard, Renaud [Rip.]: Changement d'ère a Belgrade. Eretien avec Vojislav Kostunica. = Politique internationale, 2001. 90. no. 251-263. p.

A Le Monde ismert riporterének első kérdése a jugoszláv elnök mérsékelten nacionalista felfogását érintette. Kostunica fölkészülten úgy válaszolt, hogy a népek vezetői mindig nacionalisták, ám a kis népeket nevezik csak pejoratív értelemben annak.

A posztkommunista államokéhoz hasonlóan Szerbiáról is elmondható, hogy az utolsó diktátornak, Miloševićnek politikai hatalma s talán befolyása sincs, gazdasági azonban annál nagyobb. Az új rendszer tehát nem tud majd egyik napról a másikra kiépülni. Éppen a volt Jugoszláviában adódott lehetőség a központi államvezetés mellett az egyéni gazdasági kezdeményezések megvalósítására.

Hatalomra jutása után közvetlenül Kostunica nem akart megszabadulni a hadsereg és a titkosszolgálat korábbi vezetőitől. Magyarázata szerint ezt azért nem tette, mert egyrészt a szövetségi rendőrséget még Milošević szétosztotta, másrészt a hadsereg voltaképpen a tüntetők oldalára állt, és nem teljesítette Milošević parancsait. Abban a bizonytalan politikai helyzetben, amelyben Koszovóba albán gerillák szivárognak be, és küszöbön áll a szerbek és Montenegró kapcsolatának elmérgesedése, a jelenlegi szerb elnök nem akart változtatni a kormányhoz hű hadsereg szervezetén.

A koalíciónak, amely Szerbiában december 23-án győzött, másik legszámottevőbb tagja a Zoran Djudjic miniszterelnök vezette Demokratikus Párt. Vajon tényleg elszánt riválisai-e egymásnak Kostunicával? Montenegró kérdésében Kostunica valóban sokkal óvatosabb. Általában is jobban tiszteli a már meglévő formációkat, és nem híve az azonnali, minden áron való változtatásoknak. Ő még emlékszik arra, amikor a montenegrói elnök Milošević Jugoszláviáját ellenezte (1998. május), s most, hogy Milošević nem regnál többé, még mindig Jugoszlávia ellen munkál... Kostunica a meglévő, legális, föderatív alapokon kezdené meg a tárgyalást, feltéve, hogy az a szövetségi köztársaságok szétválásához is vezethet. Úgy véli azonban, hogy egy egyesülő Európában nem értelmezhető egy 600 ezer lakosú új állam, különben is több montenegrói él Szerbiában, mint Montenegróban. Az új szerb elnök gesztusként még Montenegróba is ellátogatott, hogy Djukanovic-csal tárgyaljon.

A jelenlegi Szerbiában – Kostunica szerint – mindenkinek éppen elég munka jut. Őt elsősorban egy új szerb alkotmány létrehozása érdekli, amely rögzítené a Montenegróhoz való viszonyt is.

A riport készítésekor Milošević még háborítatlanul élt otthonában, a volt Tito-rezidenciában. Mindazonáltal a saját, valamint pártjának halálos ítéletét jelené, ha ténylegesen vissza akarna térni a politika élvonalába – nyilatkozta az új szerb elnök. Kostunica ellenezte a hágai Nemzetközi Büntető Bíróság általi ítélezést; inkább a dél-afrikai, chilei gyakorlatot követte volna, hogy tudniillik a saját hazájában ítélik el a bűnöst. Ugyanezért pl. Ratko Mladic tábornok bűneit is valamiféle független történésekből álló bizottságnak kellett volna mérlegelnie, ugyanis a szerb elnök úgy véli, a hágai bíróságot túlságosan is befolyásolja a média.

Elismerte, hogy több fontos, szerb politikai személyiség eltűnésére nem tud magyarázatot adni a rendőrség.

Kostunica régóta készülődik Ibrahim Rugovával személyesen találkozni, ám eddig csak az albán sajtó (Koha Ditore) révén alakul közöttük kedvezően a kapcsolat. A NATO-val továbbra sem javul azonban Szerbia együttműködése. Állítólag amerikaiak pénzelik az albán terroristákat.

A koszovói rendezést úgy képzei Kostunica, hogy mind a szerb, mind az albán menekültek visszatérnek; majd Koszovó soknemzetiségű társadalmat épít, amelyben a szélsőségesek nem erőszakoskodhatnak büntetlenül a mérsékeltek fölött. Arra a kérdésre, hogy vajon Koszovó önálló államként funkcionálhatna-e, a szerb elnök úgy válaszolt, hogy ez esetben a térség összes nemzetközi határa is megváltozna, elsősorban is Boszniaé. A szerb elnök egyébként a daytoni elveknek megfelelően elfogadja egy és ugyanazon alakulatnak Bosznia-Hercegovinát. A NATO-val nem törekszik kapcsolatépítésre, annál inkább országának európai integrációját szorgalmazza. Szent Száva megállapítását ma is időszerűnek érzi, miszerint Szerbia magába foglalja a Nyugat minden keleties és Kelet összes nyugatias vonását. Ebből származik eredetisége...

Az Egyesült Államokkal ugyanolyan diplomáciai kapcsolat kialakítására törekszik azonban, mint Németországgal vagy Franciaországgal. Általában véve azonban az európai jó szomszédság megteremtése nála az elsődleges cél.

A riport készítésekor Szerbiát már nyolcadik éve sújtotta a Világbank és más nemzetközi szervezetek bojkottja. Elsőként egyes európai államok nyújtottak ismét anyagi segítséget neki. Kiemelt szerepet játszik e téren Franciaország, melynek a második világháború előtt igen jelentős kulturális szerepe volt a térségben. Szerbia ma is ezt a francia kultúrát részesítené előnyben az angolszásszal szemben.

Kostunica nem álmodozó, de eltökélten reméli, hogy országának van jövője a jogállamok közösségében.

Kakasy Judit

Rendszerváltás Belgrádban – Beszélgetés Vojislav Kostunicával

Girard, Renaud [Rip.]: Changement d'ère a Belgrade. Eretien avec Vojislav Kostunica. = Politique internationale, 2001. 90. no. 251-263. p.

A Le Monde ismert riporterének első kérdése a jugoszláv elnök mérsékelten nacionalista felfogását érintette. Kostunica fölkészülten úgy válaszolt, hogy a népek vezetői mindig nacionalisták, ám a kis népeket nevezik csak pejoratív értelemben annak.

A posztkommunista államokéhoz hasonlóan Szerbiáról is elmondható, hogy az utolsó diktátornak, Miloševićnek politikai hatalma s talán befolyása sincs, gazdasági azonban annál nagyobb. Az új rendszer tehát nem tud majd egyik napról a másikra kiépülni. Éppen a volt Jugoszláviában adódott lehetőség a központi államvezetés mellett az egyéni gazdasági kezdeményezések megvalósítására.

Hatalomra jutása után közvetlenül Kostunica nem akart megszabadulni a hadsereg és a titkosszolgálat korábbi vezetőitől. Magyarázata szerint ezt azért nem tette, mert egyrészt a szövetségi rendőrséget még Milošević szétosztotta, másrészt a hadsereg voltaképpen a tüntetők oldalára állt, és nem teljesítette Milošević parancsait. Abban a bizonytalan politikai helyzetben, amelyben Koszovóba albán gerillák szivárognak be, és küszöbön áll a szerbek és Montenegró kapcsolatának elmeresedése, a jelenlegi szerb elnök nem akart változtatni a kormányhoz hű hadsereg szervezetén.

A koalíciónak, amely Szerbiában december 23-án győzött, másik legszámottevőbb tagja a Zoran Djindjic miniszterelnök vezette Demokratikus Párt. Vajon tényleg elszánt riválisai-e egymásnak Kostunicával? Montenegró kérdésében Kostunica valóban sokkal óvatosabb. Általában is jobban tiszteli a már meglévő formációkat, és nem híve az azonnali, minden áron való változtatásoknak. Ő még emlékszik arra, amikor a montenegrói elnök Milošević Jugoszláviáját ellenezte (1998. május), s most, hogy Milošević nem regnál többé, még mindig Jugoszlávia ellen munkál... Kostunica a meglévő, legális, föderatív alapokon kezdené meg a tárgyalást, feltéve, hogy az a szövetségi köztársaságok szétválásához is vezethet. Úgy véli azonban, hogy egy egyesülő Európában nem értelmezhető egy 600 ezer lakosú új állam, különben is több montenegrói él Szerbiában, mint Montenegróban. Az új szerb elnök gesztusként még Montenegróba is ellátogatott, hogy Djukanovic-csal tárgyaljon.

A jelenlegi Szerbiában – Kostunica szerint – mindenkinek éppen elég munka jut. Őt elsősorban egy új szerb alkotmány létrehozása érdekli, amely rögzítené a Montenegróhoz való viszonyt is.

A riport készítésekor Milošević még háborítatlanul élt otthonában, a volt Tito-rezidenciában. Mindazonáltal a saját, valamint pártjának halálos ítéletét jelentené, ha ténylegesen vissza akarna térni a politika élvonalába – nyilatkozta az új szerb elnök. Kostunica ellenezte a hágai Nemzetközi Büntető Bíróság általi ítéletet; inkább a dél-afrikai, chilei gyakorlatot követte volna, hogy tudniillik a saját hazájában ítélik el a bűnöst. Ugyanezért pl. Ratko Mladic tábornok bűneit is valamiféle független történésekből álló bizottságnak kellett volna mérlegelnie, ugyanis a szerb elnök úgy véli, a hágai bíróságot túlságosan is befolyásolja a média.

Elismerte, hogy több fontos, szerb politikai személyiség eltűnésére nem tud magyarázatot adni a rendőrség.

Kostunica régóta készülődik Ibrahim Rugovával személyesen találkozni, ám eddig csak az albán sajtó (Koha Ditore) révén alakul közöttük kedvezően a kapcsolat. A NATO-val továbbra sem javul azonban Szerbia együttműködése. Állítólag amerikaiak pénzelik az albán terroristákat.

A koszovói rendezést úgy képzei Kostunica, hogy mind a szerb, mind az albán menekültek visszatérnek; majd Koszovó soknemzetiségű társadalmat épít, amelyben a szélsőségesek nem erőszakoskodhatnak büntetlenül a mérsékeltek fölött. Arra a kérdésre, hogy vajon Koszovó önálló államként funkcionálhatna-e, a szerb elnök úgy válaszolt, hogy ez esetben a térség összes nemzetközi határa is megváltozna, elsősorban is Boszniaé. A szerb elnök egyébként a daytoni elveknek megfelelően elfogadja egy és ugyanazon alakulatnak Bosznia-Hercegovinát. A NATO-val nem törekszik kapcsolatépítésre, annál inkább országának európai integrációját szorgalmazza. Szent Száva megállapítását ma is időszerűnek érzi, miszerint Szerbia magába foglalja a Nyugat minden keleties és Kelet összes nyugatias vonását. Ebből származik eredetisége...

Az Egyesült Államokkal ugyanolyan diplomáciai kapcsolat kialakítására törekszik azonban, mint Németországgal vagy Franciaországgal. Általában véve azonban az európai jó szomszédság megteremtése nála az elsődleges cél.

A riport készítésekor Szerbiát már nyolcadik éve sújtotta a Világbank és más nemzetközi szervezetek bojkottja. Elsőként egyes európai államok nyújtottak ismét anyagi segítséget neki. Kiemelt szerepet játszik e téren Franciaország, melynek a második világháború előtt igen jelentős kulturális szerepe volt a térségben. Szerbia ma is ezt a francia kultúrát részesítené előnyben az angolszászal szemben.

Kostunica nem álmodozó, de eltökélten reméli, hogy országának van jövője a jogállamok közösségében.

Kakasy Judit

A Baltikum szovjetizálása a „helyi nacionalizmusok” letörésével 1949 és 1952 között (különös tekintettel az ún. „észti ügyre”)

Zubkova, E. Ű.: Fenomen „mestnogo nacionalizma”: „čstonskoe delo” 1949–1952 godov v kontekste sovetizacii Baltiki. = Otecestvennâ istoriâ, 2001. 3. no. 89–102. p.

A második világháborút követően a közép- és kelet-európai államok zöme szovjet érdekszférába került. Miközben a szóban forgó országok mindegyike bizonyos értelemben „speciálisnak” számított, sok vonatkozásban mégis hasonlítottak egymásra. Általában jellemző volt rájuk, hogy a törzslakosság többsége nem kívánta a szovjet uralmat, inkább nyugati mintákat követő kibontakozást szeretett volna. A kommunista ideológia pozíciói is gyengék voltak. Ráadásul a régió fejleményeit Nyugat-szerte élénk érdeklődés kísérte.

Moszkva kezdetben bizonytalan volt abban a tekintetben, hogy miként, milyen módszerekkel szovjetizálja ezt a térséget. A Baltikum 1940 után véghezvitt szovjetizálása mindenestre óvatosságra intette a központi hatalmi elitet, minthogy a túlzott sietség és a bőven alkalmazott erőszak nem várt nehézségeket okozott a régió három államában. Várható volt, hogy e háború előtti „klasszikus” módszer követése az új érdekszférában sem volna üdvözítő.

És persze: a visszahódított Baltikumban sem lett volna üdvözítő. Ezért ott 1944 ősze és 1947 első fele közötti időszakban olyan liberálisnak mondható mechanizmusokat alkalmazott a moszkvai pártközpont, amelyek egyszersmind a szovjetellenes érzelmekben osztozó kelet-közép-európai, egyre inkább csak de jure szuverén államokban, „népi demokráciákban” is alkalmazhatók lettek. Így akkoriban a megtorlások csak az „idegen elemekre”, a nem kommunista pártok tagjaira és szimpatizánsaira terjedtek ki, és az apparátus lépten-nyomon hangoztatta: a szocializmushoz különféle úton-módon lehet eljutni.

1947 szeptemberében a Kominform létrejöttével és a központban dúló hatalmi harcokkal (a Malenkov–Berija-csoport a Zsdanov–Kuznyecov-csoporttal szemben) párhuzamosan vége szakadt az engedékenységnak. A harminc években kifejlesztett szovjet forgatókönyv szerint a népi demokratikus államokban nagy hirtelen monstre ügyet, pereket koholtak immár a kommunista pártok tagjai ellen azzal a váddal, hogy a megvádolt

párttagok a „nemzeti szocializmus” szakértői voltak, vonakodtak elismerni a Szovjetunió jelentőségét és szerepét, a szocializmus építésének szovjet tapasztalatait stb. Magukat a pereket minden bizonnyal Moszkva sugalmazta, ám hogy az elit választékából konkrétan kit fognak perbe, az a helyi vezetőkön múlt. Nekik róható fel, hogy Magyarországon Rajk, Bulgáriában T. Kosztov, Csehszlovákiában G. Husák, L. Novomeský, M. Šverma, P. Slánský került a vádlottak padjára. E perek következményeként a kelet-közép-európai rezsimek feltételek nélkül a szovjet politika uszályába kerültek.

Ezzel párhuzamosan a Szovjetunióban is kezdetét vette a belső tisztogatás folyamata. Ez torkollott egyebek mellett a „leningrádi ügy” megrendezésébe – a többi oroszországi régió számára a „miheztartás végett” üzenetét hordozva.

A politikai „széljárás” 1947. évi megváltozásakor mindhárom balti köztársaságban liberálisnak mondható politikusok álltak a párt- és kormányhatalom csúcán. A helyi párt első titkára és a miniszterelnök az adott köztársaság törzsnemzetiségéhez tartozott, a másodtitkár és a miniszterelnök-helyettes viszont általában orosz nemzetiségű volt, de többnyire liberális beállítottságú.

A központi apparátus ennek ellenére csak Észtországgal szemben kívánt példát statuálni. Az Észt Kommunista Párt és a minisztertanács munkáját az 1950 májusában hozott moszkvai párthatározat a következőkben marasztalta el: a burzsoá nacionalizmus ellen szükséges harc hiánya, a szovjet intézmények káderpolitikájának ideológiai közömbössége, az elégtelen kritika és önkritika, a pártba való felvétel irányításának gyengesége, az „idegen elemek” pártba történő beszivárgásának lehetővé tétele, a felsőoktatás ellenőrzésének elhanyagolása, aminek következtében a hallgatóság egy részének körében burzsoá-nacionalista hatások figyelhetők meg, az élenjáró dolgozók (főként orosz nemzetiségűek) üldözésének, illetve a termelés dezorganizációjának eltűrése, a szovjet törvények félreértelmezésének esetei (pl. nyugdíjfolyósítások volt burzsoák és más „kapitalisták” számára), elégtelen erőfeszítések a kolhozok megerősítése terén. Mindezeket a bűnöket összefoglalóan a „helyi nacionalizmus” fogalma alá lehet sorolni.

Személyi vonatkozásban a támadásoknak mindenekelőtt N. Karotamm volt kitéve, akit 1950. március 21-én váltottak le első titkári funkciójából. A sorban második A. Veimer, az észt minisztertanács elnöke lett, kinek leváltására valamivel később, 1951 áprilisában került sor. A vizsgálódások fő informátora az észt párt másodtitkára, I. Kebin volt, aki N. Karotamm leváltása után első titkárrá avanszált.

A leváltott Karotammot és Veimert nem zárták ki a pártból annak ellenére sem, hogy az 1952 elejére eső utóvizsgálat során mindkettő „kikérte magának” a burzsoá és helyi nacionalizmusban való elmarasztalást. Karotamm tudományos pályára lépett, megvédte disszertációját, 1969-ben Moszkvában halt meg. Veimer 1957-ben ismét közszereplést vállalt: Észtország népgazdasági tanácsának elnöke lett, 1968-ban pedig az Észt Tudományos Akadémia elnöke. Ellenlábasuk, Kebin 28 éven át maradt az észt KP első titkára, 1978-ban pedig 73 évesen az Észt Szocialista Szovjet Köztársaság elnökségének elnökévé választották.

A kérdés: miért éppen Észtországot jelölték ki a példa statuálására. Aligha azért, mert itt a csúcsvezetés fiatalabb volt, mint a két másik balti köztársaságban. Viszont a „leningrádi per” földrajzi közelségénél fogva a kiválasztásra valamelyes hatást már gyakorolhatott, de kizárólag lélektanit, ui. az ügy teljes dokumentumtermésében szinte nincs is utalás erre az összefüggésre. Valójában Moszkvának ezért volt szüksége rá, hogy folyamatában gyakorlatot szerezzen a regionális elitek „megnevelésére” és kordában tartására, aminek következtében maradéktalanabban valósulhattak meg a központi utasítások. Az „észt ügy” a későbbiekben etalonként szolgált más ügyek lebonyolításához pl. Litvániában, Azerbajdzsánban és Ukrajnában.

Az Észtországban történtek legfeltűnőbb jellegzetessége, hogy a népi demokratikus országokban és Leningrádban történetekhez képest itt nem volt nagy „felhajtás”, gyors „lebonyolítás” (több mint két éven át „bíbelődtek” vele), nem született ítélet sem. A represszió inkább a közigazgatást, a kultúrát és a politikai másodvonalat (pl. N. Andersent, Ch. Kruust, A. Allikot) sújtotta börtönbüntetésekkal és Vorkutába küldéssel, de a kommunista párt egészét érintetlenül hagyta. Egyébként Észtországban a nagyrészt „importáltakból” verbuválódott pártkáderek a köztársaság szovjetizálásának egyedül megbízható hívei és támogatói-előmozdítói voltak. Moszkva mindössze rájuk támaszkodhatott teljes mértékben, ha a szovjet érdekeket (köztük a mind több betelepült orosz jogait) kellett megvédeni a „nemzeti nacionalizmus” új és új próbálkozásaival szemben.

Oroszország és a balti államok viszonyának alakulását ma már szabadon lehet kutatni-értékelni, eleddig mégis csak kevés megalapozott publikáció látott napvilágot e rendkívül érdekes és fontos témakörből. A referált szerző az Oroszországi Tudományos Akadémia Oroszországi Történelmi Intézetének vezető kutatója. Tanulmányának megszületését anyagilag a Nyílt Társadalom Intézete támogatta.

Futala Tibor

Az etnikai kisebbségek és a politika kapcsolata Nyugat-Európában

Crowley, John: The Political Participation of Ethnic Minorities. = International Political Science Review, 22. vol. 2001. 1. no. 99-121. p.

A tanulmány a nyugat-európai liberális demokráciák egyik árnyoldalát mutatja be, az etnikai kisebbségek hátrányos politikai-gazdasági megkülönböztetését és marginalizációját.

A jelenség okait keresve az első problematikus pont a „kisebbség” fogalmának empirikus és normatív meghatározása, amely alkalmasint más-más jelentést hordoz az egyes országokban. Az mindenhol közös, hogy a kisebbségi csoportok a megkülönböztetés és az elismerés kettős folyamatának eredményeként jönnek létre, és maradnak fenn. A folyamat két komponensének súlya azonban már korántsem ilyen egyforma. Ez a kérdés még

maguknak az etnikai csoportoknak is sok gondot jelent: hogyan határozzák meg és fogadtassák el önmagukat kulturálisan és politikailag különálló közösségként, és hogyan különböztessék meg saját csoportjukat a többségtől, illetve más kisebbségektől? Ennek az ön-definiálásnak, saját maguk társadalmi megkülönböztetésének számos összetevője van: a hit a saját közösség és kultúra létében és fennmaradásában, a széles rokoni kapcsolatok megléte, a történelem során felhalmozott közös és etnikum-specifikus tudás és tapasztalat s végül a közös kultúra. Ez utóbbihoz tartozik a saját nyelv, az öltözködés („népviselet”), a sajátos rítusok, amelyek átvétele és rendszeres gyakorlása jelenti az új tagok befogadásának előfeltételét. Egy etnikum ezen sajátosságai azok, amelyek egyrészt az önálló nemzetiségi identitást biztosítják a csoport tagjainak, másrészt pedig megvédik őket a más kulturális közösségek tagjaival való összetévesztéstől. Ennek ellenére a kultúra komponensei nem kézzelfoghatók, ezért definiálásuk és felismerésük is problematikus. Így a különböző kisebbségek állami szintű statisztikai nyilvántartása és az ettől függő gazdasági és politikai támogatása is számos nehézségbe ütközik. Így a származási országok és kulturális jellemzők szerint felállított téves statisztikai kategóriák érezhető hátrányokat okoznak a kisebbségeknek. Ennek következtében a formálisan demokratikus és liberális (és nem multikulturális) társadalmakban sem tudnak a kisebbségek integrálódni, különösen akkor nem, ha a többség előítéleteivel is szembe találják magukat.

A kisebbségek fogalmának normatív és empirikus meghatározása során a nyugat-európai országokban olyan leegyszerűsítéseket („short cuts”) alkalmaznak, amelyek mind szociológiailag, mind pedig adminisztratív szempontokból megkérdőjelezzik az állami szinten meghatározott etnikai kategóriákat és statisztikákat, ezek használhatóságát pedig jelentősen korlátozzák. Ennek következtében az utóbbi években sokat veszítettek értékükből és jelentőségükből az állami nyilvántartások. Példaként az MPMC projekt („Multicultural Policies and Modes of Citizenship” – „Multikulturális politikák és az állampolgárság módjai”) keretében használt kategóriákat lehet megemlíteni.

Az egyes államok általában származási ország szerint kategorizálják a bevándorlókat és a kisebbségeket, külön kiemelve egy-két jelentősebb csoportjukat. Az, hogy melyik etnikum minősül jelentősnek, természetesen országonként, sőt sokszor városonként is eltér. Van azonban olyan város is (például Köln), ahol minden külföldit egy kategóriába sorolnak, és van, ahol kontinens vagy vallás szerint osztják kategóriákba a kisebbségeket. A problémát itt nem is a különböző statisztikák összehasonlítási nehézségei adják, hanem a statisztikai kategóriák és a valódi társadalmi csoportok közötti szakadék, illetve a bevándorló-szemlélet és a nemzeti kisebbségi-szemlélet közötti ellentét.

Az első probléma oka a durva adminisztratív leegyszerűsítésekben rejlik, amelyek félrevezetőek, különösen a nemzeti hovatartozáson alapuló rendszereknél, ahol a többség esetleges nacionalista előítélete a szolidaritás és társadalmi integráció legfőbb gátja lehet. A második kritikus pont a jogi kérdéseknél jelentkezik, a legtöbb nyugat-európai ország ugyanis csak nagyon korlátozott számban adja meg az állampolgárságot a bevándorlóknak és leszármazottaiknak. Ezáltal a „külföldiek”, az „idegenek”, a „bevándorlók” és az „etnikai kisebbségek” fogalmak közötti különbségek fokozatosan eltűnnek, hátrányosan érintve a kisebbségek megítélését, rontva esélyeiket az egyenjogúsághoz és lehetetlenné téve normatív és statisztikai megkülönböztetésüket. Hogyan lehet akkor a kisebbségeket jogi kategóriák nélkül definiálni? – merülhet fel a kérdés. A helyzetet tovább bonyolítja a személyes, empirikus szociológiai kutatások (kérdőívek) általában alacsony hatékonysága (a sok „Egyéb” válasz miatt az etnikai hovatartozásra vonatkozó kérdéseknél). A Nagy-Britanniában végzett „Labour Survey” („Munkaerő-felmérés”) esetében viszont szerep jut a kérdezőbiztosok saját véleményének, benyomásának is, és a lehetséges válaszok száma is nagyobb. Itt tehát lehetőség van az etnikai csoportok hivatalos szintű distinkciójára. Franciaországban ezzel ellentétben tisztán jogi, formális kategóriákkal van dolgunk, amelyeknek szinte semmi közük nincsen a konkrét társadalmi csoportokhoz. Ebben a nacionalista-asszimilacionista modellben összesen három csoportot találunk: született franciák, honosított franciák (egykori gyarmatokról „hazatérők”) és külföldiek.

A nemzeti kisebbségek meghatározásának problematikája után a tanulmány a politikai részvételükkel foglalkozik. Ennek intézményei és kontextusai is jelentősen különböznek egymástól az egyes országokban. A vizsgálat kiindulópontja az, hogy a bevándorlók a többségtől eltérő érdekekkel, attitűddel és politikai lehetőségekkel érkeznek egy országba, ahol ezt követően vagy sikerül megőrizniük különállásukat, vagy beleolvadnak a többségbe. Az első esetben jogi és gazdasági diszkriminációt is el kell szenvedniük, a második esetben pedig látszólagos egyenlőségük ellenére a rasszista, szélső-jobboldali nacionalista csoportok célpontjaivá válnak. Politikai szereplőként való integrálásuk az ún. „Vergemeinschaftung” („Közösséggé-alakítás”) weberi fogalmával jellemezhető, ami bevett gyakorlat a mai nyugat-európai társadalmakban. Ennek az asszimiláció-párti folyamat megvalósításának azonban számos akadályja van, amelyek az etnikai csoportok sajátos jellegéből adódnak. A kisebbségek ugyanis nem hagyományos politikai szereplők (mint például a pártok vagy a szakszervezetek), mivel legfontosabb céljuk politikai képviselőjük megvalósítása. Ezért politikai és társadalmi megítélésük élesen elválik egymástól, kettős identitást adva az etnikai csoportoknak.

Az elmúlt húsz év a kisebbségek és a politika kapcsolatában számos, a kisebbségek számára többnyire kedvezőtlen változást hozott:

- A hagyományos etnikai és politikai fogalmakkal már nem lehet pontos magyarázatot adni a kisebbségek politikai viselkedésére. Szükség van tehát a multikulturális szemléletmód általános érvényesítésére.
- A társadalmi-gazdasági problémák kezelésénél nem feltétlenül a kisebbségek jelentik az elsődleges célcsoportokat.
- A bevándorlókkal kapcsolatos politika kevésbé szolgálja a multikulturális társadalmak létrejöttét.
- Az „etnikai csoport” (bevándorlók) és a „nemzeti kisebbségek” (egy állam lakosságának politikai okokból és a történelem igazságtalanságai miatt annak határain kívül szorult része) fogalmak végérvényes szétválása.

Mindezek a változások a kisebbségek integrációjának és a multikulturalizmus ideájának egyre csökkenő kormányzati és társadalmi támogatottságára utalnak. A gyakorlat is az etnikai csoportok stigmatizálását vagy homogenizálását mutatja. Politikai szerepet a kisebbségek csak bizonyos területeken kaphatnak (például a bevándorlókat támogató szervezetekkel kapcsolatban), szavazati joguk pedig legfeljebb csak a helyi választásokon lehet. Kivételt itt is talán csak Nagy-Britannia képez, ahol az 1980-as évek második felétől a multikulturális szemlélet került előtérbe, aminek eredményeként a különböző kisebbségek mind helyi, mind pedig nemzeti szinten teljes értékű szereplőkké váltak (választásokon való aktív és passzív részvétel, politikai képviselet).

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a kisebbségekkel kapcsolatos problémák Nyugat-Európában alapvetően két területen nyilvánulnak meg: a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek kulturális okaiban (nacionalizmus, rasszizmus, xenofóbia), illetve az etnikai csoportok kulturális fennmaradási nehézségeiben a többnyire monokulturális társadalmakban. Az „etnikai csoport” fogalma tehát nem is az elméletben, hanem inkább a gyakorlatban vált problematikussá. A megoldás azonban a közeljövőben sem várható, aminek szintén több oka van:

1. A kisebbségek közösségeinek fennmaradása számos akadályba ütközik (a társadalmi individualizmus gyakorlata, az állampolgároktól elvárt viselkedési minták követése, a közösségekre nehezedő gazdasági, illetve jogi-adminisztratív nyomás).
2. A tapasztalat azt mutatja, hogy politikai részvételük esetleges és bizonytalan, politikai különállásuk pedig az állampolgárság elnyerésével egyenes arányban csökken.
3. Az állami kisebbségi politikák is egyre kisebb jelentőséget tulajdonítanak az etnikai csoportok integrálásának, bekapcsolásának a társadalmi-politikai életbe.

Mindezek alapján elmondható, hogy a tanulmányban bemutatott problémák a nyugat-európai társadalmakban érvényesülő társadalmi egyenlőtlenségek, előítéletek és etnikai diszkrimináció egyértelmű bizonyítékai. A megoldást a multikulturális szemléletmód elterjedése, az egyenlő állampolgári jogok biztosítása és a különböző társadalmi csoportok strukturális integrációja jelentené, amelyek megteremthetnék a lehetőséget a kisebbségek számára a politikai és társadalmi életbe való bekapcsolódásra.

Vadász Rezső

Nyelvpolitika és nyelvi helyzet a Szovjetunió utódállamaiban

Bieder, Hermann: Sprachenpolitik und Sprachensituation in den Nachfolgestaaten der Sowjetunion. = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 5. Sonderband. Wien, 2000. 123-139. p.

Röviddel a Szovjetunió 1991 decemberében kimondott felbomlása előtt, 1989 és 1991 között mind a tizenöt szövetséges köztársaságban olyan törvényeket fogadtak el, amelyek mindenütt államnyelvnek nyilvánították a névadó nemzetek nyelvét, rögzítették az orosz nyelv közvetítő szerepét, és szabályozták a kisebbségi nyelvek helyzetét. A Szovjetunió felbomlása után az immár független utódállamok némelyike (Észtország, Lettország, Moldávia és Ukrajna) úgy módosította nyelvi és nemzetiségi törvényeit, hogy tovább erősítették a nemzeti nyelv szerepét, ezzel szemben gyengítették az orosz nyelv pozícióit és egyúttal pontosították a nemzeti kisebbségek jogait. Így például 1992-ben Lettországban és 1995-ben Észtországban az 1989. évi, az orosz nyelvnek még különleges jogokat biztosító nyelvtörvényeket olyan új jogszabályok váltották fel, amelyek a közéletben már csak a nemzeti nyelv ismeretét írják elő, az orosz nyelvet pedig már csak a többi nemzeti kisebbség nyelvével azonos jogok illetik meg. A többi egykori szövetségi köztársaságban legfeljebb csak néhány jelentéktelen részletkérdésben módosították a nyelvtörvényeket, így azok elvben ma is hatályosak. Kivétel ez alól Fehéroroszország, amely a szovjet utódállamok közül egyedül döntött úgy egy 1995-ben megtartott népszavazás nyomán, hogy az orosz második államnyelvvé nyilvánítja, ami a saját nemzeti nyelv pozícióinak gyengülésével járt.

A nyelvtörvények mindenütt fokozatosan kívánták bevezetni az új államnyelvet a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, a törvényhozásban, az oktatásban és a médiában. A kisebbségek számára mindenütt több éves türelmi időt hagytak az új államnyelv elsajátítására. Különböző okokból azonban ezek a törvények az utódállamokban eltérő eredményességgel valósultak meg, és az oroszról a nemzeti nyelvekre való átállás nem minden köztársaságban és nem minden kommunikációs szférában történt meg. A nyelvi átállás a balti és a kaukázusi köztársaságokban gyakorlatilag befejeződött, a keleti szláv és a közép-ázsiai köztársaságokban azonban nem zajlik zökkenőmentesen.

Az utódállamok nyelvi helyzetének jellemzésére a szerző az alábbi mutatókat tartja mérvadónak:

Az etnodemográfiai helyzet: Az 1989. évi (utolsó szovjet) népszámlálásnál a nemzetiségi hovatartozás megállapítására a személyes okmányokban szereplő nemzetiségi besorolás szolgált, nem pedig az önbevallás. Az így nyert adatok szerint akkor a nem orosz tagköztársaságokban 138,72 millió ember élt, akik közül 113,43 millió (81,77%) volt a nem orosz, 25, 29 millió (18,23%) pedig az orosz. A névadó nemzet aránya az összslakosságban belül azonban igen eltérő volt az egyes köztársaságokban. A skála az etnikailag csaknem homogén Örményországtól (94,25% örmény) Azerbajdzsánon (82,62% azeri), Litvánián (79,6% litván), Fehéroroszországon (77,83% fehérorosz), Ukrajnán (71,9% ukrán), Üzbegisztánon (71 % üzbég) és Grúzián (70,19% grúz) keresztül az etnikailag nagyon heterogén Moldáviáig (64,5% moldvai román), Tadzsisztánig (62% tádzsik), Észtorszáig (61,5% észt), Lettorszáig (52,54% lett), Kirgizisztánig (52,3% kirgiz) és Kazahsztánig (39,7% kazah) húzódik. Az 1989 óta bekövetkezett erős migrációs folyamatok miatt ezek az arányok mára részben módosultak: az oroszok nagy számban távoztak a közép-ázsiai és a kaukázusi köztársaságokból, a zsidók tömegesen hagyták el a volt szovjet köztársaságokat, a németek és a lengyelek közül sokan anyaországukba távoztak, a tatárok visszatértek a Krimbe.

A nemzeti tudat: A nemzeti önállóság, a saját történelmi és kulturális hagyomány tudata a balti és a kaukázusi népek, sőt valószínűleg a török népek között is erősebb, mint a keleti szláv fehéroroszkok és ukránok körében, akiknek továbbra is nehézséget okoz elhatárolni saját nemzeti identitásukat az oroszokétól.

Anyanyelvmegegyezés: E mutató a nyelvváltással szembeni ellenállást jelzi, ami a török, a kaukázusi, a balti népek, valamint a moldvai románok esetében a legnagyobb (91,6-98,5%), míg a legkisebb az ukránok (81,1%), de legfőképpen a fehéroroszkok (70,9%) között. Ezek az adatok azonban csupán az anyanyelv iránti lojalitást jelzik (az adott köztársaság névadó nemzetéhez tartozók közül ennyien vallották a népszámlálásnál, hogy az anyanyelvük az adott nemzeti nyelv), de semmit sem árulnak el az így nyilatkozók anyanyelvi kompetenciájáról. Példának okáért Fehéroroszországban ugyan a fehéroroszkok 70,9 százaléka nevezte meg anyanyelveként a fehéroroszt, de legfeljebb egy harmaduk rendelkezik kielégítő színvonalú anyanyelvismerettel.

Másodnyelvismeret: Azokban a nem orosz tagköztársaságokban, ahol az 1989. évi adatok szerint a névadó nemzet nagy számú orosz és/vagy egyéb, de többnyire eloroszosodott kisebbséggel élt együtt (pl. Kazahsztánban, Lettországban, Észtországban), vagy ahol az oroszítás igen magas fokra jutott (pl. Ukrajnában vagy Fehéroroszországban), a névadó nemzet tagjai nagy arányban (54–64%) rendelkeztek másodnyelvi szintű orosz nyelvi kompetenciával („második anyanyelv” a szovjet statisztikákban). Ott viszont, ahol az etnodemográfiai helyzet nem volt túlzottan heterogén, illetve az orosz kisebbség nem volt erős (pl. Örményországban, Litvániában, Grúziában), ez az arány csak 24 és 47% között mozog. Az orosz nyelvi kompetencia az egyes tagköztársaságokon belül is differenciálódik. A városi lakosságon belül a legmagasabb a kazahok között (71,3%), legalacsonyabb az észtek között (40%), a falusi lakosságon belül pedig legmagasabb a fehéroroszknál (59,6%), legalacsonyabb az üzbégekénél (15%). A városi férfilakosság mindenütt nagyobb arányban rendelkezett orosz nyelvi kompetenciával, mint a női népesség.

Az asszimiláció foka: A másodnyelvismerettel szoros összefüggést mutat az asszimiláció foka. Az 1989. évi népszámlálás szerint a nem orosz tagköztársaságokban 36,72 millió fő (az összlakosság 26,1 százaléka) nevezte meg anyanyelveként az orosz, miközben az orosz nemzetiségűek száma csak 25,29 millió volt (18,23%); tehát 11,43 millió fő már asszimilálódott az orosz nyelvhez és kultúrához. Az orosz anyanyelvűek (orosz nemzetiségűek és asszimilánsok együtt) száma és aránya például Ukrajnában 16,9 millió (32,8%), Kazahsztánban 7,8 millió (47,4%), Fehéroroszországban 3,24 millió (31,9%), Lettországban kb. 1 millió (34%), Észtországban 1 millió (kb. 30%) volt. Az asszimiláció legmagasabb fokát a fehérorosz lakosság mutatta: 1989-re már 28,5 százalékuk váltott át az oroszra mint első nyelvre; az ukránoknál ez az arány 18,8% volt. Az asszimiláció legkisebb fokát a balti népek mutatták (a litvánoknál ez a mutató csak 1,8% volt).

Nyelvcsaládok és nyelvtípusok: A névadó nemzetek és egyéb nemzetiségek nyelvei különféle nyelvcsaládokhoz (indoeurópai, kaukázusi, török) és nyelvtípusokhoz (flektáló – szláv, balti, agglutináló – török, finnugor) tartoznak. E nyelvek és az orosz közötti kölcsönhatás a nyelvrokonságtól vagy annak hiányától, a tipológiai hasonlóságtól vagy annak hiányától is függött.

A nemzeti, illetve regionális irodalmi (standard) nyelvek állapota: A nemzeti irodalmi nyelvek kényszerű russzifikálódása és átideologizálása e nyelvek deformálódásához vezetett. A Baltikum, a Kaukázus és Közép-Ázsia nyelvei esetében a politikai változás után elégnak bizonyult a társadalompolitikai szókinccs és frazeológia deszovjetizálása, az ukrán és a fehérorosz esetében azonban alapos reformokra volt szükség a nyelvi normák terültnél, mert itt az orosz hatás a szókinccsen túl a mondatant, az alaktant és a szóképzést is erőteljesen érintette. Néhány nemzeti nyelv írásrendszert is váltott, a cirill írást latinra vagy arabra cserélte. A moldvaiak visszatértek a latin betűs írásra, az azeriek török mintára szintén a latin betűs írásra tértek át; a tádzsikok perzsa hatásra az arab írást vezették be. Egyes nemzetek nemzeti nyelvük elnevezését is megváltoztatták: a moldvait újra románoknak, a tádzsikot perzsának (farszi) hívják. A szovjet időkben az irodalmi nyelvek mellett a beszélt nyelvek is bomlásnak indultak. Ukrajnában kialakult a *szurzsik*nek nevezett ukrán-orosz, Fehéroroszországban pedig a *traszjanka* nevű fehérorosz-orosz keveréknyelv.

A vallásfelekezetek: Az anyanyelv megőrzésében nem elhanyagolható tényező a nemzeti jellegű vallási felekezetek megléte vagy hiánya. Az eloroszosodással szemben ilyen etnokulturális védőfalat képezett a római katolicizmus Litvániában, a görög katolikus egyház Nyugat-Ukrajnában, a protestantizmus Észtországban és Lettországban, a román ortodoxia Moldáviában, az örmények és grúzok nemzeti egyházai, az iszlám a török népeknél. Ezzel szemben az orosz ortodoxia az ukránok és fehéroroszkok között az oroszítás eszközének bizonyult.

Hasonló szempontok szerint vizsgálja a szerző az Orosz Föderáción belüli nyelvi helyzetet is. Az 1989. évi adatok szerint az Orosz Föderáció 147,02 millió lakosából 119,86 millió (81,5%) orosz nemzetiségű, 27,16 millió (18,5%) pedig a nem orosz. Oroszországban 182 nemzeti kisebbség van, ezek mintegy 200-féle nyelven beszélnek. Számuk a néhány száz főtől a több millióig terjed. A két legnagyobb kisebbség a (kazáni) tatár (5,52 millió) és az ukrán (4,36 millió). Az autonóm köztársaságokon belül a névadó nemzet képviselői csak néhány helyen vannak többségben (Tuva, Kabard-Balkár Köztársaság, Csuvasföld), a legtöbb köztársaságban (pl. Tatár föld, Udmurtia) jelentős (30–48%), néhány köztársaságban (Karélia, Baskiria) azonban csekély arányú kisebbséget (10–22%) alkotnak. Ezért a nemzeti nyelvek fennmaradásának az esélyei változók. Az anyanyelv-megtartás az oroszok esetében kirívóan magas (99,8%). Az autonóm köztársasággal rendelkező nagyobb nemzetek esetében ez a mutató az ukránokéhoz és a fehéroroszkéhoz, vagyis a legalacsonyabb anyanyelv-megtartási mutatókkal rendelkező egykori tagköztársaságokéhoz hasonlítható: a tatárok 83,2, a csuvasok 76,4, a baskírok 72,3 százaléka vallotta magát egyúttal tatar, csuvas vagy baskír anyanyelvűnek is. Az önálló politikai egységgel nem rendelkező nemzetiségek nyelvmegtartó képessége rendkívül alacsony (németek – 48,7%, lengyelek – 30,5%, zsidók – 11,1%). Általában a falusi lakosság, azon belül is a nők nyelvmegtartó képessége nagyobb. Az orosz mint másodnyelv ismerete az autonóm köztársaságokban természetesen magasabb, mint az egykori tagköztársaságokban (a baskírok 71,8, a tatárok 70,8, a csuvasok 65,1 százaléka vallotta az orosz „második anyanyelvének”). A másodnyelvismeret az autonóm terület nélküli nemzetiségeknél ugyan kisebb (pl. németek – 45%, lengyelek – 43,9%, zsidók – 10,1%), de ez nyilvánvalóan azért van így, mert ők többségükben már egynyelvűek, vagyis már csak oroszul beszélnek. Ezzel együtt jár az asszimiláció magas foka: 1989-ben az Orosz Föderáció 7,45 millió nem orosz nemzetiségű lakosa vallotta magát orosz anyanyelvűnek. A kisebb-nagyobb oroszországi népek 75 regionális irodalmi nyelvet használnak, de ezek használati köre meglehetősen szűk. 1991/92-ben a nemzetiségi nyelvek csaknem teljesen kiszorultak az oktatásból: ebben a tanévben az oroszországi tanulók 94,51 százaléka orosz tannyelvű iskolába járt, 4,58 százaléka vegyes (orosz és nemzetiségi) nyelvi iskolát látogatott, és csupán 0,88 százalékuk tanult – többnyire az alsóbb osztályokban – nemzetiségi tannyelvű iskolában. Azóta ezek az arányok az orosz oktatási kormányzat erőfeszítéseinek köszönhetően valamelyest javultak.

Végezetül a szerző az oroszok és az orosz nyelv helyzetét vizsgálja a nem orosz utódállamokban, ahol az új szuverén államokban az oroszok kisebbségi helyzetbe kerültek. 1989-ben ezen köztársaságok, tehát az Oroszországon kívüli Szovjetunió összesen 138,72 millió lakosából 25,29 millió (18,23%) volt orosz nemzetiségű. A legnagyobb létszámú orosz kisebbség Ukrajnában (11,36 millió) és Kazahsztánban (6,23 millió) élt. A köztársaságok lakosságán belül a legnagyobb arányt Kazahsztánban (37,8%), Lettországban (33,8%), Észtországban (30,35%) képviselték. Az oroszok zömmel városokban laktak, igen magas volt az arányuk az egyes tagköztársaságok fővárosaiban (pl. Alma-Ata – 59,1%, Frunze – 55,8%, Riga – 47,3%, Tallinn – 41,2%).

Az 1990-es évek elején több százezer orosz menekült el Közép-Ázsia és a Kaukázus forrongó területeiről, de Kelet-Európa és Észak-Kazahsztán viszonylag stabil régióiban helyben maradtak. Itt kisebbségi helyzetbe kerültek, bár a legtöbb helyen az oroszok alkotják a legnagyobb kisebbséget, így különleges helyzetben vannak a többi kisebbséghez képest. Privilegizált helyzetüket azonban elvesztették, sok helyütt kifejezetten nem kívánatos kisebbségnek minősülnek. Az új politikai adottságok és a régi nyelvi és kulturális beidegződések közötti ellentmondás konfliktusokat idézett elő az egyes köztársaságok névadó nemzetei és az ott lakó oroszok, illetve orosz ajkú asszimilánsok között. Az orosz kisebbség politikai szervezetekbe tömörült jogai, nyelve és kultúrája védelmében. Több köztársaságban (Ukrajna, Fehéroroszország, Lettország, Észtország, Kazahsztán, Türkmenisztán) magas számú oroszok, politikai és kulturális befolyásuk révén sikerült megerősíteniük pozícióikat. Előfordult, hogy még veszélyeztették is az érintett országok létét és egységét. Ukrajnában az orosz kisebbség akadályozta az ukrán nemzeti újjászületési mozgalmat, Fehéroroszországban 1994-ben még azt is elérte, hogy a fehérorosz nyelv és kultúra megújítására irányuló mozgalom zátonyra fusson. Ukrajna egyes vidékein és városaiban – a Krímben, Luhanszkban és Odesszában – a helyi közigazgatás az 1990-es évek elején az orosz hivatals nyelvvé nyilvánította.

Az orosz nyelv a nem orosz utódállamokban többféle szerepben használatos. Először is anyanyelve az ezekben az országokban élő együttesen 25,29 millió orosz, és első nyelve 11,43 millió nem orosz származású asszimilánsnak, együttvéve tehát 36,72 millió embernek gyakorlatilag ez az anyanyelve, további több millió nem orosznak pedig a másodnyelve. Az orosz az utódállamokban az interetnikus érintkezés nyelve mind a közzsférában, mind pedig a magánszférában. A Független Államok Közösségén belül az orosz a hivatalos érintkezés nyelve, a FAK-on kívül maradt utódállamok is oroszul érintkeznek a szövetség moszkvai és minszki központi intézményeivel. Az orosz az a világnyelv, amelyet az utódállamokban a legtöbben beszélnek magas színvonalon. Mindezek alapján megjósolható, hogy a politikai és ideológiai tehermentől megszabadult orosz nyelv még több nemzedéken át minden bizonnyal jelentős szerepet fog játszani az utódállamok gazdasági, társadalompolitikai, kulturális és tudományos életében.

Zoltán András

Törökország a vádlottak padján – Az „örökzöld” kurdkérdés és a ciprusi probléma –

Bertrand, Gilles et Rigoni, Isabelle: Turcs, Kurdes et Chypristes devant la Cour européenne des droits de l'homme: une contestation judiciaire de questions politiques. = Revue Études internationales, 31. vol. 2000. 3. no. 413-441. p.

Cornell, Svante E.: The Kurdish Question in Turkish Politics.= ORBIS, 45. vol. 2001. 1. no. 31-46. p.

Yavuz, M. Hakan and Gunter, Michael M.: The Kurdish Nation. = Current History, 100. vol. 2001. 642. no. 33-39. p.

A tanulmányok Törökország két legégetőbb politikai problémájának jogi vonatkozásait mutatják be. Az első problémakör az emberi és kisebbségi jogok érvényesülése, különös tekintettel a lakosság 15-18%-át kitevő kurdok helyzetére (kulturájuk és autonómia-törekvésük elnyomása), a másik vizsgált terület pedig az Észak-ciprusi Török Köztársaság jogsértő gyakorlata a görög ciprióttákkal szemben. Ez a két látszólag belpolitikai kérdés akkor került a nemzetközi jog „színpadára”, amikor Törökország 1987-ben elismerte az Emberi Jogok Európai Bíróságának joghatóságát és ezzel lehetővé tette állampolgárai számára, hogy panaszokkal ehhez az szupranacionális fórumhoz forduljanak. Három évvel később pedig az ankarai kormányzat a Bíróság ítéleteinek kötelező végrehajtását is vállalta. Ennek következményeként az elmúlt évtizedben sokszorosára nőtt a török állammal szemben benyújtott keresetek száma a törökök, a kurdok és a ciprusi görögök részéről egyaránt. Ezek azonban kevés gyakorlati eredménnyel jártak, mivel Törökország a szuverenitására hivatkozva és nemzetközi szerződéses kötelezettségvállalásai ellenére az esetek 95%-ában megtagadta a Bíróság ítéleteinek végrehajtását, s helyett inkább saját bíróságainak ítéleteit veszi figyelembe. A török bíróságok pedig túlterheltek, egy bíróra évente átlagosan 465 ügy jut (Európában ugyanez a szám 120), és ez a tény az ítéletek hitelességét és igazságosságát erősen megkérdőjelezi. Mindezek mellett az ország dél-keleti részében (ahol a kurdok többsége él) rögtönítélő katonai bíróságok és bírók is működtek 1982 és 1999 között, amelyek rendkívüli gyorsasággal hozták meg döntéseiket az állam feltételezett ellenségeinek (vagyis a kurdoknak) ügyeiben. Az *Emberi Jogok Európai Bizottságához* beadott és az előzetes szakvélemény alapján eljárásra alkalmasnak nyilvánított összes kereset több mint öt százaléka vonatkozott Törökországra. Ezek közül számos kapcsolódott az 1980-as katonai puccs során bevezetett szükségállapot ideje alatt elkövetett jogsértésekhez, akár csak a török állam egyéb, az emberi jogokat sértő tetteihez, mint például több politikai párt betiltása (itt meg lehet említeni a kurd „*Soysialist Partisi*”-t, a „*Halk Partisi*”-t vagy a „*Retah Partisi*”-t). Mivel a Bíróság legfeljebb csak pénzbírságokat szabhat ki ezekben az ügyekben, a pártok betiltásának visszavonását nem tudja kikényszeríteni. A keresetet benyújtók között találunk államokat, emberjogi szervezeteket és egyre növekvő számban természetes személyeket is. A ciprusi görögök legfőbb sérelme az, hogy ki vannak tiltva a sziget északi részéről, ahol 1974 óta török köztársaság létezik. A kurdok pedig kulturális jogaik korlátozása mellett falvaik önkényes lerombolása és az emberek fizikai kizsákmányolása ellen tiltakoznak. Elmondható tehát, hogy az említett két belpolitikai probléma nemzetközivé tétele nagyban elősegíti a jogi nyomásgyakorlást Törökországra. Ebben a folyamatban a nem állami szereplők veszik ki részüket a legnagyobb mértékben, az egyes államok ugyanis sohasem gyakoroltak elég erős politikai nyomást ahhoz, hogy a helyzet jelentősen javuljon. A nem állami szereplők számára meghatározó segítség jelent az informatika robbanásszerű fejlődése, ami jelképpé téve a földrajzi távolságokat, lehetővé teszi a hatékony szupranacionális együttműködést az emberi jogok védelme terén is. Mindez kiegészíti Törökország európai uniós csatlakozási tárgyalásait, miután a tagság iránti kérelmét a Helsinki csúcs 1999-ben elfogadta. Ennek következtében az európai integrációs intézmények fokozott figyelemmel kísérik az emberi és kisebbségi jogok érvényesülését mind Törökországban, mind pedig Cipruson, amely szeretne már a bővítés első körében az Európai Unió tagja lenni. Ez a megkülönböztetett figyelem is a nyomásgyakorlás hatékony eszköze lehet.

I. A térségben több állam területén évezredek óta, összesen mintegy 17 millió kurd él: Törökországban 7 millió, Iránban 6 millió, Irakban 3 millió, Szíriában pedig 800 ezer. Ez az állam nélküli nép azonban nemcsak földrajzilag megosztott, de politikailag, vallásilag (többségük szunnita, de sok alarita is van köztük, akik Törökországban nemcsak etnikai, hanem vallási szempontból is kisebbségben vannak), ideológiailag és nyelviileg sem egységes. Ez a tény, illetve a társadalmuk törzsi berendezkedése gátolta meg a történelem során politikai összefogásukat és önálló államalkotásukat. Az ebben a négy országban, de különösképpen Törökországban jelentkező probléma, a „kurdkérdés” a kurdok identitásának védelmét jelenti, akik társadalmi, kulturális és politikai jogaik érvényesítése érdekében lépnek fel és sokan közülük önálló kurd állam létrehozását is követelik, veszélyeztetve ezzel a térség biztonságát, illetve az érintett országok területi integritását. A kurd nacionalizmus jellegzetessége, hogy terjedését Törökország, Irak és Irán politikai modernizációja nagyban elősegítette, mivel célja a fejlődő nacionalista nemzetállamoktól való politikai és kulturális elkülönülés megvalósítása. A társadalmuk törzsi rendszere ennek megfelelően hatékonyan tartja fenn a környező népek kulturájától való megkülönböztetést, ugyanakkor a kurd egység megvalósítását is akadályozza. A két világháború közötti időszakban a kurdok többször is fellázdak az autokratikus rezsimek ellen, ennek viszont csak az lett az eredménye, hogy a törökök például mind a mai napig államuk területi és politikai egységének elsőszámú ellenségeinek tekintik őket. 1969-ben megalakult a baloldali „*Keleti forradalmi kulturális társaság*”, amely a kurdok identitásának fejlesztésére és védelmére törekedett. A mozgalom többször is felhívta a világ figyelmét Törökország területileg egyenlőtlen gazdasági fejlettségére és a kurdotok érő jogsértésekre és diszkriminációra. Mindennek eredménye azonban többéves fegyveres utcai harc lett, aminek a török hadsereg Kenan Evren tábornok vezette államcsínye vetett véget 1980-ban. Megtorlasként betiltották a kurdok kulturájának minden megnyilvánulási formáját. Ez az elnyomás jelentősen megnövelte a Kurd Munkaspárt („*Partiya Karkeren Kurdista*” – PKK) népszerűségét és erejét, amely így 1984-ben fegyveres harcot indított a török állam megdöntése és egy önálló kurd állam létrehozása érdekében. A kurdok ezen lépése pedig csak megszállárdította a törökök nacionalizmusát. A kurdok és a törökök között 1984 óta tartó fegyveres konfliktusok máig összesen mintegy harmincezer halálos áldozatot követeltek. Ez a „háború” Törökország legsúlyosabb belpolitikai problémáját és egyben az ország Európába való integrálódásának legnagyobb akadályát jelenti. Nyugat-Európa államai – a kérdést jelentősen bagatellizálva és leegyszerűsítve – pusztán mint egy elnyomott kisebbségre tekintenek a kurdokra, akiknek az alapvető emberi jogait sem biztosítja a török többség. Ankara szemében pedig a kurdok egy külföldről támogatott terrorista csoportként jelennek meg, akik fegyveres akcióikkal gyengítik az állam egységét, és társadalmi-gazdasági válságba sodorták az ország dél-keleti részét. Természetesen egyik megállapítás sem fedti teljesen a valóságot, amely egy rendkívül összetett és sokrétű társadalmi, gazdasági, politikai, ideológiai és nemzetközi dimenziókkal rendelkező problémakört jelent annak ellenére, hogy a török és a kurd lakosság között csak ritkán robban ki nyílt összeütközés, illetve hogy kurd származású üzletemberek és politikusok Törökország gazdasági és politikai vezetésében sokszor fontos szerephez jutottak.

Az *Észak-Irakban* élő kurdok ezzel szemben teljes autonómiát élveznek. Ennek kialakulási folyamata az 1916-ban megkötött Sykes-Picot egyezményvel kezdődött, amely felosztotta a Közel-Keletet Nagy-Britannia és Franciaország között. Irakot Nagy-Britannia hozta létre három korábbi török vilajetből: a kurdok lakta Mosulból, a szunnita Bagdadból és a síita Basraból. Az Észak-Irakban élő kurdok vezetője Mulla Musztafa Barzani lett, aki 1946-ban létrehozta a „Kurdisztáni Demokratikus Pártot”, illetve az Iránban a második világháború után kikiáltott, de rövid életű Mahabad Kurd Köztársaság egyik tábornoka volt, aminek bukása után a Szovjetunióba menekült. Az iraki királyság bukása után, 1958-ban az új iraki államfő, Abdull Karim Kassem tábornok hazahívta Barzanit, aki 1961-re újjászervezte a kurd fegyveres erőket. Az 1970-es ún. „*Márciusi Manifesztum*” autonómiát biztosított a kurdoknak, akiket 1975-ben az immáron Szaddam Husszein által vezetett hadsereg végérvényesen legyőzött. Ezt követően a kurdok Iránt támogatták az 1980 és 1988 között lezajlott iraki-iráni háborúban, amire az iraki diktátor számos megtorló akcióval válaszolt. Az Öböl-háborút követő kurd felkelés bukása (1991. március) után a hegyvidékekre menekült kurdok megsegítése érdekében hirdette meg az Egyesült Államok a „*Teremts kényelmet*” („*Provide Comfort*”) nevű programját, amely az észak-iraki „*no-fly zone*” (az iraki katonai repülőgépek elől lezárt légtér) területén élő kurdok autonómiájának kibontakozását segítette. 1998-ra pedig, szintén az Egyesült Államok segítségével sikerült véget vetni a kurdok belső viszálykodásainak is.

Annak ellenére, hogy a 90%-ban síita Iránban kétszer annyi szunnita kurd él, mint az ugyancsak főleg síita vallású Irakban, a kurdok helyzete itt sokkal rosszabb. Ennek az az oka, hogy az iráni hadsereg szisztematikusan megölette a kurd vezetőket, és ezáltal megakadályozta az országban található 6 millió kurd politikai összefogását, akiknek erejéből így csak szétszórt gerillaakciókra futotta. Az Iránban élő kurdok tehát még ma is teljes mértékben ki vannak szolgáltatva a teheráni kormányknak.

A *törökországi* kurd-kérdés legutóbb 1999. február 16-án került a figyelem középpontjába, amikor is a török biztonsági erők Nairobian elfogták a PKK vezérét, Abdullah Öcalant. A török bíróság halálra ítélte a kurd vezetőt. Öcalan ügyvédei fellebeztek az ítélet ellen, majd ennek elutasítását követően az *Emberi Jogok Európai Bíróságához* (ECHR) fordultak. A Bíróság végül az ítélet végrehajtásának elhalasztása mellett döntött a körülmények kivizsgálásáig és a keresetek végleges elbírálásáig.

A Török Köztársaság az első világháború után felbomlott Ottomán Birodalom utódállamaként jött létre 1923-ban. Az új állam – szakítva a birodalom vallási alapú szerveztségével – a nyugat-európai modelleknek megfelelően nemzeti (nacionalista) alapokon alakult meg Mustafa Kemal Atatürk vezetésével. Az új államszervezet hat alapelve épült: köztársasági modell, nacionalizmus, szekularizáció, populizmus, etatizmus és reformizmus. Ezek az elvek egy demokratikus, nem vallási alapon szerveződő, a kisebbségeket asszimiláló francia-típusú köztársaságot ígértek. Amíg a „török” elnevezéssel korábban az anatóliai földműves parasztokat illették, addig a 20. században egy etnikai, kulturális és származásbeli különbségeket áthidaló, a politika által egységesnek tekintett nemzet neve lett. A kurd etnikum nagy része azonban kimaradt Atatürk sikeres nemzetépítéséből. Ennek első oka demográfiai, mivel a kurdok messze a legnagyobb nem török anyanyelvű etnikumot jelentik Törökországban. A második ok geográfiai: a kurdok távol az ország adminisztratív központjától egy földrajzilag jól körülhatárolható terület őshonos lakosságát jelentik, akik a modern kori bevándorlókkal ellentétben nehezebben azonosulnak a törökök új nemzeti identitásával. A kurdok „kivülállásának” harmadik oka pedig törzsi-feudális társadalmi berendezkedésükben rejlik, ami mind a mai napig számos probléma forrása. Ezek közé tartozik az a tény, hogy miután Ankara a politikai céljainak megnyerte a törzsek teljhatalmú vezetőit, magának a kurd népnek a török társadalomba való integrálása feleslegessé vált. Ezáltal a kurdok által lakott dél-keleti területek jelentős politikai és gazdasági hátrányba kerültek. A modernizáció elmaradt, helyette viszont bevezették a kötelező sorkatonai szolgálatot, és egységes török nemzeti tantervet dolgoztak ki. Ezek a tényezők mind a kurdok etnikai identitása ellen hatottak, akik ráadásul nagy számban vándoroltak el „őshazájukból” Törökország nyugati városaiba. Ebben a környezetben a baloldali radikális ideológiák hamar elterjedtek és népszerűvé váltak a kurdok körében. Ezt segítette az 1961-ben elfogadott liberális török alkotmány, amely az emberi jogok biztosítására épült.

Ilyen előzmények után alakult meg 1973-ban Öcalan vezetésével a PKK mint a kurdok marxista-leninista katonai pártja, amelynek célja egy kommunista kurd állam létrehozása volt. Az 1980-as katonai puccs után Öcalan Szíriába, illetve az észak-libanoni Beka-völgybe tette át a székhelyét, ahonnan 1984-től irányította a párt katonai akcióit. Az önálló kurd állam tervét a PKK erőszakos politikája és Öcalan megalomániája miatt azonban egyre kevesebben támogatták. Ezzel szemben sokkal inkább akartak a kurdok egy török állam keretei között élni, amely az 1980-as és 1990-es években kiterjedt tárgyalásokat folytatott az Európai Gazdasági Közösséggel, illetve a *Maastrichti Szerződés* hatályba lépésétől kezdve (1993. november 1.) az Európai Unióval. A PKK ennek ellenére nem tűnt el a történelem süllyesztőjében. Ennek alapját a párt folyamatos és jelentős anyagi bevétele biztosítja, ami elsősorban tiltott narkotikumok előállításából, finomításából és Nyugat-Európába való csempészetéből származik. Ennek fő oka Ankara álláspontja, miszerint a kurdoknak tett engedmények a terrorizmus támogatásával lennének egyenértékűek. Az álláspont azonban a PKK megszűnése után egyre nehezebben védhető, különösen az Európai Unióval és a különböző nemzetközi emberjogi szervezetekkel szemben. A kurdkérdés megoldása tehát továbbra is Törökország demokratizálódásának és Európába való integrálódásának egyik sarkalatos pontja, ehhez azonban a nacionalizmussal való szakításra és a probléma etnikai mivoltának elismerésére van szükség. Erre a PKK legyőzése után most nyílik talán az eddigi legnagyobb lehetőség. A háború után Ankarának a békét is meg kell nyernie.

A folyamatnak azonban fontos részét képezi a nemzetközi fellépés is. Ennek gyakorlati megvalósítását szolgálja az 1992 decemberében Londonban, Kerim Yldiz vezetésével létrejött program. A „*Kurdok Emberi Jogai Projekt*” („*Kurdish Human Rights Projekt*” - KHRP) célja az, hogy támogassa a jogsértések áldozatait, és hogy a témában szakértő ügyvédeket képezzen ki. A projekt tevékenységét a kezdetektől fogva kiterjesztették a kurdok sérelmein kívül valamennyi Törökországot érintő panaszra. A kezdeményezés mindebben három másik szervezettel is együttműködött: „*A Nemzetközi Emberjogi Szövetséggel*” (IHD), „*Mazlum-Der*” nevű iszlám emberjogi szövetséggel és a török ügyvédi kamarával, amely az összekötő kapocs szerepét töltötte be az egyéni panaszosok a KHRP között. A KHRP keretében tevékenykedő ügyvédek a hozzájuk eljuttatott dokumentumok alapján előzetes jelentéseket készítenek, majd ezeket a jelentéseket a bennük foglalt jogsértések dátumától számított hat hónapon belül elküldik az Emberi Jogok Európai Bizottságához.

A KHRP célja minden lehetséges jogi eszköz mozgósítása a jogsértések kivizsgálása és a problémák megoldása érdekében. A projekt keretében ezenkívül más emberjogi szervezetekkel együttműködésben rendszeres tanfolyamokat szerveznek a Törökországban dolgozó ügyvédek számára. Ennek eredményeként olyan fiatal szakértői kar jöhet létre, amely hatékonyan közvetíti a panaszokat és a bizonyítékokat a Bizottság és a Bíróság felé.

A Bíróság eddig a következő tárgykörökben vizsgálta ki panaszokat, és hozott ítéletet:

- testi épség veszélyeztetése (falvak lerombolása és a lakosság elűzése lakhelyükről; a rendőrség és a katonaság által alkalmazott indokolatlan erőszak a letartóztatások alkalmával és a vizsgálati fogság ideje alatt);

- személyes szabadság korlátozása (vizsgálati fogság idejének önkényes meghosszabbítása; a bírói eljárás elhalasztása);

- méltányos bírói eljáráshoz való jog megsértése (a vádlott távollétében lefolytatott eljárás, katonai bíróság alkalmazása, zaklatás, bírói eljárás megtagadása);

- a magánélet és a család védelmének megsértése (falvak lerombolása, a lakosság elűzése lakhelyükről, vagyontárgyak kisajátítása);

- vallásszabadság korlátozása (katonai bírók jogsértései az iszlám egység védelme érdekében);

- szólásszabadság korlátozása (gyűlöletkeltés és a török állam szuverenitását és területi integritását veszélyeztető megnyilatkozások megtorlása);

- gyülekezési szabadság korlátozása (a török Alkotmánybíróság számos politikai pártot feloszlattott és betiltott);

- tulajdonhoz való jog korlátozása (falvak lerombolása, a lakosság elűzése lakhelyéről).

- Törökországot tehát a legtöbb esetben a kisebbségekkel (elsősorban a kurdokkal) szembeni diszkrimináció és a szabadságjogok korlátozása miatt marasztalta el a Bíróság. Ezekon kívül meg lehet említeni a kurd vezér, Abdullah Öcalan és Cevant Soysal elfogásával és fogva tartásával kapcsolatban elkövetett jogsértéseket (illetve az ügyvédek által benyújtott panaszokat), valamint az Öcalan halálos ítéletével szembeni fellebbezést, amelyre reagálva a Bíróság 1999. november 30-ai kommunikéje felszólította Ankarát az ítélet végrehajtásának elhalasztására a benyújtott keresetek elbírálásáig.

Mindezek mellett számos beadvány nem jutott a Bírósághoz, mivel a Bizottság valamilyen formai vagy tartalmi kifogást talált bennük. Ezzel kapcsolatban a következő eseteket lehet megkülönböztetni:

- a panasz elbírálása a Bíróság hatáskörén kívül áll:

- ratione personae: nem természetes személy vagy azok csoportja vagy nem-állami szerv nyújtotta be a keresetet a török állam vagy annak intézményei ellen;

- ratione materiae: a benyújtott panasz nem az 1950-ben Rómában elfogadott „*Emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló egyezmény*” tárgykörébe tartozik;

- ratione temporis et ratione loci: a jogsértés a konvenció ratifikálása vagy hatályba lépése előtt történt;

- az ún. „hathónapos szabály” megsértése: a jogsértés és az arra vonatkozó panasz benyújtása között több mint hat hónap telt el;

- a hazai jogorvoslati lehetőségeket nem merítették ki, mielőtt a Bizottsághoz benyújtották a keresetet;

- a benyújtott kereset megalapozatlan: hamis tényeket közöltek, vagy nem történt jogsértés.

II. A kurdok diszkriminációja mellett a ciprusi görögök ellen elkövetett jogsértések alkotják a Bírósághoz benyújtott keresetek másik nagy tárgykörét. Ciprus, az egykori brit gyarmat 1960-ban nyerte el függetlenségét. Lakosságának 80%-a görög, 18%-a pedig török. A két etnikum viszállyai, a görög katonai „junta” és a ciprusi elnök politikai konfliktusa, valamint az 1974. július 15-én bekövetkezett katonai puccs következtében a török hadsereg bevonult a szigetre, és elfoglalta annak északi részét, egészen pontosan területének 34%-át, majd ezt követően kikiáltotta az „Észak-ciprusi Török Köztársaságot”. A szigetet kettéosztó határ neve „Attila-vonal”, vagy más néven „Zöld vonal” lett. Ciprus politikai megosztottsága azóta is megoldatlan probléma, mivel hivatalosan egyetlen állam és szervezet sem ismerte el a sziget északi részének nemzetközi jogi önállóságát. A kialakult és hosszan tartó feszült helyzet jelentősen hátráltatja Ciprus csatlakozását az Európai Unióhoz, ezenkívül pedig a görög-török kapcsolatok legvitatottabb kérdését jelenti.

A Ciprusi Köztársaság 1974 és 1994 között négyszer is fordult a Bírósághoz a szigeten állomásozó török hadsereg által elkövetett jogsértések miatt, azonban e keresetek nyomán nem született jelentős eredmény. A ciprusi görögök természetes személyként benyújtott keresetei ezzel szemben nagyobb visszhangot keltettek. Ezek közül is külön említést érdemel *Titina Loizidou* keresete. A görög asszony az észak-ciprusi Kyreniában született, ahonnan 1972-ben Nicosiába költözött. 1974-ben a sziget északi része a török hadsereg fennhatósága alá került, amely megakadályozta a görög lakosság hazatérését, így *Titina Loizidou* sem utazhatott a szülővárosába, ahol pedig több ingatlanja is volt. A „*Women Walk Home*” nevű nőmozgalom tagjaként többször részt vett a „Zöld vonal” mentén több faluban is egyszerre megrendezett békés tüntetéseken. Egy ilyen megmozdulás során 1989. március 19-én tartóztatta le a török rendőrség, és több mint tíz órán át fogva tartották. Az asszony e két jogsértés miatt nyújtott be keresetet a Bizottsághoz 1989. július 22-én. A Bizottság 1993. július 8-i jelentése megalapozatlannak nyilvánította a panaszt. A ciprusi kormány erre válaszolt 1993. november 9-én a Bírósághoz fordult az ügygel kapcsolatban. (Fontos körülmény, hogy Törökország 1987. január 29-én ismerte el az Emberi Jogok Európai Bíróságának joghatóságát, és ezzel lehetővé tette állampolgárai számára, hogy panaszokkal ehhez a szupranacionális fórumhoz forduljanak. 1990. január 22-én pedig az ankarai kormányzat a Bíróság ítéleteinek kötelező végrehajtását is vállalta. E két időpont előtt történt jogsértéseket tehát a Bíróság a „*ratione temporis et ratione loci*” miatt nem veheti figyelembe.)

A Bíróság az első ítéletében (1995. március 25.) tehát „*Előzetes kifogások*” miatt elutasította a keresetet. A második ítélet (1996. december 16.) azonban *megalapozottnak* ítélte a *Titina Loizidou* panaszát, amely a személyes és a mozgásszabadság korlátozására vonatkozott. Ezzel szemben a Bíróság elutasította a görög asszony politikai menekültté való nyilvánítása iránti kérelmét. Az ügyben meghozott harmadik ítélet pedig (1998. július 18.) összesen közel 460 ezer ciprusi font kártérítés megfizetésére kötelezte Törökországot a *Titina Loizidou* okozott károk miatt. Ezt az összeget Törökországnak három hónapon belül kellett volna kifizetnie, de ez még mind a mai napig nem történt meg. E precedens-értékű ügy jelentősége az volt, hogy egyrészt elmarasztalta a jogsértőnek nyilvánított Törökországot, másrészt pedig, hogy kártérítést ítélt meg az emberi jogaiiban sértett görög asszonynak. Ankara természetesen politikai döntésnek tekintette a Bíróság ítéletét, és a török kormány által szuverén államnak tekintett „Észak-ciprusi Török Köztársaságra” hárította a felelősséget. Azt látnunk kell a Bíróság ítéletében, hogy az a nemzetközi közösség álláspontját tükrözi, amikor nem ismeri el Ciprus török-görög föderatív államiségét (vagyis a törökök szándékaival ellentétben az ítélet nem tartalmazza hivatalosan – ami az elismerés egy közvetett formája lenne – az „Észak-ciprusi Török Köztársaság” elnevezést), ez ugyanis „*Pandóra szelencéjét*” nyitotta volna ki azzal, hogy a baszkok, valamint a kurdok szeparatista törekvései számára szolgáltatott volna precedens-értékű döntést. Ennek beláthatatlan következményei lehettek volna. A Bíróság tehát a ciprusi török közigazgatás létét ugyan elismerte (annak ellenére, hogy mintegy 30 ezer fős török katonaság és 300 darab S-300-típusú föld-levegő rakéta biztosítja a fennmaradását), de csak mint a török államnak alárendelt intézményeket, és nem mint egy önálló állam adminisztratív rendszerét.

A *Loizidou*-ügy tehát precedenssé vált: ettől kezdve a jogaikban sértett ciprusiak bátran és anyagi kártérítés megítélését remélve indíthattak eljárást Törökország ellen. (Az összes kárigény egyes számítások szerint akár a 16 milliárd USD-t is elérheti.) A ciprusi görögök éltek is a lehetőséggel, és már az 1990-es évek elejétől rengeteg kártérítési keresetet nyújtottak be a Bizottsághoz Törökország ellen a ciprusi török hatóságok által elkövetett jogsértések miatt.

Cipruson ennek ellenére állandósulni látszik a görögök és a törökök közötti „*status quo*”. Törökország továbbra sem hajlandó kifizetni a ciprusi görögöknek a Bíróság által számukra megítélt kártérítéseket arra hivatkozva, hogy azok a szuverén Észak-ciprusi Török Köztársaságot terhelik. A ciprusi görögök szerint azonban az Ankarából irányított török hadsereg foglalta el a sziget északi részét, és követte el a jogsértéseket. Ez a „*politikai állóháború*” a nem állami szereplők törekvéseinek hatástalanságára utalhat. Végkövetkeztetésként annyit biztosan megállapíthatunk, hogy az európai uniós tagságra törekvő Törökország jogsértéseivel szemben csak az államok és a nemzetközi szervezetek együttesen tudnak igazán hatékonyan fellépni. Erre annál is inkább szükség van, mivel az arab-izraeli konfliktuson kívül a kurdok megoldatlan helyzete jelenti a legnagyobb veszélyt a Közel-Kelet politikai stabilitására.

Vadász Rezső

Az abszolutizmus mint jelenség és fogalom

Caplovicová, Kristína: Abszolutizmus ako historický pojem a jav. = Historický časopis, 49. roc. 2001. 1. no. 100-118. p.

A közismert lexikonok és értelmező szótárak abszolutizmussal kapcsolatos szócikkeinek jellemző minősítései: az uralkodó korlátlan hatalma, minden hatalom egy kézben való összpontosítása, a rendi szervek-szervezetek likvidálása, legalábbis korlátozása.

Az abszolutizmus mint jelenség 1648 és 1789 közötti időszakban létezett, amennyiben elfogadjuk az obligát tartamkijelöléseket. Létideje alatt azonban fogalomként nem használták. Elsőként a francia kultúrkörben fordult elő a 18. század végén, de itt is csak sporadikusan. A 19. század harmincas éveiben Németországban tűnik fel, ahol kezdetben pejoratív melléközöngéje volt. Csupán a 19. század közepén válik közkeletűvé a tudományos kutatásban és publikációkban. Azóta szinte folyamatosan foglalkoztatja – kutatásra, elemzésre és vitákra készíti – a történészeket.

Az abszolutizmus-kutatásban 150 éve a német történészek járnak az élen. Napjainkig nézeteiknek több, egymástól lényegesen különböző rétege alakult ki. Az első generáció (Leopold von Ranke, Gustav Droysen, Otto Hintze, Reinhold Koser) az abszolutizmust és az általa megvalósított államot pozitívan értékelte, a 19. századi nemzetállam előkészítőjét-előfutárát látta benne.

Jelentőségét a szóban forgó nemzedék tagjai mindenekelőtt államalkotó funkcióját illetően méltatták, ami egyet

jelentett a központi állami szervek kialakításának, az igazgatási apparátus megszervezésének és a hadsereg felállításának határozott elismerésével. „Az abszolutizmus nem más – hangsúlyozták –, mint a középkori katolikus univerzalizmustól való átmenet a világi alapokra helyezett állam rendszerére.” Az abszolutista állam kialakulása szerintük történelmi szükségszerűség volt. Ugyanígy vélekedtek a marxisták is. Nézeteikben, különösen hogy a nacionalista eszméktől átítatva jelentek meg, jó adag túlzás volt. A Weimari Köztársaság tapasztalatait is érvényesítve, Max Weber az abszolutizmus nyomában sarjadt modern államot „bürokratikusán működő racionális államként” határozta meg.

A náciizmus cselekedetei láttán (különösen a második világháborút követően) az abszolutizmus felettébb negatív megítélés alá esett. A korábban apologetizált II. Frigyes Bismarck és Hitler elődjének állították be, az életműveként létrehozott államot pedig a totalitarizmus melegágyának.

A '60-as évek végén Gerhard Oestreich a „nem abszolutisztikus abszolutizmus”, a „szétforgácsolt erők központosítása” tanával jelentkezett, azt állítva, hogy miközben ennek jegyében lassú központosítás folyt, a helyi erők ennek nem estek áldozatául, másként mondva: a tradicionális rendi intézmények nem szűntek meg. Az erő összevonásának mindenestre egyfajta „fegyelmezés” (Sozialdisziplinierung) volt a velejárója, amely meghatározta és szabályozta az egyszerű alattvalók életvitelét is.

A kilencvenes években egyre többen vetették fel: létezett-e egyáltalán az abszolutizmus. Az angol Nicholas Henshall határozottan állítja, hogy az abszolutizmus „par excellence” formájában nem is létezett, hanem olyan uralkodói program volt, amely elindított bizonyos folyamatokat, s ebben az értelemben jelentőségét nem lehet tagadni. Viszont az sem tagadható, hogy a leginkább vele jellemezhető uralkodók igencsak sokféle karaktert, egymásnak ellentmondó jellemet képviseltek. A szokványos „létidő” is megkérdőjelezhető. Előtte és utána is voltak abszolutista „regnálások” (pl. korábban Corvin Mátyás, későbbben pedig a Metternich vagy Bach „menedzselte” abszolutizmus).

Az is vitatott kérdés, hogy az abszolutizmus hatalom-legitimációjának kialakulásához ki és mivel járult hozzá. Hosszú a sora azoknak, akiket az abszolutizmus elméleteinek kimunkálásával kapcsolatban „gyanúba hoznak”. Nicolo Machiavelli munkásságán kívül szerzőnk főként Jean Bodin (1529–1596), Thomas Hobbes (1588–1679), Samuel Pufendorf (1632–1694) és Christian Wolf (1679–1754) elképzeléseit tartja meghatározónak, de megjegyzi, hogy II. Katalin még Rousseau műveiben is talál abszolutisztikus cselekedetei számára fogódzókat.

Az abszolutisztikus uralkodó nem volt – nem lehetett – despota: hatalmának és kompetenciáinak forrása vagy maga az Isten, vagy a természeti jog. Ereje az aktuális társadalmi és politikai konjunktúráktól függött. Az udvari abszolutizmus lényegét XIV. Lajos, a Napkirály (1643–1715) a „l'état c'est moi” aforizmája fejezi ki a legláttatóbban. Ő ennek ellenére még „Isten kegyelméből felkent király”-nak vallja magát (vö. Mémoires, 1671).

A felvilágosult abszolutizmus képviselője, II. Frigyes (1740–1786) már nem tulajdonosa, hanem szolgálója az államnak. Uralkodása sem Isten kegyelméből való, hanem „a szociális és államjogi formák racionálisan indokolható rendszerében realizálódik”. A felvilágosodás az ő idején lett Poroszországban elfogadott állameszmévé, sőt a politikai rezsim filozófiájává. Ez azonban kizárólag politikai koncepció volt, II. Frigyes egyébként se demokratának, se emberbarátnak nem minősíthető. A nép, az „ostoba tömeg” csupán tárgya, címzettje a felsőbbség cselekményeinek (vö. Antimachiavelli, 1739).

A Habsburg Birodalomban a felvilágosult abszolutizmus legkövetkezetesebb képviselője II. József volt, aki azonban törekedett arra, hogy döntései helyességéről meggyőzze apparátusát: pl. az első népességösszeírás elrendelése során a nádornak argumentált (a szerkesztő megjegyzése).

Összegezve: az abszolutisztikus állam építése anélkül ment végbe, hogy megváltozott volna a politikai rendszer jogi alapja, csupán gyakorlata alakult át, mindössze az erők aránya változott meg a központi hatalom javára. Ennek következtében az egyes államokban átfogó változások következtek be mind a politikai és gazdasági, mind pedig a társadalmi és kulturális életben. Az abszolutizmus mindenek ellenére Európa-szerte „befejezetlen” maradt. Lényegében csupán olyan absztrakció és politikai program lett belőle, amelyet az uralkodók – mondhatni – meg akartak valósítani, ám sohase teljes mértékben, kiteljesedve sikerült ez nekik.

Az abszolutizmus jelentősége korántsem létezésében keresendő, hanem abban az útban, amelyet az uralkodók követnivalóként határoztak meg, minthogy gyakorlása közben megváltozott a történelem. „Létidejében” nem neveztek abszolutizmusnak a szóban forgó politikai koncepciót, melynek az volt a célja, hogy korlátozza és/vagy küszöbölje ki a partikuláris erőket, és a hatalmat az uralkodó kezében összpontosítsa. E cél elérésének legfontosabb eszközeként olyan intézmények létesítése szolgált, amelyek kizárólag az uralkodóktól függtek, neki voltak alárendelve, így a politikai, pénzügyi és katonai intézmények, amelyek az egyes országok gazdasági felvirágztatását, a lakosság „társadalmi fegyelmezetttségét” kívánták biztosítani. Az abszolutisztikus uralkodó arra törekedett, hogy az egyes országok életének valamennyi szektora az állam szükségleteinek vettessék alá, illetve hogy erősítse saját pozícióját és az állam egységét.

Az abszolutizmus politikájának célvíziója a nemzetközi konkurenciaharcokban helytállni tudó, erős állam. Keletkezését a legtöbb ország nagyrészt dezorganizált viszonyainak konszolidációs szükségletei siettették. Mindenképpen alternatívát jelentett a hagyományos állameszmék mellett.

Futala Tibor

Közép-Európa az 5. század végétől a 11. század elejéig

Wolfram, Herwig: Vývoj stredoeurópskych národov od neskorej antiky po zaciatok 11. storocia. = Historický casopis, 49. roc. 2001. 1. no. 3-

A bécsi középkortörténész itt referált tanulmánya eredetileg előadásként hangzott el Pozsonyban az Osztrák Kulturális Központ 2000. október 30-i rendezvényén.

A dunai és a keletalpi térség története a késői antikvitásban arról tanúskodik, hogy a Római Birodalom – a helyi közösségek alkuit és egyezségeit akceptálva – a perifériákon is pozíciói megtartására törekedett. Megtehetette, mert a gyenge helyi igazgatás és a reguláris határőregységek maradványai mellett – főként – germán szövetségeseire támaszkodhatott.

A Birodalom bukását követően az egész régió etnikai összetételében radikális változások indultak meg. Nyugat- és Közép-Európa között a határvonalat az Enns folyó képezte mind a hunok és az avarok, mind pedig a magyarok és a törökök esetében: tőle nyugatabbra sohasem maradt tartós a „keleti hódítás”. (A törökök óta se.)

A szlávok Elbától, Ennstől és az Adriai-tengertől keletre történt térhódításának jelenségét Wolfram szerint „semmilyen szokványos történeti kategóriával nem lehet leírni, még kevésbé megmagyarázni. Ami az 5. század végétől a 7. század elejéig Közép- és Kelet-Európa nagyobbik felén, a Balti- és az Égei-tenger között történt, az csendes forradalom volt. Vele kapcsolatban senki sem tudja megmondani, hogy ilyen rövid idő alatt miért és miképpen szlávosodott el Európa jó fele ... A római impériumnak ötszáz év alatt befolyási övezetének csupán egy részét sikerült romanizálnia.”

Esetlegesen feltehető, hogy amikor a germán elitek és harcosaik elhagyták az Elbától keletre eső térségeket, a visszamaradt germán-szarmata, részben pedig balti származású „parasztok” a betelepülők hatására elszlávosodtak. Különbözően a szlávok nem települtek szorosan egymás mellé, nagy földrajzi területeket hagytak lakatlanul, ezeket folytonosan szlávosították el. Ilyen volt Szlovákia mai területe is.

A szlávokról szóló első írásbeli emlék Prokopius gót krónikájában olvasható: „Egymástól távol, nyomorult kunyhókban élnek, és lakóhelyüket gyakorta változtatják. Amikor harcba indulnak, nagyrészt gyalogosan, csupán pajzsuk és kopjájuk van, vértet nem hordanak. Sőt: egyeseknek se ingük, se kabátjuk nincs, mindössze derékban rögzített nadrágjuk, s így vetik rá magukat az ellenségre. Mindkét törzsük (ti. az ant és a szklavén-szlavén) egyazon, de teljesen barbár nyelvet beszél, és külsejük sem különbözik semmiben egymástól. Életvitelük a hunokéhoz hasonlóan nyers és primitív, de azért nem rosszak és rosszhiszeműek...” A későbbiekben viszont – teszi hozzá Wolfram, valahogy elvesztették jámborságukat, s esetenként nem riadtak vissza foglyaik elevenen való megnyúzásától vagy karóba húzásától sem.

Az avarok megjelenésekor a szlávok jelenléte még (egészen az Al-Dunáig) a Kárpátoktól kívülre esett, legfeljebb csak itt-ott lépték át ezt a természeti „limes”-t. Törzseik, az eredetileg nem szláv antok kivételével, nem léptek egymással átfogóbb és tartósabb szövetségbe.

A magyar Nagy-Alföldön található központból irányított avar kaganátus majdnem 250 évig (558–796) jelentős hatalom volt, s mint ilyen legjobb-legsikeresebb éveiben a frankokat és a bizánciakat is defenzívába kényszerítette. 600 körül azonban már a válság látszott rajta eluralkodni, amit a 626-ban kudarcba fulladt konstantinápolyi ostrom, majd pedig Samo (659 körül halt meg) felkelése jelzett. Jóval később, 740-ben az avarok vereséget szenvedtek Karintiát megleckéztetni akaró hadjáratukban is az egyesült bajor-alpizsláv seregtől. Végül 788 és 796 között a „károlyi agresszió” áldozatává estek.

Egyébként az avar kaganátus nyitottnak bizonyult a legkülönbözőbb etnikumok befogadására. A gepidákon, bolgárokon, kutrigorokon kívül mindinkább a szlávok tették ki a szóban forgó népek túlnyomó részét.

Wolfram megjegyzi, hogy mindazon etnikumok közül, amelyek jelentős szerepet játszottak a népvándorlás kori Közép-Európában, egyedül az avarok azok, akikre szinte senki sem emlékszik, és akik nem emlékeztetnek semmire. Míg a hunokról és Attiláról a Nibelung-ének részletei és vatikáni freskók „szólnak”, és az általános- és középiskolai tankönyvek is szerepeltetik őket, az avar kaganátusról és Bajánról, noha mindkettő közelebb esik hozzánk időben, egyszerűen megfeledkezünk.

A szlávok a 9. században a mai Szlovéniában, Horvátországban, Magyarországon és Alsó-Ausztriában, Morvaországban és Szlovákiában már mindenképpen és magabiztosan jelen voltak, berendezkedtek, de törzseik közül egyes egyedül a morvák (maravák, marahák) tudták a maguk etnogenezisét még a frankok által ostromlott avar birodalmon belül befejezni. A szerző ezt követően ismerteti I. Mojmír (830–846), Pribina, Kocel', Rastislav, I. Svätopluk (870–894) meglehetősen bonyolult és kusza „uralkodástörténeteit”, valamint a Konstantinápoly által megbízott és Róma által is elismert Konstantin-Cirill és Metód küldetésének buktatóit.

Megállapítja, hogy I. Svätopluk sem volt valamiféle modern, stabil területtel rendelkező állam feje, hanem inkább egy polietnikus fejedelemségé. Igazából „knez-knaz” volt (ez a szó a szláv nyelvekbe a germán „kuningazból” jött), nem pedig király (ez a szláv nyelvekben és a magyar nyelvben is Nagy Károly nevéből ered).

I. Svätopluk uralkodása idején fénykorát élő politikai képződmény nem volt hosszú életű, még ha ő volt az első és utolsó olyan morva fejedelem, akit posztján fiai követtek. Új – végzetes – fenyegetésként a láthatáron már életében megjelentek a magyarok. Aztán nemsokára megkezdődött Rastislav és I. Svätopluk művének megállíthatatlan bukása. Amikor Regino 907–908-ban krónikáját megszővegezi, már megpecsételődött a morvák korábban erős fejedelemségének és szerencsétlen uralkodóinak, a fivéri kapcsolatban álló II. Mojmírnak és II. Svätopluknak szomorú sorsa.

A tanulmány ezt követően igencsak részletesen mutatja be a magyarok etnogenezisét, kezdve a finnugor törzsi

„magtól”, a vándorlás valamennyi állomásán át egészen a Kárpát-medencében történő megjelenésükig.

A morva fejedelemség megszüntetésétől számított mintegy száz év alatt a kelet-közép-európai térségben – rengeteg konfliktus és harc kíséretében – az államkezdemények területileg is stabilizálódni kezdtek. Sikerükhöz elengedhetetlen volt, hogy a még képlékeny területüket a pápa egyházi provincia – érsekség – rangjára emelje, amit az itteni uralkodók személyesen is áhítottak, mivel a kereszténnyé válást végrehajtó püspökök kinevezése tőlük függött. A fejlődés eszközrendszeréből a helybeli szentek sem hiányozhattak (Szent Václav, Szent István stb.).

A „területesezés” végeredményeként Lengyelországban, Csehországban és Magyarországon „új” nemzetek, tartós államalakulatok keletkeztek. Egy idő múlva a szóban forgó országok létezését egy személy fölötti fogalom, a korona volt hivatva garantálni. A „corona regni” a három állam szimbóluma lett. Az imént említett entitások közül a korona-ügyben Magyarország ért elsőnek célba, de az ezredforduló táján már mindhárom területen kialakultak a nemzetté alakulás feltételei, s általa az, hogy bízvást országgként kezeljék őket.

De mi van a szlovákokkal? – veti fel végül Wolfram a mindenképpen érdekes kérdést. A válasza: „Frans Graus, a kelleténél korábban elhunyt középkorász..., már 1989-et jóval megelőzően foglalkozott a nyugati szláv nemzetek keletkezésével, és szólt a szlovák „csodáról” is. A szlovák identitás ui. valóban csoda, minthogy a kora és késő középkori etnogenezisek egyetlen emlegetni szokott kategóriáját sem lehet alkalmazni a szlovák nemzetre. Se Szent Václav, se főváros, sőt területének egyértelmű kicövekelése sem, semmiféle császár és pápa elismerte államiság, amelynek köszönhetően a szlovák identitás, hacsak korábban már ki nem alakult, abban az időben megerősödhetett volna.” Ezt a kérdést – folytatja a referált szerző, csupán a nyelvészet segítségével lehet megnyugtatóan tisztázni, nevezetesen a „nép (nemzet)” jelentésű, a magyarba „tót, tótok” formában meggyökeresedett germán „theod” szó történetének megismerése révén. A honfoglaló magyarok a „nyugati végeken” talált bajoroktól hallották, hogy szláv – szlovén és szlovák – nyelvet beszélő szomszédait „theod”-nak szólítgatják. (Különb. e szó melléknevéből a „theoticus”-ból alakult ki a „deutsch” hangzású önminősítés, majd pedig önmegnevezés is.)

Futala Tibor

A felvidéki magyarok politikai állásfoglalása az első Csehszlovák Köztársaságban

Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság választói magatartása a két világháború között. = Fórum, 3. évf. 2001. 3-48. p.

Az 1918. október 28-án létrejött Csehszlovákia etnikailag tarka képet mutatott: az uralmi helyzetbe került két népcsoporthoz csupán a lakosság kétharmada tartozott. Ugyanakkor e két náció közötti kulturális aszimmetriára jellemző, hogy szlovák nyelven csupán az elemi iskolákban tanítottak, s a közigazgatás és az oktatás megerősítése érdekében cseh értelmiségieket „importáltak” a keleti országrészbe.

Az új állam alkotmánya alapján a képviselőket általános, titkos és egyenlő választójog alapján választották, a választójoggal rendelkezők számára a részvétel kötelező volt. Az első Csehszlovák Köztársaság idején két hivatalos népszámlálást végeztek, 1921-ben és 1930-ban. Az adatfelvételi módszer különbözött a magyar népszámlálások metodikájától: a magyar felvétel során az anyanyelvet tudakolták, az említett két népszámlálásnál viszont a nemzetiséget kérdezték. (Szlovák nemzetiség nem szerepelt hivatalos nemzetiségként csak a csehszlovák, viszont új kategóriaként megjelent a zsidó és cigány nemzetiség – jelentősen apasztva ezzel a regisztrált magyarok és németek számát.)

1921-ben Szlovákiában az állampolgársággal rendelkező népesség 21,48%-a (637 ezer fő), Kárpátalján pedig 17,35% (102 ezer fő) vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Ezen kívül Szlovákiában 75,6 ezer, Kárpátalján 16,3 ezer csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező személy élt, amelynek nagy része magyar volt. A magyar kisebbség 81,87%-a 5 ezer lakosnál kevesebbet számláló településen élt, és 62,47% a mezőgazdaságban dolgozott. (Ez a foglalkoztatási arány tíz évvel később 65,35%-ra emelkedett.) A népszámlálási adatok tanúsága szerint a magyar népesség egyre inkább elszegényedett, elvesztette polgárságát, illetve a polgárság, a kereskedők, hivatalnokok és szabadfoglalkozásúak körében egyre kevesebben vallották magukat magyarnak. A magyarlakta déli járásokban lefoglalt 326 ezer hektár mezőgazdasági földterületnek csupán töredékét, 22,3 ezer hektárt adtak magyar tulajdonba.

Az első köztársaság idején a magyar közösség két jelentősebb politikai tömörülést hozott létre. Az ellenzéki magyar pártok kapták a legtöbb szavazatot, átlagosan a magyar voksok 50-70%-át. A legelső parlamenti választáson volt a legkisebb a magyar pártok támogatottsága, a húszas évek közepére viszont e pártok már a magyar szavazatok kétharmadára számíthattak.

A magyarság körében a baloldal bizonyult a másik legerősebb tömörülésnek. Az első parlamenti választáson a szociáldemokraták szereztek meg a magyar szavazatoknak csaknem a felét, sőt a következő választáson a kommunista párt kapta a magyar voksok 20-25%-át. Ennek magyarozatát az elszegényedő, önálló egzisztenciáját vesztett parasztság és a munka után városba húzódó magyar nincstelen tömegek baloldali befolyásolhatóságában kell keresni. A baloldali eszmék terjesztésében jelentős szerep jutott a Magyar Tanácsköztársaság bukása után Csehszlovákiába emigrált kommunista aktivistáknak, akik hatékony propagandát fejtettek ki a szlovákiai magyar ellenzéki pártok és a magyarországi Horthy-rendszer ellen.

A harmadik legnépszerűbb politikai csoportosulás a magyarok körében az agrárpárt volt, amely a földreformot kezében tartva gyakorolt hatást a magyar paraszti rétegekre.

Jelentős különbség mutatkozott az egyes földrajzi területek magyarságának választói magatartásában. A tömbmagyarság körében a kommunisták rendelkeztek a legnagyobb befolyással; a vegyes lakosságú területek és a peremvidékek magyarsága – mert körükben nagyobb volt a veszélyeztetettség érzés – a magyar ellenzéki pártokat támogatta. A két magyar párt közül a katolikus egyházra támaszkodó Keresztényszocialista Párt rendelkezett

nagyobb szavazóbázissal (részben szlovák és német támogatással!). A pártnak erős befolyása volt a két nagyvárosban, Pozsonyban és Kassán, de a többi városban is, mint például Nyitrán és Eperjesen. A Magyar Nemzeti Párt elsősorban a református és evangélikus magyarság körében volt népszerű: Gömör megyében és azokban a délnyugati járásokban, ahol erős református közösségek éltek. Legfőbb támogatói a vagyonosabb paraszti rétegekből verbuválódtak. Érdekes szavazói arculatot mutatott az északi városok gyakran háromnyelvű lakossága. Ezekben a településeken egyre csökkenő számú magyarságot mutattak ki, ám a választási eredmények a magyar pártok és koalíciók számára mégis kedvező képet mutattak. Olyan városokban, mint Eperjes és Besztercebánya, ahol a hivatalos népszámlálások szerint csupán néhány százaléknyi magyar élt, 5–10, sőt akár 15 százalékos eredményt értek el a magyarok.

Összességében a magyar polgári pártok, amelyek a két világháború között a magyar kisebbség egyetlen legitím képviselőjeként működtek, voltaképpen a magyarság mintegy kétharmadát képviselték.

Cholnoky Győző

Vállalkozók és vállalkozások Szlovákia mai területén 1918 előtt

Holec, Roman: Podnikatelia i podnikanie na Slovensku pred rokom 1918. = Historické štúdie, 2000. 41. no. 165-174. p.

A Habsburg Birodalomban a 19. század elején a vállalkozó és a vállalkozás meglehetősen új jelenség volt. Mindkettő a polgári társadalom és az iparosítás előhírnökeként lépett színre. A birodalom nyugati részei ebben is megelőzték a keletieket.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a rendi társadalom elitje azelőtt nem foglalkozott volna vállalkozásszerű tevékenységekkel, manufaktúrák szervezésével, a nagybirtokok termésének piacra vitelével, a gyapjú- és gabonakonjunktúrák lehetőségeinek kihasználásával. Az e tevékenységek nyomán keletkezett hasznot azonban rendszerint nem forgatták vissza fejlesztésekbe, hanem inkább kastélyok, udvarházak építésére és jórészt a tengermelléki üdülőhelyek tékozló életvitelére.

Csupán a 19. század közepétől vált tömegessé a nem nemesi vagy a nemesből végképp pórrá „átvedlett” vállalkozó típusa, aki saját termelőüzemmel/üzemekkel rendelkezik, miközben teljes felelősséggel viseltetik üzemének működtetéséért. E fejlemény kialakulásának előfeltétele a munkaerő- és tőkepiac megszilárdulása. (Más kérdés, hogy a birodalom feudális hagyományai következtében a nem nemesi vállalkozók is nemességet kívántak egy-két nemzedéknyi idő elteltével szerezni, és a nemesség mintái szerint élni, ami nyilvánvalóan csak a legügyesebbek körében vezetett maradéktalan hasonuláshoz.)

A történeti Magyarországon, így Szlovákia mai területén is, 1849 után főleg osztrák (cseh és morva), illetve német nemzetiségű (esetenként nemesekből lett) vállalkozók jelentek meg. A Friesenhof-, Oppermann-, Hönning-, Wehle- és Wels-, Bauer-, Frey-, Gerson- és Lipmann-család tagjai a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban, a Schmitt- és Thonet-családéi pedig az egyéb, főként a helyben található nyersanyagokra alapozott iparágakban szereztek hírnevet maguknak. E betelepült családoktól elvárták, hogy hűségesekek legyenek az uralkodóházhoz a forradalom bukása utáni Magyarországon.

1849 és 1867 között, tehát a kiegyezésig Szlovákia mai területe – a bányászatról nem is beszélve – Magyarország ipargazdaságában kiemelkedő szerepet játszott. Ekkor a holicai és zayugróci posztóüzem, a szeredi cukorgyár, a körmöcbányai papírmanufaktúra, valamint több üveghuta foglalkoztatta a régióban a legtöbb munkást.

Ezután az iparosítás mindinkább Budapest-centrikus lett, aminek következtében az ország rész jelentősége és az össztermelésen belüli részesedése csökkent, de Szlovákia mai területe még 1913-ban is a magyarországi papírpar 53,7%-át, a textilipar 33,7%-át adta, valamint 20–20%-át a vas- és fém, illetve a fa- és bőrfeldolgozásnak. 1910-ben a 639 olyan üzemben, amely legalább 20 munkást foglalkoztatott, összesen 85 775-en álltak alkalmazásban.

Az iparosításban a kiegyezést követő néhány évtized folyamán a nemzeti-nemzetiségi hovatartozás nem számított. Szlovákia mai területén se nézték, ki milyen nemzetiségű. A szlovák nemzetvédelmi törekvésekben hosszú ideig helyet sem kaphatott az ipari-gazdasági „szólam”. A vele kapcsolatos küzdelmek politikai, államjogi, nyelvi és vallási síkon manifesztálódtak.

Csupán a 19. század legvégén kezdett a nemzetvédő akciókban feltűnni a sajátosan szlovák gazdasági motívumegyüttes. 1903-ban Milan Hodza így fordult a szlováksághoz: „Törekedjete meggazdagodni. Ez nemzeti politikánk ábécéje. Különösen mostanában, ... amikor a nemzetiségi viták immár nem politikai intrikákkal rendeződnek, hanem a gazdasági erő által. Szlovákok, törekedjünk meggazdagodni. Talán nem is annyira egyénekenként, hanem mint nemzet, mint nép.” Ez a célkitűzés mind erőteljesebben fogalmazódik meg a Szlovák Nemzeti Párt egymás után sorjázó dokumentumaiban (1901, 1906, 1914) is.

A korabeli magyar elit csakhamar érzékelte ezt a paradigmaváltást, s arra törekedett, hogy a szlovákok gazdasági diszkriminációja politikai formát öltjön. Erről tanúskodik a Gazdasági Matica engedélyezésének megtagadása, a Tátrabank megalapítását késleltető akadékoskodás, a túrócszentmártoni cellulóz-üzemben a cseh-szlovák együttműködés letiltása, az 1907. évi ipari törvény nemzetiségeket diszkrimináló jellege, számos szlovák szövetkezet és bank elleni támadás, Rózsahegy mint potenciális szlovák központ elnyomása stb. Ekkor már az iparosítás kezdeti multinacionalitását a mai Szlovákia területén mindinkább felváltotta – Milan Hodza szavával élve – „a gyárak és az ipar közreműködésével folyó magyarosítás”, az állami iparosztónzés nemzetiségeket „elkerülő”

volta.

Ezen felül a szlovákságra a tőkeszegénység is jellemző volt és maradt. Az 1912-ben szlovák kézen levő összes bank (45 intézmény, 26 fiók és 2 kirendeltség, beleértve a Békés megyei szlovák érdekeltségeket is) tőkéje mintegy 14 és fél millió koronát tett ki, miközben ennél egyetlen közepes budapesti bank tőkéje is nagyobb volt.

A szlovákság nemzeti elnyomása, kedvezőtlen gazdasági helyzete tette lehetetlenné, hogy a vállalkozók nemzetévé válják. Pedig ebbéli tehetsége nem hagyott maga után kétséget. Ahol nem sújtotta a szlovákokat nemzetiségi diszkrimináció, számosan működtek sikeres vállalkozásokat, így Oroszországban Rudolf Krupec, Romániában Gabriel Polóni és Jozef Capko, Bulgáriában Jozef Capko és Samuel Zachej, Varsóban az Országgh-család, Bécsben Kornel Stodola, az USA-ban se szeri, se száma kis- és középvállalkozóknak.

Összességében elmondható, hogy a 19. században és a 20. század első két évtizedében Szlovákia mai területén a vállalkozók alábbi típusai határozhatók meg:

1. A kis-, illetve kézműipari vállalkozó típusa volt a legáltalánosabb és a legszámosabb. Közöttük tímárokat, drótosokat, fuvarosokat, különféle javításokra vállalkozó iparosokat és kiskereskedőket, e legváltozatosabb szolgáltatásokból élőkét lehet megkülönböztetni. E sorból egyeseket vagy gazdag örökség (pl. zigmund Paulinyi-Tóthot), vagy nem kevésbé gazdag házasság (pl. a Stodolákat és Bobulákat) emelt magasabb társadalmi szintre.

2. A feltaláló-újító vállalkozó, aki originális termékeket állít elő, szabadalmakkal rendelkezik, kiállításokon vesz részt, és időnként kitüntetésekben is részesül. Ilyen volt pl. Jozef Pozdech kovácmester.

3. A saját tőkével rendelkező vállalkozók esetenként az államtól kapott kölcsönök révén magukat felküzdő zsidókból, esetenként pedig a szlovák részvénytársaságok és bankok jól fizető tisztségeit megkaparintó részvényesekből kerültek ki. Ez utóbbiakra például a Dula- és a Jesenský-család hozható fel.

4. Az intéző, ma így mondják: menedzser-vállalkozó, aki saját tulajdonnal ugyan nem rendelkezik, ám felettébb érdekelt alkalmazója termelési-üzleti sikereiben. Ők voltak a gazdatisztek, a technikusok és a mérnökök. Az ipari menedzserek szinte kivétel nélkül osztrákok, németek és csehek voltak. A szlovákok különösen a csehekre voltak féltékenyek, mondván: ők állják el érvényesülésük útját. Egy idő után azért szlovákok is megjelennek az intézők táborában.

5. Az üzemekkel rendelkező nagyvállalkozók főként osztrákok-németek voltak (pl. a Thonet- és Stummer-család tagjai) vagy pedig a monarchia nyugati régióiból áttelepült zsidók (pl. a Popperek és a Lőwök).

Mi tagadás, a szlovák vállalkozók különféle csoportjai és bizonyos egyedei között gyakran konkurenciaharc dúlt. A nagyobb „falatért” sokan megfélemedtek a nemzeti szolidaritás parancsolatáról. A túrócszentmártoni vállalkozók és a liptószentmiklósiak között napirenden volt az egymásnak ártás. A nagyvállalkozók, a Popperek és a Lőwök kihasználták a szlovák partnerek közötti nézeteltéréseket.

Nem volt béke a szlovák bankvilágban sem, ahol korrupció és protekció ütötte fel a fejét nemegyszer. Mindez szlovák változata volt az általános magyarországi korrupciós és protekciós szokásoknak.

Futala Tibor

Németek betelepülése a középkori Zólyom megyébe

Rábik, Vladimír: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej zupy v stredoveku. = Historický casopis, 49. roc. 2000. 1. no. 37-62. p.

A németek betelepülése a középkori (az újkorinál nagyobb kiterjedésű Túróc, Liptó és Árva megyét, valamint Bars megye északi részét is magában foglaló) Zólyom megyébe hosszadalmas folyamat volt. A 13. század első harmadában kezdődött, és eltartott a 14. század nyolcvanas éveig. Ezt a dél felől északnak, illetve északkeletnek tartó, nagyjából a Garam völgyét követő betelepülést az 1241 és 1242 közötti tatárjárás utáni újjáépítés gyorsította fel, elsősorban az uralkodói kiváltságlevelek bőkezű adományozása és a német jog szerinti szerveződés biztosítása révén.

A németesség, amelynek eredeti lakóhelyét a tanulmány homályban hagyva olykor százságnak aposztrofál, túlnyomóan már kiépült, esetenként a tatárjárást követően újjáépítésre váró településeken vetette meg a lábát. Viszonylag kevés az olyan közösség, amely vadonatúj terepen építkezve talált új otthonra (ilyen faluk pl. Szásza-Sása-Sasa; Németfalva-Zvolenské Nemce-Deutschendorf).

Német jelenlét a korabeli Zólyom megye huszonegy településén, a települések kb. egyhatodán mutatható ki. Szerzőnk ezt az érintett települések fellelhető adatanyagát gondosan feltárva és kommentálva meg is teszi.

Az első írásos megemlékezés a körmöcbányai és korponai németekről 1232-ből való. Korpona (Krupina, Karpfen) német lakosságának kiváltságlevele 1238-ban kelt, de a tatárjárás közben nyoma veszett. IV. Béla korponai látogatásakor 1244 decemberében újította meg a régit oly módon, hogy újabb kiváltságok adományozására valószínűleg nem szánta rá magát, amire egyébként a németesség széles körű szabadságjogaira tekintettel nem is volt szükség.

Bár Korpona német hegemoniája a 13. században igencsak erőteljesnek bizonyult, a 15. és a 16. században gyöngülni kezdett. Ennek ellenére is csupán a 17. század elején sikerült a helybeli szlovákoknak és magyaroknak a városi tanácsba „beférkőzniük”.

Korponától északra található Zólyom (Zvolen, Altsohl). Már a tatárjárás előtt is jelentős igazgatási központ volt. A település legrégebbi kiváltságlevele nagyjából egyidős Korponáéval. Sorsa is a korponaihoz hasonló: elveszett a tatárjárás zűrzavarában. IV. Béla a zólyomi kiváltságlevelet 1243-ban újította meg a korábbi szinten. E dokumentum érdekessége: a benne felsorolt kiváltságok főként az eredeti lakosságot kezdeményezik, nem pedig már az akkor is ott található vendégeket (németeket). Ebből következik, hogy Zólyomban a németeknek nem volt „múltjuk”, mint Korponán: csak röviddel a tatárjárás után telepedtek le, illetve tettek szert jelentős befolyásra. Mindazonáltal Zólyomban a német elem korántsem volt domináns. Ennek nem utolsósorban az volt az oka, hogy tőle északra új német bányászati és kohászati központ, Besztercebánya alakult meg és gyorsan gyarapodott. Besztercebánya (Banská Bystrica, Neusohl, majd: Pisticz) németté válása kis létszámú bányászati vállalkozó letelepülésével vette kezdetét. Ez a csoport minden bizonnyal Zólyomból rajzott ki, amit Besztercebánya „Újzólyomként” való német elnevezése is megerősít.

A besztercebányai németek fellendülésüket mindenekelőtt András bírónak köszönhetik, aki nekik mint vendégeknek 1255 és 1263 között felettébb előnyös kiváltságlevelet is szerez az uralkodótól. Egyébként ő maga 1263-ban a város ezüstművelésének felvirágoztatásáért ugyancsak jutalomban részesült: IV. Béla hatalmas, Zólyomlipcsét (Slovenská Lupca) is magába foglaló birtokkal ajándékozta meg.

Noha a város legrégebbi számadáskönyvében (1386–1393) a németek szerepelnek a legpotensebb-leggazdagabb polgárok szerepkörében, szlovák és (elvértve) magyar nevek is előfordulnak benne. Ez a körülmény Besztercebánya multietnikus jellegéről tanúskodik.

A város erőteljes kisugárzó szerepet vállalt a környék iparosításában, mivel környékén egy sor német (német többségű) bányász-kohász-szénégető falu alakult ki, többek között Óhegy (Staré Hory, Altgebürg), Úrvölgy (Špania Dolina, Herregrund) és Németfalva, amelyről korábban már szó esett.

A betelepülés további, immár utolsó, Zólyom megyei terepén a Garam felső folyásának vidéke kínálkozott. Itt az első német bányásztelepülés Libetbánya (Lubietová, Libethen) volt, mely korábbi szlovák településkezdeményre épült rá. Kezdetben (vö. a besztercebányai kiváltságlevelek 1255. és 1256. évi variánsával) ehelyütt besztercebányai bányászok fejtették ki az aranyteléreket. Maga a település azonban csak jóval később, 1379-ben, 1380-ban és 1382-ben nyert kiváltságleveleket Nagy Lajostól – a selmecebányai kiváltságok szintjén. 1288-ban pedig már rendes tagja volt a bányászvárosok szövetségének. A négyszázas években jobbjárfalura is szert tett.

Végül Breznóbánya (Brezno, Bries, olykor Briesen) „karrierje” említendő meg a Zólyom megyei német térhódítás végkifejletéeként. Noha IV. Béla „Berezun” néven talán ezt a települést említette, csak 1380-ban kapott Nagy Lajostól ugyancsak a selmecebányai kiváltságokhoz hasonló kiváltságokat. Ekkor azonban Breznóbánya már fejlett településsé lett. Német lakossága valószínűleg Liptó megyéből települt át, ahol Hibbe környékén drágakövek gyűjtésével foglalkozott.

Libetbánya és Breznóbánya környékén a 15. századtól kezdve további kisebb-nagyobb bányász-községek ismeretesek, ám ezek már korántsem érkeztettek új betelepülő rajokat, inkább az említett központokból kitelepülőket fogadták keretükbe.

Arra a kérdésre, hogy a kimutatott huszonegy Zólyom megyei településen milyen tartós volt a németek jelenléte, a következő válaszok adhatók:

- tartósnak bizonyult Korpona, Besztercebánya és környéke, Libetbánya, Breznóbánya és a német bányászok alapította új települések német jellege,

- másutt már a 14. század második felében elindult a „reszlovakizálódás” (pl. Zólyomban),

- a fentiekén kívüli helységek németisége rohamosan fogyott, úgyhogy a 16. század elejére már mind szlovák, legfeljebb vegyes lakosságúak voltak.

A tárgyalt német betelepülés, azon kívül, hogy a régió tatárjárás utáni gyors rekonstrukcióját valósította meg, új értékeket is létrehozott a bányászat, kohászat és szénégetés terén. A németek által alapított új települések bővítették és urbanizálták Zólyom megye településhálózatát.

Futala Tibor

A nemzetfogalom változásai a cseh historiográfiában

Pánek, Jaroslav: Seminár o pojetí národa v české historiografii. = Český časopis historický, 99. roc. 2001. 1. no. 187-188. p.

A prágai Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának Cseh Történelmi Intézete 2000. február 25-én igen élénk érdeklődést keltő szemináriumot rendezett a 14. és a 18. század közötti cseh krónika- és történetírásban felbukkant nemzetfogalmakról. Az érdeklődés érthető, hiszen a napi sajtó a maga lapos irányzatosságával állandóan napirenden tartja és manipulálja a nemzetek és a nemzetállamok jövőjével, illetve az európaisággal és a globalizációval kapcsolatos kérdéseket, s ezáltal a közvéleményt emocionálisan befolyásolja.

A szeminárium keretében öt előadást hallgattak és vitattak meg az érdekelt történészek. Közülük az alábbi főbb megállapítások kívánkoznak kiemelésre:

A Dalimil-krónika (14. század eleje) szerint valamely nemzet meghatározó jegyeit a közös nyelv, eredet, erkölcs, hagyomány, szent-kultusz, esetenként a közös ellenség teszi ki.

A IV. Károly cseh király meghatározta korszak latin nyelvű krónikái az iménti forráshoz képest jóval kevesebbet foglalkoztak a nemzettel, annak ismérveivel. Ennek ellenére ezekben a szövegekben is megfigyelhető a „nacionalizálódás” folyamata. Nevezetesen abban az értelemben, hogy az adott ország etnikailag megkülönböztetett lakosai kiválasztottaknak vagy ellenkezőleg: fenyegetettségben élőknek bizonyulnak-e.

A 15. századi huszita történetírásban erősödött a hitvallás hangsúlyozása a nemzettel kapcsolatos kérdésfelvetésekben és állásfoglalásokban, miközben a nemzeti tudat a kritikus időszakokban igencsak hozzájárult a közös rendi és állami érdekek érvényre juttatásához.

A 16–17. században a nemzetnek, a nemzetfogalomban már a középkor folyamán elfogadott ismérveikhez civilizációs hozadékok csatlakoznak, mégpedig mind anyagi (termelési, gazdasági), mind pedig szellemi (főként: hitbéli, vallási) vonatkozásban és értelemben.

A 18. század első felében nem foglalkoztak különösebben a nemzet fogalmának ismérveivel, mondhatni: adottnak vették őket. Ezzel szemben előtérbe került a haza fogalma és a nemzet epitetonnal való illette („dicsőséges cseh nemzet”), amire a csehség – így a cseh történészek –, azáltal lett méltó, hogy ez az etnikum tudott egyes egyedül államot létrehozni a német-római császársági területen.

A szemináriumot ismertető Pánek mindazonáltal nem hallgathatja el kifogásait sem. Mindenekelőtt azt fájlatja, hogy a szervezők eltekintettek a 14. század előtti és a 18. század közepétől kibontakozó időszak historiográfiájának tárgyalásától, értékelésétől.

Pánek állítása szerint a 12. század eleje, Cosmas munkássága, ugyancsak lényeges mondanivalókat örökített napjainkra Csehországról, lakosságának kollektív identitástudatáról. Ha ezek a témák is napirendre kerülnek, nyilvánvalóbbá vált volna, hogy a cseh nemzettudatnak nem mindig volt szükségképpen németellenes éle. Viszont a középkori közép-európai államok létrejötte idején felettébb erős és kölcsönös cseh-lengyel rivalizálás és ellenségeskedés bontakozott ki.

Továbbá hiányzott (igaz: csak a kiszemelt előadó betegsége miatt) a felvilágosult nemzetfogalom kifejtése is. Így hát nem derült ki e korszak hídszerepe a középkor és az újkor nemzetfogalmi meghatározásai között.

Pánek végül hiányolja az összehasonlító és terminológiai vizsgálódásokat, két vonatkozásban is. Egyrészt a cseh történetírás művelőinek kellene egységes, minden előfordulásban ugyanazt jelentő terminológiát „kiküzdniük” a „mindenki ugyanazt mondja, de mást ért rajta” lehangoló eseteinek elkerülése végett. Másrészt ugyanezt kellene megtenni a környező (főként a szláv) államokban is dívó terminológiai zűrzavarral. Ez utóbbi vállalkozásnak minden bizonnyal az volna az egyik eredménye, hogy a továbbiakban nem lehetne az egész történeti folyamatot makacsul cseh-német, illetve közép-európai-német konfliktusként értelmezni, azzá egyszerűsíteni. A komparatív erőfeszítésekhez egyébként az ismertett szeminárium tematikai hiányosságai, időbeli beszűkültsége ellenére is jó kiinduló pontként szolgálhatnak.

Futala Tibor

A hagyományos zsidó oktatási rendszer Litvániában

Lempertene, Larisa [Lempertiene, Larisa]: Tradicionnoe evrejskoe obrazovanie v Litve. = Slavistica Vilnensis, 2000 (= Kalbotyra 49 [2]), 91-103. p.

A zsidóknak a lengyel-litván területen való megjelenésével kapcsolatban a történelmi források és a legendák alapján általában azzal számolnak, hogy két irányból érkeztek erre a területre: egyrészt a Fekete-tenger vidékéről és Dél-Oroszországból, másrészt Nyugat-Európából. Az mindenképpen valószínűsíthető, hogy a zsidók több, időpontjában és irányában eltérő migrációs hullám eredményeképpen érkeztek ide, de hogy ez pontosan mikor történt, nem állapítható meg. A zsidóknak a Litván Nagyfejedelemség területén való megtelepedéséről tanúskodó legkorábbi írásos források – Vitavt (Witold, Vytautas) – nagyfejedelemnek a breszti és a grodnói zsidóknak adott adománylevelei – 1388-ban, illetve 1389-ben keltek. A vilnai zsidó közösség a XVI. században jött létre.

A zsidó Lita (héberül) vagy Lite (jiddisül) 'a zsidó Litvánia' hagyományos fogalma nem a litván etnikum által lakott területre, hanem inkább az egykori Litván Nagyfejedelemség területére vonatkozik. Krónikákban, levelekben és más zsidó forrásokban a régióra tágabb értelemben a Polin 'Lengyelország' nevet is alkalmazzák, ami azt jelenti, hogy a vallási és kulturális hagyomány viszonylagos egysége miatt a két ország merev elhatárolására nem volt szükség. A Lite és Polin elnevezéseket mind a régióon belül, mind azon kívül keletkezett források is váltakozva használják. A XVIII. századra egyre gyakrabban használják mind szűkebb, mind tágabb értelemben a Lite elnevezést, ami azt jelenti, hogy a régióon belül megnőtt a jelentősége a litvániai vallástanításnak.

A Lite fogalma nem változott meg azáltal, hogy a Litván Nagyfejedelemség megszűnt létezni. A vilnai zsidóság például mindig a litvániai zsidó közösség részének tartotta magát. A helyzet csak az 1930-as években vált bonyolultabbá, amikor a független Litvánia zsidósága hangsúlyozottan a Lite fogalmával azonosította magát, míg az akkor Lengyelországhoz tartozó Vilna zsidóságának egy része a Polinhoz tartozónak számította magát. A fehérorosz zsidóság többsége kifejezetten litván orientációjú volt (litvánok voltak a litván zsidók hagyományos

önelnevezése). A Lite fogalma tehát a zsidó hagyományban a litvákok által lakott területet jelentette; ezen a „zsidó térképen” a Lite az alábbi régiókra oszlott: Zamet (Észak-Litvánia, zemaitija, lengyelül – Zmudz), a tulajdonképpeni Lite (Közép-Lengyelország) és Raisin vagy Raizen (a mai Fehéroroszország). A Lite fogalma ilyen értelemben fennmaradt egészen a második világháborúig, amikor is a litván zsidóság csaknem teljesen megsemmisült. Egészen addig azonban olyan hagyományos gyermek- és felnőttoktatási rendszer létezett itt (a XIX. század második felétől természetesen már a világi oktatás mellett), amelynek hagyományai az askenázi zsidók középkori oktatási rendszerére nyúlnak vissza, és amely a Litván Nagyfejedelemségben olyan magas színvonalat ért el, hogy a Litét az egész zsidó világban híressé tette.

A mitnaged (a hasszidizmussal szembenálló) litván zsidóság a Tóra tanulmányozását a legmagasabb értéknek tekintette, a Tóra tudósa, a talmid-hakham pedig e közösség társadalmi ideálját testesítette meg. Az ideálhoz vezető út a kora gyermekkorban kezdődött. A gyermekek házi oktatása lényegében attól a pillanattól megkezdődött, amikor a gyermek beszélni kezdett (imádságokra tanítás, majd három éves kortól az írás-olvasás elsajátítása). Öt-hat éves korában a gyermeket elküldték a tanítóhoz (melamed), aki a héderben a zsidó Biblia, azon belül többnyire Mózes öt könyvének olvasásával és értelmezésével kezdte az oktatást alapvetően héber nyelven, de a nehezebb szövegrészek jiddisre történő fordításával. A héderben való tanulás kötelező volt, 13 éves korig tartott, és napi akár 12 órás elfoglaltsággal is járhatott. A hédernek két fokozata volt, az alapfokú és a talmudista, mely utóbbiban a gyermekek 10-11 éves koruktól kezdve a Talmuddal kezdtek ismerkedni. Ha a szülők nem tudtak fizetni a melamednek, akkor a gyerekek a hitközség által a szegények és az árvák számára fenntartott alapfokú iskolákban, a talmud-torákban tanulhattak. Az alapfokú iskolák tanulóinak ismereteit (és ezen keresztül közvetve a melamedek felkészültségét is) rendszeresen ellenőrizték a hitközség képviselői. Ennek következtében a hitközség csaknem minden tagja részesült hagyományos oktatásban, és a héderben nyert tudás alkotta a közösség nemzeti és vallási tudatának fundamentumát.

A héder után a tehetséges és tanulni vágyó kamaszok a vallási főiskolába, a jesivába kerültek, ahol a Talmud és a rabbinisztikus irodalom tanulmányozásával foglalkoztak. A jesivában továbbtanulni vágyó fiúk sokan voltak, már csak azért is, mert a tanultságnak a zsidó közegben igen nagy volt a presztízse. A gazdag zsidók is igyekeztek tehetséges (és többnyire szegény) fiatal talmudistákat vóként a családjukba fogadni, hogy a pénz tekintélyét a tudás tekintélyével egyesítsék. A szegény családok gyermekei számára a társadalmi felemelkedés felé vezető utat jelentette a jesiva, ezért a kis jövedelmű szülők is igyekeztek tehetséges gyermekeiket a jesivába küldeni, és nem fogták őket mindjárt a héder után pénzkereső munkára.

Héder minden városban annyi volt, amennyit az iskoláskorú fiúk létszáma indokolt, jesiva azonban csak olyan városban volt, amelyben tudós rabbi élt, ezért két-három jesiva csak a legnagyobb városokban volt. A jesiva vezetője rendszerint a hitközség rabbija volt, aki felelősséggel tartozott az ifjúság oktatásáért és tudásszintjéért. A rabbinak természetesen magának is tanítania kellett a jesivában. Egy kiváló tanító foglalkozásaira nem csak a jesiva diákjai, hanem a hitközség más Tóra-ismerői is eljártak. A diákok gyakran jártak jesiváról jesivára, ezért a jesivák vezetőinek a híre gyorsan terjedt, s ha valakinek különösen jó híre kelt, a diákjainak a száma jelentősen megszorodott. A jesiva és annak feje központi helyet foglalt el a közösség társadalmi berendezkedésében. A XIX. században azonban Litvániában eltűnik a hitközségi rabbi által vezetett jesiva intézménye, és átadja a helyét a hitközségtől anyagi szempontból független intézménynek, amelyet olyan szaktekintély irányít, aki teljesen a jesiva vezetésének és az oktatásnak szenteli magát. A jesivában a tanulmányi idő gyakorlatilag nem volt korlátozva, ezért a héderből frissen kikerültek mellett felnőtt, sőt családós férfiak is tanultak. A női férfiak továbbképzésének azonban más formái is voltak, elsősorban a kollelnak nevezett esti iskolák.

A litvániai jesivák reputációja egész Európa zsidó közösségeiben rendkívül jó volt, ezért a diákok jelentős többsége nem a helyi lakosok közül került ki, hanem egész Lengyelországból, Ukrajnából, Oroszországból érkeztek. Az oktatási intézmények jelentős száma és a tudás magas presztízse következtében a Litván Nagyfejedelemség zsidó lakosságának általános műveltségi szintje igen magas szinten állt. A XVI-XVII. században mindenesetre magasabb volt, mint a többi vallási-etnikai csoporté. Igaz viszont, hogy ez a műveltség igen speciális volt, a klasszikus zsidó szövegekre és a zsidó nyelvekre irányult, ezért nem felelt meg a műveltség európai mércéjének.

Az asszonyok túlnyomó többsége nem tanult héberül, viszont szorgalmasan olvasták a jiddis nyelvű könyveket, amelyek többségét a Szentírás és a Talmud egyes részeinek fordításai, valamint héberből fordított és eredeti jiddis nyelvű erkölcsnemesítő olvasmányok tették ki.

A vallási oktatás hatékony rendszere volt a sajátos litván kultúrát meghatározó egyik legfontosabb tényező. Kétségtelenül jelentős szerepet játszott abban, hogy a litvákok egészen a második világháborúig – E. Mendelsohn megfogalmazása szerint – „egész Kelet-Európa legkevésbé akkulturált zsidóságát alkották”.

Zoltán András

[Vissza](#)

Gábrity Molnár Irén: A vajdasági magyar migráció hatása társadalmi szerkezetükre

[A szerző az Újvidéki Egyetem Szabadkai Közgazdaságtudományi Karának tanára és a Magyarságkutató Tudományos Társaság elnöke.]

The Impact of the Migration of Hungarians in Vojvodina upon their Social Structure

As a result of the south-slavic war migratory processes have been taking place in Vojvodina: within the active population the number of Serbians and Crnagorans has increased, and the number of all the others - thus that of the Hungarians - has decreased. In the past ten years merely 51% of Hungarians have stayed at their original place of residence; among them the diminution of population can be most intensively registered in the circle of young people and intellectuals.

1. Az összlakosság szociális megosztottsága

A volt Jugoszlávia népeinek egy része (szlovénok, horvátok, vajdasági szerbek, magyarok) évtizedeken át a gazdasági rendszerváltás, a piaci értékek és a tőke mozgás hívei voltak. Ugyanakkor az ország keleti és déli részében élő szerbek, macedónok, crnagoraiak, albánok és boszniaiak a központosított államigazgatásban hittek, mert az állam által felvett külföldi hiteleknek köszönhetően viszonylagosan jó életszínvonalon éltek. Szerbia és Crna Gora területén nehezen indult el az átalakulás. Inkább a kollektív nacionalista ideológia váltotta fel a szocialista elveket, miközben a politikai oligarchia előnyöket élvezve, hatalmas magánvagyonokhoz jutott. A volt Kommunista Párt vezetői átléptek a Szerb Szocialista Párt élére mint a szerb nép egyetlen legitim képviselői. Akkoriban, a „réginek” mondott rendszer, amelyet leggyakrabban zárt társadalomnak nevezünk, a legtöbb európai szocialista államban új célt tűzött ki, ez pedig a nyitott társadalom, a polgári demokrácia közismert változataiban. Könnyű ugyan jellemezni mintegy iskolapéldaként (Karl Popper 1966) [Popper, Karl, R. 1966. The open society and its Enemies. London: Routledge and Kegan Paul .] a nyitott és a zárt társadalom paradigmáit, nehezebb viszont egy-egy konkrét esetben és országban azt meghatározni. Jugoszláviában, a hetvenes-nyolcvanas években közelebb voltunk ezekhez az új demokratikus lehetőségekhez, mint a Milošević-i diktatúrában, amikor ugyan a politikai pluralizmust propagálták, de elszigeteltségünk a nemzetközi tényezőktől hihetetlen méreteket öltött, és a decentralizációt egy erőteljes államközpontúság váltotta fel. A középréteg leszegényedése, a hiperinfláció, a háborús szörnyűségek az egyéni igényeket teljesen elfedték. A polgárok nem merték kifejtetni az autentikus magánvéleményüket, mert minduntalan beleütközhetek egy hivatalosan kinyilvánított kollektív (állam-nacionalista) érdekbe. A politikai hatalom monopolista szerkezete elérte azt, hogy kollektív önsajnálathoz hajszolja a népet, a „mindenkori bűnöst” kereste: a nyugati nagyhatalmakat, a tőkeérdekeltséget, a globalizációs törekvéseket, a szomszéd népet, az elszakadni vágyó nemzeti kisebbségeket stb. A vezető rétegek autokratikus fellépése hihetetlen önbizalmat sugallt, a tehetetlen (buta) nép pedig elhitte, hogy a változásoknak, reformoknak ellen kell állni, hogy a valamikor privatizált vállalatokat újra nacionalizálni (államosítani) kell. Az állam átvette a városi, sőt történelmi közjavak feletti tulajdont is, kizárólagos joggal nevezte ki a vállalatok, iskolák igazgatóit, bírákat stb. A korábbi szabad gazdasági mozgásokat újra adminisztratív ellenőrzés alá helyezték, elkobozták a polgárok letétbe helyezett bankszámláiról a devizaeszközöket. Mindezek hatására a **differenciálódott társadalmi szociális szerkezet** a következőképpen alakult: (1) Privilegizált hatalmi körök (összefonódott politikai-gazdasági oligarchia, politikai funkcionárius és újjgazdag vállalkozó) (2) A hatalom iránt lojális és hierarchikusan szervezett köztisztviselők, alkalmazotti réteg (rendőrök, katonatisztek, bankárok, közigazgatási hivatalnokok, bírók, igazgatók) (3) Lecsúszott középréteg (kényszervállalkozók, az állami tudományos-oktatási és az egészségügyi szférában dolgozók) (4) Alacsony szintű alkalmazotti réteg és szakképzett munkások (5) Kisiparosok, kisvállalkozók, művészek, ügyeskedők (6) Idénymunkát végző parasztok és fizikai munkások (7) Munkanélküliek, nyugdíjasok, menekültek. A lakosság rétegzettségére jellemző még, hogy a hetvenes évek végéig a szegény emberek általában falun, illetve a nyolcvanas évek végéig a városok peremén próbálkoztak munkát találni, kétlaki életmódot folytattak. A kilencvenes években (az empirikus kutatók szerint) a szegénység a lakosság 70,5%-át tette ki, [Lásd Pošarac A. kutatási eredményeit: Socijalne posledice odbijanja tranzicije, tanulmány az Ekonomska cena rata kötetben (szerk: Crnobrnja, M., Papic, Z.), Beograd, Fondacija za mir i rešavanje kriza, 1996, 184-194 oldal.] és általában városi környezetben él, kifejezetten hátrányos helyzetben. A lakosság 94%-a a hiperinfláció után életszínvonalának eséséről számolt be. Olajat, lisztet, cukrot kizárólag az állami vállalatoktól lehetett beszerezni a szakszervezet segítségével. Falun azért volt könnyebb megélni, mert legalább az élelem megteremtett a ház körül. **Az elmúlt tíz évben a lakosság elfogadta a kollektív áldozati szerepet, a nacionalizmust, az önkénnyt. Különösen a szegény és tehetetlen rétegek voltak hajlamosak arra, hogy a kockázattal járó vállalkozások és a szükséges társadalmi változások helyett a ködös illúziókat válasszák. A nacionalizmus radikális verziója éppen a körükben volt népszerű. Szerbia szívében egyébként ma is a patriarchális családi életmód az uralkodó, szemben az egyéni érvényesülés szabad kinyilvánításának jogával. Egyébként ez a zártság jellemző a déli szláv és albán családokra is. A Vajdaságban viszont a multikulturális környezetben élő nemzetek magatartását évszázadokon keresztül meghatározta a türelem, de a bizalmatlanság is a váltakozó államhatalmak iránt. Itt szorgalmas és dolgozó népek élnek, akik tudják, hogy ha a szomszédok esetleg más nyelven beszélnek, más a vallásuk is, de egymásra vannak utalva. Az autochton lakosság regionális tudata erős. Az őshonos vajdasági polgár nemigen ült fel semmilyen nacionalista eufóriának, de az újabb demokratikus belgrádi hatalomnak sem.**

2. A migráció által befolyásolt vajdasági társadalom szerkezeti jellemzői

A belső vándormozgalmak (önkéntes áttelepülés) kiváltó okai általában gazdasági vagy az urbánizációval összefüggő tényezők, esetenként családi jellegű változások (házasság, idősök gondozása) stb. Szerbián belül létezik egy jellegzetesen többnemzetiségű terület, a Vajdaság, ahol legtöbbször a szerbek és a magyarok vannak, de

multietnikus szerkezetében megtalálhatók a crnagoraiak, horvátok, románok, szlovákok, muszlimok (muzulmánok) és a ruszinok is. A Vajdaságban 1948-ban a lakosság 80,5%-a őshonos volt. Ez az arány az 1981. évi népszámlálás szerint 59%-ra csökkent, **1991-re pedig** 55,3%-ra. A csökkent lakosság csaknem fele betelepült, közöttük 300-320 ezer szerb.

A **magyarok** belső vándormozgalma nem terjedt ki egész Jugoszláviára (kivéve a nagyvárosokat), hanem Vajdaságra korlátozódott, ezért jellemezzük őket **koncentrált etnikai közösségnek** a balkáni régióban. A magyarok **51%-a az 1991. évi népszámlálás szerint nem változtatott lakóhelyet, szülőhelyén maradt.** Közismert a Vajdaságon belüli migrációjuk, hiszen legtöbben saját nyelvterületeiken koncentráltak, Észak-Bácskában és a Tisza-mentén ma is kb. 220 ezer magyar él. A településtípust tekintve a magyarok több mint egynegyede kisvárosban lakik, majd a nagy falvak és a nagyvárosok következnek a rangsorban. A lakóhely-változtatásnak több, egymással összefüggő oka van, gyakran együtt hatnak családi, gazdasági, egyéb társadalmi tényezők.

Az egyes népek és nemzetek belső vándormozgalmáról az 1981. évi adatokból megtudható, hogy a Crna Gora-iak és a szerbek költöztek legnagyobb számban, őket követik a magukat jugoszlávnak vallók, a nemzetiségek közül a cigányok, szlovákok és a bolgárok, majd az albánok és a magyarok.

Belső vándormozgalom - 1981. évi népszámlálási adatok

Népek és nemzetiségek	Nemzetiségi csoport tagjainak százalékaránya		Az áttelepültek százalékaránya az összes migránsból
	Területükön koncentrá-lódnak	Nem szülő- földjükön élnek	
Összesen	- 40,9		15,2
Szlovén	97,7 45,9		5,9
Macedón	95,5 42,9		8,6
Muzulmán	81,5 32,3		12,4
Horvát	78,0 39,5		15,2
Szerb	75,9 44,2		15,1
Crna Gora-i	69,2 50,7		27,2
Jugoszláv	36,3 48,4		27,4
Román	97,9 24,9		6,1
Bolgár	92,4 50,0		9,4
Magyar	91,5 32,3		7,0
Szlovák	91,1 21,9		10,9
Albán	75,3 31,8		8,3
Roma	66,0 26,5		13,3

A magyarok tehát Szerbiában koncentrálnak, pontosabban 91,5%-uk Vajdaságban. A belső vándormozgalomban csak 32,3%-uk vett részt, s ez az összes költözőknek mindössze 7%-a. A migrációs ráta (100 lakosra jutó ki- és bevándorolt) esetében a helyzet a következő: **1961 és 1981 között a magyarok az immigrációs nemzetek közé tartoztak (Vajdaságba települtek át Szlovéniából és Szlovéniából is), 1981-ben azonban már emigrációs nemzet lett (-1,01 emigrációs ráta)**, mert több magyar vándorolt ki Vajdaságból, mint ahányan betelepültek. Az 1961-es adat szerint a szlovákokkal és a románokkal együtt a magyarok kétharmada szülőföldjén maradt (65,7%-uk), különösen Bácskában. Rájuk nem volt jellemző az, ami a Crna Gora-iakra, macedónokra, bolgárookra és albánokra, hogy belső, köztársaságközi vándorlásban vettek részt. A magyarok a hetvenes években – a többi nemzet átlagánál nagyobb arányban –, inkább **külföldre mentek dolgozni**. A magyarok migrációs mérlege a szerbiai régiókra vonatkozóan azt mutatja, hogy már 1961-ig 8760 magyar települt át Bánátból Bácskába. Ugyanakkor meglepően nagy (3584) azok száma, akik Vajdaságból Šumadijába (Közép-Szerbiában felkínált állami munkahelyek) költöztek, onnan 2848-an települtek vissza. Vajdaságban az 1971. évi népszámláláskor jegyezték a legnagyobb lakóhely-változtatást: a lakosság 46,6%-a jövevény volt; valószínűleg az addigi betelepítés (telepítés Boszniából, Hercegovinából és Crna Gorából) eredményeként.

1991-ben Vajdaságban betelepülteként már 914 929 főt tartottak nyilván. Több mint 20%-uk fiatal volt (20-24 éves), ezért számolni kell a családalapítás lehetőségével és munkahelyteremtés szükségességével. A migrásokból 179 589 fő ugyanazon községen belül változtatott lakóhelyet, 439 353 fő más szerbiai községből érkezett, 261 288 lakos pedig Jugoszlávia más vidékeiről. Legtöbben Bosznia-Hercegovinából (1946–1970 között közel 90 ezer, majd Horvátországból települtek át (1948–70 között több mint 40 ezer). A Vajdaságba 16 815 fő jött vissza külföldről (legnagyobb arányban a gyermekek). A legutóbbi népszámlálásból kitűnik az is, hogy **a magyarok 34,3%-a változtatott lakóhelyet (mintegy 117 834 fő) jobbra a szerbiai községek egyikéből a másikába költözött**. A betelepült magyarok között nagyon kevés (1,1%) a külföldről vagy másik köztársaságból érkezett személy. Ugyanakkor Vajdaságba viszonylag sok szerb (más köztársaságból 73,3%) települt be a háború hírére.

A vajdasági magyarok demográfiai és etnikai-földrajzi helyzetét (migrációját) az utóbbi tíz évben jelentősen befolyásolták a menekülthullámmal érkező betelepülők is. *Szerbiában 1996. május-június hónapban összeírták a menekültek számát:* [Forrás: a Szerbiai Menekültügyi Hivatal adatai alapján készült az újvidéki Földrajztudományi Intézet munkatársainak CD adattára.] *ez 646 066 fő volt. Az 1999. évi bombázások után Koszovóból tovább érkeztek tömegesen a szerb menekültek, kb. 350 ezer (becslés). 2000 tavaszán Szerbiában – ugyancsak becslés szerint – a menekültek száma összesen: 996 066 személy.* Ez nagyjából azt jelenti, hogy az 1991. évi népszámlálás adataihoz viszonyítva (9 778 991 lakos) Szerbiában a lakosság 10%-a ma menekült jövevény. A Vajdaságban 1991-ben 2 013 889 lakost regisztráltak, 1996-ban a nyilvántartásba vett **menekültek**, betelepültek száma 257 739 – az összes menekült 42%-a, és **Vajdaság lakosságának 13%-a**. A menekültek főleg a háború sújtotta vidékről érkeztek, több hullámban: 1990-ben a különböző köztársaságokból, 1991-ben Szlovéniából és Horvátországból, 1992-ben Horvátországból, 1995-ben pedig Boszniából (Krajina és Szarajevó elvesztése). A legutolsó, 1995. évi menekülthullámmal 133 829 fő települt Vajdaságba, s ez 1996-ig a legnagyobb méretű áttelepülés volt (a menekültek 51,9%-a). Az 1945–1948 között a tervezett betelepítés méretei kisebbek voltak. A bevándorlás csak a hiperinflációs időszakban (1993–1994) szünetelt. A mostani betelepülők főleg rokonoknál húzódtak meg. A menekülő lakosság 94%-a szerb nemzetiségű

3. A magyar lakosság foglalkozási szerkezetének változásai

Demográfiai torzulás figyelhető meg a lakosság körében, mert csökken vitalitása és termékenysége, továbbá kevesebb a házasságkötés, születés, több a válás és az elhalálozás. Az asszimiláció felgyorsult, különösen Bácskában a szórványmagarság körében, de már Újvidék körül is. A szülők nagy része nem tartja ésszerűnek, hogy gyermeke magyar osztályba járjon, különösen, ha távol van a magyar iskola. A magyar lakosság szerkezetében nemcsak elöregedést, de gazdasági vitalitása szempontjából egyéb jelentős változást is megfigyelhetünk. A vajdasági és a magyar lakosság foglalkozási szerkezetét harminc éves távlatban vizsgáltuk (1971, 1981, 1991), és a következő megállapításra jutottunk: (1) **Az aktív lakosok számán belül** [A 15 évesnél idosebb lakosok, akik Vajdaságban tartózkodnak.] **egyértelműen növekedett a szerbek, crnagoraiak és a jugoszlávok száma, az összes többi nemzetnél, így a magyaroknál is csökkenés mutatható ki.** *Részleges kimutatás a Vajdasági statisztikai adatokból:*

Népszámlálási év:	Összesen:	Magyarok	Szerbek
1971 - aktív lakos	833242	185265	497143
1981 - aktív lakos	862337	166476	473863
1991 - aktív lakos	871704	145995	505128
1991 - aktív kereső	774452	133558	448186

(2) Az **aktív magyar lakosság gazdasági ágazat szerinti összetétele 1991-ben**:- Az iparban dolgoztak 50.604-en, számuk azóta is csökken- A mezőgazdaságban: 35.676, a számuk kifejezetten csökken- Alkalmazottként:13.928 [iskolaügyben 3.708, de számuk csökken]- Közigazgatásban: 9.964 (számuk csökkenőben)- Kereskedelemben: 8.253 (számuk növekvőben)- Szolgáltatásban: 8.213 (számuk csökken)- Inaktívak (vagy először keresnek munkát): 6.504 (számuk növekvőben)- Foglalkozás nélküliek: 2.750 (számuk csökken)- Biztonsági személyzet: 2.372 - Külföldön dolgoznak: 1.742 (számuk növekvőben)- Vezető beosztásúak: 1.606 (számuk csökken)(3) **Foglalkozások, amelyekben jelentősen csökkent a magyarok részvétele**: - mezőgazdasági munkás: 75 939-ről (1971), 35 676-ra (1991) - textildolgozó: 3383-ról 1916-ra- építőmunkások: 8875-ről 5174-re- élelmiszeripari dolgozók: 3913-ról 3212-re- fafeldolgozó: 2883-ról 1932-re- kozmetikus, testápoló: 990-ről 481-re- művész: 717-ről 485-re- kisiparosok: 431-ről 135-re.(4) **Foglalkozások, amelyekben növekedett a magyarok száma**:- képzett munkavállalók összesen: 10 682-ről 13 928-ra, ebből pedig:- fémfeldolgozó: 5088-ról 6169-re- villanyszerelők: 2370-ről 3574-re - műszaki szakemberek: 1451-ről 2568-ra- orvosok és ápolók: 1860-ról 3276-ra- cipészek 1613-ról 1907-re- vegyészeti szakmunkások: 434-ről 786-ra- műanyag feldolgozók: 301-ről 691-re- aranyművesek: 161-ről 254-re.(5) **Foglalkozások, amelyekben először növekedés (1971-től, 1981-re), majd csökkenés mutatkozott (1991)**- Közigazgatási dolgozók: 7981-11090-9964- Vezetők: 1268-1921-1606- Szolgáltatásban dolgozók: 8899-8925-8213**Következtetések**: a magyarok száma igen lecsökkent a falun, a mezőgazdaságban, majd a textil-, építő-, fa- és élelmiszerfeldolgozó-iparban. Növekedett a magyar szakemberek száma a fémfeldolgozásban, villamos- és vegyiparban, az egészségügyben és néhány speciális szakmában, mint például cipész, aranyműves.**A magyarok száma 1971 és 1981 között növekedett a közigazgatásban, néhány vezető poszton, de 1980 után (Tito halála) már jelentősen csökkent a magyar igazgatók, üzemvezetők, hivatalnokok száma az állami szervezetben.**

4. A gazdasági emigráció indítókai és méretei

Az emigránsok számáról, a külföldre távozás nyomán követéséről hivatalos statisztikai adatok csak az 1971-es népszámlálás után jelentek meg. [A jugoszláv lakosság statisztikai összeírását majdnem minden tíz évben elvégezték: 1921-ben, 1931-ben, 1948-ban, 1953-ban, 1971-ben, 1981-ben, 1991-ben- (ez a legutóbbi már nem teljes). 1971-től kezdve a statisztikai adatok között található a következő kategória: az ideiglenesen külföldön munkát vállaló jugoszláv polgárok száma.] Egyes becslések szerint az 1964-es évben, a titói Jugoszlávia területéről mintegy százezer honpolgárunk ment külföldre. [Vinski, 1996.] Az 1971-es összeírásról (nagy)Jugoszláviában 750 ezer emigránst tartottak számon, s ez 1973-ban már elérte a 1,1 milliót. [Stanovništvo..., 1984, 141 old.] Vajdaságban 1971-ben 45 643-an dolgoztak külföldön, ebből 12 423-an magyarok. Viszonylagosan sokkal többen voltak külföldön a nemzeti kisebbségek képviselői, mint az államalkotó népek lakossága. Az 1973-as ún. „első olajválság” jelentős változást idézett elő a nyugat-európai országok gazdasági életében. Már a hetvenes évek közepén és végén bekövetkezik a recesszió időszaka, ami munkanélküliséghez vezet azokban a nyugati országokban, amelyek eddig külföldi munkaerőt alkalmaztak, ezért az ideiglenesen külföldön dolgozók egy része visszatér hazájába. Az 1981-es népszámlálás adatai szerint Jugoszláviából, 874 966-an dolgoztak külföldön. [Jugoszláv Statisztikai Évkönyv 1986: 466. 1981-ben Jugoszlávia lakosainak száma 22 424 711 fő volt.] (Ez a számadat a külföldön munkát vállalók családtagjait is magába foglalja. [Még a hivatalos adatok hitelessége is vitatható, ugyanis az 1971-ben külföldön tartózkodók 31 százalékát már nem regisztrálták az 1981-es összeíráskor. Ok nem jöttek haza, nem jelentkeztek be jugoszláv állampolgárként sem. Egy részük elhunyt, mások új állampolgárságot vettek fel, de vannak „eltuntek” is.]) Vajdaságban, 1991-ig a külföldi munkavállalók száma 33 957-re csökkent, a magyaroké pedig 4852-re. **A kilencvenes években a háborús válság hatására mintegy háromszázezeren (ebből 50 ezer magyar) csatlakoztak a külföldön élő honfitársakhoz. A külföldön tartózkodók száma a mai napig is folyamatosan növekszik,** és a migráció nagymértékben megváltoztatta a lakosság nemzetiségi és szociális összetételét. A jugoszláv **magyar lakosok három évtizede tartó emigrációjának motivációi** a következők:1. Elsősorban meg kell említeni a hatvanas évek Jugoszláviájának – mint a keleti tömbhöz nem tartozó szocialista országnak – földrajzi-**politikai nyitottságát**. Szinte képtelenségnek tűnik, hogy a kilencvenes években éppen az **ország bezártsága**, gettóvá válása okozza a lakosság emigrálását, mert vannak, akik nem szeretnének Európától leszakadni.2. Fontos tényező volt a külföldre távozók esetében a **szegénység**, tehát a létfenntartási gondok és **a munkanélküliség**, amely a magyar lakosságot erőteljesen sújtotta. Ma, az anyaországi sikeres rendszerváltás, párosulva a **reformok elmaradásával Jugoszláviában** egyirányúvá teszik a migrációt.3. A magyar szakemberek külföldre távozását – az **agyelszívást** – serkentette a szakemberek tudásának, tehetségének kihasználatlansága, a tudományos kutatás kedvezőtlen helyzete, az elégtelen befektetések újításokba, találmányokba, az anyagi megbecsülés hiánya stb. Ugyanakkor az egyesült Európa új, kreatív törekvéseknek adott mind nagyobb teret, ahol tehetséges szakembereink versenybe állhatnak. 4. **A leszűkült szociális-kulturális kisebbségi élet- és fejlődési tér** lehetetlenné tette a megfelelő hagyományörző életmód megtartását, megnyirbálta az anyanyelvű oktatást (óvodától az egyetemig).5. A **politikai emigránsok** a kilencvenes évek elején jelentek meg, általában arra hivatkoznak, hogy nem akarnak eleget tenni a **katonai behívónak**, alapvető polgári jogukat érzik veszélyeztetve kisebbségi nemzethez tartozásuk miatt. A magyarok többsége nem érezte szükségét, hogy részt vegyen a délszláv konfrontáció bármely formájában. 6. Az egész társadalom súlyos változásokon ment keresztül, a **hatalom- és gazdasági rendszerváltás lelassult**, a kialakulatlan többpártrendszer politikai versengéshez, leszámolásokhoz vezetett, ahol a másképp gondolkodást nemigen tudják elviselni.7. Végül nem feledkezhetünk meg a pszichológiai tényezőkről sem, a háborúról, a mozgósításoktól való félelemről, továbbá a gazdasági zárlat okozta nyomasztó helyzetről, amelynek következtében Szerbia gazdasága sokáig nem fog talpra állni. Mindez a **kilátástalanság, a tehetetlenség érzését váltja ki** az emberek többségében. A Szerbiából távozó magyar emigránsok kezdetben, kevés kivételtől eltekintve, európai országot választottak: Németországba, Ausztriába, Svédországba és Franciaországba vándoroltak ki, s kisebb számban indultak Európán kívüli országba, például Kanadába. Érdemes megemlíteni, hogy **legújabbban, amikor az európai országokat elárasztották a délszláv, albán menekültek és vendégmunkások, emigránsaink nemigen válogatnak, oda mennek, ahol befogadják őket: az anyaországba, Kanadába, Új-Zélandra vagy éppen Ausztráliába.**

2.1. A kivándoroltakkal kapcsolatos jellemző adatok és tulajdonságok

Az emigránsok nembeli megoszlását tekintve jellemző, hogy először a **férfi** távozik, s később, amikor megteremtődnek a megélhetési feltételek, követi őt a feleség és a család. A **fiatalok** könnyebben döntöttek távozási szándékukról, hiszen az új környezetben sokszor előnyt jelent a fiatalság, az újdonságok iránti fogékonyság, a kockázatok vállalásának készsége, valamint az, hogy nem terheli őket a gyermekeltartás felelőssége, nem alakult ki családi kötődés. Vajdaságban, sőt egész Jugoszláviában a gazdasági migráció főképp a fiatalokat érintette: ideiglenes munkavállaláson külföldön tartózkodók háromnegyede 40 évnél fiatalabb volt. Különösen sok a 20 és 24 év közötti fiatal (a Szerbiából kivándoroltak közel egynegyede). [Scara, Ljubica tanulmánya, 1972. 14. oldal.] Az európai országoknak az újonnan érkezettek iránti megszorító politikája következtében megnő a bevándorlók átlagéletkora, hiszen tapasztalt és **iskolázott szakemberre** van szükségük. Ami a külföldre távozó képzettségét illeti, ez tehát többé nem a kínálattól függ, hanem elsősorban a külföldiek tervszerűen befogadó országban mutakozó kereslettől. Az emigrációs hullám kezdetén hazánk szakképzetlen munkaerőt kínált fel, amely Közép-Európában talált elhelyezkedési lehetőséget. Ma elsősorban meghatározott szakmával rendelkező munkavállalók iránt mutatkozik kereslet (informatikai szakemberek, mérnökök, újíók, programozók, mikrobiológusok, a tudományok doktorai, egészségügyi szakemberek, művészek stb.), lehetőség szerint kezdő tőkével, illetve eltartási garanciával. A kilencvenes években beindult emigrációs hullám idején sokan aggódtak a magyar elit külföldre távozása miatt. A Nemzetközi Politikai Gazdasági Intézet adatokat tett közzé a fiatal tehetségek kivándorlásáról: Jugoszláviát 1990 és 1993 között 719 magiszteri fokozatú és tudományok doktora rangot viselő tudós hagyta el, ami a vizsgált időszakban a külföldre távozó 67%-a. Egyébként a jugoszláv háború kezdetén mintegy 200 ezer fiatal (köztük minden tizedik magyar) szakember hagyta el az országot: a katonai kötelezettség, a háborús veszély és etnikai tisztogatás elől menekültek, vagy pedig egyszerűen azért, mert itthon nem látták biztosítva megélhetésüket. Az oklevelet szerzett fiatalok közül sokan itthon maradtak, de a nemzetközi gazdasági embargó, a termelés pangása miatt a kereskedelemmel és szolgáltató ágazatban próbálkoznak, sőt a túlélés érdekében illegális munkával, feketézéssel is.

2.2. Az emigráció hatása és következménye a magyar lakosság szerkezetére

A magyarok gazdasági emigrációja többrendbeli kárt okozott e közösségnek:

(1) Különösen kedvezőtlen jelenség az, hogy az ideiglenesen **külföldön munkát vállalók szakképzettsége jobb**, mint az itthon foglalkoztatottaké. Napjainkban ez a kép még kedvezőtlenebb lett, mert a befogadó országokban nincs többé igény a szakképzetlen munkaerőre. (2) A munkaerő-elvándorlás okozta közvetlen károk egyike az **anyagi veszteség**, amely a társadalmat érte azoknak a szakembereknek a távozásával, akiknek a képzésére sok pénzt fordított, hiszen a kész **szakemberek tudásukat más országokban kamatoztatják**: ezek az országok beruházás nélkül jutnak képzett munkaerőhöz. (3) Ugyanakkor az emberi és anyagi veszteséget elszenvedő országban **lassul a gazdasági fejlődés üteme** és minősége. Így az ország, ahonnan nagy számban emigrálnak, nagyban függ a külföldi tőkebefektetéstől, amelyet az elvesztett szakmunkaerő pótlására fordítanak. (4) A **termelékenység csökkenésével** kisebb lesz a munkaerőpiaci-verseny is, mivel az eltávozott jó munkaerő helyét az alacsonyabb képzettségű munkanélküliek foglalják el. (5) A hirtelen **életmód-változtatás** – például a kivándorlás esetében – hatással van az emberek egyéni és családi életére is, nagy erőfeszítések közepette sokszor csalódottak: idő előtt megöregszenek, viszonylag alacsony nyugdíjjal térnek vissza. (6) Természetesen vannak sikeres, fiatal, vállalkozó szellemű emberek, akik nem kívánnak aktív éveik alatt mindvégig külföldön dolgozni; szeretnének visszatérni, és tőkéjüket ingatlanba vagy új vállalkozásba fektetni. Ez a tőke jól jönne, de a **lassú rendszerváltás** miatt senki sem mer befektetni a háború által veszélyeztetett területeken, hanem külföldön marad mindaddig, amíg itthon nem rendeződik a helyzet. A nem hivatalos adatok szerint állampolgáraink **pénztőkét fektették be** Ausztriában, Németországban, Olaszországban, Cipruson és Magyarországon, mert így biztonságban látják felhalmozott tőkéjüket.

A munkaerő-elvándorlás negatív következménye, hogy a nagyarányú kivándorlás károsan befolyásolta Vajdaság és a magyar települések természetes demográfiai és gazdasági fejlődését. Vajdaságból a legintenzívebben a viszonylag fejletlen dél-bánáti régióból és a gazdasági és kulturális szempontból is legfejlettebb Észak-Bácskából vándoroltak el. Távozásukkal csökkent a termelékenység is, mert kisebb lett a munkaerő-verseny is: a távozott magyar munkaerő helyét az alacsonyabb képzettségű más nemzetiségű, esetleg menekültek, munkanélküliek foglalják el. A szórványmagyság térségében a munkaerőcsere fokozatosan nemzetiségcserébe megy át.

Az **anyaországba távozó vajdasági magyarokról** több demográfus és antropológus írt már Magyarországon. Legtöbb tanulmány a bevándorlók adatainak összehasonlításával foglalkozik. [Figyelemre méltó Tóth Pál Péter tanulmánykötete: Haza csak egy van? Menekültek, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994) , Püski Kiadó, Budapest, 1996.] A Jugoszláviából érkezettek statisztikai mutatóiból kitűnik, hogy 1991-ben főleg a katonaköteles fiatalok mentek át Magyarországra, sőt már 1989-ben a férfiak 95%-a a 14–19 éves korcsoporthoz tartozott. Az 1993-ig érkezők között a férfiak aránya magasabb, ezt követően azonban a férfiak-nők arány kiegyensúlyozott lett. A gyermekek száma is megnövekedett, ami a családok áttelepülését jelzi. Számukat illetően (10 404) 1988–1994 között a Jugoszláviából bevándorlók a második helyen álltak Románia mögött (74 298 fő) megelőzve a volt szovjet államok térségét (8934 fő). Az állampolgárságot igénylők száma kissé másképp alakult: sokkal több Romániából érkezett bevándorló kérte a magyar állampolgárságot (45 021 fő), mint jugoszláviai (3845 fő). [Forrás: Tóth Pál Péter fenti tanulmányában a 41. táblázat, 111. old.] Ebből az tűnik ki, hogy az utóbbiak nemigen akarták végleg elhagyni az országot, inkább csak a háború végét szerették volna kivárni külföldön. Ugyanabban az időszakban a jugoszláviai visszahonosítottak száma 1469 fő volt, kevesebb, mint a Romániából (45 021 fő) és az egykori szovjet államból érkezettek (3845 fő) száma. A legtöbb jugoszláviai 1993-ban, a hiperinfláció évében folyamodott magyar állampolgárságért. Tóth Pál Péter kérdőíves feldolgozásából az is kitűnik, hogy a

Jugoszláviából érkezettek (3959 megkérdezett) foglalkozási csoportjai közül 1993-1994-ben legnépesebb az értelmiségi csoport (810 fő), majd a tanulók következnek (698 fő) és a középiskolát végzett munkások (661 fő). Őket követik a gyermekek (505 fő), a tisztviselők (327 fő), szabad foglalkozásúak (237 fő), a nyugdíjasok (230 fő) és az egyéb kategóriába tartozók (201 fő) stb. A megkérdezett bevándorolt honfitársaink között legszámosabb volt a középfokú végzettségű műszaki értelmiségi (25,1%), őket követték a középiskolai tanárok (15,7%), majd a felsőfokú végzettségű műszaki értelmiség (14,1%), végül pedig a természettudományi értelmiség, orvosok (13,5%). Volt köztük 10 egyetemi tanár és több mint száz, felsőfokú végzettségű, társadalomtudományokkal foglalkozó értelmiségi.

Következtetés: a magyar kivándoroltak között sok az **értelmiségi elit** (írók, művészek, szakemberek), akiknek gyermekei szintén Magyarországon tanulnak. A vajdasági magyar **vállalkozók** – nem hivatalos adatok szerint – nagy mennyiségű pénztökét fektették be az anyaországban (becslések szerint Csongrád megye új vállalkozóinak 25%-ban jugoszláv érdekeltségű), ugyanígy Ausztriában, Németországban. Ugyanakkor számottevően növekszik a Magyarországon **munkát vállalók** száma is: fizikai munkások, kereskedők, akik félig legális vagy feketemunkából kénytelenek megélni. Viszonylag magas a Magyarországon **tanulók** (középiskolások és egyetemisták) száma is. 1988-1994 között a tőlünk Magyarországra távozott tanulók és a posztgraduális képzésen résztvevők száma 1087 volt – az összes, Magyarországon tanuló külföldiek 10,3%-a. (A Jugoszláviából származott tanulók számának évenkénti növekedése a következő: 1988-ban 50, 1989-ben újabb 77, 1990-ben még 139, 1991-ben 294. [Tóth Pál Péter statisztikai felmérése az idézett muben; 181. táblázat, 183. és 194. old.]) Becsléseink szerint a Magyarországon tanuló középiskolások száma ma kb. 800, és az egyetemisták száma is számottevő, kb. 600. Az anyaországban diplomázók kb. 80%-a nem szándékozik hazatérni, ott keres munkát, alapít családot és várakozik. A magyar Oktatási Minisztérium hivatalos adatai alapján az 1999/2000. tanévben Jugoszláviából 395 általános iskolás, 676 középiskolás és 600 egyetemista (ösztöndíjas) tanult Magyarországon. A kormányhoz közeli intézmények szándéka, hogy ezután az itthon, Vajdaságban tanuló magyar fiatalokat, sőt tanárokat szeretnék határozottabban támogatni, ösztöndíjjal, kollégiumi elhelyezéssel stb., hogy ily módon is elejét vegyék az értelmiségfogyásnak. **A gazdasági reformprogramok szükségessége**A titói Jugoszlávia igyekezett reformokkal enyhíteni a központosított szocialista gazdaságon. A nyitottság és piacorientáltság szükségességét már a hatvanas évek közepén felismerték. A társadalmi tulajdonban lévő vállalatok erőteljes privatizációs folyamata 1989-1990 között kezdődött, de a privatizáció már 1992-ben leállt. A háborús körülmények (1991) és a hatalmas méretű infláció (1993) gyakorlatilag elérte a privatizáció eredményeit. Az infláció évtizedek óta fokozatosan nőtt, de sokáig nem érte el azt a szintet, amikor kezelhetetlenné vált volna. Ez csak a jugoszláv népek beháborúja idején következett be: az 1993-as év elképesztő méretű infláció jegyében telt el. A kiskereskedelmi árak növekedése több milliárd százalékot tett ki. (Egyes számítások szerint 71 982 777 204%.) A pénzügyi fegyelmetlenség letörésére beindították a pénzügyi reformot (Avramovic intézkedései, 1994. január 1.), amikor is a dinár nominális értékét a német márkával tették egyenlővé. Az volt a cél, hogy már az adott év közepétől a költségvetést reális pénzforrásokra alapozzák. Ez nem járt teljes sikerrel. A megszigorító pénzügyi politika azonban teremtett bizonyos fokú pénzügyi fegyelmet, és a mesterségesen fenntartott pénzhiány bizonyos fokig az inflációt is fékezte. Az 1994-es évben megállt a társadalmi termék rohamos csökkenése. Összetétele ugyan lényegesen nem változott, mert a nemzetközi gazdasági zárlat (1992) egyformán érintette az egész gazdaságot. Szembetűnően csökkent a kereskedelem szerepe. Ez a tevékenység nagymértékben áthelyeződött a feketegazdaságba. 2000. október 5-e után elindított rendszerváltás résztvevőinek komoly feladatai lesznek a munkaerőpiac megreformálásában. Európában a legnagyobb munkanélküliségi ráta Jugoszláviában van évek óta. Már 1996-ban 26,1%-os volt az említett munkanélküliségi ráta, 1999-ben 32%-ot regisztráltak. A Szerb ipari termelés 1999-ben már csak az 1/3-át termelte annak, amit tíz évvel korábban. A bombázások néhány jelentős gazdasági szektort teljesen leállítottak (nehézipar, energiakitermelés). A foglalkoztatottak legtöbbször még mindig az első és második gazdaságban dolgoznak, ami egy tradicionális gazdasági struktúrától tanúskodik. A munkaerő-fluktuáció olyannyira visszaesett az országban, hogy az egyes régiók között szinte elhanyagolható a munkavállalók költözködése. Ez alól kivételek a menekültek (1996-ban 646.066-an voltak), akik nem jugoszláv állampolgárokként keresik a munkalehetőségeket. A bombázások után Koszovóról még kb. 200 ezer, főleg szerb nemzetiségű menekült szűkebb Szerbia területére. A regionális gazdasági aránytalanságok, kulturális és etnikai különbségek Szerbia-szerte jellemzők. A piac községek, régiók keretében bezárkózik, sőt egyes gazdasági ágazatok között is gyenge a munkaerőmozgás. Az átlagos havi fizetések Szerbiában (Koszovó nélkül), a feketedevisa-piac adatait figyelembe véve, a következőképpen alakultak: 1990 decemberében (a balkáni háború kezdete előtt) 752 DEM, 1993 decemberében (hiperinfláció) 21 DEM, majd 1999 decemberében (bombázások után) 87 DEM. Ma még mindig csak hat évi fizetésből tudna egy munkás megvásárolni egy Yugo 45 személygépkocsit a kragujeváci autógyárból, feltételezve, hogy másra nem is költene. 2001 nyarán az új szerbiai kormány meghozta legújabb privatizációs törvényét, de továbbra is erős az állami befolyás. Ez nem kedvez a külföldi tőkebefektetéseknek, a nagyméretű munkanélküliség szociális gondjai pedig csak gyűrűznek. A jugoszláv munkaerőpiac problémáinak fokozatos megreformálása érdekében a G17 szakembercsoport szerint a következő intézkedéseket kell meghozni: [Program radikálnih ekonomskih reformi u SR Jugoslaviji, Grupa 17 plus, Beograd, Kiadó Rádió B92, 1997-ben. 150-152. oldal.] 1. A felgyülemlett munkafelesleg felszámolása az állami vállalatokban; 2. A munkanélküliség növekedésének megállítása, a foglalkoztatás növelése a szolgáltatások, a kis- és középvállalkozások és a magánszektor területén; 3. A munkavállalási szerződéseknek biztosítaniuk kell a rugalmas foglalkoztatottságot; 4. A munkaerő területi és szektorbeli mobilitásának elősegítése, áttekintve a lakás és infrastruktúra előmozdítását is; 5. A munkanélküliek képzésének beindítása és célra kidolgozott oktatási programok segítségével; 6. Az állami monopólium megszüntetése egyes gazdasági ágazatokban; 7. A munka motivációjának növelése, igazságosabb fizetési rendszer, ahol a tehetséget, az innovációt és a szaktudást fizetnének; 8. A tőke kivétel és a munkaerő kivándorlás helyett elősegíteni a befektetők munkáját. A külföldi tőke és beruházások szorgalmazása, a szakképzett emigráltak hazatérésének elősegítése. A fenti intézkedéseknek a következő előfeltételei vannak: - Határozott reformtörekvések egy megújult, a jugoszláv térségre egységes kormányprogram, - Stabil jogrendszer; - A pénzügyi stabilitás biztosítása; **A privatizáció révén a munkaerőpiac decentralizációja.**

Összegezve: a társadalmi-gazdasági reformok bevezetése során a vajdasági magyarokra jellemző hagyományokkal kell számolni, de a multikulturalizmussal és a sajátos vajdasági regionális tudattal is.

Irodalom

1. *A migráció és az új Európa* (Miles, R., Carter, F. W., French, R. A., Salt, J., Fernhout) Budapest, 1993. XXXVI. évf. 1. szám.
2. Cseresnyés Ferenc: Migrációs potenciálok és trendek Európában, *Demográfia*, az MTA és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének folyóirata.
3. Dragan Vlakovic Torontóból küldött riportja szerint (Konkurs za buducnost, a Danas napilap, 2000. 06. 3-4, 977-978 számában) a kanadai Immigrációs Iroda közleménye
4. Európai Népesedési Értekezlet (Genf, 1993. március 23-26) dokumentumai.
5. Grecic, Vladimir: Mass migration from eastern Europe: a Challenge to the West? In: *The new Geography of European Migrations*, London-New York, 1993. 135-151. p.
6. Heinz Fasman, Rainer Münz: *Geschichte und Gegenwart europäischer Ost-West-Wanderung*. Österreichische Osthefte, Jg. 37. Wien, 1995, Heft 3., 748-778. p.
7. *International Migration Review*, 28. szám, 1994.
8. *Jugoszláv Statisztikai Évkönyv 1986*. Kiadó Rádió B92, 1997-ben. 150-152. p. Magyarországon (1988-1994), Püski Kiadó, Budapest, 1997.
9. Petrovic Ruza: Etnicki aspekt migracija u Jugoslaviji, izvorni naucni clanak u casopisu Sociologija, Beograd, 1990/3. 225-233. p.
10. Popper, Karl, R. *The open society and its Enemies*. London: Routledge and Kegan Paul. 1966.
11. Pošarac A. kutatási eredményeit: Socijalne posledice odbijanja tranzicije, az *Ekonomska cena rata* kötetben (szerk: Crnobrnja, M., Papic, Z.), Beograd, Fondacija za mir i rešavanje kriza, 1996.
12. Program radikalnih ekonomskih reformi u SR Jugoslaviji, Grupa 17 plus, Beograd, R., *Kisebbségkutatás*, Budapest. 3. évf. 1994, 1. szám.; *Regio*, 1996/4. Budapest, 19-46. p.
13. Saša Kicošev-Kocsis Károly: A menekültügy társadalmi-demográfiai aspektusai a Vajdaságban, *Regio*, Budapest, 1998/3.
14. Scara, Ljubica: Ekonomska emigracija stanovništva kao negativan fenomen društvenog i privrednog razvoja Srbije, *Sociologija* (XIV) 1/1972. Beograd.
15. *Stanovništvo i domaćinstva SR Srbije prema popisu 1981*, Statisticki institut SR Srbije, Centar za demografska istraživanja, Beograd, 1984.
16. Szerbiai Menekültügyi Hivatal adatai alapján készült az újvidéki Földrajztudományi Intézet munkatársainak CD adattára (Saša Kicošev szerk.)
17. Tanic, Zivan: Ekonomske emigracije: klasno odredjenje i svest, Beograd, *Sociologija*, (XIV), 3/1972. 441-461. p.
18. Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok*.

[Vissza](#)

Papp Richárd: Etnikus vallások a Vajdaságban?

Ethnic Religions in Vojvodina

When analysing the relationship of the Orthodox Serbians and the Roman Catholic Hungarians in Vojvodina the author concludes: ethnicity constitutes a dividing line only on the „first level” of religiosity, while on the „second level”, on the level of internal religious qualities, it does not.

Az elmúlt tíz év jugoszláviai eseményei nemcsak „megmutatták” az etnicitás drámai valóságtartalmait, hanem megkerülhetetlenné is tették mindezt a problémakört a közép- és délkelet-európai régióval foglalkozó társadalomkutatók számára. Jelen sorok írója több mint egy éve végez kulturális antropológiai terepmunkát Vajdaság két településén: Feketicsen és Zentán. Kutatásaim fókuszában a vallás mint kulturális és társadalmi rendszer áll. A számos vallási jelenség vizsgálata – vallási tradíció, kisegyházak, vallási rítusok elemzése – mellett az etnicitás kutatása sem maradhatott ki értelmezéseim közül, hiszen a vallás etnikus jelentéstartalmai már terepmunkám kezdetén kikristályosodtak számomra: interjúalanyaim szinte kivétel nélkül, elsősorban a vallás etnikus jelentéseit említették. Az alábbiakban ennek megfelelően a kérdéskör kapcsán olvashatunk számos példát, amelyek a jelenségek értelmezési lehetőségeire is rávilágíthatnak.

„A pravoszlávokkal ez az elkülönülés nem nehéz, mert a szerb az pravoszláv” – mondta egyik katolikus lelkész interjúalanyom Zentán. Ugyanitt a pravoszláv pap is hasonlóan nyilatkozott: „Nálunk a vallás és az identitás már az egyházunk elnevezésénél is összefüggést mutat. A mi egyházunkat Szerb Pravoszláv Egyháznak hívják. A pravoszlávoknál így van ez, például Orosz Pravoszláv Egyház. A mi egyházunk önálló, nem úgy, mint a katolikus, amelyiknek a vezetője Rómában van, tehát van katolikus magyar, katolikus amerikai, [ez] nem függ a nemzettől. Nálunk a kettő ugyanaz.”

Az ortodox egyházak szervezetében a II. egyetemes zsinat óta (Kr. u. 381) a különböző egyházszervezetek önállóak, autokefálók. A szerb autokefál egyház önállósága mellett a középkor során megerősödve, majd a független állami lét megszűnése után a török hódoltság évszázadaiban összeforrott a szerb nemzet kultúrájával. A hódoltság alatt ugyanis az egyháznak viszonylagos autonómiája lehetővé tette a szerb nemzet nyelvi, szellemi és társadalmi érdekvédelmét is (vö. Hadrovics 1991) [Mindezt lehetővé tették a pravoszláv vallási tartalmak, illetve a vallásgyakorlat is, hiszen a bizánci császár udvari rítusait átvéve és Krisztus királyságát az összes hívo felett hangsúlyozva az egyházszervezet a politikai-társadalmi vezetést is fel tudta vállalni.] . A szerb nemzet és a szerb pravoszláv egyház társadalmi-kulturális kölcsönössége egészen a kommunista államszervezet létrejöttéig tartott (Jelavich II. 1996: 182–183), s mint láthatjuk, ennek az elválaszthatatlanságnak jelentése a mai napig tart mind a szerbek, mind a „kisebbség” estében. *„Az egész kommunizmus alatt megtartották a slavákat [a. m. a házi védőszent ünnepe], hogy ennek mennyire volt vallási értéke, az más kérdés, de hogy a pravoszlavizmus identitásuk egyik legfontosabb része, az tény és való, tehát a vallásuk meg az, hogy szerbek, ugyanaz maradt”* – mondta egyik idős adatközlő, aki fiatalkorát még a „rég királyi” Jugoszláviában élte meg. Az elmondottakat támasztja alá, illetve egészíti ki újabb meglátásokkal a következő interjúrészlet: *„A pravoszlávoknál más az összetartó erő. Náluk megdönthetetlen például a slava, a családi búcsú. Hívó vagy hitetlen, akkor is jön a pap a kalácsot megszegni, a vizet megáldani. Náluk az tekintély, hogy ő egy évben a templomnak a komája. Anyagi hozzájárulás valamilyen szinten, akkor ő a tekintély abban az évben. Önök ez nagyon szigorúan kötődik ahhoz, hogy vallás és nemzet. Ő azt az egyházat támogatja, mert ő szerb. Sem a katolicizmus, sem a reformátusság nem egy magyar jellegű dolog, elvben sem. A katolikus egyház minden nyelvű egyház. Nem csak magyar. Vannak benne magyar sajátosságok, mint ahogy mi magyarok vagyunk katolikusok, de ez nem zárja ki, hogy vannak katolikus arabok, néger, albánok. A szerb az nemzeti egyház. Talán a szerb pravoszláv egyház a tlegTt ebben”* – hasonlította össze a „magyar egyházakat” és a „szerb egyházat” az egyik zentai katolikus pap. Felmerül a kérdés, mit jelentenek az egymás vallásával megfogalmazott különbségek mögötti tartalmak? A zentai szerb pap ugyanúgy „nemzetibbnek” értékelte a magyar felekezeteket a sajátjánál, mint – ahogy az imént láttuk – zentai magyar interjúalanyaim az a szerb pravoszlávokét. Mit tudnak azonban az említett etnikumok egymás vallásáról, illetve a megfogalmazott sztereotípiák mennyire alapulnak tapasztalatokon? S mögöttük milyen tartalmak állnak? Megélt vallásgyakorlat és vallásos kötődések állnak-e a vallási különbségek mögött, vagy sem? Az utolsó interjúrészlet kapcsán felmerül továbbá a kérdés: a pravoszláv vallási tradícióhoz való kötődés rítusai és intézményei (slava, komaság) mennyiben hordoznak vallási jelentéseket? (Ha nem, akkor érthető, miért maradhatott fenn a kommunista rendszer alatt is a nemzethez való kötődés egyházi kölcsönössége is.) Ugyanezek a kérdések fogalmazódnak meg a magyar kisebbség irányában is: a keresztesek, éjféli misék, egyházi esküvők stb. egy kisebbségi vagy nemzeti tradíció és identitás részei „csupán”, vagy ellenkezőleg, vallási jelentésük kapcsolja őket a saját kultúrához? A sorakozó kérdésekre adható antropológiai válaszlehetőségeket mérlegelve úgy tűnik, egyetlen egzakt válasz sem lehet teljesen egyértelmű. Látni fogjuk, nem „szakadt el” a vallástól a saját kulturális gyakorlat, de nem is kapcsolódik vele össze kizárólagos érvennyel. Mindkét tartalom az „etnikai” s a „vallási” is összekeveredik, egymást kiegészíti a saját kultúra megélésének és az önazonosság-tudat megfogalmazásának terein egyaránt. Összetett „etnikus-vallási” jelenségekkel fogunk találkozni tehát. A magyarok etnikai-vallási elkülönülése, illetve a szerbek ugyanezen az elven alapuló másságának kategorikus megfogalmazása az alábbi interjúrészletből, illetve az azt követő példákban még jobban kiviláglik. Egyik magyar beszélgetőtársam így utalt erre: *„A szerbek vallási és nemzeti alapon is elkülönülnek. Nehéz a kettőt szétválasztani. Tehát ők Szerb Pravoszláv Egyház. Ők más szemmel néznek erre. Nemzeti egyház. Ő azt mondja, hogy az is pravoszláv, aki nincs megkeresztelve, ha szerb.”* Az idézett mondatok mellé kívánczik a feketicsi montenegróiak, illetve a róluk kialakított kép példája. Ebből kiderül, nemcsak *„az is pravoszláv, aki szerb”*, még ha nincs is megkeresztelkedve, hanem, hogy nem is szükséges a „mátság” megnyilvánulásaihoz s a hozzá köthető interetnikus jelenségekhez a „szerbek pravoszlavizmusa”. Feketics példáján

láttuk, a falu helyi-saját kultúrájának és értékrendjének alapja a református vallásosság. Tehát itt a vallásos értékrend fokozottan is érvényes a „másság” kifejeződésére az „ateista göracokkal” (magukat materialistának valló montenegrói kommunisták költöztek Feketicsre az elűzött németek helyére), akikkel szemben különben is értékrendbeli és „civilizációs” eltéréseket, különbségeket fogalmaztak meg a magyar közösség tagjai. Az elmondott jelenségek tehát visszahatnak a közös identitás vallási tartalmára, annak még pozitívabb-fokozottabb felértékelődésére, s megint csak azt látjuk, hogy maga a vallási identitás az, amely „összefogja” a helyi közösséget: „Vallási szempontból érdekeseek még az idetelepített montenegróiak. Amikor idetelepítették őket, mindenki partizán volt, mindenki ateista volt. Ha valaki próbált nem ilyen lenni, rosszul járt, kiűldözte a rezsim. Mint partizánoknak rengeteg kedvezményük volt. Kimondottan vallásellenesek voltak, templomokat bontottak le, átalakították mozivá, raktárrá. De már akkor kitűdött, hogy egyesek, vezető emberek is lementek Montenegróba megkereszteltetni a gyerekeiket. Szóval mindez csak látszat volt. Templomuk, papjuk most sincs. Ha van egy magyar temetés, mivel most már sok az ismeretség, elmennek, a lelkészünk szerbül is hirdeti az igét, és ezt nagyon hallgatják. Az ő temetéseiken egy volt kocsmáros szokott beszédet mondani. A vallás ki van kapcsolva, csak a nagyságát méltatja az elhunytaknak. Azért mennek a magyar temetésre, mert ott egyházi stílusban hirdetik az igét. Ritka temetés, hogy a magyar pap szerbül nem beszél. Rövidebben mondja, mert csak a lényegét mondja el, de ezt nagyon szeretik hallgatni. A pálfordulásnak a másik érdekessége, hogy amikor ide kerültek, valaki meghalt közülük, a halotti hirdetésen mindenütt fenn volt a vörös csillag, a temetőben a fejfákon is. Most, hogy változott a helyzet, nem teszik fel a vörös csillagot, hanem keresztet tesznek. Meg ha valami történik, beszéd közben merik mondani, hogy thála IstennekT, vagy tisten megsegítettT. Ez egy olyan tiltott szó volt náluk, hogy nem is mondhatták, nem is merték mondani. A kommunizmus alatti nagy kibékülésnek a másik eredménye volt, hogy Szenttamáson pravoszláv, szerb pap van, magyar reformátusok alig vannak. Néha ide jött az igét hirdetni a pravoszláv pap szerbül a szerbeknek, nem a templomban, hanem a központi otthonban, csak nem nagyon mertek elmenni, mert az egyházi épület volt. A mi magyar papunk meg elment Szenttamásra annak a kevés magyar reformátusnak az igét hirdetni, akik zömmel innen származtak el. De abba is maradt az egész, mert a mi szerbjeink nem mertek elmenni. A másik érdekes dolog még az ő szempontjukból. Az a két méterrel magasabb templom ma is megvan, csak ki van fosztva a belseje, minden elvéve, a harangtól a toronyóráig. Voltam egy gyűlésen, ahol, hát persze az igazgató montenegrói. Arról volt szó, hogy a falunak a főutcáját rendbe kellene hozni: [...]. Valaki azt mondta, hogy az a tönkretett templom is nagyon csúfítja a főutcat. El kellene bontani? Azt mondta az igazgató, hogy nem, lehet még abból pravoszláv templom.” „Hát, ami azt illeti, nagyon nagy bajuk van nekik, ami egy nagyon nagy kiesés volt. A magyarok mindig is vallások voltak, volt egy valláserkölcs alapjuk. A montenegróiaknak lehetett egy bizonyos örökségük, az ortodox egyházhoz tartoztak az őseik, de ők, hát sajnos, nagyon hívei lettek a pártnak, a kommunista pártnak. Még ma is vannak sokan, akik hisznek neki. Ezek az emberek nagyon bedőltek annak az eszmének, és valláserkölcset alapot nélkülöztek. Igaz, hogy ma már egyre inkább igyekeznek az ortodoxhoz ragaszkodni, de valahogy ebből az ortodox dologból Jézus és Isten kiszorul. A szentek tisztelete, és a különböző halottaknak a különös tisztelete, ilyen procedúra, liturgikus dolgok mennek ott végbe, ami Isten ígéjének a szempontjából teljesen helytelen, és nem biblikus dolog. Én nagyon szeretném, ha az a bizonyos német evangélikus templom, jó két sarokkal a református templomtól, ha nem egy ortodox, hanem valójában egy evangéliumi protestáns lelki házzá lenne a számukra.” Figyelmesen olvasva az interjúrészteteket egyfajta közeledést lehet érezni a két etnikum között, [Ennek számos oka van. Ezek közül egyik például a lokális identitás erősödése mind a Feketicsen élő magyarok, mind pedig az ott élő montenegróiak esetében, ami némelykor a „másik” megnevezésekor, illetve önmeghatározásukkor is érvényre jut: „feketicsi magyarok”, „feketicsi szerbek/montenegróiak”. A feketicsi magyarok elkülönítik magukat mind a szerb nemzetiségtől, mind a vajdasági magyaroktól, de a magyarországi magyaroktól is; a feketicsi montenegróiak pedig nem tartják magukat dominánsan a szerbekhez, a vajdasági montenegróiakhoz, valamint a montenegrói montenegróiakhoz tartozóknak. A „feketicsiség” dominánssá válása magában hordozza ugyanis a Feketicsen élő magyarok és montenegróiak számára, hogy ok mások, mint a nem Feketicsen élők, mert ebben a faluban élő emberek az ismerőseik, velük élnek, hozzájuk hasonlóak. (Hajnal 2001: 28-30).] s e közeledés hídja lehet a „vallásosság”. Hiszen a feketicsi magyarok szemében – akiknek értékrendjében alapvető fontosságú a vallásos tartalom – pozitív megítélés alá kerülnek a montenegróiak saját vallási hagyományaikhoz való visszatérésének jelenségei. Ennek megfelelően a pravoszláv „másság” elfogadása sokkal inkább kívánatos a helyi magyarság számára, mint az alapértékeikkel szemben álló „vallástalanság” elfogadása. Igaz – az utolsó interjúrésztet szerint – a pravoszláv tradíció sem teljesen megfeleltethető a „protestáns valláserkölcset alapnak”, így a kétfajta kulturális környezet különbsége továbbra is fennmarad. A zentai városi helyzet más jellemzőket alakított ki az interetnikus kapcsolatok, a korábbi politikai rendszerhez való alkalmazkodás, valamint a pravoszláv és a katolikus egyházak viszonyrendszerét illetően. Az utóbbiról egyébként mindkét fél vallási vezetői kedvezően emlékeznek meg: „Van egy bizonyos vallási közösség köztünk – mondta a „magyar” felekezetek egyik képviselője –, de közös találkozókat is szervezünk a különböző rendezvények meg a Vox Humana miatt is. Mindig közösen vagyunk, és nem aggat ez igazából.” Pravoszláv oldalról ugyanez így nyer megerősítést: „Zentán a római katolikus egyház és a pravoszláv egyház szoros kontaktusban van egymással. Ilyen szervezetekkel, mint a Vox Humana. Ünnepekkor, karácsonykor, húsvétkor a pravoszláv egyházból egy delegáció elment az egyik katolikus templomba misére, a mi ünnepeinkkor pedig a mi templomunkba jöttek a katolikus papok. Így ment ez évekig. A nehéz időkben ezekkel a látogatásokkal próbáltunk inkább összetartani, mint széthúzni. A 60-as években, amikor még kezdő voltam, nagyon szépen éltünk. Nagyon jó barátom volt itt az egyik katolikus pap. Amikor itt Zentán templom épült a kórházban, az is közösen történt[...], hogy a katolikusoknak és a pravoszlávoknak is jó legyen. A felszenteléskor is együtt ünnepeltünk.” Egyházi szinten tehát a közeledést a közös társadalmi környezet is elősegítette, hiszen a második világháború után a pravoszláv egyház is a nyilvános társadalmi élet perifériájára szorult. „A kommunista időkben nem nagyon tudott semmit sem csinálni a pravoszláv egyház. A legnagyobb kommunisták szerbek voltak” – vall erről az időről egyikük. Mivel a kisebbségi lét eközben a „magyar” felekezeteket jobban összekapcsolta híveivel, [A kisebbségi egyházaktól eltérően a pravoszláv egyház belső struktúrájába is beleszólt az állam. Erre utal a következő interjúrésztet is: „Különös gondot jelentett az egyházi személyiségek kinevezése. A kommunizmusban azért megválogatták azokat a papokat, akik tisztséget vállalhattak. Amikor pravoszláv egyházfot, pátriárkát kellett választani, összeült a szinódus, akkor nagyon komolyan elotérbe került, ez még a Milošević-érában volt, hogy egy kiváló, amerikai, zentai származású, šumadijai

püspök kerül előtérbe, rányomták a bélyeget, amit a hatalom mindig is meg tudott csinálni, hogy o kém, beépített ember. Ezt a szerencsétlen Pál pátriárkát pedig, aki egy koszovói kolostorban volt, egy szent ember, akinek a mindennapi élethez semmi köze nem volt, rángatták elő, és pillanatok alatt választották meg akkor, amikor egy nagy műveltségű, okos, képzett püspök lehetett volna a pátriárka. Így ment ez nálunk, ugyanúgy, ahogy minden másban". Látható a különbség, a „magyar egyházak” belső struktúráiba nem szóltak bele, „csak” nyilvános társadalmi szerepébe, így a vallás a magyarság számára mint a kisebbségi kultúra és a másság identitáseleme és gyakorolhatósága egy belső egyházszerkezetében egységes közösségre támaszkodhatott, ezáltal erősebb kötődés élhetett a saját társadalom és az egyházak, illetve a vallásgyakorlók és a hitélet között szemben a többségi szerb egyházzal.] ezért is törekedhetett a pravoszláv egyház a szorosabb kapcsolatra, például a katolikus egyházzal. Mindez olyan társadalmi helyzeteket produkálhatott, hogy helyi pravoszláv egyházak a kisebbségi felekezeteiktől várják a segítséget híveik „visszaszerzésére”, vallásuk társadalmi megerősítésére. Így van ez Zentán is. Lássuk tehát, hogyan éltek ezt meg a város „nem egyházi” személyei: *„Ha a többséget, a szerbeket nézzük meg, akkor az ő szülei egy partizánháborún nevelkedtek fel, a szűk réteg volt az. A történelem alakította így, amit egy felszabadító háborúval ideologizáltak meg, és abból lett egy szocialista forradalom, ezt kivívva élték meg az ő partizánháborújukat. Ebben ők is egészen máshogy látták. Mint a mi szülein, akik vesztésként kerültek ki ebből az egészről egy elveszett anyaországtudattal, egy rövid, négyéves, magyarok alatti felszabadultsággal, ott is érezve, hogy ők itt már mások, a Trianon óta eltelt időszakban rengeteg sok minden elveszett, a közvetlen kötődések, a többi kárpát-medencei magyar már nem igazi. Mindenhol úgy látták, hogy valahol valami nem úgy van, ahogy eddig volt. Ez a magukra maradottság a legnagyobb tragédiája főleg a Délvidéknek, és főleg ennek a résznek Vajdaságra, a horvátországi és szlovéniai magyarokra gondolva.”* „Úgy látom, hogy a pravoszláv egyház a segítséget várja a katolikus egyháztól és a többi történelmi egyháztól, hiszen ők még magukra maradtabbak. Az a generáció ugyanis, amelyik minket még vallásossá nevelhetett bennünket, ha nem is ideológiailag egy vallási hagyományhoz, tradícióhoz, az a szerb egyháznál ez egyáltalán nem adott. A szerb egyháznak annál nagyobb a tragédiája, hogy ő népi, nemzeti egyháznak tartja magát, és a népét, nemzetét veszítette el. Ez a nép [...], ateistává vált, ateistának nevelte a gyerekeit. Nagyon szűk értelmiségi réteg maradt csak. Az a fiatal falusi réteg, akik bekapcsolódtak ebbe, azokon látszik meg, hogy milyen tökéletes nevelést volt képes ez a kommunista rendszer véghezvinni.” Hasonlóképpen értékelik ezt a szerbek is: *„Három generáció van nálunk. Az öregek, akik még értik a vallást, ismerik az egyházi szlávot, a liturgiát meg a szokásokat. Aztán itt vannak a középkorúak, ők nem tudnak semmit, elutasították a vallást, mert féltek az államtól. Sokan el is hitték a materializmust inkább. Ezek nem adták át csak a szokásokat talán a fiataloknak. Velük mi lesz, nem tudom, mert ők sem tudnak semmit. Talán a most született kisgyerekek a jövő, ha őket meg tudják nyerni a vallásnak, újra olyan lehet a szerb nép, mint régen, istenfélő.”* „A helyzetet az bonyolította – látják mások –, hogy a többségi népek érezték leginkább ennek az ellentmondásos rendszerét, hogy katolikusok, pravoszlávok, muzulmánok hogyan egyeztethető össze. A vallást mindenképpen háttérbe kellett szorítani. Mert a kisebbségnek még megbocsátották, hogy ő valahogy kilóg a sorból, nem oda illő, de emezeknél már nem lehetett ezt megbocsátani.” *„Mindaz, amit itt a környezetünkben a katolikus egyház vagy a reformátusok meg tudtak őrizni a nehezebb időszakokban is, azt a pravoszláv egyház elveszítette, nem is volt rá felkészülve, hiszen ő államegyház volt. Trianon után ugyanis ez államegyház volt. '45-tel elveszítve az államegyházból a királyságot pártfogolta, mellette állt. Egy ideológiát képviselt, és államhatalmat testesített meg, amelynek a földi feje a király volt. Ezzel a kommunizmusban mindenképp szalonképtelenné vált a pravoszláv egyház, nem beszélve arról, hogy az emigrációba elmenekült legjobb papjaikkal a kapcsolattartás szigorúan tilos, lehetetlen volt. Egyedüli lehetőségüket, gyakorlati megerősítésüket ezekben a többi egyházakban próbálták megtalálni. Zentán ez tipikus példa [...]”* Tehát az egyházvezetés szintjén a közös állami-társadalmi nyomás folytán bizonyos „összefogás” tapasztalható. Kérdés azonban, hogy ezek a szervezeti minták mennyire érintik a két felekezet tagjait. Tapasztalataim szerint ezek a „találkozások” csupán az etnikus kapcsolatok felszínén hatnak. Mindazt, amit a két vallási vezető a kórház ökumenikus templomának jelentőségéről, egymás ünnepeinek látogatásáról stb. mondott, több interjúalany egészen másként értékelte. *„Itt van az ökumenikus imaház a kórházban, elvben katolikusoknak és pravoszlávoknak épült, de csak mi, magyarok tartunk ott istentiszteletet. Egy szerb papot nem láttam még itt, sem szerbet imádkozni.”* [...] *„A szerbeknek és a magyaroknak közös ünnepeik nem voltak. Bármi, ami vallási eltérés van a két közösség között, nem ápolja a kapcsolatot. A közös országos ünnepek talán, de a vallási ünnepek szétválasztják a közösségeket. Nem is keresik a kapcsolatot. Itt jön elő, hogy a vallásnak tényleg milyen meghatározó szerepe van. Majdnem annyira meghatározó, mint a nyelvhasználatnak a szerepe. A papok még egyházi szinten egymás ünnepeire elmehetnek, de az emberek esetében nem tudom elképzelni, ha nem vegyes házasságról van szó, hogy bármelyik magyar éppen a pravoszláv karácsonyt vagy húsvétot ünnepelné.”* *„Nem járunk mi át egymáshoz. Csak úgy hívjuk az ő templomukat, hogy a szerb templom, ők meg a mienket: a magyar templom. Mi is így hívjuk már a magunkét is, ami pedig nem helyes”* – mondták magyar interjúalanyaim. Egymás nem ismerése, a találkozások hiánya több konfliktusforrást is magában foglalhat még akkor is, ha ezen konfliktusok nem az együttélés, a szomszédi viszony kapcsán merülnek fel. [A kognitív szinten tapasztalható távolságokra érzékletes példa, hogy még a magasan kvalifikált kisebbségi értelmiségiek körében sem ismerik a pravoszláv szó jelentését, mivel azt „igaz szlávként” fordítják le és értelmezik. A szó így kizárólag etnikai jelentést hordoz számukra, a hibás fordítás mellett tehát még a pravoszlavizmus vallási tartalmára sem reflektálnak.] Ilyen konfliktusforrást rejtenek (és rejtettek a múltban is) a kisebbségi és többségi társadalom ünnepeinek naptári eltérései. Míg az állami ünnepek, illetve a többségi társadalom vallási ünnepei munkaszüneti napra esnek, addig a kisebbségi vallások ünnepei munkanapok. A keresztény ünnepek időpontjai is eltérnek egymástól, közöttük 13 napos eltérés van. Ez egyrészt a kisebbségi vallási élet megváltozásához vezet, hiszen ha a karácsony, húsvét, pünkösd munkanapra esik, akkor a vallási dimenzió „hangsúly” a vasárnapi rítusokra, és nem magára az ünnepnapra esik. Sokszor az ünnep (államilag „hétköznapján”) *„ezért az egészről csak családi, baráti összejövetel lesz az ünnep délutánján, estéjén”* – jellemezte a helyzetet egyik adatközlőm. Más esetben konfliktushelyzet is felléphet a társadalmi-állami és a kisebbségi-vallási „érdek” között. *„Az ember inkább szabadságot vesz ki az ünnepre, még ha a szerb főnöke meg is haragszik emiatt. Korábban ezt kevesen tették meg, de ma már egyre többen csinálják.”* [Az interjúrészletből és az ezt alátámasztó más megfigyeléseimből sem lehet „feltétel nélkül” általánosítani. Voltak olyan beszélgetőtársaim, akik ismertek olyan munkahelyeket a múltban is, ahol lehetősége volt a magyar dolgozóknak „szabadon” megtartani ünnepeiket.] Az elmondottak a fiatalabb

generációk, a diákok életében is éreztetik hatásukat. Karácsonykor, húsvétkor iskolába kell menni. A zentai magyar gimnázium diákjai ilyen esetben, karácsonykor az iskolában ajándékozzák meg egymást, vagy locsolkodnak húsvéthétfőn. A vallási tartalom ezért is szorul háttérbe számukra ezen ünnepek napjain. Ezzel szemben a legnagyobb pravoszláv ünnepeket mintegy az állami ünnepek keretében kötelező megtartani a magyar osztályokban is. Az általam tapasztalt ilyen ünnep Szent Száva ünnepe volt Zentán. A zentai gimnázium diákjainak végig kellett állniuk a pravoszláv pap által celebrált hosszú színházi ünnepséget, azonban ők e rítusnak sem vallási jelentéseit, sem nyelvét [A zentai fiatalok nagy része – ahogy egy korábbi kis közösségük kutatásakor is kiderült – egyszerűen nem akarnak megtanulni szerbül. Ennek oka a többnyelvu közegben a „többségtől” való elkülönülés is lehet (Hajnal 2000: 11).] nem értették. Többen nevetgéltek közöttük, majd egy idő után feszengtek, végül többen rosszul is lettek. „Nem tudom, minek kényszerítenek minket ilyen hülyeségre.” „Ennél unalmasabb napom még nem volt” – elégedetlenkedtek a rítus kényszerű résztvevői. *Olyan konfliktushoz vezetett mindez a többségi társadalom és vallás irányában a szülők részéről is, amely az előbb elmondott jelenségekkel együtt felerősíti, felértékeli a saját etnikai-kisebbségi ünnep jelentőségét. Csakhogy – mint láttuk – ez a vallási különbség mentén fogalmazódik meg, de nem jár feltétlenül magának az ünnep vallási jelentéseinek, tartalmainak átélésével. (Az iskolai ajándékozás, locsolkodás vagy az ünnepek délutánján-estéjén rendezett családi, társasági együttlétek a leggyakrabban nem hordoznak magukban vallási jelentéseket.)*

A vallási identitás tehát kifejezője lehet az etnikus-kulturális identitásnak, konfliktusforrása, meghatározója lehet az interetnikus kapcsolatoknak, de nem azonosítható annak belső tartalmi elfogadásával, gyakorlásával. Ennek alapján érdemesnek látszik a „vallás és identitás” (legalább) két szintjét elkülöníteni.

Az „elkülönítés” természetesen arra a hipotetikus – empirikus tapasztalatokon nyugvó – szétválasztásra utal, miszerint a „vallás és identitás”, illetve a „vallásosság” mint megélt kulturális tartalom két „szintre” „osztható fel”, két megközelítésben vizsgálható. E két „szint” tehát nem „első” vagy „második” szintet feltételez, csupán a megállapítások sorrendiségét értem ezen, hiszen ezek csak együtt értelmezhetők.

Az elmondottakat szem előtt tartva a „vallásosság első szintjének” az etnikai-társadalmi szintet nevezem, ahol a vallást mint a saját környezet terét, az interetnikus kapcsolatok kifejeződését és a társadalmi kommunikációban betöltött szerepét vizsgálom.

A „második szint” a vallást mint belső tartalmi-kulturális rendszert jelöli (vö. Geertz 1994) a vallás „belső” világát értve ezen (szakrális kommunikáció, egyházi rítusok, tradíciók, naptári rendszerek, szimbólumok, norma- és értékrendek, ideológiák, világkép stb.).

Ezt a „kettősséget” könnyebben megérthetjük, ha az elmondottakat belehelyezzük a szociálanropológia kultúra- és társadalom összefüggésrendszerének magyarázatába. „A társadalom” és tkultúra” fogalmakat a totális eszméjének kifejezésére használjuk, de mindegyikük a tárgy sajátosságainak egy részét fejezheti ki. Többször ellentétes voltuk hangsúlyozódik ki, valójában különböző oldalakat, összetevőket képviselnek ugyanazon alapvető emberi helyzetekben. A társadalom” az emberi összetevőt emeli ki, az embereket és a közöttük levő kapcsolatokat. A tkultúra” a felhalmozott nem anyagi és anyagi készletek összetevőit hangsúlyozza, amelyre az emberek a társadalmi tanulási folyamat révén tesznek szert, amelyet használnak, módosítanak, és továbbadnak. Egyikük tanulmányozása sem nélkülözheti azonban a társadalmi kapcsolatok és értékek tanulmányozását az emberi viselkedés vizsgálatán keresztül.” (Firth 1951: 483 id. Sárkány 2000: 111–112) Ezért vizsgálom a „két szint” életét egyszerre és egymás kölcsönösségében.

Az „egyházi szint” a kutatott közösségek életének felszínét mutatják csak meg, addig az említett „két szint”, azaz a vallás etnikus-társadalmi, illetve belső tartalmi szintje a kultúra mindennapjainak, életének és ezáltal a „vallás és identitás” megélt tartalmainak „valódi”, tapasztalható jelentéseit tárhatják fel számunkra.

A vallás „első szintjének” jellemzőit jól illusztrálják a zentai magyar értelmiségiek meglátásai a vallási értékekről: *„Az elmúlt rendszer pontosan minden nemzeti érdeket háttérbe szorított, a többségi nemzeteknek az érdekeit is. Amikor ezek előtérbe kerültek, abban a pillanatban a kisebbség is fellélegezhetett, magára találhatott. Elkezdődött az önszerveződés kisebbségi szinten is. Az önszerveződéssel elindultak az identitástudat keresésének különböző pontjai, ezek között a vallás is előtérbe kerül, a templomokba elkezdenek járni az emberek. Mindez a bomló társadalom már a demokráciának a jele volt Jugoszláviában. Ahogy ez az ország mindinkább széthullik, a demokrácia annál erősebb lehet benne. Ahol nemzetek vannak, ott hallatlanul nehéz megérteni, hogy mi az, hogy nemzetek közötti egyenjogúság. Ez abszurdum a mai világban, és az itt élők nincsenek ennek tudatában. Nem érezzük azt, hogy mit jelent mindez. Ahogy oszlik ez az ország mind kisebb elemekre, annál inkább felszabadultak az emberek. Igazán az az érzésük, hogy amikor itt szétesik minden, akkor jutunk el a demokráciáig, ami teljes örület. A körülöttünk való országok pedig pont ezt a másikat akarják rákényszeríteni. A demokráciát akarják behozni akkor, amikor az emberek azt érzik, hogy éppen a demokratikus viszonyokat veszítik el. Most érzik felszabadultnak magukat. [...] Ugyanígy a horvátok és a muzulmánok, akik mindig is nagy ellenségek voltak régebben. Itt most összefognak a szerbekkel szemben. Nyilvánvalóan az identitástudat az a meghatározó, és a vallás ilyenkor háttérbe szorul. A vallás az valahol egy kísérő dolog. Részbe egy kulturális identitástudatnak, de itt a nemzeti identitástudat az valahol kiélezetten jelenik meg.”*

Láthatjuk tehát, hogy a kultúráját „tudatosan” vállaló, identitását mérlegelő értelmiségiek a vallási identitást kisebbségi kultúrájuk „kísérő” jelenségeként értékelik elsősorban. Eszerint a vallás az etnikus identitás manifesztációjának tekinthető a bemutatott példák alapján. Ha hozzávesszük mindehhez, hogy maga az etnikus identitás kérdése is „mindenekelőtt tudati kérdés, annak tudatosítása, hogy a saját etnikum tagjai és mások között határ húzódik, és ennek a határnak egyszerű számontartása fontosabb, mint bármilyen esetleges kulturális jelzése” (Sárkány 2000: 112, Barth 1969: 14–15), akkor a vallásnak mint kulturális rendszernek a jelentését úgy értelmezhetjük, mint az etnikus határok „két oldalának”, azaz a „másik” és a „saját” kultúra tereinek egyik

megjelenítőjét.

Felmerül azonban a kérdés, az „etnikus vallásosság” valóban csupán ezen határok egyértelműsítésében játszik szerepet? Vagy ezen „számontartás” mellett más jelentések hordozója is egyben?

A fent említettek szempontjából (is) érdekesnek tűnhet a mai makrokulturális kontextus Jugoszláviában. Koštunica megválasztása után a szerbiai parlamenti választásokat december 24-ére írták ki. A kisebbségi reakciók ezzel kapcsolatban nem voltak élesek, hiszen a számukra is szimpatikus új politikai vezetés döntéséről volt szó, megjegyzéseik azonban szemléletesen mutatnak rá a vallásosság etnicitást erősítő szerepére: *„Nem volt ez bennük tudatos, a sajtójukat nézték.”* *„Nem direkt csinálták, csak nálunk már így kiveszett a vallás ismerete.”* *„Ez is jó példa arra, mennyire közömbösek lettünk egymás iránt”* – kommentálták interjúalanyaim az eseményt.

Végül a katolikus és a protestáns egyházak kérésére egy nappal előbbre tették a választásokat.

Két dologra mutat rá mindez. Egyrészt ennyire nem tud egymásról a két etnikum, ennyire nem ismeri egymás kultúráját, vallását, illetve közömbös (jobb esetben) a másik vallási szokásai, egyáltalán a vallási jelentések iránt. Ezt a múlt hatásának a kommunista állami szocializáció következményeként értékelhetjük.

Másrészt mára megváltozni látszik ez a „közönyösség”, hiszen a többségi nemzet hosszú évtizedek után először tolerálta a kisebbségek kulturális életének másságát. Ebből a szempontból sem mellékes, hogy e „mátság” ismét a vallásban jelent meg alátámasztva eddig bemutatott interjúimat, illetve előre jelezve a szociokulturális környezet megváltozásával járó, várhatóan új, a valláshoz is kapcsolódó jelenségek és tartalmak megváltozását (a konfliktushelyzetek csökkenését vagy a felekezetek nem csak egyházi szinten történő közeledését például).

„Azt, hogy a pravoszláv többségű országban élő magyar kisebbség vallási identitása „erőteljesnek” mutatkozik, jól illusztrálja a magyar interjúalanyok véleménye: *„Mi keresztények vagyunk, ők pravoszlávok.”* *„Mi két lábbal állunk a földön, ők babonások.”* [Ezek a kategóriák zentai adatközlőimtol származnak. A feketicsi „verziók” a következők: *„Mi vallásosak vagyunk, bezzeg ok ateisták.”* *„Mi orizzük az osi hagyományokat, ok amúgy sem hoztak semmit a hegyekből, mert partizánok voltak”.* Ezekből a kijelentésekből is kitunik, a saját kulturális értékrendszerhez a vallásosság erőteljesen kapcsolódik itt is, ráadásul a „másik” közösség másságának egyik legfontosabb jellemzője, hogy „nem vallásos”, szemben a feketicsi magyar közösség legfontosabb kohéziós intézményével, a református egyházzal és az ezáltal közvetített kulturális tartalmakkal.] Tehát ismét az egymás kultúrájának, vallásának nem ismerete „jelentkezik” a másik oldalról. Továbbá kitetszik, hogy az eltérő vallások mögött más értékrendszerek is állnak, más értékek fejeződnek ki. Az idézettek esetében – ennek megfelelően – a keresztény-saját értékrendszer áll szemben egy „másikkal”, ami nem az. Ez az értékrendszer utal a *„két lábbal a földön álló”* józanságára, szorgalmára, pozitív tulajdonságaira, míg a „másik” *„babonássága”* irracionitást, lustaságot, „primitívebbnek” tartott vallásosságot és a valláson keresztül megfogalmazott értékrendszert feltételez. Az eddigi példákat összevetve láthatjuk, hogy a vizsgált közösségek tagjai számára kulturális különbségek a vallási különbségek által megragadhatóvá és „értékelhetővé” válnak, hiszen – a nyelv mellett, illetve azzal együtt – az egyik legjobban kifejeződő, látható különbség (szokásokban, ünnepekben, naptári eltérésekben) jelenítődik meg, fejeződik ki a vallás mint kulturális rendszer mentén. A nyelv „kulturális rendszerét” azért fontos szintén hangsúlyozni, mivel az etnikus és vallási identitás egyik leglényegesebb eleme a saját nyelven élhető hitélet, így a vallási rendszer mint anyanyelvi kontextus is alapvető jelentőséggel bír az adott etnikumok életében. *„Ha az ember egy olyan helyre akar elmenni, ahol magyarul beszélnek, a Bibliáról meg másról is van szó, akkor az egyháznál megtalálja”* – fejezte ki a vallási élet és az anyanyelvi kontextus kölcsönösségét egyik feketicsi interjúalanyom, ami azért is fontos szempontunkból, mert Feketicsen amúgy is erős a kisebbségi tudat és „elkülönülés” a másik etnikumtól az interakciók terén. Ezzel szemben – illetve emellett – mégis különös jelentőségűnek tűnik az egyház és az anyanyelv relációjának feltételezése itt, s ez elsősorban a már említett „Ágostoni példának”, illetve a saját kultúra református vallási interpretálódásának tudható be. A vallás egyébként nemcsak mint „anyanyelvi kontextus” jelenhet meg a közösségek életében, hanem a nyelv közvetítője is lehet a magyar nyelvű Bibliának vagy az egyházi sajtó termékeinek a segítségével. Feketicsi beszélgetőtársaim mindegyikének mindennapos olvasmányai voltak a magyar nyelvű Szentírás, illetve a református egyház kiadványai. Emellett a magyarországi vallásos kiadványok és a *Vasárnapi Újság* rádióműsor vallási percei is népszerűek körükben, függetlenül ezek felekezeti meghatározottságától. (Ez is azt mutatja, hogy a közös – saját – kultúra s annak vonatkozásai nem feltételezi a felekezeti különbségeket.) Hasonló megfigyeléseket közöl Bartha Elek is Sándoregyházán, Hertelendyfalván, illetve Székelykevéen. Így az elmondottak „általánosabb” vajdasági kontextusban is értelmezhetővé válhatnak (Bartha 1992: 119). Ezzel összefüggésben tér ki az említett kutató a hittan és a magyar nyelvhasználat összefüggéseire. Temeskubin példáján bemutatja, hogy mivel itt nincs magyar nyelvű általános iskolai képzés, a magyar nyelvoktatás a hitoktatás keretében történik. Feketics példájánál maradva, az itteni hittanoktatás egyik legfontosabb céljának tartja ma is az egyik oktató a következőket: *„A hittanórán a magyar nyelv bele van építve. Korrigálva a nyelvi hibákat, a nyelvi szennyeződésekre mutatunk rá, különös tekintettel a szlavizmus leküzdésére, a szerb mondatkezelés, szórend, gondolkodás kijavítására. Ez egy mindennapos küzdelem édes anyanyelvünkért, amit sehol sem tanítottak évtizedeken keresztül, csak a hittanokon és a katekizációkon.”* Így érthetővé válik gondolkörünk első interjúrészelete, hiszen a múltban a legtöbb közösségben, illetve számottevő esetben ma is az egyház jelenti „kizárólagosan” azt a mikrotársadalmi környezetet, ahol a hitélet és a hittanoktatás során a magyar közösség gyakorolhatja anyanyelvét. [Több helyen van magyar nyelvű oktatás is, azonban a hittanoktatók és lelkészek ezzel sincsenek megelégedve. Egyikük szavaival: *„Hogy milyen jelentősége van ennek, mutatja a hivatalos olvasókönyv példája, ahol az olvasmányok nyolcvan százaléka a szerb irodalomnak a magyar fordítása. Szó se róla, a szerb irodalomnak nagyon kituno írásai vannak, s ha azt szerbül adják fel a szerbórán, az nagyon jó, de a magyarórán a magyar irodalom gyöngyszemeit, amiből hála Istennek rengeteg van, kéne feladni elemzésre, nem fordításokat.”*] Ebben a környezetben – egyik beszélgetőtársam szavaival – nincs az ember *„rákényszerítve arra, hogy szerbül is kelljen beszélnie”* valakivel. *„Ez ott tiszta magyar hely. Sok ember még a*

szomszédjával, sőt még a családjában is szerbül kell szólnia. Soha nem tudhassa. A templomban vagy a hittanon viszont garantáltan tiszta magyarul fogsz beszélni" – foglalta össze ugyanezt egy másik interjúalany. Az előző interjúkban van még egy igen fontos mozzanat. A hitoktató ugyanis a nyelvi korrekció mellett, a „szlavizmus leküzdéseként” említette – a nyelvvel összefüggésben – a „gondolkodás kijavítását” is. A hittanórák ennek megfelelően nem csupán az anyanyelvi oktatás szinterei, hanem a vallási ismeretek továbbadása mellett a „teljes” saját kultúra környezetét is biztosítják. Az elmúlt politikai rendszer miatt a hitoktatás is kiszorult a társadalom nyilvános szférájából (természetesen ez is másként folyt le falun és városon), így a fentebb jellemzett oktatás a templomok saját terében, a vallási kultúra átadásának „védett” környezetében történt. Ebben a környezetben így – előbb idézett beszélgetőtársam szavaival – „tisztán” hagyományozódhatott tovább a nemzeti kultúra értékrendszere és ismerete (magyar történelem, irodalom, nyelv stb.) a vallási tanítások mellett. Ennek hatására a saját környezet „védelme” okán tiltakoznak a kisebbségi egyházak képviselői az állami iskolákba „visszakerülő” hitoktatás kezdeményezései ellen. Láthatjuk tehát, hogy egyrészt a történelem során kialakult helyzethez adaptálódva a „magyar egyházak” a helyi társadalmakban olyan „közösségmegtartó”, integráló funkciókat láttak el, amelyek környezetükben a saját kultúra és vallás továbbadásának egyfajta tradícióját alakították ki, s ezt egy új környezethez való újabb adaptáció jelentősen átformálná, míg a felekezeti iskolák rendszere ugyanezt a kialakult szocializációs gyakorlatot és környezetet „védené” továbbra is. Az egyházak azonban mint a saját környezet szinterei, illetve mint a kulturális tradíció „örzői” és továbbadói nem csupán a hittanoktatásban, a vallási szocializációban „vesznek részt”, hanem ugyanezen jelentések mélyülnek, tudatosodnak közösségük tagjaiban a vallási rítusok során is. A vallási rítusok „belső-tartalmi” jelentéseik mellett, illetve azokkal együtt az adott közösségeket is integrálják. Ezek a rítusok – a temerini plébános szavaival – „együvé tartozásunk ünnepei” is (Szungyi 2000: 67). Temerinben az egyik ilyen rítus az Illés-nap. Ez a falusi közösség korábbi történetéhez kapcsolódik. Az 1848–49-es szabadságharc után, 1853-ban szörnyű vihar pusztított, ekkor tették a temerini földművesek azt a fogadalmat, hogy Illés napját a fohászkodásnak szentelik. Azóta is kiemelt napja, ünnepe ez a falunak. „A múlt század közepén tett Illés-napi fogadalmat a nem most élő temerini lakosok tették, de az ősök iránti tisztelet kötelez [...] Ezt a lelki kincset őrizte meg az egyház az elmúlt évszázad szellemi viharai, a különböző ideológiák, társadalmi változások közepette. Nem is tehette másként, ha mindenkor hűséges akar lenni Istenéhez és népéhez [...], [hiszen az] egyház, az nemcsak a vallási népszokások múzeumőre, hanem éltetője és továbbadója is, [...] és a következő évezrednek adjuk át, hogy tovább éljen, és a jövőbe mutasson” – vall erről az ünnepről a plébános (Szungyi 2000: 69). A lokális identitás, a közös tradícióhoz való tartozás tehát egyrészt összekapcsolódik az ősök idejével, a nemzeti múlttal (1848-at ezen rítusok során szintén hangsúlyozza a plébános). Másrészt ismét találkozunk a közös-saját kultúrát megőrző egyházi magatartással (a „viharok” közepette az egyház biztosította a rítus folyamatosságát) és ennek „ideológiájával” (az egyház „hűséges akar lenni Istenéhez és népéhez” is). Mindezek fenntartása és átadása a „következő évtizedeknek” pedig alapvető célként fogalmazódik meg a helyi egyház vezetőjében. Ennek megfelelően saját vallás rítusai során is tudatosan felvállalja és közvetíti az etnikus tartalmak elmélyítését. Ilyen rítusok, vallási kontextusban létrejövő közösségi alkalmak a búcsúk és a nagyobb egyházi ünnepek. „Nem arról van itt szó, hogy ezek az alkalmak vallásos tartalmuknál fogva gyakorolnak hatást a közösségi-nemzeti összetartozás gondolkörére, sokkal inkább arról, hogy az egyházi ünnep mintegy lehetőséget, keretet ad az ilyenfajta érzések kinyilvánítására, készlet azok fenntartására”. (Bartha 1992: 119–120) A vallási rítusok, az egyház ünnepei, a hitélet gyakorlása így a saját kulturális környezet és identitás kontextusaként is értelmezhető. Ugyanezen környezet, illetve a nagyobb rítusok, ahol az egész közösség reprezentálja magát, a vallás és a tradíció változásaira is rávilágíthatja a közösség tagjait. Érzékletes példáját nyújtja ennek a jelenségnek a feketicsi pünkösdi egyházi rítus is. Feketicsen – mint említettük – a kommunista rendszer alatt is elsősorban az egyház integrálta a magyar közösséget. A falu lakossága ennek fényében „meg is ítélte”, értékelt a közösség templomba járó tagjait, ezáltal is kifejezve a közösséghez és a közös tradícióhoz tartozásukat, de a közösség a templomba nem járókat is „számon tartotta”. Mára a korábbiakhoz képest egyre többen kezdenek újra részt venni a hitélet nyilvános szinterein. Sokan az előbb említett „számon tartottak”, a falu magyar közösségének tradicionális értékrendszerével szembe fordulóik közül is megjelennek a vasárnapi istentiszteleteken és az ünnepeken. A változások a családok kulturális gyakorlatában is megmutatkoznak. Több olyan család is van, ahonnan csupán a gyermekek, a fiatalok mennek el a templomba, mivel ők már „újra” kaptak „vallási nevelést”, azaz eljártak a hittanórákra. A változások a rituális térhasználat során is láthatók. A feketicsi református templom kiskara tradicionálisan a nem házas fiatalok helye, ám a nagyobb ünnepeken – így pünkösdkor is – az idősebb asszonyok és férfiak közül is feljönnek ide. (A férjes asszonyok és nős férfiak tradicionálisan meghatározott helye a templom földszintjén van, ahol a nők és a férfiak külön ülnek az egymással szemben elhelyezkedő padosorokban közrefogva az Úr asztalát és a presbiterek padját.) A kiskarban a helyi ifjúsági csoport tagjai is helyet szoktak foglalni, pünkösdkor azonban többen el sem jöttek a templomba. Ennek hátterében a helyi egyházvezetéssel való „néma” konfliktus áll. E konfliktus – bár nem vezetett nyilvános konfrontációhoz – sok mindent elárul a tradíció megváltozásáról, főként akkor, ha figyelembe vesszük a helyi református ifjúsági szervezetnek, a KIE-nek [A Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE) 1929-ben alakult meg, és két fiú, valamint egy lánycsoportból állt.] a korábbi időkben játszott mikrotársadalmi jelentőségét. Ma ezek a fiatalok többnyire a nyilvános rituális élettől elkülönülve, külön kis közösségekben élnek meg vallásukat. (A kérdés komplexitását mutatja, hogy ehhez helyiséget az egyházszervezet biztosít nekik, s egyikük a hétköznapi istentiszteleteken orgonál.) A rítus interpretációikor a közösség tagjai közül a legtöbben arra reflektáltak, hogy megváltozott a rítusok tagjainak összetétele, többen már nem is jöttek el a „régiek” közül, s ehelyett most inkább olyan „új embereket” lehet látni, akik „egyébként nem hívők”, „korábban kerülték még a templom utcáit is, nehogy megüssék a bokájukat”. „Sok minden megváltozott, nem olyan a templom már, mint régen” – értékelték az elmondottakat egy család idősebb tagjai, akik ezért nem mentek el pünkösdkor a templomba, „pedig régen még egy vasárnap sem múlt el, hogy ne mentünk volna” – mondták. A vallási rítusok, a hitélet megváltozott jelenségét értékelő „belső kategóriákat” a következőképpen lehet rendszerezni. Ezek az értékelések arra mutatnak rá, hogy a fenti jelenségek okait a vallás korábbi mikrotársadalmi funkciói megváltozásának tekinthetjük. Ezen belül beszélőpartnereim az egyik tényezőnek a tradicionális-vallásos norma- és értékrendszerek megváltozását tulajdonították. „Sokan csak azért jönnek el, hogy összejöjjenek egy lánnyal vagy fiúval, mert most mindenki itt van, a templomban, ha hisz, ha nem” – foglalta össze egyik fiatal adatközlő. Az egyházak „gazdasági tevékenységével”, azaz a háború és a bombázások után intenzívvé vált

külföldi segélyekkel, a segélycsomagokkal támogatott szeretetszolgálatnak a hatásával is magyarázták a változásokat. A vasárnapi, ünnepi istentiszteletek után ugyanis többször osztanak a rítus résztvevőinek a külföldi segélycsomagokból mosóport, szappant, margarint, ruhát stb., amit a szociális körülmények miatt nehéz egyébként beszerezni. A helyi egyház másképpen is segít a rászorulókon. Olyan kézimunkacsoport működik például az egyház keretében, amelynek termékeit külföldre eladják pénzt szerezve ezáltal a csoportnak és a gyülekezetnek. Ezen segítségekkel azonban a hívókról alkotott kép is megváltozik főleg azoknak a körében, akik a múlt rendszerben is a hitélet aktív résztvevői voltak, s úgy látják, mára „amikor már nem kell bátorság, odatartozás sem – ahogy egyikük fogalmazott – sokan csak azért jönnek a templomba, hogy megkapják a csomagot”. Ennek tulajdonítják a rituális élet megváltozását is. „Ezek bontják a rendet, nem figyelnek a papra, nem érdeklí az Ige, sem az énekek, inkább alszanak az istentiszteleteken, de vannak, akik zavarják is az áhítatot hangoskodásukkal, beszélgetéssel.” Az „újak” ezáltal „megbontják” a rituális rendet, s ezen keresztül ki is fejezik saját különállásukat a rituális térben való elhelyezkedésük, viselkedésük által („külön ülnek”, „feltűnően utatkoznak”, „hangoskodnak is néha”, hogy néhány értékelést idézzek megítélésükről). Ugyanez kommunikálódik megjelenésükkel is, hiszen sokszor csak a nők (néha gyermekeikkel együtt) mennek el a templomba, férjüket nem látni velük, így a közösség úgy látja, részvételük nem „őszinte”, hiszen nincs ott az egész család. Az elmondottakból is látszik, hogy – a rituális tér elemzésével – a valláshoz való tartozás különböző kognitív szintje mögött álló jelentéseket és az ezekből fakadó konfliktushelyzeteket értelmezve a kutatott közösség életének „mélyebb rejtekeibe” is bepillantást nyerhetünk (Boglár 1996: 75; Papp 2000: 30). A fent említettek az egyház intézményeinek közösségi értékelésére is hatással vannak. Beszélgetőtársaim legtöbbször úgy vélte, hogy az egyház (az egyébként pozitívnak, alapvető fontosságúnak tartott) segélyszállítmányokkal való foglalkozása mellett – egyikük szavaival – „nem segíti már elő úgy a közösségformálódást, mint azelőtt”. „Régen itt az egyház iskolát szervezett, segített minket, hogy azok lehessünk, akik vagyunk. Meg össze is hozta itt a népet. Ma már ez nincs így.” A fentiek értelmében érthető meg az az egyébként furcsának is tűnhető jelenség, miszerint többen azt is negatív változásnak értékelik, hogy a közösségi összejöveteleket is az egyház szervezi meg és finanszírozza „nem úgy, mint régen, amikor a falu népe dobta össze vagy hozta magával az étel-italt, ma is megvan még ez, de ma már a segélypénz dominál” – foglalta össze egyikük. Látva a változásokat és ismerve ezek interpretációit arra következtethetünk, hogy az elmondottak a helyi közösségi-vallási élet polarizálódásához vezetnek. Ha az elmúlt rendszert nézzük s annak „polarizációit”, illetve ha meggondoljuk, hogy a vallás közösségintegráló ereje a múltban talán fokozottabban érvényesülhetett, akkor azon is elgondolkozhatunk, hogy egyrészt e „fokozottabb érvényesülés” is magában foglalhatott másfajta „polarizálóásokat”. A hitélet azonban máig a közösségszerveződés legkiemelkedőbb alkalmi rítusainak biztosítója, amelyek során a közösség szinte minden tagja találkozik egymással, kialakítja a többiekéről és a közösség egészéről alkotott képét és a hozzá való viszonyrendszer, kommunikáció módjait. Ahogy egyik interjúalanyom megfogalmazta: „Egyelőre még így is ezek az egyetlen alkalmak, az egyházi ünnepek, amik összehozzák a falu egész népét. Akármilyenek is vagyunk, de legalább vagyunk.” A saját kultúra „megőrzésének” funkcióját, illetve a saját környezet „kitágítását” láthatják el a helyi közösségek zarándokúttjai, vallásos célú utazásai is. A többszörös rítus alkalmi által tudatosan a nemzeti identitás megőrzését, elmélyítését szolgálják ezek a szervezett, közös utak, ugyanis a „vallásos tartalom mellett a történelmi múlt, a történelmi emlékhelyek, a magyar kultúra értékeinek felkeresését, megismerését szolgálják”. Az idézett néprajzkutató vajdasági kutatásai során e jelenség nyomán leírta, hogy ezeken az utakon a szakrális terek felkeresése és a vallásos cselekedetek mellett a nemzeti múlt emlékeinek megismerése is fontos szerepet kap. Ilyen például a csíksomlyói pünkösdi búcsú látogatása, közben a zarándokok megállnak Kolozsvárott, ellátogatnak Világosra stb. Nem beszélve arról, hogy a csíksomlyói búcsú a nemzeti identitás rituális kifejezését is jelenti a világ magyarságából odalátogató minden közösség számára. Zentai interjúalanyaim közül is többen jártak ilyen zarándokúton, és az ezekről készített fényképek, élő emlékek részletes (szinte minden mozzanatra visszaemlékező) felidézésével mindegyikük „életre szóló élménynek” írta le ezeket az utakat. A magyarországi, erdélyi utak mellett többen Rómába és más nyugat-európai szent helyekre is eljutottak. Ezek az utazások a vallási identitás megőrzése mellett magukban foglalhatták a nemzeti identitás kifejeződését is, ahogy az a következő interjúrészletből is látszik: „Voltam én is Rómában, a Magyar Otthonban meg a Szent István Otthonban is jártam ott. Rendszeresen szerveztek utakat innen, én kétszer is voltam ilyen úton Rómában. A zentai Szent Ferenc templom szervezésében voltunk Voltam egy másik körúton is, egészen Fatimában, Portugáliáig eljutottunk, meg Lourdes-ba is. Összejártam én ezt az egészet. Megrendítő volt. Ma is vannak ilyen utak. Szóval Rómában nekem az is nagyon fontos volt, hogy a magyar katolikus helyeket is láttam. Meg az, hogy még a pápával is lekezelhettem. Csak bal kézzel, mert a másikkal a táskámat fogtam, ő meg szorította mindkét kezével az enyémet. Lengyelül mondtam neki, flengyel magyar két jó barát, és megértette ezt.” A vallási élmények mellett tehát a nemzeti identitás is mélyülhet ezen utazások alkalmával. Az olyan kapcsolatok is, amelyek elsősorban „nemzeti” célokat szolgálnak gyakran összefonódnak a vallással is. Feketicسن például a magyarországi testvérvárossal, Kunhegyessel tartott kapcsolat és a látogatások egyházi keretekben zajlottak le. A rítusok, ünnepek, utazások tehát a közösségek kiemeltnek számító, jeles napjai a saját vallás környezetében, a vallási jelenségekkel párhuzamosan a közösségi tudat, az etnikus összetartozás megerősítését szolgálják. Az egyik előző interjúrészletemet parafrázálva bemutatják és tudatosítják a közösség számára: „Mi ilyenek vagyunk, és ez a lényeg.” „Amikor nehéz idők jártak, a templomok mindig telve voltak. Amikor jobban ment az emberek sorsa, akkor kevésbé. Amikor baj volt, akkor mindig oda mentek. Az elmúlt tíz év szörnyű volt, ezért most is sokan visszatértek a vallás segítségéhez” – mesélte egyik interjúalanyom. Az elmúlt évtized társadalmi-politikai-gazdasági krízishelyzete, konfliktusokkal és konfliktushelyzetekkel terhelt időszaka felerősítette a saját kulturális környezethez és ezzel együtt annak vallási „intézményeihez” való tartozást. A konfliktushelyzetek az etnicitás megerősítő folyamatai lehetnek a mikroszinteken, így a vallási jelenségekből, identitásból fakadó konfliktusok is. Ez megegyezni látszik a konkrét krízishelyzetekre adott válaszokban is. Amikor terepmunkám idején valaki balesetet szenvedett, vagy súlyosabb betegségbe esett, a családtagok olyan kórházba vitették betegüket, ahol magyar orvos gyógyíttathatták: „A magyar orvos segítségével biztosabb.” „Volt már rá példa, hogy a szerbek nem segítettek a családnak egyik tagjának, mert fmadarica, magyar nő” – mondták. „Ézért” - szavaik szerint - nekünk a magyar környezet sokkal biztonságosabb.” A magyar környezet biztonsága domborodik ki az elhalálozás, temetés, de az esküvők, keresztelők során is, amely rituális „sorsfordulók” szintén – csaknem kivétel nélkül – a vallás körében, a saját vallási környezetben az egyház részvételével zajlanak. Ilyen „biztonságos magyar környezet” tehát

a saját vallás világa is. Krízishelyzetekben is felléphet vallási téren az ökumenizmus, hiszen korábbi zentai példákban láthattuk a vallási vezetők megvalósult törekvését, az ökumenikus templom megépítését a kórházban. A fent említetteket természetesen ez is aláhúzza, hiszen közös istentiszteletek nincsenek ebben a templomban, sőt kizárólag „magyar” istentiszteletek vannak, így ezért megint csak a magyar, azaz saját vallási rítus és környezet terének újabb helyszíne bővült a krízishelyzetek során felértékelődő biztonságos-saját környezetek sorában. Az utóbbi jelenséget így interpretálták terepem zentai magyar tagjai: *„Én még egy pravoszlávot nem láttam ebben a templomban imádkozni, ez csak elviekben közös.”* *„Nekik csak a saját nagytemplomuk van itt Zentán, máshova nem is járnak el, de oda is csak vasárnap, mert csak akkor van nekik liturgia.”* Egymás egyházi környezetét sem a vallások neveivel, hanem etnikai jelzőkkel nevezik meg: Kezdetben állandóan a „pravoszláv”, „katolikus”, „református” megnevezésekhez ragaszkodtam, majd öntudatlanul én is az ő kategóriáikat kezdtem használni, az interjúalanyok meglepedésére: *„Már te is azt mondod, szerb templom meg magyar templom, nem mint korábban, hogy pravoszláv templom.”* A szerbség egyébként nem „uralja” vallási tereivel (sem) Zenta városképét. A kórház ökumenikus templomáról már szóltam, s a *„szerb nagytemplom”* sem központi épület a városban. Az egész várost tekintve tehát a „saját környezetek” vallási manifesztációja a magyar tereket jelenti inkább. De a *„háttérben”* éppen ezért tartanak a szerbektől többen a város magyarjai közül. A vallási-saját terep kapcsán felmerült beszélgetéseim közben ugyanis a következőket fogalmazták meg nekem: *„Pont ezért félok, hogy ők onnan a háttérből szervezik meg a bekapcsolódást a város egyházi életébe is, mert nincs elég hívőjük, elég templomuk, ezért akarják az iskolákban bevezetni a hittant, hogy ott neveljék ki az utánpótlást, és félok, hogy a magyar gyerekeknek is ezt vagy ennek lefordított tanmenetét kell tanulniuk.”* *„Egyre több eset van a Vajdaságban, hogy új szerb templomok is épülnek főleg itt, Bácskában. De ez csak a kezdet. Itt Zentán is félok, hogy mi van, ha a pravoszlávok kilépnek zártságukból.”* *„Valami készülhet titokban, gyanús az egész elrejtve előlünk.”* A vallási terek kapcsán felmerül a saját kulturális környezet biztonságának sérüléséről való veszély. A „másik” környezet „láthatatlansága” is bizalmatlanságot szülhet, ezáltal pedig ismét a „saját környezet” fontossága értékelődik fel. Az elmondottak mind a saját „etnikus” vallási terek kapcsán merültek föl, így ismét igazolódik a hipotézis, miszerint a vallás „mint etnikai kohéziós erő elsősorban akkor jöhet számításba, ha egy etnikum vallásában eltér a környezetétől”. Itt azonban felmerül a kérdés, milyen ez az „eltérő környezet”? Amit eddig a tanulmányban olvashattunk a szerbségről, érzékletesen idézi föl egyik szerb adatközlő: *„Nálunk a vallás, az van is, meg nincs is. Ez is, az is. De ha szerb vagy, akkor pravoszláv is.”* A vallásosság „első szintjét”, az etnikus jelentést markánsan foglalja össze már ez az idézet is. Mindezt azonban talán még jobban megvilágíthatja a már említett slava rítusának mint a szerb etnicitás és kultúra kifejezőjének és megtartójának rövid értelmezése, amelyből választ kaphatunk arra is, miért nem vesztett jelentőségéből ezen vallási tartalmú rítus az elmúlt rendszerben sem. A slava az egyházi szerb nyelvben egyaránt jelenti a „dicsőséget” és az „ünnepet” (slaviti 'ünnepel', 'dicsőít'). A *krsna slava*, a védőszent ünnepe két funkciót tölt be: egyaránt védi a házat és a családot. A „ház” adja át generációról generációra a rítust, amelyet a szülői házban továbbélő elsőszülött fiúgyermek visz tovább. (Korábban a zadrugák, a „nagycsaládok” idején az elsőszülött fiú nem költözött el a házból, ma már ez nem így van, ezért ha a fiú elköltözik, „viszi magával” a slavát is.) A rítus egyébként az első családi ős keresztségével kapcsolatos (ld. teljes elnevezés: *krsna slava*), de ennek gyökerei már a keresztyénység felvétele előtti időkre nyúlnak vissza, amikor is minden háznak volt védőistene (sokszor ezek a védőistenek is a családi ősök perszonalizációi voltak). Ezek helyébe kerültek a szentek, akiknek egyházi kalendáriumi emléknapiján az „első” család megkeresztelkedett. „Azóta” ezt minden évben megünnepelik. A rítus tartozékai a szent ikonja (amely egész évben őrzi a házat), a gyertya (amelyet az ikon előtt gyújtanak meg a rítus során), a slavski kolac, a koljivo, a szenteltvíz és a tömjén. A *slavski kolac* olyan kelt kalács, amelyen keresztfonás utal a vallási tartalomra, míg a rajta levő piros szalag az örök boldogságra. A „kalács” emellett utal az őszövétségi kenyéráldozatra, s további vallási jelentéseit mélyíti el szenteltvízzel való meghintése is. A család és a meghívottak mindegyike részt vesz elfogyasztásában. A *koljivo* búzából készült étel, amely egyaránt jelképezi a család halottaira való megemlékezést, és az értük is végzett rítus jelentéseit. Emellett saját vallástörténeti jelentése is van, mivel Szent Száva (Sava Nemanja a szerb nemzeti egyház és nemzeti történelem mitikus alakja) rendelte el a koljivo szentelményének alkalmazását a rítusok során korának templomi állatáldozatai helyett 1219-ben. Ezzel együtt mindez szintén az őszövétségi, szentélybeli rítusokra is utal az égőáldozatokra emlékeztetve. A pap a templomban és a családfő otthon (ima keretében) borral locsolja meg a boldogság és az öröm elnyeréséért is. Ezt is megkóstolja minden résztvevő. A rítus résztvevői a legszűkebb családi kör. *„Mindenkinek muszáj eljönni a családból, ha slava van, szabadságra mennek azok is, akik még karácsonykor is dolgoznak”* – mesélte a rítus fontosságáról egyik adatközlőm. A család mellett „kötelező” a rítuson részt vennie a komáknak is, *„ők a legfontosabbak”* – magyarázta egyik adatközlőm. A komák azok az egyházi esküvői tanúk, akik később a születendő gyermekek keresztszülői is lesznek, ahogy aztán a komák gyermekeinek a család tagjai lesznek a komái és így tovább. Olyan mikrotársadalmi „fúzióról” van itt szó tehát, amely kitágítja a vérségi rokonság intézményrendszerét, s ennek egyik legfontosabb rituális megerősítője, fenntartója a slava is. (A templomnak is vannak komái – minden évben más-más házaspár – akik az egyházi slavák, a templomi védőszentek ünnepének alkalmával vállalták magukra egy évig a komaságot, a közösség presztízsrendszere rituális fenntartásának jelképét.) A pap személye és részvétele a rítusban elengedhetetlen a rítus szakrális tartalmi miatt. Szenteltvízzel és tömjénnel megszenteli a házat, majd a család tagjait. Ezután gyakran elmegy a következő házhoz, mivel egy közösségben több slava is van egyszerre, hiszen a huszadik században felgyorsuló migrációk és társadalmi változások előtt, főként a zárt falvakban, a közös ősök egy napon vették fel a keresztséget. Ha éppen nincs másnak is slavája, a pap egy ideig együtt vacsorál és ünnepel a családdal. Az ünnep azonban ebben az esetben is túllép a család keretein, közösségivé válik, hiszen a családok mindig átmennek a slavát tartókat megköszönteni. A rítus befejező része pedig hajnalig tartó ünnepléssel telik el. Az elmondottakból – a slava etnográfiai körülírásával – megtudhattuk, milyen is a slava „ideális esetben”, ahogy a vallástudomány és etnográfiaja rekonstruálja, illetve ahogy a visszaemlékezők lefestették számomra, hogy milyen is volt „régebben” a slava. A leírtak fényében a ma kutatható slavákon szerzett tapasztalataim, illetve ezek interpretációi megváltozott jelenségekre és jelentésekre utalnak. Az általam ismert slavákon a házszentelés elmaradt (ez nem jelenti azt, hogy az év más időpontján nem szentelték föl a házat, hiszen ezt – főleg az idősebbek közül – sokan igénylik, de ez mégsem a tradíciónak megfelelően, a védőszent ünnepén történt, hanem egy másik, a pappal egyeztetett időpontban), és a legtöbb helyen a szentelmények (slavski kolac, koljivo) is kimaradtak a rítusból.

„Nincsenek is már annyian, nem tart olyan sokáig, mint régen, talán csak vacsoráig tart, régen reggelig ünnepeltek” – tette hozzá egyik falusi környezetben élő szerb adatközlőm. A „városi példa” is hasonló ehhez: „Más ez városon és falun, falun még akkor is nagy az összejövetel (ott van a család, a komák, a barátok), igazi az ünnep. Itt városon viszont összejövünk néhányan, mondjuk a harmadik emeleten a lakásban, kávé, tea, kalács, meggyújtjuk maximum a kandilót, [Jelentése: mécses. Ebben az összefüggésben az ikon előtt meggyújtott örökmécs tradicionálisan meghatározott rituális tartóját jelenti.] és kész.” Többek szerint az elmondottnál is negatívabb megítélés alá esik a slava (s ezzel együtt a megélt pravoszláv gyakorlat) megváltozása: „Egyre többen hagyják el vagy hanyagolják el a slavát, s ez a legnagyobb baj.” Miért lehet ez a „legnagyobb baj”, illetve milyen jelentése, jelentősége van e rítusnak a szerb-pravoszláv kultúrában? Miért fontos ez ma is interjúalanyaim legtöbbjének, és miért maradhatott meg az ateizmus évtizedei alatt is ilyen fontosnak a szerbek életében? Interjúalanyaim terepmunkám során a következő válaszokat fogalmazták meg ezzel kapcsolatban: „Meg kellett és meg kell maradnia, mert a slava a szerbséggel egyenlő.” „Szerbnek lenni azt jelenti, hogy slavád van.” „Ez tartja össze a családokat ma is, de azzal is, hogy tudod, a szomszédokban is van slava, és ettől közösségi a dolog.” „Sokan mondják közlünk, hogy fontosabb a slava, mint az egész pravoszláv hit.” Az egyház „kiszorulása” tehát nem jelenti a rítus jelentőségének elhalványodását. E jelenségről a következő magyarázatok születtek: „Az egyház teljesen kiszorult ebből az ünnepből, de ez nem akkora baj, mivel Nemanja Száva is azt mondta, hogy vigyétek haza a vértelen áldozatokat, a koljivót, amit ott szenteltek meg, és mentek aztán haza” – mondta egyik fiatal adatközlőm, aki – „visszatanulva” vallását – a szerb egyház történetéből hozott magyarázatot arra, miért „nem akkora baj”, hogy az „egyház kiszorult” a slavából. Mások a szerb nemzeti történelemből hoznak minderre magyarázatot: „Fennmaradhatott a slava, mert ez eredetileg sem volt keresztény ünnep, ez ősi szerb ünnep.” Az elmondottak konklúzióját pedig így húzta alá egyik szerb beszélgetőtársam: „A pap mindig kívülről hozta be az ünnepet, de a lényeg mindig a család volt, ma is így van, nincs nagy változás tehát.” Összegezve a slaváról írtakat látjuk, az egyház kiszorulásával a rítus vallási jelentései (a vallásosság „második szintje”) is megszűnni látszik. A rítus tradíciója azonban nem szűnt meg, bár ez is megváltozott („más, mint régen”, „városon ez egész más lett” stb.), de a szerb mikroközösségek szintjén ma is alapvető fontossággal, jelentőséggel bír. Így maradhatott fenn a kommunista rendszerben is mint a saját kultúra integrálójá, az etnikai jelentés hordozójá, elmélyítője még olyan falusi környezetben is, mint Feketics, ahol a montenegrói „partizánok” szinte kivétel nélkül ateistának vallották magukat, s akiknek a mai napig sincs se templomuk, se papjuk. *Itt visszakanyarodhatunk a fejezet elején – a slava kapcsán s – felmerülő magyar véleményekre, meglátásokra, amelyekkel a szerbség „vallástalanságára” reflektáltak. Ezt is a másság tudatosításának tulajdoníthatjuk a kisebbségi kultúra részéről („mi keresztények, ők pravoszlávok”), illetve az egymás kultúrájának sztereotipizálását, „nem értését” követhetjük nyomon („ők babonások”). Ám ezek a sztereotípiák együtt élnek, párhuzamosan egymás kultúrájának tiszteletben tartásával, elfogadásával is. Toleránsak a „másikkal” szemben. Ezt – a vélhetően csak empirikusan megközelíthető és feltárható – paradoxont fedeztem fel terepmunkám számos esetében és interjúim során.

A krízishelyzetek, rítusok, zarándokutak, a vallási szocializáció, hittan, anyanyelvi környezet folyamatai és kontextusai, azaz a vallási-etnikai-nemzeti identitás saját környezetként való megélése és megerősítése tehát kiegészülhet a másik kultúra iránti toleranciával is. Ezt támasztják alá egyrészt Gereben kutatási eredményei is (eszerint a vallási identitás erősségével a másik kultúra értékeivel szembeni elfogadás egyenes arányban növekszik).

Másrészt kutatásaim empirikus meglátásai is ezt látszanak igazolni: „Annyi nép és vallás él itt a Vajdaságban, hogy megtanultuk értékelni a mások szokásait, nem szólunk bele azokba, hanem elfogadjuk őket” – foglalta össze egy katolikus lelkész interjúalanyom azt a véleményt, amelyet szinte kivétel nélkül terepem minden tagja megerősített. Egymás elfogadása ezeknek megfelelően a közös régió értékelésében fogalmazódik meg. A Vajdaság mint a kultúrák keresztútján fekvő régió, mint számos kultúra és vallás hazája adott magyarázatot beszélgetőtársaim számára a kölcsönös tolerancia kifejezésére és értelmezésére.

Ennek alapján a saját környezetet – s így a vallás „első szintjének” jelentéseit – „etnikus pajzsként” „használja”, éli meg a kultúra, s nem olyan „támadófegyverként”, amely a másoknak s az ő saját környezetének a megváltoztatására irányul. Ez az „etnikus pajzs” mint a saját értékek megőrzésének „eszköze” teszi lehetővé – ahogy egyik magyar interjúalanyom fogalmazott –, „hogy én is teljes ember legyek, úgy álljak egy szerb mellé, hogy nekem is megvan a saját hagyományom, vallásom, [A „saját környezet” megélése és tudatosítása mögött a vallási tartalmak mellett számos más „belso magyarázat” is állhat, például más „mitikus” világértelmezések is. Egyik zentai értelmiségi interjúalanyom a következőkben látta saját kultúrájának értékeit, a „másik” kultúra másságát és mindketto „külön helyét” s ezáltal egymás elfogadásának is a lényegét: „A magyarok turul népek, mint az etruszkok vagy a kelták, a mi feladatunk ennek megfelelően a Föld, a természet vallása, vállalása, nem véletlen, hogy a mi népünk a Boldoganyának van felajánlva, aki az anyaföld princípiuma is. A szerbeknek és minden más népek is megvan a maga feladata, egyiket sem lehet elotérbe helyezni vagy félretolni a másikkal szemben.” (Érdekes kutatási téma lehetne egyébiránt a magyar kisebbség értelmiségének kulturális ideológiáit kutatni, amelyekben magyarázatot lel a kisebbségi identitás, a kisebbségi sors miéértje. Számos esetben rábukkanhatnánk ezáltal a fenti interjúrészelethez hasonló, Hamvas gondolataihoz kapcsolódó világ- és saját kultúra mikrotársadalmi – adott értelmiségiek köreinek – értelmezéseire.] nem úgy, hogy nincsen semmim, üres vagyok. Ő is jobban fog így engem tisztelni, mint enélkül”. S ezen „mi” tudat, etnikus elkülönülés megragadható, „egyértelmű” megjelenítője a saját vallási rendszer, vallási környezet, a vallásosság „első”, „etnikus” szintje is. A saját vallás környezetei azonban olyan „zárt terek” is, amelyek az etnikai elkülönülés évszázados tradíciói, illetve a múlt politikai rendszer hatásai révén váltak „zártakká”. Ezért is akarnak ebből ma az egyházak kilépni, hiszen a vallási környezet még a saját kultúra felől nézve is „zárt” egyelőre. Azaz mint „saját környezet” létezik, ahova „be-”, illetve „vissza-vissza” lehet járni, de az egyházak nem lépnek ki ebből – az egyik katolikus lelkész interjúalanyom szavával élve – „passzivitásból”. A nyilvános társadalmi életből, a kulturális szocializációból való kiszorulás, a periférikusság ezért arra ösztönzi a vallási vezetők legtöbbjét, hogy „visszatérjenek” a második világháború előtti állapotokhoz hasonló társadalmi részvételhez, akkori jelentőségükhöz. De „újat is akarunk teremteni, segíteni és az emberek között lenni akarunk,

azt akarjuk elérni, hogy a keresztény örömhír, az evangélium, a valláshoz tartozás valóban keresztény legyen" - mondta az egyik katolikus közösség vezetője. A vallási vezetők tehát nincsenek megelégedve a vallásosság „első szintjének” hangsúlyozott jelentéseivel, céljuk a saját közösségekben elmélyíteni a vallásosság „második”, „belső-tartalmi” szintjének jelentéseit is. A pravoszláv egyházi vezetők is így látják az említetteket: „Az egyháznak aktívnak kell lennie. A szerbek esetében ez nagyon problematikus, mert szinte csak a második világháború előtt húsz-harminc évvel születetteknek van valami vallási műveltségük. A háború után a templom szinte képtelen volt működni. Az ebben az időszakban születő generációk között még olyanok is vannak, akik sohasem voltak templomban. Hiszek én, Isten az itt van a szívemben, szerb vagyok, és az ugyanaz, mint a pravoszláv keresztény, mondják, de nem érznek felelősséget, hogy rendszeresen templomba járjanak, hogy a gyerekeiket a hitre neveljék. Talán most jött el egy időszak, amikor ez tudatosan bennük. Az idő, amikor a gyerekek fogják tanítani a szüleiket. Mi az egyháznál tanítjuk a gyerekeket, ők pedig otthon a szüleiket. Ez a helyzet, tehát az egyháznak aktívnak kell lennie” - foglalta össze a Zentán felnövő és ott papi szolgálatot is ellátó szerb beszélgetőpartnerem. A „magyar” egyházakban” sincs ez másképpen: „A IV. Magyar Református Világtalálkozó megnyitó istentisztelete után Budapesten a Kálvin téren ünnepélyes keretek között leleplezték Búza Barna szobrászművész alkotását, Kálvin János szobrát. A televízió adásából ezt egyik presbiter testvérem is jól látta, és megjegyezte. Később beszéltem neki, hogy Genfben, Kálvin templomában jártam, és megsimíthattam annak a széknek a karfáját, amelyben Kálvin János (Jean Calvin) ülni szokott. Ő erre megkérdezte, hogy mit kerestél ez a magyar Genfben? Talán ösztöndíjas volt, és tanult? Mostanában sokat beszélünk a presbiterképzés szükségességéről. A fent említett eset után senki sem kérdőjelezheti meg ennek indokoltságát. Igaz?” - mutat rá a problémára a Jugoszláv Reformátusok Évkönyve. [A példa nem Feketicsről való, de itt is kifogásolták a presbiterek „nem megfelelő” vallási tudását is. Feketicsen egyébként az „Ágostoni időkben” a presbiterek látogatták foként a férfiak bibliaóráit (Sárközi 1997: 97), hiszen a presbiterek feladata a Szentírás szerint a gyülekezet lelkiességének ápolása, a tanítás s az igehirdetés is (1Tim 5,17-20); egyik feketicsi földműves - volt presbiter - szavaival: „A presbitereknek kéne összetartani a népet a vallásosságra eredetileg.” És „ha még a presbiterünk is ilyenek, mit várunk a többiek tudásától” - tette hozzá visszakanyarodva az elemzett probléma alapkérdéséhez.] A vallási vezetők számára tehát alapvető jelentéssel bír a vallásosság két szintjének - az ő szempontjukból nem megfelelő - szétválasztottsága. Az alábbiakban vizsgáljuk meg - egy hosszabb interjúrészlet alapján -, hogyan értékeli e „két szintet” a legnagyobb zentai katolikus gyülekezet lelkipásztora: „Szét kell választani a vallásnak kétféle megnyilvánulását. Van egy szigorú értelemben vett vallás, tehát Istenre, megváltásra, bűnbocsánatra irányuló vallásgyakorlat, ami alkotja az élő egyházat, amelynek szempontjából ez lényegesen fontos. Aki így meggyőződött, annak ez a vallásossága mindenféle nemzeti átalakuláson túlmegegy. Érezhető, hogy Dél-Bánátban, Dél-, Közép- és Nyugat-Bácskában sokan elszerbесednek, szerb iskolába járnak, otthon már szerbül beszélnek, annyira kisebbségben vannak, hogy nem lehet létezniük sehol sem a szerb nélkül [...], olyan kevesen vannak, hogy semmilyen kétnyelvűség nem létezik. Ilyen szempontból elszerbесednek, a vegyes házasság még inkább sodorja felé azokon a vidékeken, sokkal inkább, mint nálunk. Viszont a vallási öntudatukat megőrizték. Akinek ez a másik, a kultúrkereszténység a magáé, tehát hogy keresztelni szoktunk, templomban esküdünk, papot hívunk, ha meghal valakink, karácsonyunk van, a béke ünnepe, húsvét, ilyen nagy gratulációs, locsolkodós ünnepünk, vagy egy-két ünnepünk vagy szentelményünk, amihez görcsösen ragaszkodunk, a búzaszentelés, torokáldás. De ez igazából azt jelenti, hogy ekkor meg soha többet. Se gyónás, áldozás, se vasárnapi mise, se a közösséghez való eleven hozzátartozás, se bibliai élet. Ez nagyon nagy rész. Azt hiszem, hogy ez annak a társadalmilag behatárolt egyháznak az öröksége. Mert régen úgy volt, hogy vagy ez voltál, vagy az, és kiszorultál. Egy csomó ember nem azért keresztelkedett, nem azért lett keresztény, mert meggyőződött Jézus Krisztusról, hanem azért, mert mindenki megkeresztelkedett. Mért volt elsőáldozó? Mert iskolába járt, és ott volt a hittan, harmadikban mindenki elsőáldozó volt. Hat-hétévenként jött a püspök, akkor aztán mindenki, aki volt első áldozó odasorakozott és megbérmálkozott. Az egyház minél inkább afelé megy, hogy megpróbál egy szűkebb körben maradni. A politikába kifejezetten nem hajlandó újra belemenni. Ha a pap aktív, vezető jellegű szerepet vállal, nem egyházzserepű tagságra gondolok, vezető szerepet egy pártban vagy a községi közigazgatásban, akkor a papságát föl kell függeszteni. A másik pedig, hogy arra törekszünk, hogy ne a szentség legyen a lelkipásztori munka, hanem az igehirdetés. Mindinkább afelé megy, hogy csökkensen a gyermekkori keresztelés, és ez csak szűkebb körben menjen, ott, ahol azok tényleg az egyházhoz tartozók. A többi meg majd később, ha úgy gondolja, bekapcsolódik. Ez egy hosszabb folyamat, mert nem leírni, hanem összegyűjteni szeretnénk az embereket. De mind keményebbek ezek a feltételek. Ebből azt akartam mondani, hogy a kisebbségi életben ennek a kultúrkereszténységnek is nagy szerepe van. Tehát minél nagyobb a kisebbség [...], annál erősebb az egyházhoz való ragaszkodás. Azt tapasztalom. Nem hitbéli értelemben vett ragaszkodás, hanem az egyházhoz való ragaszkodás. Az hogy temploma legyen, hogy a gyerekeknek anyanyelven hitoktassanak akkor is, ha már alig tud vagy nem tud, valamilyen klub jellegű összetartozás azon plébánián legyen. Sokkal erősebben érezhető az egyházhoz való ragaszkodás, ami nemcsak a hitbéli elkötelezettségnek a mértéke, hanem a nemzeti öntudatnak a kifejeződése. Már itt is, a szórványvidékeken ez még sokkal erősebben kifejeződik, hogy ő a vallásához vagy egyházához ragaszkodva fejezi ki, hogy magyar vagy más. Sőt ez olyan erős tud lenni, hogy nem azt mondják, hogy pravoszláv vagy katolikus egyház, hanem magyar meg szerb egyház.” A vallási vezetők elfogadják tehát a „kultúrkereszténységet”, a vallásosság „első szintjét” is mint a saját kulturális környezethez, etnikumhoz való tartozás szilárd támaszát, azonban mind a „magyar”, mind a „szerb” egyházak részéről megfogalmazódik elégedetlenségük is a hívek vallási tudatlanságával kapcsolatban. A „hívek” ezzel együtt mégis erősen „vallják” önmegfogalmazásuk szerinti vallási hovatartozásukat, s ez ki is fejeződik kulturális életük, identitásuk terén. Összefoglalva az eddigieket: az „első” és a „második szint” - s az azokat megélik - között bizonyos „feszültség” is állhat fenn, ami a vallásosság két fajta megéléséből, jelentéseiből, szociokulturális funkcióiból fakad, hiszen az „első szint” nem elsősorban a vallási tudás, hanem az etnikai tudat „része”, míg a „második szint” magában foglalja az etnikus tartalmakat is, de azokat csak a vallásos értékrendszer, világkép adott talajának fogja fel, amelyben meg kell fogannia a keresztény örömhírnek. A „második szint” azonban gyakran magyarzata, hivatkozási pontja is az etnikus különbségek tudatosulásának, megfogalmazásának. A korábban idézett „mi keresztények, ők pravoszlávok” kijelentést így a következő interjúrészlet is az elmondottaknak megfelelően indokolja meg: „A pravoszláv egyházban a legszegényebb az evangélium, itt nálunk legalábbis, nemigen van biblista, inkább a hagyományokat tartják, hogy azok ne hogy

kivesszenek, pedig az lenne a lényeg, hogy eljussanak a célhoz" - mondta egyik zentai interjúalanyom, aki magát vallásosnak tartja, de nem lelkes, így nem a vallási vezetők imént értelmezett álláspontja felől közelíti meg a kérdést, hanem *„mint egyszerű hívő ember”* - ahogyan magát jellemezte. Más magyar interjúalanyaim is hasonlóképpen látják a problémát: *„Nem értik az evangéliumot, mert az egyházuk nem igehirdető a szó misszionárius értelmében.”* Az egyik etnikai-vallási közösség tagjai tehát *„értékítéletet”* mondanak a másikról a vallásosság *„második szintje”* alapján, ezáltal is megfogalmazva a két kultúra különbözőségét. Így ez a különbségtevés is az etnikai másságot emeli ki, s ezáltal az *„első szint”* jelentéseihez kapcsolódik. Ha hozzátesszük mindehhez - mint láttuk -, hogy az elmúlt politikai rendszer hatása okán vallási szempontból a *„szerb egyház”* is kisebbségi viszonyba került a társadalom egészét tekintve, s hogy rítusai, vallási tradíciója elvesztette a Vajdaságban vallási tartalmait, jelentéseit, akkor megállapíthatjuk, hogy a vallásosság *„második”,* belső-tartalmi, kulturális *„szintjén”* nem is lehet a pravoszláv vallásról mint *„többségi”* vallásról beszélni a *„kisebbségi”,* *„magyar”* egyházakhoz képest. Ahogy egyik zentai szerb interjúalanyom fogalmazott: *„A pravoszlávság vagy a katolikusság nem olyan nagy probléma senkinek úgy, vallási szinten, mert ezeknek a generációknak nagy része még azt sem tudja, mi az, hogy kereszténység, még ha el is jár néha a templomba. A szokásokat ismeri csak, azt se tudja, mi az egyáltalán, nem hogy katolikus vagy pravoszláv, hogy mi valójában a különbség”.* Ezért idézett hipotézisünk (*„A vallásosság és a vallásgyakorlat a kisebbségi helyzetben felértékelődik, és az egyéni és csoportidentitás megőrzésében fontos szerepet vállal”,* s főként akkor mutatnak a magyar kisebbségek *„aktívabb vallási életet”,* ha *„pravoszláv többségű társadalomban”* élnek.) az általam értelmezett *„első szint”* viszonylatában jelentkezik csupán, s nem a valláskultúra, a belső-vallásos tartalmak (s ezek *„aktivitása”*) szintjén.

[Vissza](#)

Csernicskó István* : A kárpátaljai magyarok önmagukról és az ukránokról

[* A szerző a vizsgálat ideje alatt Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.]

The Ruthenian Hungarians about Themselves and the Ukrainians

In 2000 595 pupils and 38 hungarian adults took part in a quarry-sheet research, which reassured the self-portrait of the Hungarians and their opinion of the Ukrainians. According to the results of the research the Subcarpathian Hungarians formed a positiv portrait of themselves, by all means they have better respect for themselves than for the ukrainians.

Írásunkban a kárpátaljai magyarság saját közösségéről, illetve az ukránokról alkotott képéről nyújtunk rövid áttekintést egy empirikus kérdőíves vizsgálat adatai alapján.

2000 tavaszán Kárpátalja hat járásában (ungvári, munkácsi, beregszászi, nagyszőlősi, técsői, huszti) 26 településen 595, egy évvel az érettségi előtt álló középiskolás adatközlő, illetve kontrollként 38 felnőtt vett részt abban a vizsgálatban, amelynek a részeredményeit itt közöljük. A mintavétel kiterjedt Kárpátalja valamennyi olyan (magyar és nem magyar tannyelvű) középiskolájára, ahol jelentős számú magyar nemzetiségű diák tanul. A minta így megfelelően reprezentálja a kárpátaljai magyar középiskolásokat mint szociológiailag jól körülírható társadalmi csoportot, de az eredményekből (többek között a felnőtt kontrollcsoport révén) az egész közösségre nézve is hasznos általánosításokat tehetünk.

Csepeli György (1997: 479-480) számol be arról, hogy Le Vine és Campbell (1972) elkülönítette azokat az általános autosztereotípiákat, amelyeket a közösségek rendszerint saját magukról alkotnak, és az úgynevezett általános heterosztereotípiákat, amelyekkel a szomszédos közösségeket illetik. Jelen vizsgálatunkban felhasználtuk ezeket, ám vegyesen adtuk meg az auto- és heterosztereotípiákat, és a következőre kértük adatközlőinket:

Az alábbi tulajdonságokat külföldiek mondták a magyarokra és az ukránokra, de sajnos összekeveredett, hogy mely tulajdonságokat tartották a magyarokra s melyeket az ukránokra jellemzőnek. Arra kérünk, hogy a tulajdonságok közül jelöld meg 1-gyel azokat, amelyeket jellemzőnek tartasz a magyarokra, 2-vel azokat, amelyek szerint az ukránokra jellemzők, s tégy 3-ast azokhoz a tulajdonságokhoz, amelyek szerint sem a magyarokra, sem az ukránokra nem jellemzőek, vagy pedig egyszerre jellemzőek az ukránokra és a magyarokra is! Tehát: 1 = a magyarokra jellemző, 2 = az ukránokra jellemző, 3 = egyikre sem vagy mindkettőre jellemző.

- a) Önzők, a saját fajtájukat mindennél előbbre tartják ____
- b) Büszkék magukra, megbecsülik önmagukat és őseik hagyományait ____
- c) Erőszakosak és terjeszkedők, a mások kárára akarnak előrehaladni ____
- d) Hűségesek ____
- e) Becsapnak másokat, amint lehetőségük nyílik rá, nem becsületesek, nincs bennük erkölcsi határ, amikor másokról van szó ____
- f) Becsületesek és megbízhatóak egymás között, de nem dőlnek be az idegenek mindenféle aljas trükkjeinek ____
- g) Bátrak és haladó felfogásúak, felkelnek saját dolgaik védelmében, megvédik azt, ami az övék, és nem lehet őket kiforgatni abból, amit jogosan megszereztek ____
- h) Összetartanak, másokat kirekesztenek maguk közül ____
- i) Békeszeretőek, szeretik az embereket, csak az ellenségeikkel szemben él a szívükben gyűlölet ____
- j) Erkölcstelenek és becstelének ____
- k) Tisztességesek és becsületesek ____
- l) Gyűlölködnek, különösen rosszindulatúak a nem hozzájuk tartozókkal szemben ____

Az a), c), e), h), j) és l) betűvel jelölt tulajdonságok tartoznak a hetero-, a b), d), f), g), i) és k) pedig az autosztereotípiák közé (ezeket az 1-3. ábrán különválasztva tüntettük fel). A vizsgálat tervezésekor hipotézisünk az volt, hogy mind a középiskolások, mind pedig a felnőttek körében szétválnak majd a sztereotípiák. Amint az az 1. és 2. ábrából látható, mindkét minta jellemzőbbnek találta az autosztereotípiákat saját közösségére, illetve a heterosztereotípiákat az ukránokra.

1. ábra. A magyarokra jellemző tulajdonságok a kárpátaljai magyar középiskolások (N=595) és felnőttek (N=38) szerint

2. ábra. Az ukránokra jellemző tulajdonságok a kárpátaljai magyar középiskolások (N=595) és felnőttek (N=38) szerint

Mind a középiskolások, mind pedig a felnőttek úgy vélték, hogy az ukrán közösségre sokkal inkább jellemzők a heterosztereotípiák, mint a magyarokra. A két minta válaszait összevetve feltűnik, hogy a középiskolások szigorúbban ítélték meg az ukránokat, mint a felnőttek: magasabb arányban vélték úgy, hogy a negatív jellemvonások a többségi nemzetet jellemzik, és a felnőtteknél pozitívabban látják saját közösségüket. Az ukránokra jellemző tulajdonságokat bemutató második ábra szinte tükörképe az elsőnek: a heterosztereotípiákat a kárpátaljai magyarok többsége az ukránokra vonatkoztatja.

A tulajdonságok közül többet is semlegesnek (azaz egyik nemzetiségre sem vagy mindkettőre egyformán jellemzőnek) tartottak az adatközlők (3. ábra). A legtöbben a talán leginkább negatívnak tekinthető j)-vel jelölt tulajdonságot (Erkölcstelenek és becstelének.) vélik semlegesnek.

3. ábra. Az ukránokra és a magyarokra egyformán jellemzőnek vagy nem jellemzőnek tartott tulajdonságok a kárpátaljai magyar középiskolások (N=595) és felnőttek (N=38) szerint

Megkértük arra is adatközlőinket, hogy egy ötfokú skálán értékeljék előbb azt, mennyire jellemzők bizonyos tulajdonságok az ukránokra, majd azt, ugyanezek mennyire illenek a magyarokra. Az eredményekből átlagot számítottunk. Külön tüntettük fel a középiskolás és a felnőtt minta vélekedését a magyarokról és az ukránokról, illetve összevetettük azt is, hogy van-e eltérés a magyarok és ukránok megítélésében a két csoport között.

4. ábra. Kárpátaljai magyar középiskolások véleménye az ukránokról és a magyarokról (N=595)* [** A 4-7. ábrán a vízszintes tengelyen található betűk a következőket jelentik: a: társasak, b: műveltek, c: érdeklődök, d: barátságosak, e: békések, f: megbocsátók, g: erosek, h: vonzók, i: gazdagok.] *

5. ábra. Kárpátaljai magyar felnőttek véleménye az ukránokról és a magyarokról (N=38)

Az átlagok azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyarok a magyarságot (a) társasabbnak, (b) műveltebbnek, (c) érdeklődőbbnek, (d) barátságosabbnak, (e) békésebbnek, (f) megbocsátóbbnak, (h) vonzóbbnak és (i) gazdagabbnak tartják, mint az ukránságot, ám mindkét népcsoportot (g) egyformán erősnek vélik; a felnőttek (a középiskolásokkal ellentétben) közel azonosan társasnak vélik mindkét népcsoportot.

6. ábra. Kárpátaljai magyar középiskolások (N=595) és felnőttek (N=38) véleménye a magyarokról

7. ábra. Kárpátaljai magyar középiskolások (N=595) és felnőttek (N=38) véleménye az ukránokról

A 6. és 7. ábrából kitűnik, hogy nincs jelentős eltérés abban, ahogyan a kárpátaljai magyar középiskolások és felnőttek a magyarokat és az ukránokat szemlélik.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kárpátaljai magyarok pozitív önképpel rendelkeznek. Ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy a velük együtt élő ukránokról alkotott képük ellenséges lenne, annak ellenére sem, hogy saját közösségüket mindenben az ukránok fölé helyezik.

Irodalom

Csepeli György 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

Le Vine, R. A. - Campbell, D. T. 1972. *Ethnocentrism*. Wiley: New York.

[Vissza](#)

Vári Fábián László: Pásztorok, keljünk fel...

(Betlehemezés Kárpátalján)

Shepherds, Let's Rise ... (Nativity plays in Sub-Carpathia)

The author evokes the custom of the Catholic Nativity plays and supplements them with so far unknown details by the help of archives and of the reports of Hungarian people. Fortunately in the past ten years the tradition has become alive, thanks to the Hungarian Cultural Association and the faithful Sub-Carpathian Hungarians.

Talán 14-15 éve is van már, hogy a beregszászi Bethlen-ház, másképpen Gróf-udvar külső falait javítató munkások a hámló vakolatrétegek alól kibontottak egy régi feliratot: BETHLEN - 1629. Az egykori udvarház már évtizedek óta a városi szakmunkásképző, közismertebb nevén a Csóka otthona ekkor. Az intézmény igazgatója a hivatlan emlék láttán szláv akcentussal ekképp nyilatkozott: „Tesék máris eltüntetni! Ide nem kell se Bethlen, se betlehem!” Az elhangzott parancs szerint tehát nincs szükség sem a magyar múlt, sem pedig az egyházi eredetű népszokások élesztésére. A város azonban másként ítélte. A beregszászi magyar értelmiség, egy-két helyi újságíró alig hallható morgolódása, talán épp a falak kiváló hallásának köszönhetően a Vérke parti pártközpontba is behallatszott, s ott úgy határoztak, hogy a műemléképület nyugodtan megtarthatja az építető fejedelem nevét és alapításának évét.

A Bethlen név tehát rehabilitáltatott, de a betlehem Kárpátalján egyelőre még tabu maradt. A szentesték békéje mögé húzódó falvak nyugalomát nemegyszer a járási pártközpontokból irányított „kiküldöttek” verték fel: szétkergették a kántáló vagy betlehemező gyerekek kis csapatait, s a járszol oltalmára színes kartonpapírból építgetett betlehemi tornyocskát durván az árokba rugdosták.

1988 karácsonyán Váriban s bizonyára a beregi táj más községeiben is már elfojthatatlanul zengett fel a „Glória!” A szent karácsony második napján a fehérbe öltözött angyalokat s a gubás pásztorokat az iskolába is behívta valaki, hogy az ünnepet a gyermekek számára teljesebbé tegyék. A kényessé vált helyzet elől az iskola akkori igazgatója helyettesével együtt kisomfordált az épületből, de ez akkor már senkit sem érdekelt. Hihetetlen váratlanul változott a szelek járása. Templomjáró lett az ifjúság, ateista nevelése érdekében nemrég módszertani tanulmányokat író szerkesztő, az effajta nevelésben élenjáró tanárnő, de a helyi párttitkár is, aki a közelmúltban a pártfegyelmítől rettegve lehajtott fővel hagyta el a szülői ház udvarát, miközben a gyászgyülekezet édesapja koporsójánál a XC. zsoltárt énekelte. Nekik van miért vezekelniük. A betlehemet őrző csordapásztorok lelke e tekintetben tiszta, mint ahogy maga a játék sem változott sokat – legfeljebb formájában és stílusában – a századok során.

A betlehemezés gyökereit keresve akár a kereszténység történetének kezdetéig is eljuthatunk. Jézus születésének helyszínén, a betlehemi sziklabarlangban ereklyeként őrzött járszol maradványairól az első szentföldi zarándokok hozták el a hírt Európába, s a IV. században már a római templomok fő- és mellékoltárain is megjelenik bábszereplőivel a betlehemi járszol. Krisztus születésének bemutatására liturgiai misztériumjátékok keletkeznek, melyekben a járszol bábjait élő szereplők váltják fel. E misztériumdramák hősei kezdetben az éppen aktuális evangéliumi szöveget keltették életre, azaz a dramatizálás által a laikusok számára is érthetővé, szemléletesé tették a kiemelt bibliai jelenetet. A szereplők kezdetben papok és más egyházi személyek voltak, akikből később diákok és egyéb világiak vették át a szerepet, a latin nyelvű szövegeket pedig fokozatosan felváltják az anyanyelven megszólaló változatok.

Az Itáliában kialakult szokást a IX–X. században Európa germán népei is meghonosították, de a XIII. század elején a játékban túltengő profán, sokszor az egyházvezetők szemében kegyeletsértő elemek miatt a pápa kitiltja a templomokból. A betlehemezés ősi, a maihoz még alig hasonlítható változata ily módon az utcára, a vásárterek közönsége elé kerül, de a XVIII. századra Európa-szerte kialakítja a mai típusokban kimutatható tartalmát és változatait. A játékok színtere továbbra is az utca, közönsége a vásárok sokadalma, azonban az előadássorozat végeztével a betlehemet visszaviszik méltó helyére, a templomba, ahol a következő karácsonyt várja.

E szokásból helyenként Kárpátalján is máig élő hagyomány lett. Ezt gyakorolják a gyertyánligeti (Máramaros) római katolikus magyarok, s többek között a csetfalvai (Bereg) reformátusok is azzal a különlegességgel, hogy ők híres fa-harangtornyuk második szintjén, a harang közelében találtak helyet háromtornyú, a Felső-Tisza vidékén jellegzetesnek mondható betlehemüknek.

A mai Kárpátalján a karácsonyi ünnepkörhöz fűződő dramatikus népszokások a magyar nemzetiségű lakosság vallási megoszlása és a valláshoz szorosan kötődő hagyományai szerint csoportosíthatók. A magyarjaink mintegy 70%-át képviselő reformátusok a pásztorjáték típusú betlehemezés egyszerű és bábtáncoltató változatait őrizték meg. Vegyes lakosságú településeinken „magyar betlehem”-ként emlegetik, illetve különböztetik meg a görög katolikusok ugyancsak hasonló betlehemezésétől vagy a Háromkirályok csillagforgató játékától. A római katolikus közösségek nagyjából ugyanezt a hagyományt József és Mária szálláskereső jelenetével bővítve formálták sajátjukká.

A bábozással színesített betlehemezést mint az egyetlen ránk maradt, magyar népi bábjátéknak keretet adó népszokást, [Viski Károly: Drámai hagyományok. In: A magyarság néprajza III. 339. p.] már régóta kiveszőfélben lévőként tartja számon a néprajztudomány. Mind ez idáig négy kisebb-nagyobb régióban: Zala és Somogy megyékben, Esztergom környékén, a Felső-Tisza-vidéken és Marosvásárhelyen rögzítették összesen néhány tucatnyi változatát. A Felső-Tisza-vidék adatait vizsgálva szembetűnő, hogy a szakemberek csak Szatmár és Ugocsa megyék adatairól beszélnek. [Szacsvey Éva: Bábtáncoltató betlehemezés Magyarországon és Közép-Kelet-Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 21. p.] Ugocsából azt az archív anyagot mutatják fel, amelyet 1943–1944-ben a Néprajzi Társaság kutatói hoztak a felszínre, miután visszacsatolásunk által újra szabaddá lett előttük a terep, [Fancsika (Ugocsa) Gy.: Till Mária, 1943 (EA-4567), Tiszaszászfalu (Ugocsa) Gy.: Katona Ferenc, 1943 (EA-4590),

Csepe (Ugocsa) Gy.: Till Mária, Rhédey Piroska (EA-4553)] s mivel Beregben akkor nem jártak, a betlehemesek tekintetében e vidék előttük fehér folt maradt.

Az utóbbi 8-10 esztendőben a hazai gyűjtők, elsősorban lelkes tanárok figyelme folytán újabb adatok kerültek elő. Joggal feltételezhető, hogy összegyűjthetők, feltámaszthatók a bábos betlehem emlékei más ugoccai és beregi községeken is, ha kellő szakértelemmel, körültekintéssel s nem utolsósorban türelemmel faggatjuk a közösségek emlékezetét. Éppen ezért úgy hisszük, hogy korán, megalapozatlanul sajnálkozott a jeles betlehemes-kutató Berczik Árpád is, amikor a bábos betlehemes elenyésző nyomairól beszélt. [Berczik Árpád: Betlehemes játékok . Budapest, 1941. 14. p.]

Az elődöknek ez a sajnálkozva lemondó, beletörődő hozzáállása a kortárs néprajztudományt képviselő Szacs vay Évát a teljes magyar nyelvterületre kiterjedő áttekintésre, a bábtáncoltató betlehemes hagyomány teljességre törekvő felmérésére ösztönözte. A mai Kárpátaljára is kitekintő kutató közvetlen tapasztalatok, személyes élmények hiányában 1987-ben még csak levéltári adatokra hivatkozhatott, azonban Sólyom Zoltán 1914-ben Mezőváriban leírt szövegét nem említi meg. [Mezovári (Bereg) Gy.: Sólyom Zoltán, 1914. (EA-1968)] Igaz, hogy az egykori sárospataki diák kéziratában nem szól sem a lejegyzés körülményeiről, sem a játék típusáról, de az is igaz, hogy az egyetlen adatközlő, Papp Sándor diktálta forgatókönyv utal a bábok forgatására. Ez elegendő fogódzó az újabb, hangsúlyozottan fontos adat rögzítéséhez, ugyanis a vizsgált játéktípus előfordulási helyeit e régióban Szatmár és Ugocsa megyék mellett Beregre is kiterjeszti.

A térképre rajzolható jelzésnél azonban sokkal több figyelmet érdemlő tény, hogy a mezővári szöveg jóval több egy folklórtörténeti adatnál: folyamatosan élő hagyomány akkor is, ha a több évtizedes szendergés állapotából csak 1988-ban következett be az ébredése, mert azt természetes, hiteles környezetben, a leghitelesebb szereplők, pászto reberek adták elő. Nem lelkes pedagógusok és általános iskolás gyerekek, hanem azok keltették életre, akik elődeiktől örökölték a szerepet jelmezestől, botostól, bukszástól, betlehemesstől, a bábukkal együtt. Maga a betlehem romlandó anyagát tekintve gyakorta szorul felújításra, díszítésre, de az ünnep méltósága azt amúgy is megköveteli.

A bábozó betlehemes előadás közönségének egyszerre két alakításra kell figyelnie: az angyal és a pásztorok játékára, valamint a bábuk szerepére a betlehem belső terében kialakított parányi színpadon. Az előkészítő szakaszokban (a pásztorok találkozása, a születés hírül adása, a pásztorok tánca és álma) a két játék menete azonos. A bábforgató játékos azt játszatja el a bábukkal, ami az élő szereplők ajkáról elhangzik, illetve köztük történik, de értelmezhető ez a kettősség úgy is, hogy az élő pásztorok személyesítik meg a betlehemi bábszereplőket. Ezek a bábok tehát nem némák, mint az egyes dunántúli változatok esetében, sőt: a színpadi cselekmény kulminációjához érve már csak a bábuk hangját halljuk, ugyanis a gyermekgyilkos Heródesnek, a Halálnak, az Ördögnek, valamint az adománygyűjtő Pestának nincsenek a színen élő interpretátorai. Az ő hangjukat a betlehem mögött guggoló bábos szolgáltatója az alakított hősök jellemének megfelelő hangszínen. Miután a hatalmával kérkedő Heródes-bábu lebillenthető, vállához cérnával rögzített fejét a Halál leüti, nyakában zörgővel az Ördög jelenik meg, hogy mindkettőt eltakarítsa a színről. Ez egyben már a bábjáték zárójelenete, s amikor a pásztorok következő énekükkel a Messiás születését hirdetik, kezében seprővel még előlép egy női báb, a Sepregető, aki a küzdelem színterén az éneklés lassú ütemére söprögető mozdulatokat végezve nyugalmat és békét teremt. A búcsúformula együttes énekléséhez a bábtáncoltató játékos is felegyenesedik, s az öreg pásztorok levetik álarcukat.

Mint a „magyar betlehemesek”-nél általában, a bábozó típusoknál sem a bábjáték áll a figyelem középpontjában, hanem a pásztorok önfeledt, józú tréfálkozása. Miért maradt meg mégis a betlehemesek kisebbik részében a bábjáték? Sokan keresték és keresik ma is e kérdésre a kielégítő feleletet.

Az egyik lehetséges magyarázat szerint ezt a játéktípust jobban kedvelte a közönség, mint a báb nélküli változatokat. [Szacs vay Éva, i. m., 41. p.] Ez teljességgel hihető, de Viski Károly a felszín alatt, a gyökerek közelében vizsgálódva érti meg, hogy a hagyományőrök a bábozás által tulajdonképpen az egykori misztériumjáték emlékéhez ragaszkodtak, mivel „a bábjáték a misztérium szemléltetésének eszköze volt, s mai, satnya töredékében is láttatja régi rendeltetését.” [Viski Károly, i. m., 342. p.]

A mezővári betlehemes játék fel tudja mutatni a magyar betlehemesző hagyomány legfontosabb szerkezeti elemeit. A már említett levéltári adat (EA-1968) és az 1988-as, valamint az azt követő, rögzített előadások szövegeinek összevetéséből kiderül, hogy közülük több a község szűkebb földrajzi környezetéhez és ízléséhez, a helyi szokásokhoz igazodott. Az I. Öreg még „ifjanc-forma legény” korában a Borzsa partján őrizte nyáját, s amikor a II. Öreg hollétét firtatják tőle, azt válaszolja, hogy „az Árokháton csókolózik egy vén bakkecskével.” De említésre kerül az utóbbi tiszai árvizek kapcsán nevezetessé vált falurész, Nagypalaj neve is.

Érdeemes odafigyelni a játék hajdani katolikus eredetére vagy katolikus hagyománnyal való keveredésére utaló romlott alakú, latin nyelvű énekszövegekre. Ezek az Angyal szájából hangzanak el, mégpedig így: „Triumfusz, legiszenderatusz, / Natusz eszer, batorum rerusz, / Regisztoresz pasztoresz, / Regisztoresz, tutoresz, / Interesz, interesz.” A szöveggörnyezet tanúsága szerint a latin énektudás bemutatásának szándéka nem parodisztikus, mert egyes ugoccai változatokban erre is van példa. [„Acilus-bacilus, kikolbász-bekolbász, / a Pista kétszáz literes gyomrába belemász.” Tiszabökény (Ugocsa) Gy.: Geszti Zsófia, Pákay Viktória, 2000. 01. 17. Kézirat.]

A játék záró szakaszáról is szólnunk kell, mert az annyira egyedi, hogy ez idáig még egyetlen más változatban sem találkoztunk vele. Tulajdonképpen nem is tartozik a betlehemesek szerkezeti elemei közé, mivel egy verses-énekes névestei köszöntő része. A szereplők az illendőség elvárásainak tesznek eleget, amikor a nevük napját karácsonykor ünneplő Istvánokat és Jánosokat tiszteletteljesen felköszöntik, amennyiben a megtisztelt házigazda e nevek valamelyikének büszke viselője. E szokás eredetének tisztázása végett nem szükséges a levéltárak mélyére ásni,

hisz az egyértelmű magyarázat forrása itt van Beregben, azaz Sárosorosziban. A névestei köszöntőknek ezt az énekes-versek formáját itt „muzsákolás”-nak hívják. A „muzsákoló” férfiak a nevezetesebb neveket viselő cimborákat, komákat (Sándor, József, László, András, István, János) zenészek kíséretével keresik fel, s az ajtó vagy ablak alá érve már zeneszóval szólítják meg az ünnepeltet: „Eljöttek a múzsák neved köszöntésére!” A vári betlehemezők e vidám diákszokásnak csak egy rövidebb részletét elevenítik fel, s ennek végeztével valamennyien a kimenőt éneklék: „Nosza, nosza, jó gazda, / bocsáss minket utunkra! / Házadra, magadra, /szálljon az Isten áldása!”

A játék hagyományát őrző Bródi-család idősebb tagja, Sándor, aki feleségével a betlehemnek is gondviselője, már túl van a 60. életévén. Az öregeket alakító két társa úgyszintén. Ha ők kidőlnék, a kis társulat fiatalabb tagjaiban lesz-e elég öntudat és akarat a folytatáshoz? Bizakodnunk és segítenünk kell, hogy legyen.

A kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség megalakulása (1989) jelentős fordulópontra volt a hagyományőrző és hagyományfeltáró tevékenységünk terén még akkor is, ha jelentősebb előzmények és kellő szakmai tapasztalat hiányában az új, kisebbségi-érdekvédelmi szervezet nem tudott felmutatni a CSEMADOK-éhoz hasonló kulturális programot. A KMKSZ által 1994 óta évenként meghirdetett és szervezett Kárpátaljai Betlehemes Találkozó ötlete azonban a legszerencsésebb órában született, mert nemcsak legalizálta a betlehemes csoportok szélesebb közönség előtti bemutatkozását, hanem erkölcsileg és anyagilag is jelentős támogatást nyújtva ismertté tette a kiemelkedőbb előadásokat a magyarországi betlehemes találkozók közönsége és érdeklődő szakemberei előtt.

Mindezen túl a Bányában rendszeressé tett találkozók legfontosabb hozadékaként azt tudjuk felmutatni, hogy a kárpátaljai magyar lakosság felekezeti megoszlásának megfelelően egyszerre gyönyörködhetünk karácsonyi népszokásaink legjellegzetesebb és leglátványosabb változataiban. Betlehemezőket és csillaggal járó Háromkirályokat olykor e rendezvény keretein kívül is láthatunk, de hogy itt szembesülhettünk első ízben a szórványainkban élő, gyertyánligeti római katolikus közösség Heródes-játékával, azt lehetetlen túlbecsülni.

Nem a játék felépítése, tartalma a rendkívüli, hanem a végzetesen vegyes (sváb-magyar-ruszin) identitású, felnőtt korú szereplők fellépése: komolyságuk, tisztességük, mellyel az alkalmat ünneppé teszik, a különös gonddal, szinte a bibliai hitelesség szándékával válogatott jelmezük, a szereppel való azonosulásuk, az arcukat átformáló mély, őszinte áhítat, a néző torkát szorító gyötrelmes küzdelmük a magyar nyelv buktatóival, s végül a kultúrtörténeti értéknek is jelentős, talán száz esztendősnél régebbi betlehemük...

A játékok és az énekek dallamainak lejegyzése végéhez közeledvén, egy új népköltési gyűjtemény lehetőségei körvonalazódnak. Lám, megtartottuk, s most visszaadjuk az egyetemes magyar kultúrának Trianon óta hiányzó betlehemes játékokat. Ezt még megtehetjük, ez rajtunk múlik.

[Vissza](#)

Fedinec Csilla: Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918-1944 között*

[* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az MTA-SYLFF támogatásával. Eloadásként elhangzott az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. VIII. 6-10.).]

The Struggle for Autonomy 1918-1944 in the Carpatho-Ukraine

In this study the autonomy conceptions/bills of the 1918-1944 period are analysed considering international and local legislation and local political conditions of the period. The analysis is based above all on archive documents and contemporary press publication which were not published or not work up earlier. Thus the history of Carpatho-Ukraine can be seen in a new context.

Kárpátalja történetét a két világháború között a következőképpen korszakolhatjuk: 1) A politikai régióvá szerveződés időszaka 1918. IV. 8.-1919. IX. 10.; 2) Kárpátalja az első Csehszlovák Köztársaságban 1919. IX. 10.-1938. X. 11.; 3) Kárpáti Ukrajna 1938. X. 11.-1939. III. 20.; 4) A Kárpátaljai Kormányzóság időszaka 1939. III. 20.-1944. X. 19. [Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyar kisebbség történeti kronológiája 1918-1944. Kézirat, 2000, TLA Kv. 2986. 287 p.] Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a jelzett időkeretek kritikus időszakában vázoljam a terület autonóm státusára vonatkozóan a nemzetközi szerződésekben, az országos törvényekben rögzített, valamint a mindenkorai politikai szintéren felmerült elképzeléseket. **1918. július - 1919. augusztus**

Magyar rendezés. Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó időszakában az északkeleti-felvidék ruszin területeinek sorsával kapcsolatban több kísérlet futott párhuzamosan. A magyar rendezési terv a Károlyi-kormány alatt öltött formát. 1918. december 1-jén Szabó Orest (előtte Ung megyei kormánybiztos, volt belügyminisztériumi osztálytanácsos) személyében kormánybiztost neveztek ki „a magyarországi rutén nemzet” önrendelkezésének előkészítésére Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj-Torna vármegyékre felállított Budapest székhelyű kormánybiztossághoz. [Az autonómia megadását a központi sajtó is az egyetlen lehetséges megoldásnak tekintette. L. Pesti Hírlap, 1918. XI. 15.; Népszava, 1918. XI. 18.] Szabót a Papp Antal munkácsi görög katolikus püspök kezdeményezésére novemberben Ungváron megalakult a Magyarországi Rutének Néptanácsa javasolta, melynek programja „az őshaza integritásának” elismerésére épült. A ruszinság lojális képviselőivel való egyeztetés után [A december 10-i budapesti tanácskozásról beszámolt a Pesti Hírlap 1918. XII. 14-i számában.] december 25-én az Országos Törvénytarban kihirdették a december 21-én kelt X. Néptörvényt „a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról”, [Magyar Törvénytar. 1918. évi törvények és néptörvények. Franklin Társulat, Budapest, 1919. 214-215. p.] mely többek között kimondta: „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzetet saját beligazgatásának, igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallása gyakorlatának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg”; a Magyar Népköztársasággal közös ügyek: „külügy, hadügy, pénzügy, állampolgárság, magánjogi és büntetőjogi törvényhozás, továbbá a gazdasági, a közlekedési és szociálpolitikát érintő ügyek.” A 2. § szerint: „Ruszkra Krajna határait a nemzetközi békeértekezlet végleges döntéséig ideiglenesen a Magyar Népköztársaság és Ruszka Krajna küldötteiből álló vegyes bizottság állapítja meg.” Az autonóm terület (kormányzóság) határa tehát a törvény szövege szerint is bizonytalan. Ruszka Krajna központja Munkács, a kormányzati szervek a törvény életbe léptetése után a Budapesten székelő ruszka krajnai minisztérium, illetve a helyi kormányzóság. A ruszka krajnai ügyek minisztere Szabó Orest, a kinevezett kormányzó Avgusztin Stefán. Március 4-én Berinkey Dénes miniszterelnök és Szabó Orest ruszin miniszter rendelete nyomán Ruszka Krajnában tartományi választást tartottak. Április 8-án megalakult Munkácson a tartománygyűlés legfelsőbb szerve: Ruszka Krajna kormánytanácsa. Április 17-én került sor a második (és utolsó) ülésre, amit a munkácsi városi direktórium felfegyverzett polgárokkal oszlatott fel. Ez volt az első ruszin parlament. A tanácsköztársaság idején megyei direktóriumok alakultak: beregi (központja: Beregszász), ugocsai (Nagyszőlős), máramarosi (Huszt) és ungi (Csap). Szinte minden településnek volt helyi direktóriuma. Ruszka Krajna népbiztosa március 24-től Avgusztin Stefán lett, aki munkácsi képviselőjének nevezte meg Kaminszki József ügyvédet. Az országgrész kormányzásában demokratikus elveket igyekeztek megvalósítani, visszafogni a hátrányos országos rendelkezéseket, többek között állami fizetést kaptak az egyházi személyek. A Ruszin Népbiztosság elrendelte április 9-én a Ruszin Vörös Gárda, április 12-én a ruszin Vörös Őrség felállítását (mindkettőt Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Abaúj és Gömör megye területére). [L. A ruszin népbiztosság rendeleteit: 1. R. N. A ruszin Vörös Gárda megalakítása. In: Tanácsköztársasági Törvénytar. II. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. 1919. IV. 10. - IV. 30. A Magyarországi Szocialista Párt kiadása, Budapest, 1919. 235-236. p.; 2. R. N. A ruszin Vörös Őrség megalakítása. Uo. 236-238. p.] Április 29-re azonban a csehszlovák és a román katonai megszállás a régióban véget vetett a tanács hatalomnak (40 napig állt fenn, március 21-től). A tanácsköztársaság június 23-án elfogadott alkotmánya még kitért arra, hogy a „ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket” „ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el” (87. §). [A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. In: Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. 1919. VI. 10. - VI. 30. 21. p.] Az autonóm terület határai folyamatosan szűkültek. Január-március folyamán a román hadsereg benyomult a Felső-Tisza vidékére. A csehszlovák katonaság január 12-re elfoglalta az Ung folyóig terjedő nyugati térséget, közte Ungvárt, ahová a 31. sz. ezred vonult be Ciaffi olasz ezredes vezetésével. (Május 2-ig ő lett a megszállt területek katonai parancsnoka, utána Hennoque francia tábornok.) Február 19-én elfoglalta hivatalát Ladislav Moys, a csehszlovák hatóságok által kinevezett ungi zsupán. Április 16-ától a román hadsereg (a párizsi békekonferencián február 26-án megállapított, a nagyhatalmak által március 17-én jóváhagyott demarkációs vonal teljes hosszában), április 23-ától a csehszlovák hadsereg is tovább folytatta a felvonulást. Román megszállás alá került a területnek körülbelül 65 százaléka a Máramarossziget-Técső-Huszt-Beregszász-Csap vonalon. A csehszlovák hadsereg vette birtokába az Ungvári, a Nagybereznai, a Perecsenyi járást, a Munkácsi járás egy részét, május 3-án foglalták el Csapot, július 23-án Beregszászból már a román katonaságot szorította ki, amely addig a régióknak mintegy 35 százalékát bitorolta. Július 25-én a Vörös Hadsereg bombázta Csapot, mire a csehszlovák hadsereg megszállta a július 1-jei pozsonyi

fegyverszüneti szerződésben kijelölt felvidéki semleges zónát. [Párizsban Beneš, az új csehszlovák állam kül- és belügyminisztere diktálta a Magyarország és Csehszlovákia közti demarkációs vonalat (amely nem szerepelt a belgrádi katonai konvencióban), annulláltatta az etnikai elveken alapuló Bartha-Hodža-féle megállapodást, elsimította a konfliktust, amely a magyar demarkációs vonalak Csehszlovákia általi megszegéséből adódott, sőt, ez a demarkációs vonal végleges politikai határrá vált. L. Ádám Magda: Eduard Beneš. In: Rubicon , 1994/3. 20-23. p.] *Ukrán tervek*. Az ukrán irányzat a máramarosi részen tudott a legerőteljesebben megnyilvánulni. 1918. november 8-án Kőrösmezőn a település és a környező falvak lakói határozatot hoztak a Huculföld Ukrajnához csatolásáról. Megalakították a Hucul Néptanácsot (Jaszinyai [Kőrösmezei] Ukrán Néptanács). Képviselői jelen voltak a december 10-i budapesti tanácskozáson (a ruszin autonómiáról), december 18-án a máramarosszigeti tanácskozáson, ahol bevásárolták őket a Máramarosi Néptanácsba. Novemberben Sztanyiszlavban megnyílt a Hucul Néptanács képviselője. December 22-én azonban a magyar katonaság bevonult Kőrösmezőre. A Néptanács tagjai a hegyekbe menekültek, majd a január 7-ről 8-ra virradó éjjel felkelést szerveztek Kőrösmezőn. Január 13.-17. között fegyverrel elfoglalták a Rahói járást. A továbbnyomulást a román hadsereg állította meg. Május elején, amikor a román hadsereg megindult Rahó irányába, a Hucul Néptanács harc nélkül feladta az addig ellenőrzött területet. Január 21-én Huszton ukrán kongresszust tartottak Mihajlo Brascsajko kárpátaljai politikus, a régióban az ukrán mozgalom szervezője elnökletével, melyen határozatot hoztak az Ukrajnával való „újraegyesülésről”. Másnap Kijevben az Ukrán Nemzeti Tanács direktóriumára kimondta a Nyugat-ukrán Népköztársaság (Galícia, Bukovina, valamint „Uhorszka Rusz”) és a Dnyeperi Nagy Ukrajna egyesítését. A régió sorsa azonban a harmadik irányból dőlt el.

Az amerikai ruszinok szervezkedése. Az észak-amerikai földrészen a ruszin-ukrán emigráció állandó figyelemmel kísérte az anyaföldön zajló eseményeket. Körükben többféle irányzat létezett, közülük azt mutatom be, amelyik végül is eredményesnek bizonyult.

1918. július 23-án az egyesült államokbeli Homesteadben két ruszin görög katolikus szervezet egyesülésével alakult meg a Ruszinok Amerikai Néptanácsa (American National Council of Ruthenians) Nyikolaj Csopej elnökletével. A tanács megbízta Gregory Zhatkovych ügyvédet, hogy foglalja össze a szervezet célkitűzéseit, amit memorandum formájában az USA elnökéhez kívánnak továbbítani. A szervezet képviselői útján októberben tárgyalt W. Wilsonnal, tagja lett a Közép-Európai Demokratikus Szövetségnek (elnöke: T. G. Masaryk), Philadelphiában aláírta a független közép-európai népek közös céljait megfogalmazó nyilatkozatot, november 12-én pedig Scrantonban megszavazta az „ősi ruszin területek” - Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros - Csehszlovákiához való csatolását „széles jogkörű autonómiával” (Scranton resolution). Másnap Zhatkovych Washingtonban átadta T. G. Masaryknak a scrantoni kongresszus jegyzőkönyvét, november 15-én pedig külön levélben értesítette W. Wilson amerikai elnököt és Robert Lensing külügyminisztert a scrantoni döntésről.

Ennek nyomán a január 18-án megnyíló párizsi békekonferenciára a csehszlovák kormányt képviselő E. Beneš és K. Kramar a ruszinok képviselőjére Zhatkovych Gregoryt és Gardosh Julijt, az amerikai ruszinok küldötteit és Anton Beszkidet, az Eperjesi Ruszin Tanács elnökét hívta meg. Mindhárman február 13-án érkeztek a helyszínre, ahol ún. Közös Bizottságot alakítottak a ruszin érdekeknek a békekonferencián való képviselőjére, a csehszlovák kormánnyal való tárgyalásokra. Március 12-én a párizsi békekonferencia jóváhagyólag tudomásul vette a csehszlovák követeléseket, köztük a Kárpátaljára vonatkozókat.

1919. május 8-án a csehszlovák megszállás alatt levő Ungváron az eperjesi, az ungvári és a huszti ruszin tanácsok Avgusztin Volosin elnökletével tartott közös gyűlésükön megalakították a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanácsot, elnök: Anton Beszkid, alelnökök: Avgusztin Volosin, Miron Sztripszkij és Mihajlo Brascsajko). A Tanács kimondta a Csehszlovákiához való „önkéntes” csatlakozást. A határozatot az Avgusztin Volosin vezette nagy számú küldöttség Prágában átadta T. G. Masaryk köztársasági elnöknek.

Július 29-én ugyanitt megkezdődött a tárgyalás T. G. Masaryk köztársasági elnök, Antonín Švehla belügyminiszter, valamint Gregory Zhatkovych (Ruszinok Amerikai Néptanácsa) részvételével a ruszin-szlovák határról, a ruszin autonóm terület igazgatásának megszervezéséről. Elhatározták: az irányítást ideiglenes direktóriumra bízák, melynek elnökévé a kormány augusztusban G. Zhatkovych-ot fogja kinevezni. Ugyanezen a napon a csehszlovák kormány megbízásából Ungvárra érkezett J. Breicha azzal a feladattal, hogy megszervezze a polgári közigazgatást. Augusztus 20-tól hivatalosan a ruszin terület polgári igazgatásának vezetője lett (1920. április 26-ig).

Augusztus 12-én G. Zhatkovych a csehszlovák köztársasági elnök által láttamozott levélben tudatta a Központi Orosz Nemzeti Tanáccsal, hogy a köztársasági elnök kinevezte az autonóm direktórium élére. Ekkor még úgy tudta, hogy „véglegesen” Kárpátaljához fog tartozni a Szepes megyei Ólublóí járás, Sáros és Zemplén megyék északi, Ung megye északi és keleti része, valamint Bereg, Máramaros és Ugocsa megye.

1919. szeptember - 1920. július

1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban írták alá azt a szerződést, [A Csehszlovákia függetlenségéről és a kisebbségek védelméről szóló szerződés. In: Halmsy Dénes . Nemzetközi szerződések 1918-1945 . A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 87-92. p.] melynek értelmében a régió (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék nagyobb része) Podkarpatszka Rusz néven a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került. E szerződés 10-13. cikkelyeiben a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a területet önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg, autonóm gyűlést állít fel, amelynek törvényhozó hatalmat kell kapnia a nyelvhasználat, az oktatásügy, a vallásügy terén, valamint a helyi közigazgatás kérdéseiben. (A csehszlovák törvénykezésben 508. számú törvény, amelyet 1921. december 31-én hirdettek ki. [Itt és a továbbiakban a törvények hivatkozása: Kemenczky Kálmán : A Slovenskón és Podkarpatská Rusban hatályos

magyar és csehszlovák jog rendszerbe foglalása. Igazságügyi, közigazgatási és pénzügyi (bankügyi) hármast mutató. Košice, 1924.) Október 3-án a belügyminisztérium rendeletben közölte, hogy Podkarpatszka Ruszban a legfőbb hatalom a katonai parancsnok (Hennoque) kezében van, és meghatározta a polgári közigazgatás vezetője (J. Breicha) pontos jogkörét. November 8-án Hennoque és J. Breicha aláírásával megjelent az Általános szabályzat (Generalny Statutum) Podkarpatszka Rusz megszervezéséről és közigazgatásáról, [Szövegét l. Ruszinszkói Magyar Hírlap , 1925. VII. 7.] mely többek között kimondta, hogy „Csehszlovákia kötelezi magát létrehozni a Kárpátaljai Ruszin Területet a szövetséges és részt vevő nagyhatalmak által megjelölt határokon belül mint autonóm egységet a csehszlovák államban és felruházni azt a csehszlovák állam egységével megegyező legmesszebbmenő önkormányzattal". A terület ügyeit a sojzm (ruszin országgyűlés) és az annak alárendelt kormányzó fogja intézni. Az autonómia életbe léptetéséig „ideiglenes Ruszin Autonóm Direktóriumot" és „ideiglenes adminisztrátort" neveznek ki. „Az adminisztrátor és az autonóm direktórium hivatalai megszűnnek, mielőtt a békekonferencia alapján létesített ruszin Autonóm Alkotmány életbe lép. A ruszin parlament tagjait legkésőbb a közös csehszlovák parlamenti képviselőválasztások megtörténte utáni 90 napon belül választják meg." A leendő autonóm terület határáról: „a) a szlovákokat és ruszinokat elválasztó demarkációs vonal Csap községtől Užhorod (Ungvár) város északi részéhez húzódik és pedig oly módon, hogy a vasúti vonal Szlovákiához, Užhorod pedig a ruszin államhoz fog tartozni és innen az Ung folyó mentén a Kárpátokig. E vonaltól az összes keletre eső terület Autonóm Ruszin Területnek minősül. b) az Autonóm Ruszin Terület déli határát a békekonferencia úgy állapította meg, hogy a ruszin-magyar határ Csaptól kezdve ruszin területen marad egész Máramarosszigetig, mely város Romániának jut. A határ további részében a Tisza folyó mentén északra halad az északi határhoz, mely megfelel a volt Magyarország és Galícia közötti határnak.

c) amennyiben a ruszin népnek egy része a békekonferencia határozata alapján minoritást képez a szlovák területen, a csehszlovák kormány mindkét nép képviselőit az javasolta, hogy egyezzenek bele az összefüggő (folytatólagos) ruszin területnek az Autonóm Ruszin Területhez való esetleges csatolásába."

November 10-én Csehszlovákia ratifikálta a saint-germaini szerződést, s ugyanezen a napon kinevezték Podkarpatszka Rusz Autonóm Direktóriumát, amelynek elnöke Gregory Zhatkovych lett. A direktóriumhoz 6 osztály tartozott: 1. elnöki és határon túli, 2. művelődési és iskolaügyi, 3. vallási, ipari és kereskedelmi, 4. igazságszolgáltatási, földművelésügyi és élelmiszerellátási, 5. belügyi, 6. pénzügyi. A közigazgatási beosztás szerint a terület 4 zsupából állt: úm. ungvári - hozzá tartozott az ungvári, perecsenyi, szerednyei, nagybereznai járás, munkácsi - munkácsi, dolhai, szolyvai, oroszvégi, alsóvercekei, volóci járás, beregszászi - beregszászi, huszti, ilosvai, kaszonyi, nagyszőlősi járás és máramarosi zsupa - rahói, nagybocskói, técsői, tarackközi járás. Néhány nappal később G. Zhatkovych a homesteadi ruszin kongresszuson számolt be arról, hogy Podkarpatszka Rusz a legszélesebb körű autonómiát fogja kapni.

Zhatkovych és a direktórium azonban gyakorlatilag tehetetlennek bizonyult. Február 19-én a direktórium lemondott. Február 29-én megszületett a Csehszlovák Köztársaság alkotmánya (a törvénytárban 121. sz.), melynek 3. §-a megerősítette, hogy Kárpátalja, amely „önkéntes csatlakozás alapján" az „egységes és oszthatatlan" Csehszlovák Köztársaság része, a „legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva", élén a kormányzóval, aki a ruszin országgyűlésnek lesz felelős. [A Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevele . Állami Könyvkiadó Hivatal, Prága, 1923.] Április 18-án, illetve 25-én első ízben tartották meg a csehszlovák nemzetgyűlési és a szenátusi választásokat. A választási törvényben (1920. február 29., 123. sz.) Podkarpatszka Rusz a Csehszlovák Köztársaság 23. számú választókerülete, amely 9 parlamenti képviselőt és 4 szenátort választhat. Ebből a körből azonban Kárpátalja kimaradt, hivatkozva a román katonai jelenletre. A román hadsereg kivonulása szakaszosan február 24-től augusztus végéig tartott, amikor a csehszlovák minisztertanács 2616. sz. határozatával Kárpátalján szükségállapotot vezettek be, amely 1922. április 26-ig volt érvényben.

Április 26-án elfogadták a Generalny Statutum módosítására vonatkozó 356. számú kormányrendeletet. Ennek értelmében J. Breichát, a polgári közigazgatás vezetőjét felmentették tisztségéből, május 5-én pedig T. G. Masaryk köztársasági elnök Zhatkovych-ot Podkarpatszka Rusz kormányzójának nevezte ki ideiglenes jelleggel („a sojzm [azaz: a ruszin parlament] összehívásáig"). Az alkormányzó a cseh Peter Ehrenfeld lett.

Zhatkovych-nak azonban továbbra sem sikerült előbbre jutnia a kormánnyal folytatott tárgyalásokban, ezért 1921. március 17-én, kiábrándultan és csalódottan, teaestélyen jelentette be: „Miódön elfogadtam az autonóm Direktórium elnökségét és a kormányzóságot, tettem azt azon erős őszinte meggyőződésből, hogy ezáltal e megbízás, cél és eszmény előmozdítva lesznek. A nagy hivatalok azonban nagy kötelezettséggel járnak, amelyek akadályul szolgálnak azon cél és eszménynek, melynek fejlődését feladatomnak tűztem. Ezért készítettem én és tegnap elküldtem Prágába egy speciális küldönc által egy részletes Exposé-t, [Megjelent nyomtatásban: Zhatkovich G. I.: Otkrytoe-Exposé. Homestead. Pa.: Rusin Information Bureau, n. d.] melyben fel van sorolva a Ruszin-Csehszlovák Unió eseményeinek története és egyidejűleg beadtam a köztársasági elnök úrnak a Podkarpatszka Rusz kormányzói állásáról való lemondásomat." [Ruszinszkói Magyar Hírlap , 1921. III. 18.] Áprilisban Prágában minisztertanács ülésen foglalkoztak a kérdéssel. Május elején a kormányzó fogadta T. G. Masaryk köztársasági elnök és Jan Cerny miniszterelnök. Zhatkovych nem vonta vissza a lemondását, és május 17-én hivatalos búcsút vett Ungvártól. Nyár végén visszautazott az Egyesült Államokba; kislánya súlyos betegsége és halála akadályozta a korábbi távozásban. Július 26-án hívei Ungváron bankettet adtak a tiszteletére. A Ruszinszkói Magyar Hírlap, a magyar pártok hivatalosa szerint a bankett „Ruszinszkó összes ruszinjainak első nagy politikai demonstrációja" volt. [Uo. 1921. VII. 29.] A bankett után Kaminszki József, a Podkarpatszka Ruszi Földműves Szövetség ügyvezetője felszólította a többi pártot, hogy alakítsanak egységes frontot, lépjenek koalícióba az autonómia megvalósítása, a sojzm összehívása, a ruszin határkérdés megoldása, a nyelvről, az államjogi orientációról stb. folytatott viták rendezése érdekében. 1921. október - 1924. március Zhatkovych távozása után közel két és fél éves időszak következett, amikor nem neveztek ki új kormányzót, Ehrenfeld alkormányzói minőségben intézte az ügyeket. A lakosságot a leginkább a pénzbevéltetés, a földreform, a beszolgáltatások, az állampolgárság rendezése, a munkalehetőség biztosítása, a csehszlovák-román határkiigazító bizottság tevékenysége foglalkoztatta, melynek feladata a két ország közötti végleges határok megállapítása volt. Településcserére egyetlen alkalommal került sor, amikor 1921. június 25-ével Nagypalád Nagytarnáért cserébe Kárpátaljához került. Lehetővé vált a kishatárforgalom Románia és Magyarország felé.

A magyar pártok (Ruszinszkói Magyar Jogpárt, a Ruszinszkói Őslakosság Autonóm Pártja, az Országos Keresztényszocialista Párt, valamint az Országos Kisgazda, Földműves és Iparos Párt helyi szervezete, korabeli szóhasználatnál „ruszinszkói kerülete") elsősorban a pártszövetség, az állami hivatalvállalás, az adózás, a magyar oktatásügy kérdéseire figyeltek. Problémát okozott, hogy az egykori Ung megyét a csehszlovák közigazgatás megosztotta Kárpátalja és Szlovénia között. A kialakult helyzet lényegét jól érzékelteti a Ruszinszkói Magyar Hírlapból vett idézet: „Az Ung megyei kérdés állandóan foglalkoztatja a közvéleményt, jóllehet egyelőre a régi

értelemben vett egységesítésről nem lehet szó. Van egy mozgalom, melynek célja az egész Ung megyének Ruszinszkóhoz csatolása, ezzel ellentétben áll a másik mozgalom, mely Ung megyét Szlovenszkó javára szeretné kiegészíteni." [Uo . 1921. VII. 21.] Itt csak közigazgatási értelemben vett egységesítésről volt szó. A ruszin pártok viszont nemzeti alapon tartották igényt szlovákiai területekre, az autonóm terület határát a Poprádig akarták kiterjeszteni. A közigazgatás tekintetében a fontosabb változás, hogy 1921. október 15-től életbe lépett a belügyminiszter augusztus 26-án kelt rendelete, melynek értelmében Podkarpatszka Rusz három részre (zsupára) tagolódott: 1. Ungi zsupa, székhely: Ungvár (ungvári, perecsenyi, nagybereznai, szerednyei járások, Ungvár város), 2. Beregi zsupa, székhely: Munkács (munkácsi, latorcai, alsóvercekei, szolyvai, felvidéki, mezőkaszonyi, tiszaháti járások, Munkács és Beregszász város), 3. Máramarosi zsupa, székhely: Huszt (ideiglenesen azonban Nagyszőlős, amíg Husztot be nem fejeződött a hivatali negyed építése) (huszti, técsői, taracközi, nagybocskói, rahói, dolhai, ökörmezői, nagyszőlősi járások). 1923. január 31-ével a Mezőkaszonyi járás megszűnt, Mezőkaszony, Heteny, Beregsom, Zápszony, Kisharangláb a Beregszászi; Kis- és Nagydobrony az Ungvári; Bátyu, Barkaszó, Bótrágy, Szernye, Csongor, Rafajnaújfalua a Munkácsi járáshoz került. Az 1923. június 7-én kelt 113. számú kormányrendelet szabályozta Kárpátalján a közigazgatási hatóságok működését, illetékességét, az augusztus 7-i 171. számú kormányrendelet (kihirdetve augusztus 18-án) pedig a kárpátaljai települések jogviszonyát (kiterjesztette a szlovenszkói községi választásokról szóló 1919. január 31-én kelt 75. számú törvény hatályát). Ungvár és Munkács rendezett tanácsú városok maradtak, Beregszászt viszont nagyközséggé fokozták le.

Az autonomista mozgalomnak Beneš kárpátaljai látogatása adott újabb lendületet 1921. december végén. Részlet a miniszterelnök ungvári beszédéből: „Én autonomista vagyok. Felfogásom s az önök felfogása között csupán tempóbeli különbség van. Mert én fokozatosan kívánom az autonómiát kiépíteni." [Idézi: Ruszinszkói Magyar Hírlap , 1922. I. 4.] Újévi prágai beszédében T. G. Masaryk köztársasági elnök így fogalmazott: „A kárpátaljai polgárságot rá kell nevelni a közigazgatásra, és ki kell művelni." [T. G. Masaryk: Nemzeti feladatok. In: Politikai gondolatok . Ford. Donner Pál. Prager Könyvkiadó Vállalat, Bratislava, 1935. 212–213. p.] Januárban minisztertanácsi ülésen vitatták meg Kárpátalja közigazgatásának átszervezésével összefüggő kérdéseket. A minisztertanács megszűntette a területen a katonai közigazgatást, és napirendre tűzte a községi és parlamenti, valamint a szojm- (az alkotmány szerint a leendő ruszinszkói parlament) választások kiírásának kérdését. Márciusban Prágában tárgyaltak a kárpátaljai politikai pártok a tartományt illető kormányprogramról. A megbeszélésen ruszin, magyar és zsidó pártok, valamint a Kommunista Párt egyaránt részt vettek. Ez volt az első és utolsó alkalom, hogy a tartományt érintő kérdésben a pártok ilyen széles körben képviseltették magukat. Az elfogadott közös nyilatkozat kimondta, hogy a kormány törvénytelenül jár el, amikor Kárpátalja ügyében a szojm összehívása nélkül akar dönteni, valamint sérelmezte, hogy: „Az ideiglenes határt a ruszin nép részvétele nélkül az Ung folyóban állapították meg, minek következtében a ruszin népet két részre szakították szét, s az egyikben elválasztották Ruszinszkótól és hozzácsatolták Szlovenszkóhoz." Szükséges, hogy „Ung megyének déli és nyugati része, valamint Zemplén megye is közigazgatási tekintetben még a szojm összehívása előtt Ruszinszkóhoz csatoltassék." [Ruszinszkói Magyar Hírlap , 1922. III. 29.]

A szövetségi gondolat jegyében a köztársasági agrárpárt, a földműves-szövetség, a munkapárt, az autonóm földműves párt és a néppárt a cseh agrárpárttal kötött megállapodás alapján egységes földműves pártba tömörült. A Kárpátorosz Köztársasági Földműves Párt elnökévé Kaminszki Józsefet választották meg. A párt tárgyalásokat kezdeményezett Antonín Švehla miniszterelnökkel, aminek eredményeképpen 1923. november 18-án Podkarpatszka Rusz új kormányzójává nevezték ki a párt vezetőségének egyik tagját, Anton Beszkidet. Az alkotmányzó a cseh Antonín Rózsypal miniszteri tanácsos lett.

A Ruszinszkói Magyar Pártok Szövetségének álláspontját a munkácsi „magyar nemzeti kongresszus" (1923. május 6.) záró határozata így fogalmazta meg: „Meg vagyunk győződve arról, hogy e területen a ruszin nép szimpátiájával találkozó politikának helyes utat csak az a ruszin politikai pártvezér találta és találhatja meg, aki az egész őslakossággal összefogva küzd e terület részére a békeszerződésben is biztosított, nem ruszin, hanem ruszinszkói autonómia megvalósításáért, amelyet mi is az első perctől zászlónkra irtunk". [Uo . 1923. V. 10.] A konszenzus megszületése után az azt tető alá hozó Kárpátorosz Köztársasági Földműves Párt szinte azonnal meghasonlott. A tagság egy része úgy döntött, hogy belép a Csehszlovák Köztársasági Földműves (Agrár) Pártba, s a továbbiakban annak podkarpatszka ruszi tagozataként fognak tovább működni. Az ellenzék - a volt Ruszinszkói Földműves Szövetség (Kaminszki-párt) és Autonóm Ruszin Földműves Párt (Mocskos-párt) tagjai - megalakították az Autonóm Földműves Szövetséget, melynek legfőbb programpontja az autonómia követelése volt. A párt elnökévé Iván Mocskost, ügyvezetőjévé Iván Kurtyákot választották. A politikai főtítkár Bródy András lett. Már ezzel az új felállással tartották meg Kárpátalján az első parlamenti választásokat 1924. március 16-án (pótvalasztások Csehszlovákiában). [Ezenkívül 1925-ben, 1929-ben és 1935-ben voltak parlamenti választások Kárpátalján, immár együtt az ország egészével.] A kommunisták fölényes győzelmet arattak, a 9 képviselő és 4 szenátor közül hatan kerültek ki soraikból. [A kárpátaljai kommunista párt felhívását a ruszin autonómiával, a magyarság érdekvédelmével kapcsolatban a Munkás Újság tette közzé 1925. IX. 23-i számában.] A kárpátaljai képviselők és szenátorok első felszólalásaikban az autonómia valóra váltását, az autonóm terület földrajzi és néprajzi értelemben vett határainak megállapítását követelték. [Ebben az időszakban dolgozta ki alkotmánytervezetét a választásokon a magyar listát adó párt - Oslakosok Autonóm Pártja - és egyben a Ruszinszkói Magyar Pártok Szövetség elnöke, Arky Ákos. A mintát „a Horvát-Szlavón-Dalmát autonómia történelmi alakja" adta. L. Arky Ákos: A ruszinszkói magyarság és Ruszinszkó autonómiája. Sylvester Rt., Budapest, 1927.] 1926. február - 1928. júliusA közhangulat érezhető felélénkülése követte a nyelvtörvény [A Csehszlovák Köztársaság nyelvtörvénye (1920. február 29-én, 122. sz.), a Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevelének (1929. február 29., 121. sz.) kiegészítése. A hivatalos nyelvhasználati jogot a „nemzeti és nyelvi kisebbségekre nézve" a 20 százalékos határhoz kötötte. A 6. § szerint: „A Ruszinszkó számára létesítendő országgyűlésnek fenntartatik az a jog, hogy a nyelvkérdést ezen területen a csehszlovák állam egységével összeegyeztethető módon szabályozza. Amíg ez a szabályozás nem történt meg, ezen törvény alkalmazandó, azonban ezen terület különleges nyelvi viszonyainak tekintetbe vételével." Szövegét magyarul l.: A kisebbségek nyelvi jogai. Kiadta és magyarra fordította a Szlovenszkói és Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodája. Prága, 1926. 35-39. p.] végrehajtási rendeletének [1926. február 3., 17. sz. A 14. cikk: „Nemzeti és nyelvi kisebbség alatt a törvény és e rendelet értelmében a Csehszlovák Köztársaság ugyanazon, de az államnyelvtől különböző nyelvu állampolgárai értetnek, akikből az utolsó népszámlálás hivatalosan közzétett eredménye szerint a köztársaság egy bírósági járásban legalább 20 százalék lakik." A 100. cikk 1. bekezdése: „Míg Ruszinszkóra nézve a nyelvkérdést saját országgyűlés nem fogja szabályozni, rá nézve is érvényesek ezen rendelet határozatai." Uo. 47-108. p.] megjelenését 1926 februárjában. A kárpátaljai pártok értelmezése szerint a rendelet „kisebbségi nyelvnek" deklarálja a ruszint, holott annak az államnyelvvvel egyenrangúnak kellene lennie. Ismét a Központi Orosz Nemzeti Tanács lett a hangadó, amely február 8-i ungvári gyűlésén erőlyesen tiltakozott a nyelvtörvény ellen, felhívta a politikai szervezeteket, az országgyűlési képviselőket a ruszin lakosság autonóm nyelvi jogainak védelmére. A tiltakozási hullámot felerősítette a közigazgatás tervezett reformja. A Tanács kárpátaljazerte plakátokat ragasztatott ki, amelyeken a kormány javaslatával szemben autonómiát követelt, felhívta a településeket, hogy válasznak küldjék egy általános nemzeti tiltakozó gyűlésre. A ruszin pártok a hónap végén Huszton tartott közös gyűlésén egységesen követelték Kárpátalja határainak a Poprádig való kiterjesztését. A kárpátaljai magyar ellenzéki pártok is csatlakoztak a ruszinok autonomista mozgalomához. [OL, K. 428. (MTI

kormányzatos hírek), 707. csomó. 1926. II. 16.] A Magyar Nemzeti Párt februári prágai értekezlete viszont alapján egyetértett a kormány elképzelésével, azzal a megkötéssel, hogy a közigazgatási területeket, amelyek létesítését a reformtervezet előírja, a volt magyar vármegyék határainak megfelelően rendezzék, a kárpátaljai szojmban a magyar nemzeti kisebbség létszámának arányában vehessen részt. [Uo . 1926. II. 25.] 1926. június 4-én megszületett a 84. sz. kormányrendelet, amely kimondta a három ruszinszkói zsupa (ungi, beregi, máramarosi) összevonását. Kárpátalja parlamenti képviselői egységesen állást foglaltak a terület nagyszupává alakítása ellen, mert az az autonómia megadásának újabb elodázását jelenti. „Mindaddig, amíg életbe nem lép Ruszinszkó autonómia, amíg nem hívják össze az autonóm szojmot és nem állítják meg a végleges határokat, nemcsak idő előttinek, hanem törvényellenesnek is tartjuk a mai megyei szervezet megváltoztatását.” [Ruszinszkói Magyar Hírlap , 1926. VI. 14.] A kormányrendelet azonban július 1-jei hatállyal életbe lépett, Podkarpatszka Rusz „nagyzsupa” lett Munkács székhellyel. A helyi igazgatási szervek működését az 1926. július 2-án kelt 106. sz. kormányrendelet szabályozta (Szlovénkóban a 385/922. sz.). A székhely megváltoztatása hatalmas hullámokat kavart, a két város, Munkács és Ungvár között megindult a versengés az elsőségért. A korabeli diskurzusok, politikai csatározások legfőbb témájává vált a közigazgatási reformtörvény előkészítése körüli viták mellett. Közben megszületett a [Kárpátorosz] Autonóm Földműves Szövetség autonómiatervezete Földesi Gyula alelnök, nyomdatulajdonos megfogalmazásában. [Földesi Gyula: Az autonóm Kárpátoroszország államjogi vázlata . Földesi Gyula Könyvnyomdája, Uzhorod, 1927. - Pataký Tibor államtitkár egy későbbi miniszterelnökségi ülésen (Budapest, 1939. március 18.) kijelentette: „a Földesy-féle javaslat” „természetesen itt Budapestben készült”. L. Egyed István hagyatékában a Kárpátaljai önkormányzatra vonatkozó javaslatok, hozzászólások, törvénytervezetek stb. (Egyed-iratok). MTA Kézirattár, Ms 10-734/25.] A tervezet a belbiztosítás, a nyelv-, a vallás és a közoktatásügy területén kívánta a törvényhozási és a végrehajtási autonómiát. „A kárpátaljai oroszok vitán kívül Kőrösmezőtől a Tátraig, a Fehér-Tiszától a Poprád folyóig laknak. Tehát ezen határok között elterülő földnek önkormányzatra van joga. Miután azonban ezen területen egyéb nemzetek is, zipserek, keleti szlovákok és magyarok is laknak, mi ezen föld részére területi, politikai autonómiát követelünk, mely megilletné az összes itt élő nemzeteket, nem csak az oroszokat. Számolunk továbbá azzal, hogy autonóm területünk egy igen értékes és kulturált része fekszik nyugaton s azért a vezető szerepet szívesen megosztanók országgrészünk nyugati kultúrgócpointjaival, sőt fővárossá is az ekként megnagyobbított autonóm területünk legnagyobb és legelső városát, Kassát akarjuk nyilvánítani.” Ruszinszkó és „a most még Kelet-Szlovénkó néven ismert Nyugat-Ruszinszkó részére az ottani ethnografiai megoszlásra való tekintettel szükségesnek tartjuk”, hogy „6 orosz, 2 szlovák, 2 magyar és 1 német járásfőnökség (zsupánátus) s azonkívül járásfőnökségi (zsupánátusi) jogkörrel felruházott Kassa főváros és 8, esetleg több rendezett tanácsú város lenne megszervezve mint közigazgatási egységek. Hasonló tagozódás szerint állítanók föl a pénzügyigazgatóságokat, tanfelügyelőiségeket, törvényszékeket és egyéb intézményeket [...] A zsidókat ezen felállításunkban nem vettük tekintetbe [...] Tekintettel azonban a zsidó vallású polgárainknak bizonyos vallási érdekeire, hajlandók vagyunk a kormányzói hivatal kebelén belül egy, a törvény által meghatározott jogkörrel felruházott zsidó ügybiztost alkalmazni.” Magyar oldalról az Országos Keresztényszocialista Párt kassai szervezetének vezetősége határozatban mondta ki, hogy „rokonszenvvel fogadja a Ruszinszkóból kiindult mozgalmat, mely szerint ezen autonóm területet a Tátraig, a Poprád folyóig terjeszsek ki és ezen terület fővárosa Kassa legyen, mely területen az uralkodó ruszin nép mellett a kisebbségek jogai is teljesességen érvényesülnek.” [Ruszinszkói Magyar Hírlap , 1927. III. 23.] 1928. július 1-jén Csehszlovákiában életbe lépett a közigazgatási reformtörvény (1927. július 14., 125. sz.). [Szövegét magyarul l. A közigazgatás szervezéséről és az országos, valamint a járási választásokról szóló törvények ismertetése. A vonatkozó törvények, rendeletek és joggyakorlatok alapján kiadja a Szlovénkói és Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodája. Concordia Könyvnyomda és Kiadóvállalat. Bratislava-Pozsony, [1927]. 12-56. p.] Podkarpatszka Rusz a köztársaság többi területeinek mintájára szervezett tartomány, a székhely Ungvár. Az egységes közigazgatás kétszintes: tartományi (országos) és járási hivatalok végzik az ügyintézt. [Az 1927. július 14-i 126. sz. törvény rendelkezett az országos és járási képviselőtestületi választások rendjéről. Uo . 12-56. p. Az állami hivatalok hatásköre módosult: az 1928. december 18-án kelt 186. sz. és 187. sz., valamint az 1936. december 5-én kelt 150. sz. kormányrendeletekkel. Kárpátalján járási és tartományi választásokat 1928-ban és 1935-ben (községi választásokat 1923-ban, 1926-ban, 1931-ben és 1935-ben) tartottak.] Kárpátalján viszont az 1927. július 15-i 103. sz. kormányrendelet értelmében az országos elnök mellett továbbra is van kormányzó. Az Országos Hivatal elnökét 1928. augusztus 1-jével nevezték ki Antonin Rozsypal addigi alkormányzó személyében, aki 1937. január 1-jei nyugdíjazásáig maradt állásban; ezután a tisztséget nem töltötték be ismét csak az autonómia oly sokszor emlegetett „közelgő bevezetése” miatt. Az elnöki teendőket ettől kezdve Jaroslav Meznik addigi országos alelnök látta el az új fordulatig.

1932 - 1934

A 20-as évek második felében, a 30-as évek elején a hangadó autonomista ruszin párt az Autonóm Földműves Szövetség vagy Kurtyák-párt volt, amely rendszeres anyagi támogatásban részesült a magyar kormányzat részéről. A hivatalos magyar kormányzat a 20-as években a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központján, a 30-as években közvetlenül a miniszterelnökségen és a külügyminisztériumon keresztül juttatott pénzek révén gyakorolt befolyást a Felvidéken a magyar politizálásra. Kárpátalján önálló politikai erőként szerepeltek a kisgazdák és a keresztényszocialisták, illetve külön támogatásban részesültek a szépséges németek és Kurtyák pártja (majd Bródy is). Kárpátalja finanszírozási különállását a két világháború közötti időszakban végig megőrizte. [L. errol részletesen: Angyal Béla . A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. In: Regio , 2000/3. 133-178. p. A különállás a párttevékenységre is vonatkozott. Az Egyesült Magyar Párt 1936. június 21-i érsekújvári alakuló ülésén például Hokky Károly így fogalmazott: „A kárpátaljai országos magyar pártszövetség részéről ünnepélyesen jelentem be csatlakozásunkat az egységes politikai vezetés kimondásához és elfogadásához annak biztosíthatósága mellett, hogy Kárpátalja eddig elismert és gyakorolt belső adminisztratív és szervezeti autonóm önállóságát továbbra is az egységes keretben minden vonatkozásban fenntartja.” L. Kárpáti Magyar Hírlap , 1936. VI. 25.] „A hivatalos kormányzati politika két évtizeden keresztül hol nyílt, hol titkos eszközökkel arra törekedett, hogy a szláv népek közötti közeledést megakadályozza, illetve a nyelvi, vallási különbségeket elmélyítse, és ezzel megingassa az államot. Ehhez igyekezett felhasználni a szlovák és a ruszin autonómia-törekvéseket.” [Angyal Béla i. m . 135. p.] Gombós Gyula magyar miniszterelnök részére 1934. november 24-i keltezéssel készített bizalmas jelentésben például ez állt: „Kurtyák Iván huszti rutén képviselő halálával [1933. január 2.] a Magyarországhoz való csatlakozás gondolata meggyengült a rutén nép között.” A „rutén földön” az alábbi három mozgalom él: 1. „pravoszláv nagyoroszmozgalom”. Ezt „görögkeleti pravoszláv papok” és „nagyoroszmigránsok” irányítják. A leventéhez hasonló intézménybe tömörítik az ifjúságot, az irányítókat közt sok a cári tiszt. Fő törekvésük az Oroszországhoz való csatlakozás. 2. „ukrán-kisoroszmozgalom”. Különösen az értelmiség és a tanulóifjúság körében terjed. Célja az önálló ukrán államon belül egyesíteni az összes „kisoroszt”. 3. „kommunista mozgalom”, ami a leginkább a szegény nép körében elfogadott. „[...] egy esetleges későbbi időpontbani népszavazásnál a magyarhű lakosság kisebbségbe kerülhet”. [OL, K. 28. (Miniszterelnökség), 156. csomó, 322. tétel.] Megítélésem szerint az „öslakos egység” gondolatának szorgalmazása is azt szolgálta, hogy a magyarok természetesen hajlandósága mellett a többi nemzetet is Magyarországra felé hajlítsák (nem utolsósorban területi megfontolásból). [L. pl. Korláth Endre nyilatkozatát a Kárpáti Magyar Hírlap nak (1936. január 17.) az elfogadott retorika érzékeltetésére: „Kárpátalján nemcsak a magyar nemzeti gondolatot, de a szélesebb körű öslakos gondolatot is képviseljük. - Azt a gondolatot, mely bennünket az évszázadok óta együtt élő többi kárpátaljai néppel összeköt s melynek jegyében családilag és szellemileg annyira összeforrtunk, hogy a világháború utáni légkörben is csak mesterségesen, csak erohatalommal sikerült bennünket ideig-óráig szétválasztani, de ma már - úgy érzem - ismét egyek vagyunk mindazokban az általános kérdésekben, amik Kárpátalja közjogi, gazdasági és kulturális helyzetéből adódtak. - Nekünk szélesebb körű és az egész Kárpátaljára kiterjedő öslakos gondolatot azzal meg kell bontani, hogy kifejezetten bárhogy vesszük, mégiscsak szűkebb körű magyar nemzeti alapra helyezkedni nem szabad! - Nekünk inkább áll érdekünkben e föld népeinek öslakos egysége politikailag és gazdaságilag is, mert ez nagyobb erőt jelent az annyira szent magyar egység gondolatánál is [...] Kárpátalja autonómiáját csakis az öslakos egység harcolhatja ki. Már pedig többek között ez is a legfőbb feladatunk.”] A gazdasági válság időszaka az irredenta mozgalmak megerősödését hozta (illetve a zsidóság a fasizmus térnyerése miatt szervezett tiltakozó megmozdulásokat, bojkottálta a német árukat stb.). 1932 júniusában a Magyar Nemzeti Párt kárpátaljai kerületének beregszászi gyűlésén Korláth Endre pártelnök, parlamenti képviselő (a magyarországi támogatások kárpátaljai közvetítője [Angyal Béla i. m. 150. p.]) kijelentette: „minden jó szándékú ember a béke érdekében a [béke]szerződés revízióját tartja szükségesnek”. [OL, K. 428., 711. csomó. 1932. VI. (nap nincs feltüntetve)] 1933 áprilisában Bródy András (Ruszinszkói Autonóm Földműves Szövetség) képviselő parlamenti beszédében kifejtette: „mi ruszinok [...] minden körülmények között kívánjuk a határrevíziót, mert a Tisza-völgyről és a Máramarosszigetről mi sohasem mondunk le.” Nincs semmi oka, hogy támadjuk a magyarokat, a magyar kultúrát, mert „Podkarpatszka Ruszban ők épp úgy küzdenek autonóm jogaink megvalósításáért, mint mi magunk is.” Kárpátaljára stratégiai szempontból volt szükség: elválasztani Magyarországot és Lengyelországot, megteremteni a kapcsolatot Romániával. [Kárpáti Magyar Hírlap , 1933. V. 19.] 1934 októberében Ungváron politikai nagygyűlést tartott a magyar pártszövetség „az összetartás, a közös célért küzdés, a testvéries együttműködés demonstrálására.” A megfogalmazott követelések között szerepelt az autonómia megadása. Korláth Endre terjedelmes beszámolójában többek között elmondta: lehetségesnek tartaná „a Kárpátalján szórványban élő magyarság és a békéscsabai szlovákok kicserélését”. Ez ügyben felkereste Szeberényi Lajos békéscsabai evangélikus esperest, aki a terv ellen erősen tiltakozott. [Uo . 1934. X. 19.; Magyarság (Bp.), 1934. XI. 8.] Ezzel szemben 1933 márciusában Munkácsra tartottak közös értekezletet

Kárpátalja cseh és ruszin parlamenti képviselői és szenátorai a magyarországi revizionista mozgalom felerősödésével kapcsolatban. A határozatból: „A podkarpatszka ruszi nép többségét képviselő szenátorok és képviselők a legerélyesebben tiltakoznak a békeszerződések bármilyen irányú revíziója ellen [...] Podkarpatszka Rusz népe sohasem fogja tűrni, hogy ezt a területet bármilyen más államhoz csatolják és szabadságukat, ha kell, életükkel is megvédelmezzék.” [Az Oslakó , 1933. III. 26.] Hasonló álláspontot foglalt el a Központi Orosz Nemzeti Tanács is. [Kárpáti Magyar Hírlap , 1933. VI. 2.] Júniusban a ruszin pártok Ökörmezón a Szabadság emlékműnél tartottak tiltakozó gyűlést „Magyarországnak és szövetségeseinek a demokrácia és a Csehszlovák Köztársaság területei ellen szövdő merényletterve ellen.” [Az Oslakó , 1933. VI. 25.] 1935. december - 1937. októberIdőközben, 1933. június 15-én meghalt Anton Beszki, Kárpátalja kormányzója, s ezzel újra kormányzóválság állt be. Eduard Beneš külügyminiszter kárpátaljai útja alkalmával 1934. május 3-án Ungváron tartott beszédében kijelentette: „az autonómia ügye súlyos pénzügyi kérdést jelent”, „Podkarpatszka Rusz először a republikáé és aztán az idevaló népé.” [Idézi: Kárpáti Magyar Hírlap , 1934. V. 6-8.] 1935 februárjában Konstantin Hrabár személyében kinevezték Kárpátalja (harmadik) kormányzóját. Év végén, röviddel Beneš köztársasági elnökké választása után, a helyi sajtó képviselői előtt bejelentette: küszöbön áll az autonómia életbe léptetése, az előkészítő munka megindul; „nagy részben Kárpátalja őslakossága pártjainak felfogásától, magatartásától függ, hogy milyen lesz az autonómia alapja, s hogy mire és miként fog felépülni [...] ennek érdekében a különböző pártok közti ellentéteknek a lehetőség szerint kisebbé kell” [Az Oslakó , 1936. I. 4.] Ismét a felfokozott várakozások időszaka következett el. [A kárpátaljai sajtó konkrét dátumot is emlegetett: 1936. szeptember 15.] Hamarosan kiderült azonban, hogy a kormány csupán a kormányzó és hivatalos hatáskörét kibővítő törvénytervezetet, „részleges autonómiát” készít elő. Hrabár, valamint a kárpátaljai képviselők és szenátorok hosszas tárgyalásokba kezdtek Milan Hodža miniszterelnökkel. A kormány a pártokat is felszólította a véleményadásra. A Központi Orosz Nemzeti Tanács 1936 augusztusában terjesztett be memorandumot Prágának; a követelések: 1. minden hatalom azonnal menjen át a kormányzó kezébe, 2. a „kisorosz” nyelvet tegyék meg hivatalosnak, 3. haladéktalanul kezdjék meg a szojm választás előkészítését, 4. csatolják Podkarpatszka Ruszhoz a jelenleg Szlovenszkóhoz tartozó ruszinlakta területeket (Szobrácot, Nagykapost, Királyhelmece, Nagymihályt, Tóketerebest, Varannót, Homonnát, Mezőlaborcot, Szinnát, Sztropkót, Giráltot, Eperjest, Bártfát, Kisszebet, Ólublót, Szepesófalut). [OL, K. 28., 156. csomó, 322. tétel. Csatlakozott a kárpátaljai autonómia-mozgalomhoz az Eperjesi Ruszin Nemzeti Tanács is. L. Kárpáti Magyar Hírlap , 1936. IX. 11.] Novemberben Kárpátalja történelmében először ültek közös asztalhoz a ruszin, a magyaros és az ukrán irányzat képviselői, hogy egységes állásfoglalásban követeljék az autonómiát. Az ülésen elfogadták a Központi Orosz Nemzeti Tanács autonómia-tervezetét. A Tanács képviselőiben Mihajlo Bracsajko, Bródy András és Kaminszki József a tervezetet 1937 márciusában adta át a miniszterelnöknek. „Podkarpatszka Rusz határai Lengyelország, Románia és Magyarország felé egybeesnek a Csehszlovák Allam határaival. Nyugati végleges határát a Csehszlovák Nemzeti Gyűlés és Podkarpatszka Rusz Szojmjának közös bizottsága fogja megállapítani [...] Az Ung folyótól nyugatra eső terület azon politikai járásait, amelyek népességében az 1910., 1919., 1921. és 1930. években tartott népszámlálások eredményeinek átlaga szerint az oroszok (rutének, ruszinok, rusznákok, gör. kath. vagy pravoszlávok) abszolút többségben vannak, már ezen törvény alapján életbe lépése után azonnal Podkarpatszka Rusz területéhez kell csatolni.” (3. §) Ahol ugyanők „relatív többségben vannak, de az illető járás népességének felét meg nem haladják, népszavazást kell tartani.” (4. §). [Szövegét magyarul l.: Kárpáti Magyar Hírlap , 1937. II. 26.; II. 28.; III. 2.; III. 5.; III. 7.; III. 10.; III. 12.] Prága ezt a tervezetet elvetette. 1937. június 26-án a parlament megszavazta a kormányzói jogkört szabályozó 172. sz. törvényt, amely október 8-án lépett életbe. Hrabár kormányzó sajtótájékoztatón kijelentette: „Tudom, hogy a törvény életbe léptetése nem az autonómia megvalósulása, de jelentős előrehaladás annak érdekében. Hangsúlyozom: az autonómia nem nemzeti, hanem területi autonómia, mely nem egy nemzet, hanem mindnyájunké, akik e földön lakunk, nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül, a magyaroké is, a zsidóké is! Az autonómiát nem monopolizálhatja senki! Most a munka ideje következik. Tőlünk függ, hogy mikor és hogyan valósul meg az autonómia, mely teljes szabadságot jelent.” [Az Oslakó , 1937. XI. 6.; Kárpáti Magyar Hírlap , 1937. XI. 7.] Október 28-án Beneš köztársasági elnök prágai ünnepi beszédében (a köztársaság alapításának 19. évfordulóján) így fogalmazott: „A Podkarpatszka Rusz önkormányzatáról szóló törvény e napokban első fázisában már életbe lépett. A további lépések bizonyára nem túlságosan távoli időben fognak történni s ezekben meghatározzák ennek a területnek különleges viszonyai szerint a további fejlődést. [...] Ennek az államnak a kormánya tudatában van mind kötelezettségeinek, mind erejének, amellet ki fog tartani evolúciós módszerei mellett.” [OL, K. 428., 716. csomó. 1937. X. 28.] Mindezeket az eseményeket a magyar pártok úgy élték meg, hogy „Kárpátalján az őslakos ruszinok az utóbbi időben légmentesen elzárkóztak a magyarságtól [...] A közös és életbevágó ügyeket, mint amilyen az autonómia is, a magyarság nélkül készülnek elintézni.” [L. Kerekes István (Egyesült Magyar Párt) nyilatkozatát a Kárpáti Magyar Hírlap ban, 1936. X. 24.] Az EMP kárpátaljai kerületének 1937. szeptemberi beregszászi gyűlésén elhangzott: magyarnak csak az tekinthető, aki nem támogat a magyarság ellen irányuló törekvést, politikai irányzatot, továbbra is meg kell maradni az ellenzéki úton, ezért a párt nem fogadja el a kormányzó hatáskörrel hozott törvényt. [Kárpáti Magyar Hírlap , 1937. IX. 10.] 1938 nyarára, a külpolitikai tényezőktől is befolyásolva, megérett a (magyar) nemzeti autonómia követelésének gondolata. [„Nemzeti önkormányzatot a magyarságnak - Szlovenszkó és Kárpátalja autonómiájának keretében!” Kárpáti Magyar Hírlap , 1938. VII. 7.; „ha Kárpátalja területi autonómiájának ügyét nélkülünk akarják megoldani, elotérbe tolul a nemzeti autonómia kérdése, mint amely a kárpátaljai, nemkülönben a szlovákiai magyarság önkormányzati törekvéseinek jobban megfelel.” Uo . 1938. VII. 10.; az EMP hivatalos álláspontja: „a nemzeti önrendelkezés elvi álláspontján állunk. [...] A nemzeti eszme követeli, hogy Szlovákia és Kárpátalja területén a nemzeti önkormányzat érvényesüljön. [...] Az egyes nemzetek saját önkormányzatukat országgyűlésük által gyakorolják. - Az itteni magyarság ezt a hatalmi jogkört Szlovákia és Kárpátalja keretében a magyarlakta területen gyakorolja.” Budapesti Hírlap , 1938. VIII. 27.] Halványan jelentkezt viszont egy új felfogás az ifjabb nemzedék körében, miszerint „legfontosabb teendő az új kisebbségi közértelmiség kinevelése [...] Meg akarja teremteni a kultúrkapcsolatokat a Csehszlovákiában élő szláv nemzetiségekkel”, nyilvános gyűléseket nem „politikai, pláne pártpolitikai célzattal vagy programmal, hanem csak tudományos helyzetfelismerés és ismertetés célzatával” kell rendezni. „A fiatalság kitart politikamentessége mellett, tudva, hogy számára ez a legideálisabb út a kisebbségi magyarság létérdekeinek és kulturális értékeinek mindennapi munkával való megvédésénél.” [L. Estók Gyula, a Kárpátaljai Magyar Akadémikusok [foiskolai és egyetemi hallgatók] Egyesületének elnöke, a Széchenyi Mozgalom vezetéségi tagja nyilatkozatát a Kárpáti Magyar Hírlap ban, 1935. X. 8.]

1938. október - 1940. augusztus

A szeptemberi események döntő mozzanata, hogy Kárpátalján új lendületet vett az ukrán szervezkedés. Létrejött az Ukrán Népi Védegylet, illetve megalakult az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács. A komáromi tárgyalások megkezdése előtti napon, október 8-án ez a tanács és a Központi Orosz Nemzeti Tanács megalakította Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsát, amely első memorandumában kinyilatkoztatta, hogy magát az önrendelkezéssel és önkormányzattal bíró összes ruszin terület egyetlen törvényes képviselőjének tartja, s küldöttséget menesztett Prágába, hogy tárgyaljon az autonóm kormány megalakításáról. Másnap Jan Sirový miniszterelnök lemondatta Hrabár kormányzót, helyébe Iván Párkányit nevezte ki (korábban a köztársasági elnök személyes tanácsadója volt a ruszin ügyekben, október 4-e óta pedig a podkarpatszka ruszi ügyek minisztere). A tisztséget egy napig tölthette be. Október 11-én a cseh-szlovák minisztertanács beleegyezését adta a podkarpatszka ruszi autonóm kormány kinevezéséhez. Az autonóm kormány hivatalos neve ekkor: Podkarpatszka Rusz Minisztertanácsa. Miniszterelnök: Bródy András (az Autonóm Földműves Szövetség elnöke). Bródy Ungváron kijelentette: kormánya minden tőle telhetőt megtesz annak érdekében, hogy egységes szabad államban egyesítse a ruszin területeket a Poprádnyól a Tiszáig. Megbízottait elküldte Berlinbe, Komáromba és Budapestre is. A szintén kormánytag Fenczik István, „a fetekeinges kárpátoroszfasiszták” vezetője szerint „Munkáctól Kamcsatkáig az országgal egységes”, a „Poprádnyól a Tiszáig terjedő területekről senkinek se engednek át egy tapodtat sem.” [Idézi: Kárpáti Magyar Hírlap , 1938. X. 25.] A Ruszin Nemzeti Tanács népszavazást követelt a terület sorsáról. Október 26-án Bródyt hazaárulás vádjával letartóztatták, a cseh-szlovák kormány lemondatta többek között Fenczik István minisztert, Sirový Avgusztin Volosint nevezte meg az új miniszterelnöknek. Volosin kijelentette, hogy ragaszkodik az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács határozata értelmében Kárpáti Ukrajna etnográfiai integritásához, a néprajzi határokhoz, elutasítja a népszavazást. J. Tiso oldalán személyesen jelen volt november 2-án a bécsi Belvedere-kastélyban, ahol

kihirdették a tengelyhatalmak döntőbíróági határozatát. Podkarpatszka Rusz területéből 1523 km² (az ország rész 21,1 százaléka) Magyarországhoz került. Volosin kárpátukrán államát, melynek új központja Huszt lett, a hitleri Németország konzuli képviselő fenntartásával ismerte el. A gyakorlati jelentőségtől megfosztva, 1938. november 22-én Prágában jóváhagyták a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt (a törvénytárban kihirdetve december 16-án 328. számmal). [Sbirka zákonu a narizení státu cesko-slovenského. Rocník 1938. Cástka 109. Vydána dne 16. prosince 1938. Obsah: (328. a 329.) 328. Ústavní zákon o autonomii Podkarpatské Rusi. – 329. Vyhláska o uplném znení predpisu o autonomii Podkarpatské Rusi.] A kárpátaljai magyarok abban bíztak, hogy beleszólásuk lesz a dolgok menetébe. A Kárpátaljai Magyar Nemzeti Tanács közleményéből (Munkács, 1938. október 11.): „Dr. Korláth Endre vezetőnk ott van Komáromban! Magyarok! Hisszük, hogy nem fogunk csalódni várakozásunkban! A kárpátaljai magyarságnak meg kell kapnia mindent, amit az ezeréves magyar juss, az e földet számunkra szenteltté tett magyar vér, termővé tett magyar verejték alapján megilleti. Addig is azonban, amíg részvételünkkel és hozzájárulásunkkal döntés történik jövőnk felett, arra kérünk mindnyájukat, hogy keményen és tántoríthatatlanul bár, de fegyelmezetten legyetek helyeteken.” [Kárpáti Magyar Hírlap , 1938. X. 12.] Korláth visszajön Kárpátaljára, s helyette R. Vozáry Aladár várja, hogy szóba álljanak vele. Beszámolójából: „Teleki miniszter úrral közöltem bejelentéseinket, és átnyújtottam a kárpátaljai magyarság néprajzi határaitra vonatkozó álláspontunkat. Bejelentésünk természetesen megértésre talált a magyarországi delegáció részéről, de hivatalos tárgyalásokon való részvételünkre azért sem kerülhetett sor, mert alig egy-két perc múlva – mint köztudomású – megszakadtak a két ország delegátusai közti tárgyalások.” [Uo . 1938. X. 19.] A magyar hazához való visszatérés euforikus érzése mellett megjelent egy másféle hang is. Miről is van szó? Az első világháború után megszületett egy addig nem létező politikai terület, amely ezután különböző hivatalos neveken futott az épp aktuális rendszer függvényében. Ha volt erdélyi, felvidéki regionális tudat, ez Kárpátalján nem létezett. A kárpátaljaiság gondolata viszont meglepően gyorsan teret nyert, amihez elsősorban a magyarok ragaszkodtak (a ruszin elképzelések a csehszlovákiai ruszinok egyesítését célozták meg). Nem kívántak közösködni semmiben a felvidékiekkel, noha az utóbbiak retorikájában a Felvidékről beszélés magában hordozta a kárpátaljai magyarokról való gondolkodást is, de ebben előfordult a disszonáns lekicsinylés is. Már említettem, hogy a kárpátaljai magyarok önálló pártpolitikát folytattak, külön finanszírozást kaptak Magyarországról, s aminek a kifejtésére itt nem volt alkalom: külön társadalmi egyesületi szervezetet, színi kerületet, labdarúgó-szövetséget stb., saját egyházat akartak [1939-ben megtörtént a visszarendeződés, általában az 1919 előtti hovatartozásnak megfelelően.] (1922-ben megalakult a Kárpátaljai Református Egyházkerület, 1930-ban a kárpátaljai római katolikus püspöki adminisztrátúra; 1937-ben, amikor a csehszlovák kormány és a Vatikán közötti megállapodás értelmében a munkácsi és az eperjesi egyházmegyék kikerültek az esztergomi püspök joghatósága alól, az egyébként magyarbarát Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus püspök azt nyilatkozta: „A Csehszlovák Köztársaság határait most már a ruszin lakosság számára a szentatya is megszentelte és megáldotta.” [OL, K. 428., 716. csomó. 1937. IX. 10.]) Ahogy közelebb került a magyar remények megvalósulása, a Kárpáti Magyar Hírlap így írt: „a kárpátaljai magyarságot nem lehet többé mint nemzeti kisebbséget emlegetni, mert a magyarság itt és egész Csehszlovákiában egy nemzetcsoporthoz tartozik”. [Kárpáti Magyar Hírlap , 1938. IX. 16.] Az első bécsi döntés nyomán viszont kialakult egy virtuális terület a trianoni és a bécsi határok között, ahol a magyarság a magyar időkben végig érezhetően sérelmi hangot is megütött az „anyaország” részéről tapasztalt megkülönböztetés miatt. Magyarország mindent megtett Kárpátalja egészének visszaszerzése érdekében. 1938 őszén Kozma Miklós irányításával diverziót szerveztek az ún. „Rongyos Gárda” bevetésével, melynek tagjai között számos nyilas is volt. [A kérdés történetét l. Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941). II. k. PolgART, Budapest, 2000. 549–572. p. Kozma Miklós volt a Kárpátalja Kormányzóság második kormányzói biztosa, az első pedig az a Perényi Zsigmond báró, akinek döntő befolyása volt a csehszlovák időkben a Kárpátaljára irányuló anyagi támogatásokról való döntésekben. Angyal Béla i. m. 143. p.] Bár az akciót hivatalosan leállították, a határcsúszások továbbra is folytatódtak. [Találunk erre utalásokat az MTI-jelentésekben is. OL, K. 428., 732. csomó; illetve foglalkozott vele a helyi sajtó.] A döntő események március közepén zajlottak. Közismert ebben a német magatartás szerepe. Az időpontról Ormos Mária azt írja, hogy Juhász Gyula nyomán eddig úgy tudtuk, a katonai akció 15-én indult meg, de Kozma kéziratosa naplójából valószínűsíthető, hogy a valóságban már március 13-án elkezdődött. [Uo . 594. p.] Fontos adalék, hogy ezt a második verziót támasztják alá a honvéd vezérkari jelentések, melyek szinte óráról órára követik az eseményeket március 20. késő délutánig, amikor a beavatkozás lezárult. A ruszinlakta területeket a vármegyerendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kormányzóság egyesítette. Külön érdekessége ennek a területnek, hogy nem voltak mindenütt szabályosan meghúzott határok, és pedig amiatt, mert néhány esetben egy adott település két közigazgatási területhez is tartozhatott. Így például Ungvár a kormányzóság és ezen belül az ungi közigazgatási kirendeltség székhelye, valamint Ung vármegye székhelye is volt, Munkács pedig a kormányzóság beregi kirendeltségének székhelye és a Beregszász székhelyű Bereg vármegyének is része volt. Tanügyigazgatás tekintetében a határ akár az iskolaépület fala is lehetett; tannyelvtől függően a kassai, a szatmárnémeti vagy a kárpátaljai tankerülethez tartozott. [A kérdésre vonatkozó törvények és rendeletek elemzését l. Fedinec Csilla: Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. In: Magyar Pedagógia , 1996/4. 367–375. p.] Siménfalvy Árpád, Ung vármegye és Ungvár thj. főispánja a hivatalát elfoglaló Tomcsányi kormányzói biztost üdvözlő beszédében így fogalmazott: „amint a magyarság és a ruszinság az elnyomás éve alatt közös erővel harcolt jogaiért és együvé tartozónak érezte magát, úgy nem emelhető ma sem kínai fal a ruszinság lakóhelyének, Kárpátalja közigazgatási területe és a vármegyei közigazgatás tevékenysége közé. A magyarságot és a ruszinságot egymáshoz közelebb kell hozni.” [OL, K. 28., 45. csomó, 96. tétel.] Az időszak hosszasan vajdó autonómia-tervezete Teleki Pál nevéhez fűződik. 1939. március 18-tól, amikor a miniszterelnök hivatalában a kérdésről az első értekezletet tartotta, 1940. augusztus 5-ig, amikor visszavonta a parlament elé terjesztett törvényjavaslatot a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról, s ezzel a kérdés véglegesen a sülyesztőbe került, hosszas és kilátástalan küzdelem folyt. [1939. április 4-i minisztertanácsi határozat értelmében „az egyes szakminisztériumok a kárpátaljai területtel összefüggő kérdésekben a M. E. II. ügyosztályát megkeresni tartoznak, amelynek tisztviselői a ruszinszói autonómia előkészítése, gyakorlati keresztülvitele és amely ügyosztálynak a szóban forgó terület viszonyai felül a megfelelő személyi és tárgyi ismeretei vannak.” OL, K. 28., 45. csomó, 100. tétel. Kósa Kálmán VKM miniszteri osztályfőnök bizalmas magánleveléből az ügyosztályt vezető Pataky Tibor államtitkárhoz (1939. XI. 16.): „Valahogy

úgy érzem, hogy a hivatalos nemzetiségi politikánk és annak gyakorlati kivitele nincs egymással összhangban. Alsó hatóságaink sokszor olyan intézkedéseket tesznek, amelyek szöges ellentétben vannak a felülről hangoztatott elvekkel. [...] az egész visszacsatolt részekben, beleértve Kárpátját is, éppen nemzetiségi vonatkozásban állandóan olyan nehézségekbe ütközöm, amelyeket legjobb akarat mellett is alig tudok és tudunk legyozni. Ezekbe a kérdésekbe mindenki beleszólási jogot vindikál magának és minden intézkedésre hivatott emberünket állandóan fúrják." OL, K. 28., 138. csomó, 272. tétel.] A kérdés vitája két alapvető szinten zajlott: a nyilvánosság előtt és a miniszterelnökségi megbeszéléseken. Nyilvánosnak tekinthetők a nyomtatásban megjelent vélemények, [A Kárpátja két világháború közötti történetére vonatkozó dokumentumgyűjteményhez (Fedinec Csilla, TLA Kv. 2987. 435 p.) eddig a következő szövegeket sikerült felderíteni (a megjelenés sorrendjében): Ferdinandy Mihály: Magyarország és Kárpátja. In: Magyar Nemzet, 1939. III. 22.; Konratovics Irén: A ruszin probléma végleges megoldása előtt. In: Magyar Nemzet, 1939. III. 23.; Ferdinandy Mihály: „A ruszin probléma végleges megoldása előtt” Válasz Konratovics Irén levelére. In: Magyar Nemzet, 1939. III. 25.; Milotay István: Ruszinszókó. In: Új Magyarország, 1939. III. 25.; Dr. Szabó Orest: A Ruszinföld autonómiájáról. In: Pesti Hírlap, 1939. IV. 2.; Bölöny József Kárpátja önkormányzata. In: Magyar Nemzet, 1939. IV. 5.; Milyen legyen Kárpátja autonómiája? (Illés József, Szántay-Szemán István, Morvay Zsigmond, Ortutay Jenő nyilatkozata). In: Új Magyarország, 1939. IV. 9.; Dr. Egan Imre: Milyen legyen a ruszin autonómia? Ungvár, Miravcsik Könyvnyomda, 1939, húsvét havában.; Dr. Morvay Zsigmond: Milyen legyen a ruszin autonómia? (Válasz Dr. Egan Imre ny. foispán e címen megjelent tanulmányára) Budapest, Buschmann F. utódai könyvnyomda, [1939].; Balogh Arthur Vélemények a ruszin autonómiáról. In: Magyar Kisebbség, 1939. VIII. 1.; Dr. Kaminszky József A magyar-orszós nép (ruszin) önkormányzata (autonómiája?) In: Magyar politikai és közigazgatási compass (1919-1939). Szerk.: Madarász Elemér. II. Felvidék és Kárpátja. 289-755. p.; Bölöny József: A Kárpátjai Vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvényjavaslat bírálata. Magyar Közigazgatás Könyvtára. 12. sz. Budapest, 1940.; Törvényjavaslat a Kárpátjai Vajdaságról és annak önkormányzatáról [1940. január] In: Közigazgatástudomány, 1941/1. 25-29. p.] melyek közös rendezési elve, hogy a „nyomorban és műveletlenségben” élő nép számára – amely szélsőséges meghatározások szerint „nem tekinthető másnak, mint ruszinul beszélő és görög katolikus hitet valló magyarnak”, vagy „hungaroid-katolikus-szláv ötvözet”-nek – elegendő az 1868-as nemzetiségi törvényben leírtak valóra váltása, vagy „ha már mindenáron autonómiában akarjuk látni”, akkor elő kell venni az 1918:X. Néptörvényt. A többség kulturális autonómiában gondolkodott, a lényeg, hogy az ne bontsa meg „a magyar korona ezeréves integritását”. A határok tekintetében is megfogalmazódott az a gondolat, hogy a vármegyerendszert lehetőleg meg kell tartani. Illés József országgyűlési képviselő szerint „nem a magyarság felé szükségesek az autonómia kiépített sáncai [...] mint inkább az idegen érdekek által erősen kihangsúlyozott testvériség szeparatiztikus kísérleteivel szemben”. „Kárpátja önkormányzatának előkészítésére” – Teleki megfogalmazásában: „beszéljük meg, hogy autonómiát, illetőleg önkormányzatot adunk-e és hogy milyen önkormányzatot adunk ennek a területnek, helyesebben a terület népének” – tartott 1939. március 18-i „bizalmas” értekezleten [Jegyzőkönyvét ld.: Egyed-iratok. MTA Kézirattár, Ms 10-734/25. Egyed István jogászprofesszor volt az, aki Teleki Pál miniszterelnök kérésére a kárpátjai autonómiával kapcsolatos anyagokat rendezte, maga is több tervezetet jegyzett szerzőként.] jelen volt többek között Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, Tasnádi Nagy András igazságügyminiszter, Csáky István külügyminiszter. Itt fogalmazták meg, hogy elsősorban „kulturális autonómiában” kell gondolkodni, de „területi elv” alapján. E tekintetben fontos szerep hárulna a görög katolikus egyházra. A helyi politikai személyiségek közül Bródy Andrást kellene helyzetbe hozni. Imrédy elmondta, hogy 1938 szeptemberében tárgyalt Bródyval, aki „felvetette a kérdést, hogy hajlandók vagyunk-e Kárpátja csatlakozása esetén bizonyos autonómiát adni? Akkoriban azt a kijelentést tettem előtte, hogy igen, azonban akkor sem precizíroztuk a dolgot, hanem igyekeztünk inkább homályban tartani, de mondom, határozottan elhangzott az az ígéret, hogy autonómiát adunk nekik. Hozzá kell azonban tennem, hogy ez természetesen attól feltételezetten történt, hogy önkéntes csatlakozás lesz, tehát egy ilyen elfoglalásszerű csatlakozás, ami szerintem lényegesen változtat a helyzeten és a korábbi ígéretek alól erkölcsileg minket tulajdonképpen fel is ment.” A további fejleményekkel elégedetlen, a ruszin ügyet hűen képviselő, horvát típusú autonómiában gondolkodó Bródyt végül mellékvágányra állították. A később az első kormánybiztosnak kinevezett Perényi már ezen az értekezleten kijelentette: „igaz, hogy biztattuk őket autonómiával és csináltunk tervezeteket is, de ezt a csehekkel szemben csináltuk”. Teleki szavai a soros tervezetet megvitató 1940. április 25-i miniszterelnökségi értekezleten: [Jegyzőkönyvét ld.: Uo. Ms 10-734/20.] „a mi segítségünkkel jöttek létre és részben itt is szerkesztődtek – magunk között vagyunk, ma már beszélhetünk róla – azok az autonómia-javaslatok és követelések, amelyekkel Kárpátjának, Ruszinszókónak népe Csehszlovákiával szemben előállott.” A miniszterelnök szerint ez erkölcsi felelősséggel is jár a kérdés végleges megoldása tekintetében. Teleki azonban maga is megtapasztalhatta azt az ellenirányú törekvést, amit az egyik tervezettel kapcsolatban megjegyzett: „hibája, hogy nagyon látszik a védekezés az önkormányzat ellen.” [Uo. Ms 10-734/17.] A miniszterelnök maga sem helyeselt egy horvát-típusú autonómiát, [Horvátország királyság volt, „szerződéses viszonyban” élt együtt az országgal, ezzel szemben Kárpátja „mindenkor integráns része.”] fő elvnek tartotta a magyar alkotmánynak való megfelelést. A politikai erőviszonyok nem kedveztek a gyakorlati megvalósításnak, és eléggé nyilvánvalónak látszik a katonai körök közbelépése is, tekintettel a második világháború kitörésére. A tervezet parlamenti visszavonása után a kérdés ilyen formában többé nem került napirendre.

[Vissza](#)

Halász Iván – Majtényi Balázs: A magyar és a szomszédos államok „státustörvényei”

A határon túliak helyzetének alkotmányos szabályozása Európában

The „Status Laws” of Hungary and of its Neighbouring Countries

The Hungarian law criticised heavily in official Romanian and Slovakian statements does not really differ from legal regulations accepted earlier in the region of Central-Eastern Europe and from the practice developed by Hungary in the past. The belated acceptance of this Hungarian law can be explained by the complexity and the sensitivity of the question.

Európában már régóta létező gyakorlat, hogy az egyes nemzeti jogrendszerek más külföldiekhez képest előnyben részesítik a határon túl élő nemzettársaikat. A rendszerváltást követően Kelet- és Közép- Európában az alkotmányozás egyik sajátossága lett e népcsoportok sorsa iránti felelősségvállalás alkotmányos szabályozása. Az Oroszországi Föderáció után Magyarország rendelkezik Európában a legnagyobb határon túli közösséggel (kb. 3,5 millió lélek). Érthető, hogy a határon túli magyarokról való gondoskodás nemcsak a kilencvenes évekbeli magyar külpolitika egyik alappillére képezi, de már az 1989-es alkotmányban is megjelent a sorsuk iránt érzett aggodalom. Az alkotmány 6. cikkelyének 3. bekezdése értelmében a „Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.”

Térségünkben azonban nem Magyarország az egyetlen állam, mely megfogalmazott egy ilyen jellegű „nemzeti felelősségi klauzulát”. Az 1991-ben elfogadott román alkotmány 7. cikkelye, mely a „Külföldön élő románok” címet viseli, például így rendelkezik: „Az állam támogatja a kapcsolatok erősítését az ország határain kívül élő románokkal, és az állampolgárságuk szerinti állam törvényhozását betartva cselekvően fellép etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megtartásáért, fejlesztéséért és kifejezéséért.” Ez a rendelkezés hosszabb és konkrétabb, mint a magyar „felelősségi klauzula”, ugyanakkor megszorítóbb jellegű, hiszen a „határon túli magyarok sorsa” tágabb fogalom, mint az „etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitás megőrzése”.

De megemlíthető a hasonló klauzulával rendelkező szlovén alkotmány is, melynek 5. cikkelye kimondja: „Az állam saját területén védi az ember jogait és alapvető szabadságjogait, biztosítja az őshonos olasz és magyar nemzeti közösség jogait. Gondoskodik az őshonos szlovén nemzeti kisebbségekről a szomszédos országokban, a kivándorolt szlovénekéről és a vendégmunkásokról, valamint elősegíti kapcsolataikat hazájukkal. Gondoskodik a természeti kincsek és a kulturális örökség megőrzéséről, és biztosítja a feltételeket Szlovénia összehangolt civilizációs és kulturális fejlődéséhez. Azok a szlovének, akik nem szlovén állampolgárok, Szlovéniában külön jogokat és kedvezményeket élvezhetnek. E jogok és kedvezmények fajtáit és kereteit törvény állapítja meg.” A szlovén alkotmányozó honatyák tehát már az alkotmányban felvetették a későbbi státustörvény megalkotásának a gondolatát. A szlovén alaptörvény még egy tekintetben messzebb ment, mint a már említett alkotmányok, amikor az „anyanemzettel és anyaországgal való kapcsolatok ápolását” az őshonos olasz és magyar nemzeti közösség alkotmányos jogaként deklarálta. [Errol rendelkezik a szlovén alkotmány 64. cikkelye, amely az őshonos olasz és magyar nemzeti közösség külön jogaival foglalkozik.] A rendelkezés egyetlen szépséghibája, hogy az alkotmány ezt a jogot csak az említett két „őshonos” kisebbség vonatkozásában tartja alkalmazhatónak, pedig rajtuk kívül az ország területén élnek még románok, szerbek, horvátok és más nemzeti kisebbségek is. A szlovák alkotmány 7 (a) cikkelye kimondja, hogy a Szlovák Köztársaság támogatja a külföldön élő szlovákok nemzeti öntudatát és kulturális identitását, továbbá pártolja az e cél elérésére létrehozott intézményeiket és az anyaországgal való kapcsolattartást. Az 1990. évi horvát alkotmány 10. cikkelye szintén rendelkezik a határon túl élő horvátokról. Először kimondja, hogy a Horvát Köztársaság védi a külföldön élő vagy tartózkodó horvát állampolgárok jogait és érdekeit, valamint elősegíti a hazájukkal való kapcsolattartást. (Ez feltehetőleg azzal függ össze, hogy egészen a legutóbbi időkig Horvátország a határon túl élő horvátok esetében széles körben alkalmazta a kettős állampolgárság jogintézményét.) Ezt követően a cikkely már nem az állampolgárokról, hanem a horvát nemzet külföldön élő részéről rendelkezik mint a Horvát Köztársaság különleges védelmének és gondoskodásának alanyairól. (Talán ez a rendelkezés hasonlít a legjobban a magyar alkotmány felelősségi klauzulájára.) Az említett országokon kívül Lengyelország és Ukrajna alkotmányai is tartalmaznak a határon túl élőkre vonatkozó rendelkezéseket. [A 1997. évi lengyel alkotmány 6. cikkelyének második bekezdése értelmében „A Lengyel Köztársaság segíti a külföldön élő lengyeleket a nemzeti kulturális örökséggel való kapcsolataik megőrzésében.” Az 1996. évi ukrán alkotmány 12. cikkelye szerint „Ukrajna gondoskodik az ország határain kívül élő ukránok nemzeti-kulturális és nyelvi szükségleteinek kielégítéséről.”] Az azonos nyelvű és kultúrájú személyek iránti kiemelt figyelem azonban nem közép- és kelet-európai sajátosság. Néhány nyugat-európai alkotmány és más jogszabály már jóval ezeket az alkotmányokat megelőzően megfogalmazott olyan rendelkezéseket, melyek előnyben részesítik a külföldön élő nemzettársakat. Talán a legközismertebb ilyen példa a német szabályozás, amely hagyományosan támogatja a határon túl élő németeket, és jelentősen megkönnyíti számukra a német állampolgárság megszerzését. Az 1949-es német alkotmány preambuluma értelmében az alkotmányozó hatalom azoknak a németeknek az érdekében is intézkedett, akiknek a német állam újjászervezésében való részvételét „megtagadták”. A preambulom az NSZK határainál élők közül csak azokra a németekre vonatkozott, akik a szovjet megszállási övezetben éltek. A német újraegyesítést követően ez a rendelkezés kikerült a preambulumból. Jelenleg a határon túl élő német nemzetiségű személyekre és azok házastársaira az alkotmány 116. cikkely 1. bekezdése vonatkozik, amely nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy meghatározza, ki tekinthető németnek. [Ld. A német alaptörvény 116. cikkét (magyarul in: Nyugat-Európa alkotmányai; Közgazdasági- és Jogi Könyvtár, Budapest 1988.)] A Volga-vidékről, Erdélyből és más területekről érkező németek erre alapozva támaszthatnak igényt a német állampolgárság megszerzésére. De érdekes lehet például az egykori gyarmatbirodalom, Portugália által bevezetett jogi szabályozás is. Az 1976. évi portugál alkotmány 15. cikkelyének 3. bekezdése kimondja, hogy „A portugál nyelvű országok állampolgárait nemzetközi egyezmény útján és a kölcsönösség feltétele mellett fel lehet ruházni azokkal a jogokkal, amelyek a külföldieket nem illeti meg, kivéve annak lehetőségét, hogy vezető posztot töltsenek be a legfelsőbb hatalmi és autonóm területi szervekben, a fegyveres erők szolgálatában és a diplomáciában.” Ennek a rendelkezésnek a szellemisége és kiindulópontja kétségtelenül más, mint a közép- és kelet-európai országok szabályozási koncepciója, de az azonos nyelvű és kultúrájú személyeknek a többi külfölditől való pozitív megkülönböztetése itt is kimutatható. Az ismertetett alkotmányos szabályozás alapján a kilencvenes években több országban elfogadták az ún. státustörvényeket, melyek tartalommal töltötték meg az alkotmányba foglalt rendelkezéseket. A Magyarországgal szomszédos államok közül Szlovénia, Szlovákia és Románia már megalkotta saját „státustörvényét”. [Az 1997-es szlovák törvény a Zbierka zákonov 30. számában található, az 1996. június 27-én elfogadott 2280. számú szlovén parlamenti határozat pedig az Uradni list 1996. július 5-i számában jelent meg. (A szlovén jogszabályt ugyan „státustörvényként” emlegetik, a szlovén parlament azonban csak országgyűlési határozattal fogadta el.) A román jogszabályt a Monitorul Oficial 1998. július 16-i számában tették közzé.] Eddig azonban egyik törvény sem váltott ki olyan heves vitát, mint a közelmúltban elfogadott magyar szabályozás. A magyar törvény elfogadása körüli feszültségek vélhetően a határon túli magyar kisebbség viszonylag magas lélekszámával és a közép-európai nemzetek történelmének a sajátosságaiával függenek össze. A magyar jogszabály elfogadása körüli viták során többször felmerült – főként a román és a szlovák fél részéről – az a vád, hogy a magyar jogszabály diszkriminatív a környező országokban élő nem magyar nemzetiségűekkel szemben. Ezzel kapcsolatban megemlíthető, hogy az államok által idegenként kezelt személyeket a jog általában nem tekinti egységes entitásnak. A jog eleve megkülönbözteti azokat az idegeneket, akik bevándorlóként, hontalanként vagy menekültként tartózkodnak az állam területén. A külföldiek jogállása így önmagában is differenciált. Az ugyanakkor kérdéses, hogy a nemzetközi jog megengedi-e a külföldiek közötti csupán a nemzetiséghez való tartozás alapján történő megkülönböztetést. De ha el is tekintünk a kérdés részletes tárgyalásától, az megjegyezhető, hogy a már említett nemzeti (német, szlovén, román, szlovák stb.) szabályozások is pozitívan megkülönböztetik a külföldön élő nemzettársaikat. A külföldiek közötti különbségtétel a magyar alkotmány már

említett 6. paragrafusának 3. bekezdése értelmében is igazolható, mely kimondja, hogy a magyar állam felelősséget vállal az ország határain kívül élő magyarok sorsáért. Mindenesetre a státustörvény preambulumban a jogalkotó rögzítette, hogy figyelembe kívánja venni a nemzetközi jogi kötelezettségeket, s a közösségi jog előírásait is. (Ezt a klauzulát egyébként a román és a szlovák törvény nem tartalmazza.)

A magyar státustörvény és a környező államok jogi szabályozásának összehasonlítása

Még Duray Miklós írta a státustörvény tervezetéről, hogy „sosem volt törvényünk” lesz. Ez a kijelentés arra utal, hogy a magyar jogtörténet korábban nem ismert hasonló törvényt. [Ld. Duray Miklós: Sosemvolt törvényünk lesz! In: Beszélő , 2001. május.] Talán részben ezzel is magyarázható, hogy a törvény elfogadását éles politikai viták és eltúlzott várakozások előzték meg. Sokáig a törvény címe is bizonytalan volt, a státustörvény előbb kedvezménytörvényre szelődött, végül „A szomszédos államokban élő magyarokról” szóló törvényről szavaztak a képviselők. [Ld. 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról.] Az Országgyűlés 2001. június 19-én fogadta el a törvényt. A jogszabály megalkotásakor meglévő széles társadalmi konszenzust jelzi, hogy azt a törvényhozás 92,4%-os többséggel hagyta jóvá. A hivatalos elnevezés ellenére a törvény mégis státustörvényként vonult be a köztudatba. A törvény elfogadásakor a jogalkotó jelentős mértékben támaszkodott a szomszédos államokban már elfogadott „státustörvényekre”, emellett egységes törvényi keretbe foglalta és kiegészítette a határon túl élő magyarokkal kapcsolatos jogi rendelkezéseket. A határon túliak jogi helyzetéről már ezt megelőzően is számos, rendszerint alacsonyabb szintű jogszabály rendelkezett. A következőkben a magyar státustörvénybe és a szomszédos államok hasonló jogszabályaiba foglalt elveket és az egyes konkrét rendelkezéseket hasonlítjuk össze. Azt azonban ki kell hangsúlyozni, hogy az, ha a magyar törvény rendelkezései nem térnek el a szomszédos államok hasonló jogszabályaitól, az önmagában nem jelenti azt, hogy ezek a rendelkezések helyesek, de azt sem, hogy megfelelnek a nemzetközi jog előírásainak. *Ha a térségben elfogadott, általában „státustörvényekként” emlegetett jogszabályokat vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a román és a szlovén jogszabály sokkal inkább csak támogatási és kedvezménytörvénynek tekinthető, mint „státustörvénynek”. De a magyar jogszabály is inkább kedvezménytörvény, hiszen a lényege alapvetően azokban a kedvezményekben és támogatásokban rejlik, melyeket a hatálya alá tartozó személyeknek biztosít. A szlovák jogszabály ezzel szemben döntően a határon túliak jogállását szabályozza, azaz annak valóban státustörvény jellege van: elsődleges feladatának tekinti a külföldi állampolgárságú szlovákok helyzetének, jogainak és kötelességeinek a szabályozását. (A szlovák törvény egyébként a külföldi szlovákok egyetlen köteletségét nevesíti, mégpedig a szlovákiai jogszabályok követését.)*

A környező államok státustörvényeit vizsgálva szembetűnő a szlovén jogi szabályozásnak az a sajátossága, hogy az deklaráltan a kisebbségek nemzetközi védelmének részeként kezeli a határon túliak helyzetének a jogi szabályozását. Ezt a szemléletet tükrözi a szlovén alkotmány már ismert cikke, s az megjelenik a szlovén „státustörvényben” is, mely kimondja: „Szlovénia mint a nemzetközi közösség tagja arra törekszik, hogy az őshonos nemzeti kisebbségek védelmének szintjét növelje”. [Ld. 2280. sz. Országgyűlési határozat A szomszédos országokban élő szlovén kisebbségek helyzetéről, valamint a Szlovén Köztársaság országos és egyéb tényezői ezzel kapcsolatos feladatairól I. fejezet III.] Így nem tekinthető előzmény nélkülinek a magyar státustörvény preambulumban azon rendelkezése sem, mely megállapítja, hogy az országgyűlés a törvény elfogadásakor figyelembe vette a nemzetközi szervezeteknek a kisebbségi jogok védelmével kapcsolatos alapelveit. A szlovén jogszabály másik sajátossága, hogy utalást tesz a kulturális értelemben vett nemzet egységére: „A szomszédos országok azon területei, amelyekben az őshonos szlovén kisebbségek élnek, a Szlovén Köztársasággal közös szlovén kulturális térséget alkotnak.” [Ld. a szlovén jogszabály 1. fejezetének I. bekezdését.] A magyar szabályozás is feltehetőleg a kulturális nemzet koncepciójából indult ki. A MÁÉRT második ülésén 1999-ben elfogadott zárónyilatkozat megállapította, hogy bár a XX. század történelmi viharai több részre szakították a magyar nemzetet, az a szellemi régiókban mindvégig egységes maradt. [A MÁÉRT második ülésének a Zárónyilatkozata, Budapest, 1999. november 12. Ld. az Interneten www.Hhrf.org/zaro2-m.] Az elfogadott jogszabály preambuluma pedig a jogszabály céljaként említi a határon túli magyarok részére az egységes magyar nemzethez való tartozásának biztosítását. A törvénnyel kapcsolatosan megfogalmazott olyan román vélemény, amelynek értelmében a magyar tervezet egyesíti a francia nacionalizmussal a német föderalizmussal, s így Európát a szellemi határokkal rendelkező egyesült nemzetek szövetségévé képzelel. E nézet szerint a törvény Magyarországot a magyarság központjává teszi, s egyúttal megfogalmazza a központtal való kommunikálás feltételeit is. [Ld. ezzel kapcsolatosan Traian Ștef: Magyar igazolvány. Provincia 2001. 5. sz.] A törvényalkotó eredeti akarata ugyanakkor inkább az lehetett, hogy amennyiben ez lehetséges, valamelyest kiegyenlítse a többségi és a kisebbségi etnikai identitás felvállalásának az esélyeit. Azaz, hogy az egyik nemzetállam által nyújtott lehetőségeket kiegyenlítse, és ellensúlyozza egy másik állam által biztosított lehetőségekkel. [Ld. ezzel kapcsolatosan Molnár Gusztáv: A státustörvény és az erdélyi kontextus. Provincia 2001. 5. sz.] A személyi hatály kérdése

A magyar státustörvény egyik sarkalatos pontja a személyi hatály kérdése, ezzel a kérdéssel szorosan összefügg a törvényben szereplő kedvezmények és támogatások alapjául szolgáló magyar igazolvány problémája. A státustörvény hatálya azokra a Horvátországban, Jugoszláviában, Romániában, Szlovéniában, Szlovákiában vagy Ukrajnában lakóhellyel rendelkező nem magyar állampolgárságú magyar nemzetiségű személyekre terjed ki, akik a magyar állampolgárságukat nem önkéntes lemondással veszítették el, továbbá nem rendelkeznek állandó magyarországi tartózkodásra jogosító engedéllyel, valamint rendelkeznek a státustörvényben meghatározott magyar igazolvánnyal. [A törvény személyi hatálya alól az utolsó pillanatban kikerültek az Ausztriában élő magyarok, ebben a döntésben az Európai Unió elutasító véleménye is szerepet játszott. Orbán Viktor miniszterelnök egy tévéinterjújában közölte: az Európai Uniónak az a véleménye, hogy uniós állampolgárok között nem lehet különbséget tenni, vagyis az Ausztriában élő magyarok nem élvezhetnek elonyt más európai uniós államok polgáraihoz képest. Ld. ezzel kapcsolatosan Riba István: A végek dicsérete. HVG 2001. június 23. 7. o.] A törvény szövegéből ugyanakkor hiányzik, hogy a törvényalkotó akarata szerint a törvény hatálya ezeknek a személyeknek a leszármazottaira is kiterjed. A törvényalkotó eredeti szándéka az volt, hogy a jogszabály csak azokra, illetőleg utódaikra legyen alkalmazható, akiket a Párizsi Békeszerződés alapján fosztottak meg magyar állampolgárságuktól. (De emiatt például aggályosnak tekinthető az is, hogy az elfogadott törvény rendelkezései

nem terjednek ki a békeszerződés által érintett Csehországban élő magyarokra és utódaikra.)

A magyar szabályozáshoz hasonlít a szlovén „státustörvény”, mely a szomszédos államok azon területein alkalmazható, ahol őshonos szlovén kisebbségek élnek. A szlovén jogszabály konkrétan felsorolja ezeket a területeket: Ausztriában Karinthia és Stájerország tartományok, Olaszországban Friuli-Julia tartomány, Magyarországon a Rábavidék, Horvátországnak a közös határ mentén fekvő területei, de különösen Isztria, Gorski Kotar és a Muraköz területe.

A szlovák törvény hatálya ezzel szemben minden külföldi szlovákra kiterjed. A szlovák törvényre e tekintetben hasonlít a román törvény, mely a „nagyvilág román közösségeinek” nyújt támogatásokat. A román jogszabály általában a külföldön élő románokról, illetve azok közösségeiről beszél. A román törvény szövegéből így az következik, hogy a határon túli román közösségeket a törvény által a részükre biztosított kollektív jogok alanyaiként kezeli. (A többi állam jogszabálya inkább a személyekre mintsem a közösségekre koncentrál.)

A magyar igazolvány kérdése

A magyar státustörvény által létrehozott magyar igazolványhoz hasonló okiratok kiadása nem előzmények nélküli a nemzeti szabályozásokban. Ebből a szempontból érdemes megvizsgálni a magyar státustörvényt majd négy évvel megelőző – még a meciari korszakban elfogadott – szlovák szabályozást. Az 1997-ben elfogadott külföldi szlovákokról szóló törvény igazolvány kiváltásához köti a törvény által biztosított kedvezmények igénybevételét. A különbség a két ország jogi szabályozása között abban rejlik, hogy míg a szlovák jogszabály szerint az igazolvány kiváltása akkor szükséges, ha a kérelmező Szlovákia területén szeretne igénybe venni utazási, oktatási, munkavállalási, tartózkodási és ingatlanvásárlási kedvezményeket és jogokat, addig a magyar jogszabály értelmében az anyaországi és a szülőföldi (főleg személyre szóló) támogatásokhoz egyaránt rendelkezni kell az igazolvánnyal. Ugyanakkor igazolvánnyal nem rendelkező határon túli magyar is részesülhet közvetve az anyaország támogatásából. (Így például a határon túli magyar diák közvetve részesül abból a támogatásból, amit a magyar állam nyújt annak az iskolának, amelyben tanul.) Egyébként mindkét törvény ki nem mondott célja létrehozni az igazolvánnyal rendelkezők nyilvántartását, amely egyfajta nemzeti kataszter előképe lehet. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ebbe a nyilvántartásba csak kérelemre és önként lehet bekerülni.

Az igazolványt mindkét országban az adott ország központi közigazgatási hatóságai adhatják ki. Magyarországon erről a törvény nem rendelkezett, de valószínűsíthető, hogy a belügyminisztérium lesz ez a szerv, Szlovákiában viszont az igazolványokat a külügyminisztérium adja ki. Teljesen más elveket vall abban a kérdésben a két jogszabály, hogy kinek adható ki az igazolvány. A szlovák jogszabály teljesen a külügyminisztériumra bízta, hogy kiadja-e valakinek az igazolványt a törvény által előírt feltételek megléte esetén. A magyar igazolvány kiadásának alapja pedig a határon túli ajánló szervezet igazolása, amely tanúsítja a kérelmező magyar nemzetiségét. A törvényben előírt feltételek fennállása esetén a magyar hatóságnak elvben ki kell adni az igazolványt az ajánlással rendelkező kérelmezőnek. [A feltételek között szerepel például, hogy a kérelmező nem magyar állampolgár, az állampolgárságát nem önkéntes lemondással vesztette el, továbbá nem rendelkezik állandó magyarországi tartózkodásra jogosító engedéllyel, nem folyik ellene büntetőeljárás stb.] További különbség, hogy a szlovák jogszabály megpróbálja meghatározni a szlovák származás kritériumait. A kérelmezőnek eszerint szlovák nemzetiségűnek kell lennie vagy szlovák nyelvi-kulturális öntudatról kell tanúbizonyságot tennie. [A törvény a szlovák nyelvi-kulturális öntudaton a szlovák nyelv legalább passzív ismeretét, illetve a szlovák kulturális reáliákról való alapfokú tájékozottságot érti, de mindez pótolható azzal, ha a kérelmező tevékenyen is részt vesz a szlovák etnikai közösség életében.] Mindezt a kérelmezőnek okiratokkal, vagy a szülőföldjén működő szervezetének ajánlásával vagy két külföldi szlovák származású honfitársa tanúbizonyságával kell igazolnia ahhoz, hogy megszerezze a külhoni szlovák igazolványt. A törvény azt tekinti szlovák etnikai származásúnak, akinek a közvetlen ősei közül (a harmadik ízig) valamelyik szlovák származású volt. Ezek ugyanakkor meglehetősen szubjektív kritériumok, melyek növelik a szlovák hatóságok diszkrecionális hatáskörét. A magyar jogszabály nem tartalmaz a magyarság megállapítására vonatkozó kritériumokat. A törvényalkotó ennek a kérdésnek az eldöntését a határon túli magyar közösségeket képviselő ajánló szervezetekre bízta, ezek a szervezetek egyetlen szempontot, a kérelmező magyar nemzetiségét vizsgálhatják. [Ezeknek a társadalmi szervezeteknek, amelyeknek természetesen az adott ország törvényei szerint kell működniük, egyrészt valóban reprezentatívnak kell lenniük, másrészt technikailag és személyzetileg képesnek kell lenniük a kérelmek fogadására és elbírálására. Felépítésüket viszont a magyar törvény nem szabályozhatja, hiszen ezek külföldi szervezetek.] A magyar jogszabály kimondja, hogy a „magyar igazolvány” kiadásához szükséges a kérelmezőnek a magyar nemzetiség felvállalásáról tett nyilatkozata. A magyar törvény így az identitásválasztás szabadságából indul ki, de úgy tartja, hogy az csak megszorításokkal alkalmazható. A jogalkotót itt feltehetőleg a magyar kisebbségi törvény negatív tapasztalatai és az „etnobiznisz” néven elhíresült jelenség befolyásolhatta. Ugyanakkor az identitásválasztás szabadságának az elvét is sérti a törvénynek azon rendelkezése, hogy pl. a szándékos bűncselekmény elkövetője nem kaphatja meg az igazolványt. A nemzetiséghez tartozás és a bűncselekmény elkövetése ugyanis egymástól független kategóriák, például egy szlovéniai maffiózó is lehet magyar nemzetiségű. A szlovák törvény a szándékos bűncselekmény elkövetőjétől szintén megtagadja a külhoni igazolványt. Ezenkívül megemlíthető a szlovák törvénynek az a nyíltan diszkriminatív előírása, hogy a törvényben előírt feltételek megléte esetén sem adható ki külföldi szlovák igazolvány egyes fertőző betegségben szenvedőknek. A magyar és a szlovák törvény ezen rendelkezései alapvetően abból erednek, hogy a státustörvényekben keverednek egy sui generis jogszabály és az idegenrendészeti szabályok elemei. A következő különbség a szlovák és magyar igazolvány között az, hogy míg a szlovák hatóság határozatlan időre állítja ki az igazolványt (s ezzel tulajdonképpen örök időkre jelzi tulajdonosa szlovák mivoltát), addig a magyar általában határozott időre (5 évre) adja meg. A magyar és a szlovák jogszabály is ismeri azonban az igazolvány visszavonásának lehetőségét, például akkor, ha a tulajdonosa az ország területén szándékos bűncselekményt követ el, amely miatt kiutasítják az országból. A magyar jogszabály szerint az igazolványt abban az esetben is visszavonják, ha a birtokosa ellen a szándékos bűncselekmény elkövetése miatt büntetőeljárás van folyamatban.

Ugyanakkor ez a rendelkezés sérti az ártatlanság véelmét. Fontos különbség a két ország szabályozása között az is, hogy Magyarország a család egységének elvéből kiindulva nemcsak a magyar nemzetiségű személyeknek állítja ki a magyar igazolványt, hanem a nem magyar nemzetiségű házastársaik és gyermekeik számára is. Az utóbbi igazolvány („magyar hozzátartozói igazolvány”) lényegében ugyanazokat a jogokat, kedvezményeket és támogatásokat biztosítja, mint a „magyar igazolvány”. A környező államokban ezzel kapcsolatosan már megjelentek olyan vélekedések, hogy a törvény elindíthat-e egy „magyar visszaasszimilálódási” folyamatot. Az álláspont értelmében a törvény következménye a magyar „születési arányszámnak” a „törvényszülte magyarokkal” történő megnövekedése lesz, és az magyarosítási veszélyt fog jelenteni. [Ld. ezzel kapcsolatosan Al Cistelan: Magyar törvény román bonyodalmakkal. Provincia 2001. 5. sz.] De létezik olyan vélekedés is, amely a törvényt az adott országon belül „legelőnyösebb helyzetbe hozott kisebbség törvényének” nevezi. [Ld. ezzel kapcsolatosan Traian Stef: Magyar igazolvány. Provincia 2001. 5. sz. 4.] Kedvezmények és támogatások

A magyar státustörvény lényegét a határon túl élő és magyar igazolvánnyal rendelkező magyar nemzetiségű személyeknek és családtagjaiknak nyújtott kedvezmények és támogatások jelentik. A kedvezmények és a támogatások közötti megkülönböztetés azon alapszik, hogy míg a kedvezmények alanyi jogon igénybe vehetők, addig a támogatásokat kérelmezni kell. (Ezek anyagi hátterét az erre a célra létrehozott, a magyar költségvetésből támogatott közhasznú szervezeteknek kell megteremteniük.) A státustörvény kimondja, hogy az egyes kedvezményekre és támogatásokra vonatkozó rendelkezéseket a nemzetközi szerződésekben foglaltakkal összhangban kell alkalmazni. (Ezzel a rendelkezéssel a jogalkotó talán a környező országok egyes aggódó politikusaikat kívánta megnyugtatni.)

A magyar törvény által biztosított támogatások egy része nemcsak Magyarországon, hanem a szülőföldön is igénybe vehető; ezt ma még a szomszédos államok gyakran bírálják mint az állami szuverenitásuk megsértését. Ezek a bírálatok azonban alaptalanok, mert a határon túl élő személyek számára fenntartott iskola- és művelődési rendszer anyaországi támogatása az utóbbi évtizedben nemcsak a térségünkben, de Nyugat-Európában is szokásossá vált. (Németország és Dánia például sok határon túli német, illetőleg dán intézményt támogat.)

A szomszédos államok jogszabályai közül a szlovák törvény csak a Szlovákia területén nyújtandó kedvezményekről rendelkezik, [Ez nem jelenti azt, hogy Szlovákia ne támogathassa a határon túli szlovákokat a szülőföldjükön is.] de a román és a szlovén jogszabály közös vonása, hogy a határon túliaknak a szülőföldjükön is biztosít támogatást. Bár a szűkszavú román törvényben ez kevésbé nyilvánvaló, az 1. cikkely 1. bekezdése mégis egyértelművé teszi a helyzetet, amikor kimondja, hogy „A más államok területén élő román közösségek támogatását célzó akciók finanszírozásának a biztosítása céljából létrejön a miniszterelnök rendelkezésére álló alap.” [Ld. Törvény támogatás nyújtásáról a nagyvilág román közösségeinek 1. szakasz. In : Románia Hivatalos Közlönye 1998. augusztus 3.] Így a törvény értelmében a román költségvetési forrásokból finanszírozott alapról egyebek mellett támogathatók például a határon túli román iskolák és a különböző kulturális és művészeti akciók. A román jogszabály abban is hasonlít a magyarra, hogy támogatni kívánja a határon túli személyek anyaországi egészségügyi kezelését. (A román törvény emellett viszonylag nagy figyelmet szentel a határon túlról érkező román fiatalok felsőfokú oktatásának.) A román törvény ellenben viszonylag részletesen ír a támogatások intézményi hátteréről, s ebben eltér a magyar jogszabálytól, amely keret jellegű jogszabályként inkább a különböző kedvezmények és támogatások leírásával és bemutatásával foglalkozik. A Magyarország által eddig követett, többnyire az iskolákra és intézményekre koncentráló alapítványi és közalapítványi támogatási gyakorlattól a most elfogadott jogszabály csupán annyiban jelent lényegesebb eltérést, hogy a jövőben a pályázat útján történő támogatást nemcsak az intézmények vehetik majd igénybe, hanem a gyerekeiket magyar iskolákban taníttató családok is. Az ún. státustörvényben említett nevelési-oktatási támogatás viszont nem jár alanyi jogon, azt kérelmezni kell az erre a célra létrehozott közhasznú szervezetnél. Változást jelentenek a Magyarországon korábban kialakult gyakorlathoz képest a munkavállalás területén bevezetett rendelkezések is. A státustörvény a magyar igazolvány birtokosai számára lehetővé teszi, hogy évente három hónapon át Magyarország területén dolgozzanak. Külön jogszabály azonban hosszabb időtartamra szóló engedély kiadását is lehetővé teszi. A státustörvénynek a munkavállalásra vonatkozó rendelkezései sem szüntetik meg a munkavállalási engedély fogalmát a határon túli magyarok esetében, hiszen a magyar igazolvány birtokosai továbbiakban is csak az engedély alapján foglalkoztathatók az ország területén. Egyébként a magyarhoz hasonlóan a szlovák és a szlovén jogszabály is rendelkezik a határon túli személyek foglalkoztatásáról. A szlovén jogszabály külön támogatásban is részesíti az őshonos szlovén kisebbséghez tartozók foglalkoztatását a szlovén gazdasági vállalkozásokban. Sőt, kimondja, hogy amíg Szlovénia nem csatlakozik az Európai Unióhoz, ez arra az esetre is vonatkozik, amikor kisebbségi vállalatok szolgáltatásokat végeznek a Szlovén Köztársaságban. A magyar törvénytervezet eredetileg még tartalmazta, hogy a Magyar Köztársaság támogatja a szomszédos államokban élő magyar nemzeti közösségek céljait elősegítő - a szomszédos államokban működő - nyereségérdekelte gazdálkodó szervezet létrehozását és működését. Az EU véleménye szerint viszont ez a rendelkezés sértette volna a versenyesség elvét, így a határon túli közösségek gazdasági megerősítését szolgáló rendelkezést az elfogadott jogszabály már nem tartalmazza. Ugyanakkor a szlovén jogszabály II. fejezete „Az őshonos kisebbségek gazdasági erejének erősítéséről” rendelkezik, s kimondja: „a Szlovén Köztársaság tartós és stratégiai érdeke az őshonos kisebbségek és az azokhoz tartozók gazdasági helyzetének az erősítése, különösen azok őshonos lakóterületén.” A fejezet tartalmazza továbbá azt is, hogy Szlovénia a szlovén őshonos kisebbségekkel való gazdasági együttműködés elősegítése érdekében külön alapot hoz létre.

A bevándorlás kérdéséhez is eltérően viszonyulnak a különböző jogszabályok. A szlovák törvény majdnem minden tekintetben igyekszik megkönnyíteni a külföldi igazolvány birtokosainak szlovákiai tartózkodását akkor is, ha hosszú távú tartózkodásról van szó. A szlovák igazolvány így előnyt jelent például az állampolgársági kérelem elbírálásánál. A magyar törvény viszont a szülőföldön való boldogulást kívánja elősegíteni, így a legtöbb ide vonatkozó intézkedése nem bátorítja a törvény kedvezményezettait a hosszabb időtartamú magyarországi tartózkodására. A szlovén jogszabály szintén a szülőföldön való megmaradást kívánja erősíteni, a román törvény

pedig nem foglalkozik ezzel a kérdéssel, de megemlíthető, hogy Románia megkönnyíti az állampolgárság megszerzését a Moldáviából érkezők számára.

Végezetül elmondható, hogy a sokat bírált magyar törvény nem igen tér el a régióban már elfogadott jogi szabályozásoktól és a Magyarország által már korábban kialakított gyakorlattól. A magyar státustörvény viszonylag késői elfogadását pedig a kérdéskör összetettsége és érzékenysége magyarázhatja. A magyar jogszabály mindössze egy kerettörvény, így az abban megfogalmazott elveket majd később meghozandó végrehajtási rendeleteknek kell jogi tartalommal megtölteniük és a gyakorlatba átültetniük.

[Vissza](#)

Két magyar nyelvű szlovák könyv a magyar-szlovák irodalmi kapcsolatokról

Karol Tomiš, a Szlovák Tudományos Akadémia Világtörténeti Intézetének kutatója már régóta foglalkozik a címben jelölt kapcsolatokkal: már a második könyve jelent most meg magyarul ebben a tárgykörben. Pontosabban kétnyelvű könyve, mert szlovák szövege is van, ez az alapszöveg, sőt ez valamivel bővebb is a magyarnál, mert részletesebben fejti ki a szlovákok helyzetét a dualizmus-kori Magyarországon. A könyv a szlovák műfordítás-történeti sorozat egyik tagja, amelyben Tomiš a magyar irodalomból szlovákra fordított munkákat veszi sorra 1860-1918 között.

Mint jeleztem, az első rész a szlovákok kétségtelenül hátrányos helyzetét mutatja be a dualizmus-kori Magyarországon, a politikai elit hiányát a szlovák származású nemesség elmagyarosodása következtében. Persze éppen a műfordítás, pontosabban a magyarból való műfordítás fokozódó ellehetetlenülése a magyar fél számára volt mondhatni hátrányos. Az az írástudó réteg, amelyik a szépirodalomra fogékony volt, különösen a századforduló táján, már magyar nyelvű középiskolába járt, jól tudott magyarul, ennek megfelelően eredetiben olvashatta a magyar munkákat, ha akarta. A konzervatívok (és ők tették ki sokáig a politikai vezető réteget) ettől tartózkodtak. Ennek megfelelően viszonylag csekély a műfordítások száma. Bizonyos nehézségek is adódtak. Az első magyar költemény, amely szlovák nyelven megjelent, Vörösmarty *Szózata* volt. Rögtön azzal a problémával, hogy az „óh, magyar” magyarját a fordító, Michal Mácsay Uhornak fordította, vagyis a Szózat Magyarhon minden lakójának szólt ezek szerint, nemcsak az etnikai magyaroknak. Későbbi fordításokban persze már a Madar szó lépett a helyére.

Karol Tomiš külön tárgyalja a folyóiratokban megjelent munkákat. A szlovák folyóiratok egy része egyáltalán nem közölt magyar fordításokat, ilyenek inkább csak a kormány által fenntartott szlovák nyelvű sajtóban jelentek meg. Az áttörést Pavel Országh Hviezdoslav (utóbbi az írói neve) fellépése hozta. A legnagyobb szlovák klasszikus költő a rokon lélek Adyhoz írt költeményével felkeltette az érdeklődést a modern magyar költészet iránt. Hamarosan meg is jelent két Ady-vers fordítása Terezia Vansová írónő folyóiratában. Hviezdoslav volt az egyébként, aki *Az ember tragédiája* máig használható szlovák fordítását készítette el. A prózában Jókai volt a legkedveltebb, Mikszáth kevésbé.

A szlovák változat közli az önállóan megjelent fordítások teljes bibliográfiáját évek szerint. Itt található a viszonylag terjedelmes angol rezümé is.

A fordításokat illetően minden vonatkozásban kedvezőbb helyzetben van a másik szerző, Karol Wlachovský, már az 1990-es évek elején is, és most újra a budapesti Szlovák Intézet igazgatója, a magyar irodalmár-értelmiség régi kedves barátja. Nemcsak azért, mert ő az 1918, még inkább az 1945 utáni fordításokról is ír, ezek persze sokkal nagyobb számban vannak, és valóban a magyar irodalom legjavát adják az utóbbi egy-két évtizedben. Wlachovský azért is kedvezőbb helyzetben van a kérdéskörben, hiszen maga is gyakorló műfordító, jó néhány igényes prózai fordítás az ő műve. Másrészt éppen magyar-szlovák közvetítő szerepben nagyon kell figyelnie a kortárs magyar irodalmat, de mint irodalmárnak, a szlovákokat is. Hogy erre hivatali munkája mellett hogyan van ideje, az az ő titka.

Most mindenesetre „Köztes szerepben” főcímmel látott napvilágot ez a viszonylag bőséges válogatás kisebb írásaiból. A cím ragyogó telitalálat, Wlachovský valóban ilyen köztes szerepet játszik, mindkét fél meglegedésére. Lehet, hogy éppen a szerző találmánya. A kötet Wlachovský 60. születésnapja alkalmából jelent meg, a tiszteletére a szlovák nagykövetségen adott fogadáson olyan nagy számban jelentek meg a meghívottak, hogy ez önmagában is mutatta Wlachovský közkedveltségét. A magyar-szlovák irodalmi kapcsolatok ápolását nem budapesti megbízatása idején kezdte el, hanem jóval annak előtte, mint a *Tatran* nevű nagy kiadóvállalat egyik vezető munkatársa, majd igazgatója. Ebben a pozícióban napi munkájához tartozott a szomszédsági kulturális együttműködési folyamatok irányítása.

Göncz Árpád *Beköszöntője* és a szerző rokonszenvesen szerény bevezetője („Utam az irodalom „belső világossága” felé” címmel) után az írásokat három nagy csoportba foglalták a válogató szerkesztők, Kiss Gy. Csaba és Tóth László. Az első rész a magyar irodalom szlovák fogadtatását mutatja be, tehát, mint jeleztem, Tomiš könyvét mintegy folytatva, ha nem is ugyanolyan szakmai szigorúsággal. Ady, Kosztolányi, Csáth Géza, Mándy Iván vagy Mészöly Miklós munkáinak szlovák fordításaihoz írt előszók vagy magyarázó tanulmányok sora ez, amely kitekint a szlovákiai magyar irodalomra is. Nagyon jól mutatják az itt közölt írások Wlachovský fantasztikus tájékozottságát a magyar irodalomban, elsősorban persze a 20. század vonatkozásában.

Talán a második rész a legfajsúlyosabb egysége a kötetnek, ahol a szerző egyszer Rudnay Sándor esztergomi érsek, primás példáján illusztrálja a 19. század első feléig tartó békés szlovák-magyar együttélést, és azután néhány interjúban nemcsak saját munkásságát, eredményeit és terveit mutatja be, hanem a sok évszázados közös múlt mindmáig tartó hatását is. Több ízben utal arra a nálunk nem nagyon tudomásul vett tényre, hogy a Magyarország fogalom kifejezésére a szlováknak két szava van, az Uhorsko és a Madarsko, az előbbi a soknemzetiségű történeti Magyarországot jelenti, amely a szlovákoknak is hazájuk volt, a második pedig a mai, Trianon utáni Magyarországot. (Ezt a különbséget egyként a horvát és a szerb nyelv is meg tudja tenni.) Ennek fényében jóleső érzést kelt a recenzensben, hogy Wlachovský utal a mai fiatal tudós-nemzedék körében szép számban munkálkodó magyar kutatókra, akik „szlovakistának” tekinthetők. Nyilván leginkább a katolikus egyetem szlovák tanszékéről ismeri őket, hiszen itt ő is rendszeresen előad.

A harmadik rész a szlovák irodalomról készült tanulmányokból, cikkekből válogat. Hiteles képet kapunk itt a 20. század klasszikus szlovák regényírójáról, az 1945 után egy időre méltatlanul háttérbe szorított Milo Urbanról vagy

a hasonló cipőben járó Emil Boleslav Lukácról, a jeles szlovák költőről, egyébként ugyancsak kiváló műfordítóról, de bemutatja a szerző a legfiatalabb szlovák író- és költő-nemzedéket is. Az első részhez hasonlóan ez sem módszeres áttekintés, de az olvasónak mégis jó képet ad az 1989 utáni irodadalomról is.

A tanulmányok vegyesen jelentek meg 1989 előtt és után, ami azért dicséretes, mert az időpont, ahogy mindnyájan jól tudjuk, igen nevezetes vízválasztó. Wlachovský írásain érdemben nem hagyott nyomot a különbség, 1989 előtt már úgy fogalmazhatott, mint 1989 után. Wlachovský műfordítói tevékenységének szakmai titkaiba Tibor Žilka nyújt tanulságos bepillantást. Végül a régi barát, Kiss Gy. Csaba közölte két baráti hangulatú írását a szerzőről.

Mint az eddigiekből látható, jól sikerült könyvről tudtam beszámolni, a szerkesztők jól válogattak. A recenzensnek csupán két apró hiányérzete van: nem ártott volna valahol egy jegyzék arról, hol jelentek meg az eredeti írások, a fordító nevét pedig csak ott közli a kötet, ahol az eredeti megjelenési hely is feltüntette. Ez nem csökkenti a mű értékét, mert nemcsak szakmai szempontból fontos ez a kötet, hanem egyszerűen egy igen kellemes olvasmány is.

(Karol Tomiš: A magyar irodalom a szlovák kultúrában. I. 1860-1918. Bratislava, 2000, Veda, az SZTA Kiadója, az SZTA Világirodalmi Intézete, 44, ill. 74 l., utóbbi a szlovák szöveg. A szlovák műfordítás rövid története Szlovákiában. 4. kötet. - Karol Wlachovský: Köztes szerepben. Párbeszéd a magyar és szlovák irodalommal - közös dolgainkról. Bp. 2001. Ister, 278 l.)

Niederhauser Emil

[Vissza](#)

A büntudat hamuja alatt

(Emlékkönyv Esterházy Jánosról)

Megdöbbsentő könyv. Elszomorító s ugyanakkor felemelő olvasmány.

Elszomorító, hogy mindez megtörténhetett, s felemelő, hogy voltak, akik a magyarság érdekeit olyan elvi következetességgel és olyan magasrendű erkölcsi szinten képviselték, mint Esterházy János. Megdöbbsentő, hogy mindezért az életével kellett fizetnie. Sorsának ismerete nélkül nemzeti önismeretünk csonka, s tanulságait még akkor is le kell vonnunk magunknak, ha az úgynevezett „nagypolitika” a diplomáciai udvariasság szellemében bizonyos tényeket és az ezekből levonható tanulságokat olykor kénytelen is zárójelbe tenni. Nekünk viszont az a kötelességünk, hogy ezekről ne feledkezzünk el, és szembe nézzünk velük.

Ezt a szembenézést teszi lehetővé és ugyanakkor kötelezővé is az *Esterházy-Malfatti Alice és Török Bálint* szerkesztette *Esterházy János Emlékkönyv* (Századvég kiadó. Budapest, 2001.). A könyv hét tételben, hét fejezetben bontja ki Esterházy János életének üzenetét. Az életrajzi jellegű visszaemlékezések után a kortársakat szólaltatja meg, majd evilági feltámadásáról számol be, hogy utána az „életművet” megmérje a tudomány mérlegén, az ellene folyt eljárásokat jogilag vizsgálja meg, a nagy perben meghallgassa a tanúkat, és végül számba vegye az utókor elismerését.

De hát ki is volt Esterházy János, akiről hosszú évtizedekig egyetlen árva szó sem hangozhatott el, s negyvenegynéhány évvel halála után azon kevesek közé tartozik, akinek emlékét az elítéltetés szegyenbélyegétől szülőföldjén, a Felvidéken, Szlovákiában a mai napig nem tisztították meg?

Esterházy János (Nyitraújlak, 1901 – Mirov, 1957) a trianoni békediktátumot követően az idegen uralom alá került felvidéki magyarok politikai vezetője, jogaiknak védelmezője volt. A kisebbségbe került magyarság képviselőjeként az egykori csehszlovák parlament munkájában aktív részt vállalt, s a törvényes keretek közt követelte Szlovákia autonómiáját, s azon belül a magyarság számára a kisebbségi, nyelvi, kulturális és gazdasági jogok érvényesítését. A trianoni békediktátum felülvizsgálata és korrekciójának követelése programjának természetesen része volt. Az etnikai határokat lehetőség szerint figyelembe vevő müncheni döntést követően, miután Nagy-Britannia és Franciaország garantálták az új határokon belül Csehszlovákia területi integritását, Esterházy János bejelentette, hogy nem költözik a megnagyobbodott Magyarországra, hanem a Csehszlovák, illetve a Tiso-féle Szlovák Állam fennhatósága alatt marad, s a töredék magyarság érdekeit továbbra is képviseli. Hitler mintaállamában, a Tiso atya vezette Szlovákiában a náci mozgalmakkal minden együttműködést megtagadott. Mikor a német Reich nyomására a szlovák nemzetgyűlés elé terjesztették a „Szlovákia teljes zsidótlanításáról szóló törvényt”, hogy annak alapján a Szlovákiában élő valamennyi zsidó származású embert német koncentrációs táborba szállítsák, a parlamentben egyedül Esterházy János szavazott a törvény elfogadása ellen. A ház elnökének többek közt a következőkkel indokolta meg álláspontját:

„A magyarság Szlovákiában nemzeti kisebbséget alkot, és ezért teljesen lehetetlen, hogy elfogadjon és magáévá tegyen olyan törvényjavaslatot, mely a többségnek jogot ad arra, hogy egy kisebbséget kitelepítsen.... Veszélyes útra tért a szlovák kormány akkor, amikor a zsidók kitelepítéséről szóló törvényjavaslatot benyújtotta, mert ezzel elismeri jogosságát annak, hogy a többség a kisebbséget egyszerűen kiebrudalhatja. Én mint az itteni magyarság képviselője leszögezem ezt, és kérem tudomásul venni, hogy azért nem szavazok a javaslat mellett, mert mint magyar és keresztény és mint katolikus a javaslatot istentelennek és embertelennek tartom.”

Ezt a valóban „egyedülálló” bátor tettet, valahányszor szó kerül róla, meg szokták említeni. Ez érthető és jogos, bár Esterházy János egész tevékenységét nem az ilyesféle látványos és huszáros tettek jellemzik. Hanem a szívós és következetes munka, mondhatnám, aprómunka, amellyel minden alkalmat felhasználva képviselte, védte a Szlovákiában rekedt magyarság – és ezzel az összmagyarság – érdekeit.

Esterházy János azonban hiába volt egész élete során náciellenes, a magyarság érdekeit védő politikáját az új szlovák vezetés is ellenséges tevékenységként értékelte. A változást követően azonnal letartóztatták, átadták a szovjet KGB-nek, hogy a Szovjetunióba hurcolják, majd szibériai táborokba viszik. Otthon pedig távollétében perbe fogták és „in contumaciam” kötél általi halálra ítélték. Egyetlen valódi „bűne” a magyarság védelme volt.

Azokban az években ez valóban halálos bűnnek számított. A halálos ítélet hallatára a felvidéki Stószon élő Fábry Zoltán, aki kommunista lévén sok mindenben nem értett egyet Esterházy Jánossal, a következőket írta a Magyar Nemzet október 5. számában:

„Megrendülten, tehetetlenül és szívütötten állunk az ítélet előtt. Az igazság újra csatát veszett Szlovákiában. Halálos ítélet: mentő körülmény nélküli végkonklúzió. Kötélhalál: aljas indokból elkövetett tett megbélyegzése. És a tempó és a gyorsaság, amivel az ítéletet keresztülhajsolták, egyetlen tárgyalás subája alatt. Micsoda nemzet ez! A nyílt fórumon, a világ színe előtt micsoda bátorság, mekkora arcátlanság így hazudni. Hitler tanulni jöhetne. Nemhiába volt Szlovákia a Führer mintaállama. Most fölülmúlta mesterét is. ... Ez tiszta gyilkosság, de a bírák ugyanakkor nem tudják, hogy öngyilkosság is; a szlovák nemzet, a szlovák antifasizmus ezzel az ítélettel kimondta önmaga felett az erkölcsi halálos ítéletet. A büntudat teljes hiánya judicium-hiányra utal. Ez az ítélet történelmi példa és erkölcsi elmarasztalás. Mach (cseh náci politikus, a zsidók internálásának szorgalmazója, 1968-ban amnesztiával szabadult – A. G.) 30 éves büntetése és Esterházy halálos ítélete kötetek helyett beszél. A szlovák nemzet újra fel van mentve. Újra felmentette magát mások befeketítésével, fölládozásával. Meddig tarthat büntetlenül az ilyen játék? Az áldozatok újra a szlovákiai magyarok, mert Esterházy személyében az egész

szlovákiai magyarság nyakába dobtak kötelet. A szlovákiai magyarok alkotják a bűnbakot, mely a nagyobb szlovák bűnöket hatálytalanítja."

A Tiso elnöksége idején elkövetett „szlovákiai bűnököt" csak tetézte a kassai program, a bene i dekrétumok alapján hivatalossá tett, már korábban is meglévő és működő, de most intézményesített magyarüldözés, a „lakosságcsere" címszóval leplezett kizsupolás, a teljes magyarság törvényen kívül helyezése, a magyar iskolák megszüntetése, a deportálások és a hírhedt reszlovakizáció. A győztesnek nyilvánított Csehszlovákia kényére-kedvére tiporhatta a vezető nélkül maradt, kollektíve bűnösnek nyilvánított magyarságot.

Igaz, Esterházy Jánoson az ítéletet nem hajtották végre. Mikor a szovjet KGB végre átadta a csehszlovák hatóságoknak, elnöki kegyelemmel az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre enyhítették. Barátai a szökést is felajánlották, de ő, mint korábban is, maradt. Súlyos betegen csak azt kérte, hogy engedjék szülőföldjén meghalni. Ezt a kívánságát sem teljesítették. Sőt, a családnak még hamvait sem adták ki.

És azóta mi történt?

Emlékét Budapesten, a Szép utcában emléktábla őrzi. Könyvek jelentek meg munkásságáról, Ébert Tibor drámát írt róla, válogatott írásait kiadták, s 1996-ban postumus neki ítéltek Budapesten a „Magyar Örökség" oklevelet a magyarság érdekében kifejtett korszakos jelentőségű áldozatos tevékenységének elismeréseként.

Sőt, 1993-ban Moszkva is rehabilitálta Esterházy Jánost. A szlovák rehabilitáció azonban egyre késik. És ez a legszomorúbb.

Esterházy János sorsa összefonódott a felvidéki magyarság, egyáltalán a magyarság sorsával. Őt és a magyarságot nem a tettei, tevékenysége, hanem a begyökeresedett előítéletek alapján ítélték el, és ítélik meg manapság is. Ennek a gyűlölet táplálta előítéletnek volt keserű és gyalázatos gyümölcse a kassai program és a bene i dekrétumok, amelyek jogfosztottá nyilvánították a magyarságot. „A bene i dekrétumok és végrehajtásuk - olvasom az *Emlékkönyv* egyik tanulmányában - kimerítik az emberiség elleni büntett tényállását." Ezek a jogszabályok ugyanis - ne felejtjük el - ma is élnek, csupán nem érvényesítik, és semmi jogi akadály sincs annak, hogy érvényesítsék, hogy újra jogfosztottá tegyék a határaikon belül élő magyarságot.

A szlovák politikai vezetés mind a mai napig nem kért bocsánatot a háborút követő magyarüldözésért, a bene i dekrétumokat a mai napig nem vonták vissza, Havel elnök csak a németeket követte meg a szudétanémeteket ért sérelemért, a távoli cseh területekre deportált magyarok semmi elégtételt nem kaptak.

A magyarellenesség parazsa pedig ott izzik a bűntudat hamuja alatt, ott lappang a törvénykönyvekben, Szlovákia hatályos rendeleteinek tárában. Amíg ezeket nem nyilvánítják érvénytelennek, addig nincs mit várnunk, addig nem rehabilitálhatják Esterházy Jánost, s addig nem lehetnek illúzióink. Addig minden barátságos gesztus csupán álszent képmutatás, legfeljebb az egyéni jóindulat megnyilvánulása. Addig az ott élő magyarság feje fölött szüntelen ott lebeg a hazaárulás Damoklesz-kardja.

Esterházy János mártíriumának emléke, az avatott kézzel szerkesztett *Emlékkönyv* erre a fenyegetettségre is figyelmeztet.

Ez talán legfontosabb tanulsága.

Albert Gábor

[Vissza](#)

A Litván Nagyfejedelemség kulturális és nyelvi helyzete

Az egykori, XIV–XVIII. századi Litván Nagyfejedelemség nyelvi és kulturális sokféleségéről viszonylag kevés szó esik, noha az utódállamok – Litvánia, Fehéroroszország, Ukrajna – mai nyelvi és nemzeti identitásbeli problémái enélkül nem érthetők meg. Ráadásul kulturális szempontból a két nagy szomszéd – Lengyelország és Oroszország – is számos szállal kötődik e területhez. Az egyes mai nemzeti kultúrák megpróbálják „kicszemélni” e nagy és soknyelvű állam kultúrájából azt, amit nemzeti művelődésük részének tekintenek. A közös örökségen sokszor nem is olyan könnyű megosztani, például az ukrán és a fehérorosz nyelvemlékek nem a mai határok mentén válnak el egymástól, egy és ugyanaz a szerző gyakran több nyelven is megnyilatkozott, a litván nyelv sosem volt hivatalos nyelv a Litván Nagyfejedelemségben – hogy csak néhány ilyen problémát említsünk. Az egyes nemzeti nyelvek – például az ukrán vagy a fehérorosz – története természetesen tárgyalja az adott nyelv „litván” korszakát, de olyan modern összefoglaló munka, amely legalább a nagyobb etnikai és vallási csoportok nyelvi és kulturális viszonyait egyidejűleg tárgyalná, nem született eddig. Jelena Celunova terjedelmes tanulmánya a valóságban egy kis monográfia, amely tudományos érdemein túlmenően pontos és világos fogalmazása révén nemcsak a nyelvészek, hanem a művelődéstörténészek és más határterületek művelői számára is megbízható eligazítást nyújt e bonyolult kérdéskörrel.

A jelenleg Prágában élő szerző maga is az egykori Litván Nagyfejedelemség és egyben a mai Litvánia fővárosában, Vilniusban született. Orosz anyanyelve mellett korán elsajátította a litvánt, a lengyelt, a fehéroroszt, vagyis azokat a nyelveket, amelyeket Vilnius városában, illetve a környező falvakban ma is beszélnek. A Vilniusi Egyetemen kezdett dolgozni (itt többek között lengyel nyelvet oktatott), majd Moszkvába került, ahol a már akkor is nemzetközi hírű nyelvész, filológus és szemiotikus Boris A. Uspenskij professzor irányításával készítette el nagy feltűnést keltő kandidátusi értekezését Avramij Firsov 1683. évi kéziratot szoltárfordításáról. [Celunova, Elena Aleksandrova: Psaltyr' 1683 goda v perevode Avramiâ Firsova (filologiceskoe issle dovanie pamâtnika). Moskva, 1985.] Ez a mű arról nevezetes, hogy Firsov elsőként próbált érthető nyelvű szöveget adni az orosz olvasó kezébe az addig kizárólagos egyházi szláv helyett. Firsov ebben a litvániai keleti szlávok gyakorlatát tekintette mintának: ott az egyházi szláv mellett a XVI. század óta létezett már egy másik, a beszélt nyelvre épülő irodalmi nyelv is, a *prosta mova* ('egyszerű nyelv'). Firsov kísérlete meghiúsult a maga korában, mivel az orosz egyházi vezetés nem járult hozzá az elkészült mű kinyomtatásához; a nyelvemléket elsőként Jelena Celunova adta ki 1989-ben, mintaszerű módon. [Psaltyr' 1683 goda v perevode Avramiâ Firsova. Podgotovka teksta, sostavlenie slovuokazatelâ i predi slovie E. A. Celunovoj. München, Verlag Otto Sagner, 1989 (= Slavistische Beiträge, Band 243). 652 p.] Munkája során óhatatlanul szembesült a korabeli litvániai nyelvi helyzettel, ami arra készítette, hogy új tanulmányában összefoglalja ennek legfontosabb jellemzőit. A rövid *Bevezetésben* (33–35. p.) a szerző felvázolja a Litván Nagyfejedelemség kialakulását. A litvánok már a XIII. században Mindovg (Mindaugas, 1230–1263) uralkodása alatt foglaltak el keleti szláv lakosságú területeket, elsőként az úgynevezett Fekete Rus'-t Grodno, Szlonyim, Gomel, Volkovijszk városokkal, majd befolyása alá vont a belviszályokban meggyengült polocki fejedelemséget. Viteny (Vytenis, 1293–1316) és Gedimin (Gediminas, 1316–1341) idején került litván fennhatóság alá Turov és Pinszk körzete, majd Brestz vidéke (Podlasie). Olgerd (Algirdas, 1345–1377) házasság révén jutott a vityebszki fejedelemség birtokába. Ő csatolta a Litván Nagyfejedelemséghez Volhíniát, Podóliát, a kijevi és a csernyigovi fejedelemségeket. Vitovt (Vytautas, Witold, 1392–1430) alatt a szmolenszki fejedelemség is litván fennhatóság alá került. Tehát a Litván Nagyfejedelemség már kialakulása kezdetén soknemzetiségű állam volt, amelyben a keleti szláv lakosság alkotta a többséget. Az eredeti litván és a keleti szláv terület aránya már 1341-ben 1: 2,5 volt, az állam legnagyobb kiterjedése idején, 1430-ban 1: 12, a lublini unió (1569) után, amikor az ukrán területek Lengyelországhoz kerültek – 1: 7. Az állam vallásilag is sokszínű volt. A dolgozat jelentős teret szentel a vallási viszonyok ismertetésének (35–53. p.). Litvánia volt Európa utolsó pogány állama, a keleti szláv alattvalók azonban már 988 óta bizánci rítusú keresztények voltak. A litvánok hivatalosan csak 1386-ban vették fel a latin rítusú kereszténységet. A fejedelmi családban azonban már korábban is találunk keresztényeket. Mindovg például felvette a katolikus hitet, és 1253-ban királlyá koronáztatta magát. Három fia közül a két kisebbik vele együtt katolikus lett, a legidősebb azonban volhíniai kapcsolatainak köszönhetően az ortodox kereszténységhez csatlakozott. Gedimin hét fiából három orosz ortodox nevet (is) viselt (Narimant-Gleb, Karijot-Mihail, Ljubart-Dmitrij). Olgerd egyes (későbbi) orosz források szerint állítólag szintén megkeresztelkedett az ortodox rítus szerint, bár hivatalosan pogány maradt, pogány módra hamvasztották is el. Vitovt fiatal korában, amikor a litván belviszályban a Német Lovagrend segítségét kérte, katolikus hitre tért, később ortodox lett *Aleksandr* néven. 1386-ban, Jagelló (Jogaila) és Hedvig (Jadwiga) házasságkötése előtt a többi litván fejedelemmel együtt felvette – immár másodszor – a katolikus hitet. Maga Jagelló is ortodox keresztény volt már *Jakov* néven, a Hedviggel kötött házasság előfeltételeként azonban katolikus hitre tért, s ekkor vette fel a *Wladyslaw* (Ulászló) nevet. Az ortodox hit a litván előkelők között a rutén fejedelmi családokkal létesített házassági kapcsolatok révén terjedt. Az előkelők hatására az egyszerű litvánok egy része is ortodox keresztény lett még a (római katolikus) kereszténység hivatalos felvétele előtt. A még pogány litvánok megkeresztelése a keleti szlávokkal szomszédos litván területeken nem okozott nehézséget. Nyugat-Litvánia (Zemaitija, Zmudz) azonban ellenállt, s csak 1413-ban vette fel a kereszténységet. A késői (és felületes) megkeresztelkedés következtében a pogány hiedelmek a litvánok között sokáig tovább éltek. Az a körülmény, hogy a litván-lengyel szövetség következtében a pogány litvánok a kereszténység római változatát vették fel, egyrészt bekapcsolta a Litván Nagyfejedelemséget az európai államok közösségébe, másrészt azonban konfliktusokat gerjesztett az országon belül a különböző rítusú keresztények között. Jagelló a kereszténység felvétele után rögtön megtiltotta a litvánoknak a ruténnel való házasodást, hacsak azok át nem térnek a katolikus hitre. Az ortodox vallású bojárok nem tölthettek be magas állami hivatalokat a fejedelemség litván törzsterületén (de az eredetileg rutén vidékeken igen). Az ortodoxia azonban sokáig őrizte pozícióit. A XVI. században Vilna lakosságának a fele ortodox volt, 1536-ban a városi tanácsban is fele-fele arányban ültek a római katolikus és a görögkeleti tanácsnokok; ekkoriban Vilnában 15 ortodox és 14 katolikus templom létezett. Az államhatalom a katolicizmust támogatta, Moszkva felemelkedésével azonban az ortodoxok erős külső támaszra találtak az orosz nagyfejedelmekben, majd cárokban. A litvániai ortodoxok sereimel állandó háborús okot szolgáltatottak Moszkvának, ami a litván kormányzatot önmérsékletre szorította. A XVI. században a katolicizmus a reformáció következtében meggyengült, Zsigmont Agost (1548–1573) uralkodásának idejét a vallási türelem aranykoraként emlegette az utókor. Először a lutheri tanok terjedtek németországi egyetemekről hazatérő teológusok révén. Iskolákat alapítottak, egy időben a vilnai Szent Anna templomban is luteránus prédikátor működött. A luteránusok befolyása azonban főleg a vilnai német kereskedőkre korlátozódott. Lényegesen nagyobb befolyásra tett szert a kálvinizmus, amely a királyi és egyben nagyfejedelmi udvarban is támogatókra talált. 1562-ben Vilnában a kálvinisták száma meghaladta az ötszázat, és több saját templommal rendelkeztek. Később sok hívet szerzett magának az antitrinitárius irányzat is. III. Zsigmond (1587–1632) uralma az ellenreformáció jegyében telt. 1569-ben jelennek meg a jezsuiták Vilnában, s tíz évvel később Piotr Skarga már komoly katolikus sikerekről számolhatott be. III. Zsigmond a hivatalokat csak katolikusoknak juttatta, így aztán nemcsak a protestánsokká lett egykori katolikus mánások léptek vissza a katolikus egyházba, hanem áttért sok eredetileg ortodox főúri család is (például a Tyszkiewicz és a Czartoryskiak). III. Zsigmond uralkodásának idején kötött meg a breszti unió (1596), amelynek következtében az ortodox hívők jelentős része elismerte Róma fennhatóságát, de megtartotta a görög rítust. Az unió ellenfelei ugyanakkor harcba szálltak az ortodoxia pozícióinak visszafoglalásáért. A katolicizmussal szemben az ortodoxok és a protestánsok gyakran összefogtak. A XVII. század második felében azonban az ortodox nemesség nagyrészt görög katolikussá, majd gyakran római katolikussá vált, és ami ezzel járt, nyelvében és kultúrájában ellengyelesedett. A vallási küzdelmek hatalmas lendületet adtak az iskoláügynek és a könyvnyomtatásnak. Az oktatásról szóló fejezet (53–64. p.) kiemeli a jezsuita iskolarendszer kiépülésének a jelentőségét. A korábbi káptalani iskolákhoz képest a jezsuita oktatási intézmények minőségi emelkedést jelentettek. Báthory István és III. Zsigmond támogatásával létrehozták kollégiumaik hálózatát az egész országban, 1579-ben Báthory István a vilnai kollégiumot akadémiai rangra emelte, s ezzel a krakkói egyetemen egyenrangú felsőoktatási intézménye lett Litvániának is. A mai Vilniusi Egyetem jogelődje nem kis mértékben a felekezeti közötti versengésnek köszönheti létét: a jezsuitákat az ösztönözött megalapítására, hogy a kálvinisták főiskolát szándékoztak nyitni Vilnában. Minden protestáns felekezet iskolákat alapított, amelyekben jelentős szerepet kapott a helyi nyelvek (lengyel, rutén) oktatása. Az ortodoxok iskolahálózatában nagy szerepet kaptak a városi *fraternitasok* (bratstvo) mint iskolaalapító és -fenntartó testületek. Az első világi alapítású iskola Ostrobroban jött létre 1576 körül Konstantin Ostrožskij ortodox mánás birtokán. Ennek felépítése és oktatási rendszere leginkább a református gimnáziumokéra emlékeztetett. Konstantin Ostrožskij halála után buzgó katolikussá vált fia örökölte a birtokot, aki az ortodox iskola helyén jezsuita kollégium létesítését segítette elő. 1588-ban alapította meg iskoláját a vilnai Szentháromság Fraternitás. Egy 1617. évi értesülés szerint az öt osztályból háromban saját tanerők hiányában „idegen hitű németek” tanították a latin tudományokat, csak a negyedik (rutén) és ötödik (egyházi szláv–görög) osztályban tanított „igazhitű” tanító. Az 1596. évi breszti unió nyomán létrejött görög katolikus (unitus) egyház kezdetben az ortodox hagyományokat folytatta az iskoláztatás terén is. 1636-ban azonban olyan határozatot hoztak, hogy a prédikáció nyelve a rutén legyen, ezért bennük nagyobb szerepet kapott a rutén nyelv. Az első nyomdát a Litván Nagyfejedelemség területén a polocki származású fehérorosz Francisk Skorina (fehérorosz névváltozat: Francišk Skaryna) alapította Vilnában 1522-ben. A szerző részletesen tárgyalja a könyvnyomtatás

helyzetét és az egyes nyomdák történetét (64–76. p.), ebből itt csak két áttekintő táblázatot ismertetünk. Az egyik nyelvek szerint osztályozza a Litván Nagyfejedelemségben 1525–1599, valamint 1600–1625 között megjelent könyveket (67. p.):

Nyelv	1525–1599	1600–1625
egyházi szláv és rutén	50	56
lengyel	114	202
latin	151	107
litván	3	2
lett	1	—
német	—	6
olasz	1	—
görög	1	—
többnyelvű	3	1
Összesen	324	374

A másik táblázat tematikus bontásban osztályozza ugyanennek a két periódusnak a könyvtermését (67–68. p.):

Téma	1525–1599	1600–1625
liturgikus és teológiai	77	93
hitvitázó	83	43
dicsőítő	137	137
erkölcsnemesítő	16	16
politikai	18	28
gazdasági	3	1
jogi	16	19
orvosi	2	3
történelmi	2	—

tankönyv	31	12
útleírás	3	1
egyéb világi mű	15	18
kalendárium	—	3

Mindezeket figyelembe véve tér át a szerző a nyelvi helyzet taglalására (76–100. p.). Megállapítja, hogy a Litván Nagyfejedelemség soknyelvű állam volt, a litvánokon és a keleti szlávokon (a mai értelemben vett fehéroroszkok, ukránok és nagyoroszkok elődein) kívül laktak itt németek, tatárok, karaimok, zsidók, lengyelek is. Az ország lakói egyöntetűen „litvánnak” nevezték magukat („Lithuanus-tudat”, vö. „Hungarus-tudat” a szintén soknemzetiségű Magyarországon), a közigazgatás nyelve pedig a XVII. század végéig hivatalosan a rutén volt. A rutén már a pogány korban terjedt a litvánok között, nemcsak a fejedelmi családban és az előkelő rétegben, hanem a köznép körében is. A litván nagyfejedelmi kancellária kezdetei Jagelló uralkodására nyúlnak vissza, aki lengyel királyként szembesült azzal, hogy Krakkóban már van a királyi kancelláriának rutén részlege, mégpedig a már korábban a lengyel koronához csatolt Halics szükségleteinek kiszolgálására. Ezért a legkorábbi litván nagyfejedelmi oklevelek nyelve halicsi (ukrán) nyelvjárási jegyeket mutat, s csak később tevődik át a kancelláriai nyelv nyelvjárási bázisa a Vilna környéki fehérorosz nyelvjárásokra. Ugyanakkor a fehérorosz nyelvjárási jegyek sosem jutottak benne egyeduralomra. Ennek a kancelláriai nyelvnek ugyanis a hatalmas birodalom egész lakosságát kellett kiszolgálnia, s legnagyobb kiterjedése idején az ország magába foglalta csaknem az egész későbbi ukrán nyelvterületet is. Idővel a kancelláriai nyelvből kikoptak a kizárólagosan ukrán nyelvjárási sajátosságok, de nem vertek benne gyökeret az egyedül fehérorosz nyelvi jegyek sem, hanem egyfajta ukrán-fehérorosz közös nyelv volt ez, amely befogadta azokat a nyelvi vonásokat, amelyek mindkét nyelvet jellemezték (például az egykori *g* hang *h*-ként való ejtését), de elutasította az olyan csak ukrán jellegzetességeket, mint például az egykori *e* hang *i*-ként való ejtését, vagy a hangsúlytalan *o* hang *a*-ként való ejtését, amely viszont csak fehérorosz sajátosság. Mindezek alapján a Litván Nagyfejedelemség rutén kancelláriai nyelvét nem lehet egyszerűen ófehérorosznak nevezni. E kancelláriai nyelv alapján a XVI. században új rutén irodalmi nyelv jött létre (*prosta mova* vagy *ruska mova*), amely az egyházi szlávval is versenyre kelt. Ez az irodalmi nyelv erősen lengyelesedett, bizonyos művekben cirill betűkkel írt lengyel szöveg benyomását kelti. A XVII. század végén el is tűnik, kiszorítja a lengyel. A XVI. században a lengyel hatás már igen erős a Litván Nagyfejedelemségben. A litvániai nemesség nemcsak nyelvében, de szokásaiban, öltözetében is a lengyel nemességhez hasonul. A kor szenvedélyes hitvitázói lengyelül fejtik ki nézeteiket – az ortodoxok is. Lengyelek valószínűleg már a XIII. század óta éltek Litvániában (hadifoglyok, kereskedők, kézművesek), de a lengyel-litván államközösség létrejötte után terjed a lengyel nyelv nagyobb mértékben, kezdetben „felülről”, a királyi-nagyfejedelmi udvar, a főúri családok felől, de hamar elérte a városi lakosságot, míg végül néhány vidéken (például éppen Vilna környékén) a parasztság is nagyrészt nyelvet váltott. A nyelvváltást természetesen hosszabb-rövidebb ideig tartó kétnyelvűség előzte meg, ami nem maradt hatás nélkül a lengyel nyelvre sem. A fehérorosz és/vagy ukrán szubsztrátumon kifejlődött sajátos kelet-lengyel dialektus (*poliszczyzna kresowa*, ’a végek lengyelsége’) e területek politikai, gazdasági, kulturális súlya folytán tartós hatást gyakorolt a lengyel irodalmi nyelvre is. Érdekes színfoltját képezik a Litván Nagyfejedelemség kultúrájának az ún. litván tatárok, akik a XIV–XV. század óta élnek itt. Nyelvüket elfelejtették, de muzulmán vallásukat megtartották, egyházi irodalmukat ezért lefordították kezdetben fehérorosyra, majd környezetük polonizálódásával párhuzamosan lengyelre, de kéziratok könyveikben e nyelvek lejegyzésére továbbra is az arab írást használták. Az állam névadó etnikumának, a litvánoknak a nyelve az országos szintű közéletben nem játszott szerepet, az a néhány könyv, amely litvánul megjelent, a litván törzsterület paraszti lakosságának hitoktatását szolgálta. Befejezésül (100–101. p.) a szerző megemlíti, hogy az utódállamok nyelvei (litván, fehérorosz, ukrán) merőben új, népnyelvi alapokról indultak fejlődésnek a nemzeti újjászületés korában, a Litván Nagyfejedelemség nyelvi helyzete azonban a XVII. század második felében igen jelentős mértékben hatott a nagyoroszi irodalmi nyelvi fejlődésre. Ily módon e terület nyelvi és kulturális múltja nemcsak a mai litván, fehérorosz és ukrán irodalmi nyelvek előtörténetét világítja meg, hanem máig ható nyomot hagyott a modern (nagy)oroszi irodalmi nyelv történetében, és – tegyük hozzá – a lengyelében is. A tanulmány mellékletében a szerző részletes bibliográfiai összeállítást közöl a breszti egyházi unió (1596) által kiváltott hitvitázó irodalom körébe tartozó mintegy harminc műről. Egyháztörténeti jelentősége mellett ezen az anyagon jól nyomon követhető, hogy a vitázó felek mikor mely nyelvet részesítették előnyben. Például a jezsuita Piotr Skarga egyik művét is lefordították ruténre, de az ortodoxia hívei sem restellték a lengyel nyelvet választani, ha nem csupán saját híveikhez akartak szólni. A tanulmányt részletes és friss bibliográfia zárja (105–109. p.), amelyet persze bőséggel ki lehetne egészíteni, de két klasszikus műnek mindenképpen helye lenne benne. A I. Sobolevskijnek 1899-ben írt, de hagyatékából csak 1980-ban kiadott, címében az orosz, valójában azonban az egész keleti szláv térség irodalmi nyelvi fejlődéséről írt munkájának vonatkozó fejezetei tömören, de igen világosan vázolják fel például a rutén kancelláriai nyelv eredetének és fejlődésének főbb állomásait. [Sobolevskij, A. I.: Istorija russkogo literaturnogo žyka. Izdanie podgotovil A. A. Aleksejev. Leningrad, 1980. 70–73, 80–81. p.] Továbbá a lengyel nyelv térhódítását a fehérorosz és az ukrán területen mindmáig Antoine Martel írta le legrészletesebben 1938-ban megjelent szociolingvisztikai munkájában, [Martel, Antoine: La langue polonaise dans les pays ruthenes, Ukraine et Russie Blanche: 1569–1667. Lille, 1938.] nem véletlen, hogy előkészületben van fehérorosz nyelvű fordításának kiadása. [Vö. Belaruske Gestarycny Aglâd, 7. tom. 2000. 304. p.] Jelena Celunova tanulmányának vannak hiányosságai is. A XVI. századi nyelvi helyzet ismertetésére koncentrálnál, így nem kapunk teljes képet a XVII-

XVIII. századi folyamatokról, pedig a Litván Nagyfejedelemség különállása a lengyel-litván államközösségen belül egészen az 1791. május 3-i alkotmányig tartott. Igaz, hogy ez a történet már nem annyira változatos: elsősorban a lengyel nyelv és művelődés előtérbe kerüléséről szól. Mindazonáltal jó szívvel ajánlható a nyelvtörténészeken kívül a kelet-európai művelődéstörténet iránt érdeklődő olvasó figyelmébe is. *Celunova, ?. ?.: Kul'turnaâ i âzykovaâ situaciâ Velikogo knâžestva Litovskogo. = Annali dell'Istituto universitario Orientale di Napoli (AION), Slavistica 5. Napoli 1997-1998. 33-109. p.*

Zoltán András

[Vissza](#)

Gereben Ferenc: A vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitása*

[* A tanulmány alapját képező kutatást az MTA Kisebbségkutató Műhelye, az Oktatási Minisztérium (a magyar-holland együttműködési program keretében), és az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány (OKTK) VIII/b. programja támogatta.]

The National and Cultural Identity of Hungarians in Vojvodina

According to a sociological survey carried out in the circle of Hungarians in Vojvodina, the emotional contents of identity has generally decreased to the benefit of consciousness, while discrimination is experienced to a greater extent among them, which manifests itself not only in a pressure of adaptation, but even in a sensation of fear.

Az alábbiakban egy szociológiai felmérés első eredményeiről számolunk be. A felmérés 2000 májusában, egy esztendővel a NATO-bombázások után, a Milošević-i Jugoszlávia utolsó hónapjaiban készült. [A kérdőíves adatfelvétel megszervezése és lebonyolítása a budapesti KÓD Kft, és - Gábrityné dr. Molnár Irén vezetésével - a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság (MTT) közvéleménykutató csoportjának munkája volt. Köszönet mindannyiuknak!] A vizsgálat tehát egy olyan korszak lenyomatát őrzi, amely azóta már véget ért. Hogy valóban lezárult-e teljesen, s hogy a 2000 őszen bekövetkezett politikai fordulat milyen mértékben változtatta meg a magyar kisebbség helyzetét és lelkiállapotát, arra az elkövetkező felmérések tudnak majd válaszolni, ha tapasztalataikat egybevetik a mi 2000 tavaszán készült látófelületünkkel, illetve korábbi más vizsgálatokkal. A személyes kérdezés módszerével, a kérdezettek lakásán készült kérdőíves adatfelvétel 21 (kisebb és nagyobb, különböző tájegységekhez tartozó) településre [Ada (Ada), Bácsföldvár (Backo Gradište), Csóka (Coka), Felsomuzslya (Mužlja), Gombos (Bogojevo), Horgos (Horgoš), Kelebia (Kelebija), Kishegyes (Mali Idjoš), Magyarkanizsa (Kanjiža), Óbecse (Becej), Palics (Palic), Péterréve (Backo Petrovo Selo), Szabadka (Subotica), Székelykeve (Skorenovac), Temerin (Temerin), Tizaszentmiklós (Ostojicevo), Topolya (Backa Topola), Torontáloroszi (Rusko Selo), Törökbecse (Novi Becej), Újvidék (Novi Sad), Zenta (Senta).] s azokon belül 562 felnőtt (18 éven felüli) magyar nemzetiségű személyre terjedt ki. A kvótás módszerrel kiválasztott mintasokaság, a település nagyságrendje, nem, életkor és iskolai végzettség szerint közelítő pontossággal reprezentálta a vajdasági magyarságot (illetve annak az 1991-es népszámláláskor mért, de azóta többféle változáson átment összetételét). [Az utóbbi évtizedben a Vajdaságból távozottak főleg a fiatalabb és képzettebb rétegekből kerültek ki. Mintánkról elmondható, hogy valamelyest az 1991-es helyzethez képest is túlréprezentálta a diplomásokat, viszont - ezt némileg ellensúlyozva - valamelyest alulreprezentálta az érettségizetteket, de az alacsonyabb (általános iskolai vagy ennél is alacsonyabb) végzettségeket is. Mintánk a 30 éven aluli és a 60 év feletti korcsoportokat - nem jelentős mértékben - egyaránt túlréprezentálta a középkorúak rovására. Bár az eltérések hatásukban bizonyos mértékig kiegyenlítik egymást, annyi bizton elmondható, hogy eredményeink - a valóságosnál feltehetőleg képzettebb minta folytán - valamelyest „jobbak” a mai vajdasági helyzethöz.] A kérdőív és a kérdezés nyelve magyar volt. A felmérést Tomka Miklós vallásszociológussal közösen végeztük. Az alábbi beszámoló az általam vizsgált témakörökre: a nemzeti és a kulturális identitás különböző szegmentumaira terjed ki. (Hasonló reprezentatív vizsgálatra, ugyancsak Tomka Miklóssal közös vállalkozásként, 1998-ban és 1999-ben Erdély, Kárpátalja és Felvidék magyar nemzetisége körében is sor került. [Gereben Ferenc - Tomka Miklós: Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben. Bp. 2000. Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet; Gereben F.: Nemzeti és kulturális identitás Kárpátalján. Pro Minoritate 2000/tavasz; Gereben F.: A szlovákiai magyarok identitástudata és olvasáskultúrája. Új Forrás (megjelenés alatt).] Sőt 2000 végén - hasonló témakörökben - a Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet szervezésében Magyarországon is végeztünk reprezentatív adatfelvételt.) S ha hozzávesszük mindehhez, hogy a most szerepeltetett kérdések zömét már a kilencvenes évek első felében és derekán is feltettük nyolc közép-európai ország közel 2800 magyar nemzetiségű polgárának, [A 8 ország: Szlovákia, Ukrajna, Románia, Jugoszlávia, (bizonyos rész kérdésekben:) Horvátország, Szlovénia, Ausztria és Magyarország. Az adatok részletes bemutatását és elemzését ld.: Gereben F.: Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Bp. 1999. Osiris - MTA Kisebbségkutató Műhely.] kirajzolódik annak lehetősége, hogy 2000-ben a Vajdaságban nyert adatainkat alkalomadtán időben és térben „meghosszabbítsuk”, és összevegyük más országokból származó és korábbi vajdasági adatokkal. Meg kell jegyeznünk, hogy a vizsgált térségben élő magyar kisebbség sanyarú demográfiai, gazdasági, kulturális helyzetéről, az 1920-as évek óta folyamatosan érvényesülő beolvasztási törekvések, a kilencvenes években dúló délszláv testvérháborúk és a diktatórikus belpolitikai viszonyok hatásáról a vajdasági kutatóműhelyekben készült tanulmánykötetek is tudósítanak, nagy hitelességgel. [Ld. pl.: Vajdasági útkereso. Szerk.: Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa. Szabadka, 1998. /MTT Könyvtár 2./; Göncz Lajos: A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Bp. - Újvidék, 1999. Osiris K. - Fórum K. - MTA Kisebbségkutató Műhely; Vajdasági marasztaló. Szerk.: Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa. Szabadka, 2000. /MTT Könyvtár 3./] A vajdasági tanulmányok sokoldalú képet rajzolnak egy drámai méreteken fogvatkozó, lehetőségeiben erősen korlátozott, sőt fenyegetett népcsoportról. A vajdasági magyarok létszáma a II. világháború utáni évtizedekben - még az 1971-es népszámláláskor is - 420 és 440 ezer között mozgott. Az 1991-es népszámlálás során csak alig 340 ezer magyart találtak. A kilencvenes években a fogyás üteme felgyorsult, részint a 40 ezer főre becsült háborús menekülthullám, részint az előregedés és a természetes fogyás megállíthatatlannak tűnő és gyorsuló tendenciája miatt. Becslések szerint a 2001-es népszámlálás már csak mintegy 270-280 ezer magyart fog találni a Vajdaságban. [Mirnics Károly: Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók. In: Vajdasági marasztaló. I. m. 31. és 45. p.]

A nemzeti hovatartozás tudata

Amikor arról tudakozódtunk, hogy a kérdezettek - kisebbségi létük oly sok hányattatása és megpróbáltatása után - számon tartják-e magukat egy (vagy több) nemzet tagjaként, mindössze 2,5%-nyian válaszoltak nem-mel. A

kérdezettek 10%-a számolt be *kettős* (többnyire magyar-szerb) identitásról, 87,5% pedig kifejezetten *magyarként* identifikálta magát. Ezek az arányszámok nem tűnnek vajdasági specialitásnak: a szlovákiai és a kárpátaljai magyarok körében egészen hasonló arányokat találtunk, sőt a magyarországi felnőtt népességben (a nemzeti kötődést egyáltalán nem vállalók magas – egytizedes – aránya miatt) az önmagukat egyértelműen magyarnak tartók aránya valamivel kevesebb, 85%-os volt. A magyar nemzettudat Kárpát-medence-szerte Erdélyben tűnik a legerősebbnek: ott 1998-as felmérésünk hasonló kérdésére 95%-nyi válaszadó határozta meg magát kifejezetten – tehát a kettős kötődésűeket nem számítva – magyarként. A vajdasági nemzetiség-vállalási adatok tehát igazodnak a közép-európai magyarság körében szokásos magatartásnormához. Annak ellenére történik ez, hogy a vajdasági magyarok között volt a legmagasabb (mintegy kétharmados) azoknak az aránya, akik úgy vélik, hogy (néha vagy gyakrabban) *hátrányt szenvedtek* nemzeti hovatartozásuk miatt. (A többi országban ezek aránya 50 és 60% között mozgott.) Azoknak, akik (egyes vagy többes kötődés formájában) vállalták a magyar nemzetiséghez való tartozásukat, feltettük szokásos kérdésünket: *„Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”* A nyitott kérdésre adott spontán válaszokat egyrészt identitás-kategóriákat képezve (ld. 1. sz. táblázat), másrészt tartalomelemzéses módszerrel (a jellegzetes szöveg-elemeket elkülönítve) dolgoztuk fel. Az 1. sz. táblázat szerint a vajdasági magyar identitás domináns elemét a *kulturális* (nyelvi, történelmi, a

1. sz. táblázat

„Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” Identitás-kategóriák százalékos megoszlása a vajdasági magyarok körében (2000. május)

Identitás-kategóriák	%
Nem tudja, ill. nem válaszolt	5,8
(Kizárólag) negatív élmény: hátrányos kisebbségi helyzet, nehézségek, szenvedés, nyomasztó élmények, elnyomás stb.	7,4
Közömbös: „mindegy, mi vagyok”, olyan, mint más néphez tartozni; semmi /különöset/ nem jelent; „fontosabb embernek lenni”.	7,2
Természetes, magától értetődő dolog; adottság, amibe beleszülettünk; származás dolga: őseink is magyarok voltak.	5,9
Tartozni valahová (egy közösséghez, nemzethez, néphez, szülőföldhöz, szűkebb környezethez, családhoz).	6,3
Közös (anya)nyelv, kultúra, hagyomány, történelem, vallás, szokások, magyar iskolázás, nevelés.	28,2
Büszkeség, ill. más pozitív érzés (öröm, boldogság, dicsőség, megtisztelő dolog, megnyugvás, „mindent” jelent); illetve pozitív jellemvonások (becsülettel, tisztességgel kell - magyarként - élni).	21,9
(Nehézségek ellenére) vállalás, küzdelem, helytállás, feladat; kisebbségi lét, hátrányos helyzet ellenére megőrizni, ápolni, megmaradni kell; a szabadságot, kisebbségi jogokat meg kell védeni, ill. ki kell harcolni; az identitást át kell hagyományozni a következő generációkra.	17,3
	100,0
Összesen:	

hagyományokon, magyar iskolázáson stb. alapuló) hovatartozás-tudat adja. A nemzeti önmeghatározásban jelentős súlyt kapnak a *pozitív érzelmek* is, valamint a nemzeti hovatartozás *vállalásának, megőrzésének* etikai gesztusa. Ez a három elem bizonyult a közép-európai országok magyarságának egyéb régióiban is a nemzettudat három alappilléreinek, csak egymáshoz viszonyított arányuk változik: Erdély (és Kárpátalja) a nem mindig könnyű kisebbségi sors és identitás vállalására helyezi a fő súlyt, a szlovákiai magyarságot a három elem viszonylagos egyensúlya jellemzi; a vajdasági magyarok identitásbeli specialitásának a kulturális javak preferálása tűnik. Az anyaország „identitástérképe” a legsajátosabb: az érzelmi elemek jelentős túlsúlya mellett a „természetes dolog” és

a „valahová (országhoz, nemzethez stb.) való tartozás" kategóriák kapnak minden más régiónál nagyobb említésszámot. Vagyis Magyarországon a nemzeti identitás kérdése más hangsúlyokat kap, mint a kisebbségben élő magyarság közegeiben: természetes adottságként, az országhoz és annak társadalmához való tartozás magától értetődésével élnek meg sokan közösségi identitásukat, és – sajátos módon – meglehetősen erős (de nem okvetlenül tartalmaz [Errol a keresztábrák árulkodnak: az érzelmezőpontú identitáskategória általában az alacsonyabb iskolai végzettséggel, alacsonyabb kulturális teljesítményszinttel stb. jár együtt.]) emocionalitással. Ez utóbbi tény azért nevezhető sajátosnak, mert a Vajdaságban (és minden más határon túli régióban) az utóbbi években *csökkent az identitás érzelmi telítettsége*. A Vajdaságról elmondható még, hogy 1992/93-as felmérésünk által tapasztaltakhoz képest [Vö.: Gereben F.: Identitás, kultúra, kisebbség. I. m. 77. p. és Függelék VIII. sz. táblázat.] (és ez nemcsak a fentebb említett identitáskategóriák, hanem a most nem részletezett tartalomelemzéses identításelemek tekintetében is igaz) a kevésbé tudatos, kevésbé reflektált (közömbös, pusztá evidenciában gondolkodó) és az érzelmi hozzáállású identitástípusok jelentősége csökkent, a tudatosabb, a kultúrjavakhoz (főleg az anyanyelvhez) kötődő, az identitást vállaló és tevőlegesen megélt típusok súlya pedig növekedett. Vagyis a Vajdaságban is – minden megpróbáltatás és háborús fenyegetés ellenére (vagy talán – részben – annak eredményeképpen?) valamelyest növekedett és *erősebbé vált a kultúrnemzeti összetartozástudat. A vallásosság – korábbi tapasztalatainkkal megegyezően – Vajdaságban is az identitás szerves része. A vajdasági magyarok felekezeti megoszlásáról az 1991-es jugoszláv népszámlálás adatai tudósítanak. Eszerint túlnyomó többségük (88%-uk) katolikus, 6%-uk protestáns. [Gábrityné dr. Molnár Irén: Vallási életünk . In: Vajdasági marasztaló . I. m. 164. p. alapján.] A felmérésünk során megkérdezett személyek körében a (római) katolikusok aránya ugyancsak 88%-os volt, de ehhez járult még azoknak az egytizednyi aránya, akik nem voltak egyik egyháznak vagy felekezetnek sem tagjai (Magyarországon ez a kategória lényegesen népesebb: mintegy 40%-ot tesz ki). A valláshoz való kötődés valamilyen (aktívabb vagy mérsékelt) formáját együttesen a vajdasági minta 72%-a (Magyarországon 50%-a) vállalta, és ez a határon túli magyarok egyéb csoportjaihoz viszonyítva is nagyon jó eredmény: csak Kárpátalja (83%) múlja felül. [Tomka Miklós: Vallás és nemzeti tudat. Bp. 2000. (Kézirat) 15. p.] A vajdasági magyar népcsoport is igazolni látszik a tételt, hogy a kisebbségi lét általában kedvez az egyházakhoz és a valláshoz való kötődés intenzitásának, mert a kisebbségi helyzet identifikációs szükséglete megnő, és a *vallásosság* (és az egyház) – ezt vajdasági vizsgálatunk ismételtelen is megtapasztalta – *a nemzeti identitást erősítő tényezőik egyike*. Meglehetősen erősek az egyes – a kérdőívben felsorolt – *nemzeti szimbólumokhoz* való kötődések is. Ezek közül a válaszadók különösen a *magyar himnusz* tartották a magyarsághoz tartozás szempontjából fontosnak: az 1-től („nem fontos”) 5-ig („nagyon fontos”) terjedő skálán 4,21 pontot ért el. A 2. és 3. helyezést (gyakorlatilag holtversenyben) a *Szent Korona* (4,08) és a *piros-fehér-zöld zászló* (4,06) kapta. Viszonylag magas átlagpontszámot kapott Petőfi Sándor *Nemzeti dal*-a (3,89) és a *magyar címer* (3,77) is, valamint a regionális jelentőséggel is bíró, a nándorfehérvári győzelemre emlékeztető *déli harangszó* (3,53). A többi vajdasági vonatkozású történelmi emlékhelynek (a *zentai csata* emlékművének és az *aracsi templomromnak*) csak mérsékelt szimbolikus erőt (3,00 és 2,91) tulajdonítottak a válaszadók, hasonlóképpen a *kokárda* is a kevésbé fontos (2,99) nemzeti szimbólumok közé sorolódott. A határon túli magyarság körében – bármely közép-európai országban is élnek – egyetemlegesen a Himnusz, a nemzeti trikolor és Szent Korona bizonyult a három legfontosabb nemzeti szimbólumnak, a regionális eredetű szimbólumok ehhez képest alárendelt jelentőségűek, vagyis a már említett össznemzeti identitástudat e téren erősebbnek tűnik a regionális tudatnál. De ez az állítás csak a kulturális szimbólumokra igaz. Ugyanis amikor a *haza* fogalmát, a *tájegységi hovatartozás* kérdését vizsgáltuk, előre megadtunk bizonyos földrajzi kategóriákat, és mindegyiknél jelölni kellett – szintén 1-től („egyáltalán nem”) 5-ig („teljes mértékben”) – az odatartozás érzésének mértékét. Ebben a versenyben a szűkebb „szülőföld” és a „Vajdaság” magasan vezet (4,64; 4,70), és bár „Jugoszlávia” lényegesen kevesebb pontot kapott (3,41), jelentősen megelőzi *Magyarországot* (2,47). Vagyis a *táji-földrajzi kötődés terén a lokális (regionális) mi-tudat nagyon erős, mondhatni, a haza-fogalmat is helyettesíti*. A korábban fontosnak talált kultúrnemzeti összetartozás-tudat egyáltalán nem jelent egyúttal különösebb vonzalmat az anyaország iránt. Sőt: Magyarország a legalacsonyabb pontszámot kapta! Még a „közép-kelet-európai” térség is, amellyel a határon túli (nemcsak a vajdasági) magyarok láthatólag nem nagyon tudnak mit kezdeni, magasabb pontszámot ért el (2,64). „Európa” (így tagolatlanul) a maga nimbuszával és presztízsével még a NATO-bombázások után is jó közepes vonzerőt (3,16) gyakorolt a vajdasági magyarokra.*

Nemzeti önkép, múlt- és jövőkép

Három kérdést tettünk fel az egyes nemzeti közösségek esetlegesen létező jellegzetes tulajdonságait illetően. Elsősorban a *vajdasági magyarok* jellemző tulajdonságaira kérdeztünk rá. A válaszhiány és a „nem tudom” válaszok együttes aránya meglehetősen magas: 15%-os volt, és további 22% pedig úgy gondolta, hogy nincsenek ilyen tulajdonságok. A fennmaradó mintegy kétharmadnyi válaszadó viszont megnevezett (spontán módon) bizonyos tulajdonságokat, amelyek között a *szorgalmas* (dolgos, munkaszerető) vezetett 139 említéssel, ezután az *alkalmazkodó* (türelmes) következett (38), majd a *kitartó* (29), *széthúzó* (26), *félénk* (20) és *barátságos* (18) következett. Ha összesítjük az egy válaszadó által megnevezett (esetleg többféle) tulajdonságot, az összes kérdezett 40%-a nevezett meg *kizárólag pozitív* tulajdonságot, 15%-a *vegyesen* pozitívát és negatívát, és 8% *csupa rosszat*. Ez utóbbi kategória a kilencvenes évek első felében mért helyzethez képest gyengülni látszik, míg a nem válaszolók és a jellegzetes tulajdonságok nemlétére voksolók aránya a kilencvenes években erőteljesen megnövekedett. Vagyis úgy tűnik, hogy a nemzeti önkép a Vajdaságban az utóbbi években egyrészt elbizonytalanodott, másrészt viszont mintha (önvédelemből?) *pozitívabbá* vált volna. Továbbá (a vezető konkrét tulajdonságokból kikövetkeztethetően), feltehetőleg a körülmények nyomására, a korábbinál *alkalmazkodóbbnak, szerényebbnek, sőt megfélemlítettebbnek* látszik. [Az összehasonlítás hatékonyságát rontja, hogy 1992/93-ban általában a magyarok tulajdonságaira kérdeztünk rá, és nem a vajdaságiakéra. Az összevetés csak akkor jogos, ha feltételezzük, hogy a határon túli magyarok a nemzeti önkép kialakítása közben már a kilencvenes évek első felében is saját közegük magyarságára gondoltak elsősorban.] Külön kérdésben tértünk ki a *magyarországi magyarok* jellemzésére. Bár a kérdés elől nagyon sokan kitértek (minden negyedik kérdezett), és további 26% vélte úgy, hogy nincsenek jellemző tulajdonságaik, a kérdezettek véleményét nyilvánító csonka felerésze túlnyomóan sötét képet őriz az anyaország polgáraitól: a csupa jó tulajdonságot megnevezők elenyésző 6%-ával szemben a kizárólag

negatív tulajdonságot említők 33%-ot képviselnek. A megnevezett konkrét tulajdonságok a vajdasági magyarok jelentős részének sértettségéről, megbántottságáról vallanak: szerintük a magyarországiak *nem szeretik* (lenézik) a vajdaságiakat (29), *beképzettek* (27), *irigyek* (25), *széthúzóak* (18), *önzők* (16), *anyagiasak* (13), *maguknakvalók* (12) stb. Ezek mögött a jelzők mögött (mégha közöttük, alacsonyabb említésszámmal, pozitív tartalmúak is előfordulnak) konkrét és jobbra negatív tapasztalatok állhatnak. Ha visszaidézzük a földrajzi-táji kötődés adatai közül Magyarország rendkívül kedvezőtlen helyzetét, elmondhatjuk, hogy a Vajdaságban – a határon túli térségek között nem egyedülállóan – az anyaországról és annak lakosságáról meglehetősen negatív kép alakult ki. Annak ellenére történt ez, hogy Magyarország befogadta és sokféle módon segítette a délszláv háborúk menekültjeit és egyéb kárvallottjait (köztük a vajdasági magyarokat is), és annak ellenére, hogy a magyarországi nemzetpolitika az utóbbi években egyre kifejezettebb szolidaritást vállal a környező országok magyarságával. Valószínűleg ennek a negatív orszáгимáznak a gyökerei – amelyeket érdemes lenne külön is megvizsgálni –, a hétköznapi érintkezések világába vezetnek, ahol a jelek szerint a meglehetősen eltérő értékrendek, gondolkodásmódok és anyagi lehetőségek konfliktusai nem tették lehetővé a határon túli magyarok számára, hogy megszabaduljanak a kisebbségi sors stigmáitól. A konfrontációnak mindenesetre elég intenzívnek kell lennie, mert az anyaországiak képe alig pozitívabb, mint a többségi népé, az állami nyomásgyakorlás eszközeivel rendelkező és a közelmúlt délszláv háborúit kirobbantó *szerbeké*. Az ő (vélt vagy valódi) jellegzetes tulajdonságaikról sokkal többen nyilatkoztak, mint a magyarországi lakosságéről, és az összes kérdezett 41%-a említett velük kapcsolatban kizárólag negatív tulajdonságot. (Elsősorban azt, hogy a szerbek *erőszakosak* és *agresszívok*, hogy „túlzásba viszik” a hazafiságot, *nacionalisták*, *gógósek*, és *lenézik* a többi nemzetet, stb.) A nemzeti önképhez hasonlóan egy adott nemzetiségi csoport *jövőképe* is az identitástudat szerves részét képezi. A vajdasági magyarok – a bombacsapások után és még a Milošević-i rendszer bukása előtt – *saját jövőjüket* meglehetősen *borúlátóan* ítélték meg: 60% nyilatkozott (erős vagy mérsékelt) pesszimizmusról, míg az optimisták aránya csak 35%-ot tett ki. (Ezekkel az adatokkal a vajdaságiak a Kárpát-medence magyar népcsoportjai közül a legpesszimiztábbnak bizonyultak.) Egészen más eredményt kaptunk, amikor az „*egész magyarság*” jövőbeli esélyeit tudakoltuk: itt a borúlátók összesített aránya csak 27%-os volt, a derűlátóké viszont kétharmados. (Magyarországon, ugyanarra a kérdésre válaszolva, mintegy 20%-kal kevesebb optimistával találkoztunk.) Ez azt jelenti, hogy a vajdasági magyarok nem „alkatilag” pesszimizták, hanem csak saját helyzetüket és várható sorsukat ítélték meg – legalábbis 2000 májusában – borúlátóan. Nemcsak a jövőről, hanem a múlttól alkotott kép is érdekelt minket, és ezért több kérdéssel szondáztuk meg a kérdezettek *történelmi tudatát*. Azt igyekeztük kideríteni, hogy kik, illetve melyek azok a mértékadó történelmi személyiségek és események, amelyeket kifejezetten nagyra értékelnek, illetve amelyeket elutasítanak, ellenszenvesnek tartanak. (A személyek és események – akiket és amelyeket a kérdezettek spontán módon nevezhettek meg, a magyar és a nem magyar történelemhez egyaránt tartozhattak.) A *pozitív történelmi személyek* listájának élmezőnyében (ld. 2. sz. táblázat) a magyar történelem azon szereplőit találjuk, akik kiépítettek és megvédelmeztek egy biztonságos, erős, európai jelentőséggel bíró Magyarországot (*Szent István, Mátyás király*), illetve akik a nemzeti szabadság és felemelkedés élharcosai voltak (*Kossuth, Széchenyi, Petőfi, Rákóczi*). Ezek a nevek a Kárpát-medence más magyarlakta régióiban is fontosak, és – beleértve Magyarországot – a népszerűségi listák élvonalában szerepelnek, még a sorrendjük is erősen hasonló. A vajdasági listának van azonban egy teljesen speciális, minden más régiótól eltérő vonása: az első helyen (akárcsak 1992/93-ban) *Tito* marsall áll, akit valószínűleg a zavaros jelen és a nosztalgikusan megszépített múlt kontrasztja állított így előtérbe. A másik specialitást *Hunyadi János*, a nándorfehérvári győző szereplése jelenti listánk középmezőnyében, ami azt jelzi, hogy a történelmi tudatnak – az össznemzeti jelleg mellett – vannak regionális vonásai is. A 2. sz. táblázat többi listája is megőrizte más országok magyarságához és ugyanakkor a kilencvenes évek első feléhez való hasonlóságát. Változatlanul az *1848/49-es* forradalom és szabadságharc jelenti a magyar történelem legfontosabb vonatkoztatási pontját, amelyet *1956* (a *honfoglalással* együtt) jelentős különbséggel követ. Az adott régiót érintő pozitív események köre a győztes *zentai csata* emlékével bővült. Ugyancsak változatlan a *Hitler-Sztálin*-sorrend is a negatív személyiségek névsorának élén. Vagyis az utóbbi évtizedek minden „balról” jövő pofonja ellenére a két XX. századi totális rendszer erkölcsi megítélése korántsem kiegyensúlyozott. Némi változást jelent a negatív történelmi események jegyzékén (amelyet egyébként Trianon említése vezetett), hogy a Tito partizánjai által elkövetett 1944. őszi vérengzések (amelyeknek legalább 20 ezer magyar polgári lakos esett áldozatul) – ellentétben az 1992/93-as listával [Ld.: Gereben F.: Identitás, kultúra, kisebbség. I. m. 161. p.] – 2000-ben konkrétan nem szerepelnek. (Mint ahogy nem szerepelnek – szintén 1992/93-mal ellentétben – a magyar hadsereg által elkövetett 1942-es újvidéki kivégzések sem.) Ezek a sötét emlékek – feltehetően a közelmúlt háborúiban való fenyegető aktualizálódásuk miatt – az olyan általános megfogalmazások mögé rejtőzhetnek el, mint pl. a „nemzetiségek üldözése”. *Milošević* megítélésében azonban már korántsem olyan tartózkodóak a kérdezettek: a negatív történelmi személyiségek névsorában az „előkelő” 3. helyen áll a kérdés idején még aktív államelnök.

Kulturális identitás

Felmérési tapasztalataink szerint a kisebbségben élő magyarok számára az identitás legfontosabb kulturális eleme az *anyanyelvhez* való ragaszkodás. Ez indokolttá teszi, hogy külön foglalkozzunk az anyanyelv használatának szociológiai jelenségeivel. A kérdezettek 95%-a vallotta egyértelműen azt, hogy magyar az anyanyelve. A fennmaradó hányadból 4% vegyes (jórészt magyar-szerb, 1% pedig szerb-horvát) anyanyelvről tett – magyarul – tanúságot. A megkérdezettek 55%-ának, a házasságinterjúalanyok 87%-ának volt a házastársa is magyar anyanyelvű, vagyis felmérésünk a *nyelvi vegyes házasságok* arányát mintegy 13%-osnak találta, hasonlóan a kárpátaljai és a szlovákiai magyarokhoz. (Erdélyben ez az arány némileg alacsonyabbnak mutatkozott.) Rendkívül fontos kérdés, hogy a kisebbségben élő polgárok milyen nyelven végzik (végezhetik) *iskolai tanulmányaikat*. *Végig* (minden iskolatípus minden osztályában) *magyar nyelven tanult* a vajdasági kérdezettek 62%-a. [Ez természetesen nem jelentette a többségi nyelv teljes mellozását: egyrészt a szerb nyelv a magyar nyelvű iskolákban is végig külön tantárgy, amellet nem kevésszer előfordult (különösen középiskolában), hogy egyes tantárgyakat – úgymond magyar tanár hiányában – a magyar tannyelvű iskolában is többségi nyelven oktattak.] *Vegyes tannyelv* (vagyis egyes iskolatípusokban vagy egyes osztályokban magyar, másokban pedig szerb tannyelv) jellemezte a minta 35%-át, míg a *végig többségi nyelvű* iskolát látogatók aránya csak 2%-os volt. Vajdasági interjúalanyaink között az

iskolai anyanyelvhasználat valamelyest nagyobb szerepet kapott, mint Közép-Európa más országainak magyar nemzetiségei körében, főleg Kárpátalja (a végig magyar nyelven tanulók 50 és a végig nem magyar nyelven tanulók 16%-os arányával) maradt el az anyanyelvi iskolázás terén. (Meg kell jegyeznünk, hogy ezek az adatok a múltbéli állapotokat tükrözik, ugyanis a kérdezettek felnőtt korban vallottak ifjúkori iskolázottságukról.) A tannyelv megválasztása természetesen erősen függ attól, hogy a kérdezett meddig jutott el az iskolázás lépcsőfokain. Az a tendencia érvényesült, hogy minél több osztályt végzett valaki, annál kisebb esélye volt arra, hogy ezeket végig anyanyelvén járja ki: az alapiskolát (vagy még azt sem) végzetteknek 80%-a járt kizárólag magyar iskolába, a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezőknek *kétharmada*, a középiskolai végzettségűeknek már *fele*, a felsőfokú végzettségűeknek pedig csak *egyharmada*. A többiek – részben vagy egészen – a többségi nép nyelvén szereztek meg a foglalkozásukhoz szükséges iskolai végzettséget, szakképzettséget. Vagyis a jelek szerint az anyanyelv – széles körben – csak az alacsonyabb társadalmi státusnak megfelelő iskolázottsági szint eléréséhez tud segítséget nyújtani. Ez a tendencia sem vajdasági specialitás, hanem a közép-európai kisebbségi sors sajnálatos velejárója. (Ugyanis ezt tapasztaltuk az erdélyi, kárpátaljai és a szlovákiai magyarok körében is.) A hétköznapi élet öt helyszínének nyelvhasználati arányait is megvizsgáltuk. Az anyanyelvdomináns nyelvhasználat esélyeit illetően (ahogy a 3. sz. táblázat adatai bizonyítják) a helyszínek jelentősen különböznek egymástól. A család áll az élen, valamint a baráti kör: a domináns anyanyelvhasználat mindkettőben erős többséget képvisel. (Ez nemcsak a Vajdaságban, hanem más országok népcsoportjai körében is így van.) Majd a munkahely, a kereskedelmi helyszínek (üzlet, piac) s végül – mindössze egytizedes aránnyal – a hatósági (hivatali) színterek következnek. Ezekben a helyeken a kisebbségi polgár – az intim szférából az állampolgári nyilvánosság körébe lépve – anyanyelvén már kevésbé, a hatóságok előtt pedig nagyon kis mértékben boldogul. 3. sz. táblázat *Kizárólag vagy túlnyomórészt magyarul kommunikáló vajdasági magyarok aránya* (2000. május)

A kommunikáció helyszínei	Az összes megkérdezett (562 fő) százalékban
Szűkebb családi körben	92,5
Baráti körben	68,0
(Legutóbbi vagy jelenlegi) munkahelyén	43,2
Üzletben, piacon	34,7
Hivatalban, hatóság előtt	10,5

A hétköznapi élet öt helyszínének nyelvhasználati adatai alapján összesített mutatót képeztünk, amely az élethelyzetek viszonylagos teljességére nézve fejezi ki az anyanyelv esélyeit. Eszerint a vajdasági magyarok széles körben (mind az öt szintéren) érvényesülő anyanyelvi dominanciája a megkérdezettek kevesebb mint egytizedére (8%) jellemző, s ehhez járul a szűkebb körben (3-4 helyszínen) tapasztalható, szintén dominánsnak mondható anyanyelvhasználat (16%). Tehát a vajdasági magyarok mintegy egynegyede tudja hétköznapi életét (illetve annak nagyobbik részét) *többnyire anyanyelvén élni*, és ez az arány érzékelhetően alacsonyabb a más (Magyarországot környező) országokban tapasztalt helyzetnél. A többiek a viszonylag kiegyensúlyozott kétnyelvűség állapotában, illetve a többségi nyelv dominanciájának közegében élnek. Az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy a vajdasági magyarok *múltbéli* anyanyelvhasználati (tannyelv!) lehetőségei közép-európai viszonylatban – *átlag feletti*ek, *jelenlegi* lehetőségeik viszont *átlag alatti* szinten állnak. Az *álmodás*, a *számolás*, az *ima*, a (ritkábban vagy gyakrabban) látogatott *istentiszteletek nyelve* az esetek mintegy kilenctizedében túlnyomóan magyar. Ezek a nyelvhasználati alkalmak – a család verbális kommunikációjával együtt – a nyelvhasználat olyan *intim körét* jelentik, amelynek anyanyelvűsége még akkor is fennmarad, amikor az anyanyelv az élet egyéb területein már meglehetősen visszaszorult. A felmérést megelőző év során *elolvasott könyvek zöme magyar nyelvű volt*: az olvasók 78%-ának éves olvasmányága túlnyomórészt (90% felett) anyanyelvű könyvekből állt. (Erdélyben és Kárpátalján erősen hasonló, Szlovákiában valamelyest alacsonyabb – kétharmados – arányszámot tapasztaltunk.) Az olvasóknak mindössze egytizede olvasott több nem magyar, mint magyar nyelvű könyvet az elmúlt év során. A periodikumok olvasásával kapcsolatban hasonló tendenciát tapasztaltunk, de csak a *hetilapok* bizonyultak erősen anyanyelvdomináns sajtótermékeknek (olvasóik 77%-a szokott „inkább magyarul” hetilapot olvasni), a *napilapok* és a *folyóiratok* esetében az anyanyelvű olvasmányok fölénye szolidabb mértékűnek, 60% körülinek bizonyult. Az olvasmányok jelentős mértékű anyanyelvűsége kapcsolatban állhat rendre visszatérő tapasztalatunkkal, mely szerint az olvasáskultúra az identitás manifesztálódásának és egyben megtartásának és erősítésének kitüntetett eszköze. Ami a *könyvolvasók arányát* illeti, a vajdasági magyarok mintegy 60%-a olvasott el a felmérést megelőző évben legalább egy könyvet, annyit, mint a Felvidéken. Erdélyben és Kárpátalján ennél valamivel magasabb (65-70%-os), Magyarországon viszont a legfrissebb (2000. őszi) felmérési adatok szerint alacsonyabb (mintegy 50%-os) könyvolvasói arányszámokkal találkoztunk. A rendszeres (havi átlagban legalább egy könyvet) olvasók aránya 12%-os, kb. megegyezően Magyarországgal (Erdélyben valamelyest magasabb: 16-17%). Sajátos jelenségként, a *modernizációs lejtőn* szellemileg lecsúszva, az egyes országok (magyar) társadalma nem felkarolja, hanem ballasztként inkább kioldja a könyvolvasás szokását. (Főleg ha az – mint felmérésünkben – elsősorban a könyvek

végigolvasását jelenti.) Mindez a *modernizációs folyamatok ellentmondásosságára*, a velük esetenként társuló kulturális értékvesztések veszélyére figyelmeztetnek. Természetesen az olvasás korántsem csak modernizációs kérdés: korábbi vizsgálat-sorozatunk során egyértelműen meggyőződhattünk egy *többségi-kisebbségi (szórvány) lejtő* létezéséről is, vagyis hogy a kisebbségi helyzet (határon túli) megjelenése, illetve fokozódása általában az olvasáskultúra mutatóinak minőségi javulásával járt együtt. A többségi-kisebbségi helyzet korábban csak az olvasmányok összetételének alakulására és az olvasói ízlés minőségére gyakorolt hatást, legújabban - legalábbis a „többségi” Magyarország és a határon túli kisebbségi magyarok viszonylatában - már az olvasás mennyiségére is. Ami az olvasás minőségi mutatóit illeti: az *aktuális olvasmányok* (a kérdezettek által éppen olvasott vagy a felmerést megelőzően legutóbb olvasott könyvekről van szó) között két Jókai-regény: Az aranyember és A kőszívű ember fiai, valamint a Biblia és Gárdonyi Egri csillagok-ja fordul elő a leggyakrabban. A *nemzeti klasszikusok iránti erős érdeklődés* jól kivehető a 4. táblázat aktuális (a legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzőit feltüntető) névsorából is: a felsorolt írók túlnyomórészt (Jókaitól Móricz Zsigmondon és a „helyi illetőségű” Kosztolányin keresztül Németh Lászlóig) a XIX. és XX. századi magyar irodalom (és nyomokban a világirodalom) jó nevű alkotói. Mellettük szerényebb mértékben - az amerikai bestseller-irodalom régebbi és új képviselői (D. Steel, S. King, M. Mitchell, R. Cook) is jelen vannak. Ha a 4. sz. táblázat listáját összevetjük más környező országok magyarságának olvasmányjaival (amennyire a „jéghegy csúcsát” képező sikerlisták a reális összevetést lehetővé teszik) elmondható, hogy irodalmi értékekhez és a kulturális hagyományokhoz való vonzalmával a *vajdasági írónévsor leginkább az erdélyihez hasonlít, és leginkább a magyarországitól tér el.* [Vö.: Gereben F. - Tomka M.: Vallásosság és nemzettudat. I. m. 95. p.] (Az anyaországban épp azok a bestseller-szerzők játsszák a főszerepet, akik a vajdasági névsorban a „futottak még” kategóriába kerültek.) Felvidék és Kárpátalja magyar olvasói a két pólus között helyezkednek el: a Vajdasághoz képest kevesebb klasszikus és több (amerikai és magyar) lektúr-bestseller szerzőt olvasnak. 4. sz. táblázat *Vajdasági magyar könyvolvasók legutóbbi olvasmányainak legnépszerűbb szerzői* (2000. május)

Szerzők	Említések száma
Jókai Mór	24
Rejtő Jenő	12
D. Steel	11
Gárdonyi Géza	8
Móricz Zsigmond	8
S. King	7
Zilahy Lajos	7
Kosztolányi Dezső	6
Mikszáth Kálmán	6
R. Cook	5
V. Hugo	4
M. Mitchell	4
Madách Imre	3
Németh László	3

Ha az aktuális olvasmányanyag egészét, vagyis az *olvasmányszerkezetet* vesszük górcső alá, a fenti tendencia egzaktabb alapokat nyer, ahogy azt – Vajdaság–Magyarország viszonylatban – az 5. sz. táblázat is szemléletesen igazolja. Az eltérések a (főleg a XX. századi) klasszikusok, valamint a szórakoztató irodalom olvasottsága terén mellbevágóak: az előbbi kategóriában Vajdaság, az utóbbiban Magyarország lóhosszal vezet. Ugyanakkor az anyaország az ismeretközlő olvasmányok terén is érzékelhető fölényben van. Az olvasmányszerkezetnek az írók *nemzetiség* szerinti megoszlásában a magyar szerzők terén Vajdaság vezet Magyarország előtt (54%–42%), az (észak-)amerikai szerzők vonatkozásában pedig az anyaország Vajdaság előtt helyezkedik el (30%–18%). Vagyis a Vajdaságban sokkal jobban ragaszkodnak a magyar szerzőkhöz, és (egyelőre) sokkal inkább ellenállnak az amerikanizálódási tendenciának, mint az anyaországban. Újból és újból igazolódik tehát a már a kilencvenes évek első felében is észlelt tendencia: *a kisebbségi sors kihívásai* – identitást erősítő célzattal [Az identitástudat és az olvasáskultúra kapcsolatának részletes elemzésére másutt tettem kísérletet, lásd: Gereben F.: Identitás, kultúra, kisebbség. I. m. 213–219. p.] – *felértékelik és vonzóbbá teszik a nemzeti kultúrát*, különösen annak közérthetőbb, hagyományos vonulatait. Ez a jelenség Erdélyben és a Vajdaságban rajzolódik ki legszemléletesebben. Ami pedig az *emlékezetes olvasmányokat és legkedveltebb* (de nem okvetlenül jelenleg is olvasott) *írókat* illeti, a listák még inkább hagyományörzők. (Ezek a jegyzékek még Magyarországon is meglehetősen sok klasszikus nevet és címet tartalmaznak.) Közép-Európa minden magyar népcsoportjában a száz éves *Egri csillagok* a legemlékezetesebb olvasmány (az anyaországban is) – ez alól természetesen a Vajdaság sem kivétel. Második és harmadik helyen szinte mindenütt ugyanaz a két Jókai-regény áll: *Az aranyember* és *A kőszívű ember fiai*. A kedvenc írók névsorának élmezőnye a Vajdaságban szinte olyan,

5. sz. táblázat *A legutóbbi olvasmányok összetétele a művek stílusa-jellege szerint a Vajdaságban és Magyarországon* (2000. május, illetve október)

Az olvasmányok stílusa, jellege	A felnőtt magyar könyvolvasók százalékban	
	Vajdaság	Magyarország
Romantikus	8,1	3,1
Klasszikus realista (XIX. sz.-i és korábbi)	9,8	3,4
XX. sz.-i realista	31,4	16,9
Modern (esztétikailag értékes)	2,0	3,4
Szórakoztató irodalom (krimi, kalandregény, bestseller)	25,5	42,4
Non fiction (ismeretközlő)	22,9	29,1
Ismeretlen	0,3	1,7
Összesen	100,0	100,0

mint egy nemzeti pantheon: *Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móricz, Rejtő, Petőfi, Arany, Kosztolányi* stb. (Ez nem okozhat nagy meglepetést, mivel a kurrens olvasmányok szerzőlistája is majdnem ennyire veretes volt.) Mindez csak megerősíti a kisebbségi s azon belül külön a vajdasági magyar sors hagyományos értékek iránti nagyobb affinitását hangsúlyozó fenti megállapításunkat. *Összegzésül*: a jugoszláviai Vajdaság erősen fogyatkozó magyar lakosságában 2000 májusában, a Milošević-i rendszer bukása előtt egyaránt megfigyelhetők a borúlátás és a megfélemlítettség, valamint a helytállás, az identitáshoz és az identitást erősítő kulturális elemekhez (anyanyelv, vallás, anyanyelvi olvasáskultúra stb.) való ragaszkodás fokozott jelei. A vajdasági magyarok – speciális megpróbáltatásaik ellenére – sok hasonló vonást mutatnak a közép-európai térség többi magyar népcsoportjához. Lelkiállapotuk egyes változási tendenciái is általános jegyeket hordoznak: az identitás emocionális tartalmának csökkenése és egyben tudatosabbá válása; az önkép „feljavítása”; az országos méretű „haza-fogalom” helyett a lokális és regionális kötődések erősítése; a történelmi vonatkozási pontok hasonló értékrend alapján történő kijelölése stb. Másrészt viszont – sajátos jegyként – megjelenik a diszkrimináció fokozott érzékelése, a hétköznapi anyanyelvhasználat viszonylagos korlátozottsága, a jól érzékelhető alkalmazkodási készség, valamint a félelem is. A vajdasági magyarok, ha a saját jövőjükre nézvést nem is, de a közép-európai magyarság esélyeit illetően erősen bizakodóak. Kétség és remény, menekülés és regionális kötődés, félelem és megerősített identitás – mindez együtt jellemzi a vajdasági magyarság közelmúltbéli tudati állapotát. 2. sz. táblázat *Pozitív, illetve negatív történelmi*

személyiségek és események említése a vajdasági magyarok körében (2000. május)

Nagyra értékelt pozitív személyiségek	Említések száma	Nagyra értékelt pozitív események	Említések száma	Ellenszenves, negatív személyiségek	Említések száma	Szégyenletes, tragikus események	Említések száma
J. B. Tito	110	1848/49	91	Hitler	190	Trianon	95
Szent István	93	honfoglalás	34	Sztálin	87	a háborúk	70
Mátyás király	54	1956-os forradalom	28	Milošević	67	II. világháború	60
Kossuth Lajos	43	a II. világháború vége	27	Šešelj	26	a délszláv térség utóbbi háborúi	51
Széchenyi István	22	államalapítás	26	Rákosi M.	21	I. világháború	40
Petőfi Sándor	21	nándorfehér-vári diadal	18	Mussolini	15	holokauszt	36
Hunyadi János	16	zentai csata	9	Ceausescu	11	NATO-bombázások	23
II. Rákóczi Ferenc	10			Horthy M.	10	atombomba ledobása	12
Antall József	7			Kádár J.	10	Mohács (1526)	12
Árpád vezér	7			Nero	7	nemzetiségek üldözése	12
Columbus	6					1956-os forr. leverése, megtorlások	10
Gandhi	6						
Horthy M.	6						
Napoleon	6						

[Vissza](#)